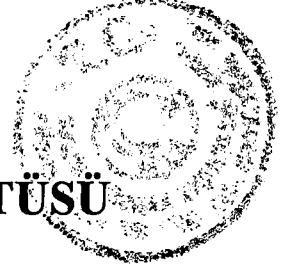

T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AZERBAYCAN DEVLETİ'NİN
DIŞ POLİTİKA STRATEJİLERİ

746320

Hagani MEMMEDOV
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

146 320

TEZ DANIŞMANI
Doç.Dr.Mesut Hakkı CAŞIN

GEBZE
2004

Hagani MEMEDOV'un Yüksek Lisans tez çalışması, G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 08.11.2004 tarih ve 2004/27 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından Strateji Anabilim Dalı'nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

JÜRI

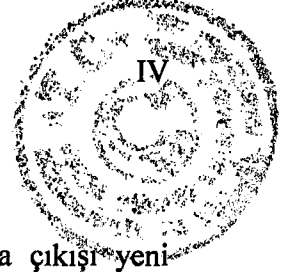
ÜYE (Danışman) : Doç. Dr. Mesut H. CAŞIN

ÜYE : Prof. Dr. Abdülkadir AKÇİN

ÜYE : Yard. Doç. Dr. Halit KESKİN

ONAY

GYTE Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 29.11.2004 tarih ve 2004/29 sayılı kararı.

ÖZET

SSCB'nin çöküşünün ardından Avrasya'da yeni devletlerin ortaya çıkışı yeni jeopolitik güç boşluğu alanlarını da beraberinde getirmiştir. Bu güç boşluğu alanlarından biri de Güney Kafkasya'nın yeni bağımsız devletlerinin bulunduğu yerde sahip olduğu hassas konum itibarıyla konumuz olan Azerbaycan Cumhuriyetidir. Bu durum, Kafkaslarda yaklaşık iki yüzyıllık Rus egemenliğinin resmen sona ermesi sonucu, Batıya ve özellikle Batı dünyasının lideri ABD'ye yeni etkinlik alanı kazanma fırsatı sağlamıştır. Bu nedenle Azerbaycan, ele aldığımız dönemde Batı için giderek daha önemli hale gelmiştir.

Aslında, 1991 sonrası Rusya, “yakın çevre stratejisi” bağlamında SSCB dönemi egemenliği altında bulunan ülkelerle ekonomik, siyasal ve askeri alanlarda mümkün olan en üst düzey entegrasyonu gerçekleştirmek istemiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) vasıtasıyla bunu yapmaya çalışmıştırsada gelişmeler, Moskova'ya yakın çevrenin kontrolünün önünde Batılı gelişmiş merkezi ülkelerin, özellikle ABD'nin engel olarak durduğunu göstermiştir.

11 Eylül sonrası ABD liderliğindeki uluslararası ittifak (terörizme karşı başlattığı mücadele kapsamında) uzun vadede bölgesel pek çok dengeyi sarsacak boyutta gelişebilir.

Olası bir Orta Doğu krizi halinde Kafkas petrolü daha da büyük önem arz edecektir. Bu bağlamda petrolün Batı pazarına ulaşması için Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının büyük önem kazanacağı açıktır. Rusya-İran ikilisinin engellemek için üstün gayret gösterdikleri bu projenin, dünyadaki doğabilecek uzun süreli bir petrol krizine karşı alternatif olacağı düşünülmektedir.

Görüldüğü gibi Kafkasya bölgesinin önemli güçler arasında cereyan eden “yeni büyük” alan olduğu açıktır. Bölgede oynanan “büyük oyun”un ise büyük kazanç anlayışına dönüştüğünü söylemek mümkündür. Petrolün çıkması ve ulaşımı bölge ülkeleri üzerinde olumlu ekonomik etki yaratacak olmasının yanı sıra, bu işlemleri finanse edecek olan bölge dışı güçlerin pastadan alacağı payın büyüklüğü, onlarında

bölgeye ilgisini her zamankinden daha fazla artırmaktadır. Bu nedenle Kafkasya'nın istikrarı konusu gittikçe daha da önem kazanmaktadır

Sonuç olarak Azerbaycan, Kafkasya'da ABD ve Türkiye ile ittifaka girmeyi uygun görmektedir. Aynı zamanda Moskova'yı dışlayıcı değil, bölgede uzun dönemli bir barış ve istikrarın oluşturulmasına katkıda bulunabilecek bölgesel güçlerden biri olduğunu göz önünde bulunduracak politikalar izleniminin kendi yararına olduğunu da görmektedir.

Bir süper güç olarak ABD'nin Karabağ barış sürecinde oynadığı rol -Hazar petrollerinin uluslararası pazara taşınması konusunun ön plana çıkması ile- hem bölgesel istikrar hem de Azerbaycan ve Ermenistan'da politik ve ekonomik istikrarın sağlanması açısından önemlidir. Sürecin başarısız olması durumunda taraflar askeri çözüme yönelebilirler.

Azerbaycan bağımsız devlet haline gelme sürecinde önemli ölçüde toprak kaybına uğramış ve çok sayıda şehit verilmiştir. 1988-1994 arası devam eden savaşta bir Nahcivan, 219 Karabağ ve 691 Karabağ dışı köy tamamen yok olmuş veya tahrip edilmiştir. Ermenistan'da ise 191 Azeri köyü tamamen boşaltılmıştır. 16.000'den fazla Azerbaycan Türkü şehit olmuş ve Ermenistan'dan Azerbaycan'a 233.400 göçmen gelmiştir. Azerbaycan'da bir çoğu Bakü'de olmak üzere 1 milyon göçmen bulunmaktadır.

SUMMARY

Following the collapse of the SSCB, the emergence of new states in Eurasia has led to new areas of geopolitical power gaps. Among these areas of power gaps is the Republic of Azerbaijan, due to its strategic location adjacent to the new independent states in the Southern Caucasia. After the bicentennial Russian dominance officially ended in Caucasia, the Western countries, especially the U.S. found the opportunity to gain new areas of dominance. Thus, Azerbaijan has become more important during this period under discussion.

Actually, Russia aimed integration at uttermost level with all the countries, which were dominated by the SSCB, in the context of "immediate perimeter strategy", after 1991. Although it tried to achieve this goal through the "Community of Independent States", this control of immediate perimeter was hindered by the Western developed countries, and especially by the US.

After the September 11 incident, the international alliance (in the fight against terrorism) under the leadership of the US may progress to upset several regional balances.

In case of a possible Middle East crisis, the Caucasian oil will gain further importance. In this context, it is obvious that the Baku-Tbilissi-Ceyhan pipeline will be vital to transfer this oil to the Western markets. This project is considered as an alternative against the extended worldwide oil crises, and Russia and Iran are giving extreme efforts to impede its realization.

As can be easily understood, the Caucasian region will be the "new great" territory of struggle between the major powers. The "great game" played in this Territory is transformed into an important profit approach. The production and transport of oil will have a beneficial economic effect on the countries in the territory, while the great magnitude of share of the external powers, which will fund these operations, attracts their interest in this territory more than ever. Therefore, the stability of Caucasia is becoming more important with every passing day.

As a result, Azerbaijan is willing to form an alliance with the US and Turkey in the Caucasian territory. At the same time, they believe that a political approach considering Moscow as one of the regional powers, which is able to contribute to the long-term peace and stability in the territory, rather than excluding it, will be of more advantage for Azerbaijan.

With the transport of the Caspian oil coming to foreground, the role of the US as a superpower in the peace process in Karabağ is important with regard to both the political stability, as well as to ensure political and economic stability in Azerbaijan and Armenia. If the peaceful approach fails to be successful, both parties may choose to resort to military solutions.

Azerbaijan has lost extensive land, and suffered from far too much casualties during its efforts to become an independent country. In the war between 1988 and 1994, one village in Nahcivan, 219 villages in Karabağ, and 691 villages outside of Karabağ were destroyed completely. 191 Azeri villages in Armenia were completely evacuated. More than 16.000 Azeri Turks died during the war, and 233.400 people immigrated to Azerbaijan. There are over 1 Million immigrants in Azerbaijan, with the majority being in Baku.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada, SSCB'nin çöküş süreci ile bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan Devletinin uluslararası arenada belirlediği dış politika stratejilerinin analizini yapmaya çalıştık.

Her şeyden önce ,bana mensubu olduğum bir ülkenin dış politikasını inceleme imkanı veren ve tez çalışmamın tüm aşamalarında her türlü yardım, destek ve katkılarını esirgemeyen kıymetli hocam, tez danışmanım Doç.Dr. Mesut Hakkı CAŞIN'a ve kendisiyle yaptığım özel görüşmelerde bana yol göstermekle beraber, benim için manevi bir değer ifade eden saygı değer hocam Prof.Dr. Abdülkadir AKÇİN'e saygı ve şükranlarımı sunarım.

Tezimin hazırlanması sürecinde, maddi, manevi katkı ve destek sağlayarak, bu günlere gelmemde büyük emekleri olan çok kıymetli Enstitü Genel Sekreteri İrfan YILMAZ, Öğrenci İşleri Daire Başkanı Hükümran ERDEM ve değerli büyüğüm Avukat Reşit ŞAŞIHÜSEYİNOĞLU'na özellikle teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Rektörü sayın Prof.Dr. Alınur BÜYÜKAKSOY, Enstitü Müdürü Prof.Dr. Oya ERDİL, Strateji Bilimi Bölüm Başkanı Doç.Dr. Ali Akper AKGÜN, Rektör Yardımcısı Prof.Dr Salih AYNURAL, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Turan YAZGAN, öğretim görevlilerinden Yrd.Doç.Dr. Halit KESKİN, Doç.Dr Cemal ZEHİR ve Dr. Rasim ÜNLÜ'ye en içten dileklerimle teşekkür ederim.

Son olarak, ilgi ve desteklerini esirgemeyen, isimlerini saymadığım emeği geçen tüm dostlara ve arkadaşlara gönül dolusu teşekkürler.

Hastalığından büyük üzüntü duyduğum, ancak iyileşerek bana dünyaları bağışlayan anneme sevgi ve saygılarımla....

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	IV
SUMMARY	VI
TEŞEKKÜR	VIII
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	IX
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XVI
ŞEKİLLER DİZİNİ	XVIII
TABLOLAR DİZİNİ	XIX
GİRİŞ	1
I BÖLÜM	4
1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN GELİŞİMİ	4
2. ULUSLARARASI POLİTİKAYA KAVRAMSAL VE TEORİK BİR BAKIŞ	5
2.1 Uluslararası Politikaya Kavramsal Bir Bakış	5
2.1.1 Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Politika ve Dış Politika	8
2.2 Uluslararası Politikaya Teorik Bir Bakış	11
II BÖLÜM	14
1. TARİHİ PERSPEKTİF VE JEOPOLİTİK GERÇEKLER	14
1.1. Azerbaycan Tarihine Kısa Bakış	14
1.2. Sosyal Yapı (Nüfus Yapısı)	17

1.3. Jeopolitik Gerçekler	19
1.3.1 Azerbaycan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi	23
III BÖLÜM	26
1. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİNE KADAR GEÇEN MİLLİ MÜCADELE (1993-Haziran)	26
1.1 Milli Mücadele Öncesi İç Gelişmeler (SSCB Dönemi)	26
1.2 Bağımsızlık Mücadelesi ve Siyasi Örgütlenmeler	28
1.2.1 Bağımsızlık Mücadelesi	28
1.2.2 Siyasi Örgütlenmeler	30
1.2.3 1990-20 Ocak Bakü Katliamı	33
1.2.4 Ayaz Mutalibov Dönemi ve Bağımsızlığın İlanı	34
1.2.4.1. Hocalı Soykırımı (26 Şubat 1992)	36
1.3. Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) İktidarı ve Siyasi Belirsizlik (Haziran 1993'e kadar)	37
1.3.1. Siyasal Belirsizlik	37
1.3.2. Muhalefetin İktidara Gelişi	40
1.3.3. Anayasal Düzeni Oturtma Çabaları	42
1.3.3.1. Kültürel Reformlar	45
1.3.3.2. Askeri Alandaki Gelişmeler	47
IV BÖLÜM	49
1. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ AZERBAYCAN'IN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ	49
1.1. Azerbaycan'ın Uluslararası Konumu	49

1.2. Dönemin Dış Politika Anlayışı

51

V BÖLÜM

54

1. AZERBAJYCAN-RUSYA İLİŞKİLERİ (GENEL OLARAK AZERBAJYCAN DIŞ POLİTİKASINDA RUSYA FAKTÖRÜ) 54
 - 1.1. Tarihsel Rusya'nın Uyguladığı Politikalar Işığında Bölge 54
 - 1.2. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-Rusya İlişkileri 56
 - 1.3. Rusya'nın Azerbaycan'ı Tanıması ve Diplomatik İlişkiler 58
 - 1.3.1 Siyasi ve Ekonomik İlişkiler 61
 - 1.3.2 Rusya İle Eşit İlişkiler Kurma Çabaları 63
 - 1.4. Karabağ Sorunu ve Rusya'nın Çözüm Girişimleri 65
 - 1.5. Rusya ile İlişkilerde Petrol Faktörü 68

VI BÖLÜM

76

1. AZERBAJYCAN-ABD İLİŞKİLERİ 76
 - 1.1. İlk Dönem Azerbaycan- ABD İlişkileri 76
 - 1.2. Azerbaycan-ABD İlişkilerinde Karabağ Sorunu 81
 - 1.2.1. Ateşkes Dönemi ve ABD'nin Çözüm Girişimleri 85
 - 1.3. ABD-Azerbaycan İlişkilerinde Petrol Faktörü 88

VII BÖLÜM

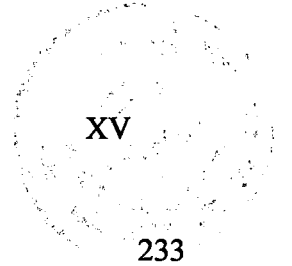
92

1. AZERBAJYCAN'IN BATI ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ 92
 - 1.1. Avrupa Ülkeleriyle İlişkiler 92
 - 1.1.1. Azerbaycan-Almanya İlişkileri 93

1.1.2. Azerbaycan-İngiltere İlişkileri	
1.1.3. Azerbaycan-Fransa İlişkileri	96
1.1.3.1. Fransa'nın Çözüm Girişimleri	97
VIII BÖLÜM	100
1. AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ	100
1.1. İlk Dönem Azerbaycan- İran İlişkileri	100
1.2. Azerbaycan-İran İlişkilerinde Soğukluk Dönemi	103
1.3. Hazar Petrolleri ve İran	104
IX BÖLÜM	107
1. AZERBAYCAN-GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİ	107
1.1. Diplomatik İlişkilerin Başlaması	107
1.2. Etnik Sorunların Dış Güçlere Yansıması	109
1.3. Bölgede İttifak Arayışları	112
X BÖLÜM	116
AZERBAYCAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ	116
1. Karabağ Sorunu	117
1.1. Coğrafi ve Tarihsel Açıdan Karabağ	118
1.1.1. Karabağ'ın Coğrafyası ve Jeopolitik Önemi	118
1.1.2. Karabağ Tarihine Kısa Bakış	120
1.1.2.1. Ermenilerin Karabağ'da Yayılması	121

1.1.2.2	Osmanlı'nın Azerbaycan'a Girmesi	123
1.2.	SSCB Sonrası Karabağ Savaşı	130
1.2.1.	Sıcak Çatışmaların Başlaması	132
1.2.1.1.	Barışçı Çözüm Girişimleri	135
1.2.1.1.1.	AGİK(AGİT) Çerçevesindeki Girişimler	137
1.2.1.1.2.	BM'nin Müdahalesi ve 822 Sayılı Karar	139
1.2.2.	Ateşkesin İmzalanması	145
1.2.2.1.	Sorunun Çözümü İçin Hazırlanan Taslaklar	148
XI BÖLÜM		151
1.	ZENGEZUR SORUNU	151
1.1.	Zengezur Tarihine Kısa Bir Bakış	151
1.2.	Zengezur'un Coğrafi Konumu	153
1.3.	Bölge Nüfus Yapısının Değiştirilmesi	156
1.3.1.	1905-1907 Yıllarındaki Katliam ve Göç	157
1.3.2.	1914-1920 Yılları Arasındaki Soykırım ve Zorla Göç	158
1.3.3.	Sovyet Dönemindeki Tehcir (Zorla Göç 1948-1953)	159
1.3.4.	1988-1989 Soykırım ve Tehcir (Zorla Göç Ettirme)	160
1.4.	Günümüzde Zengezur'un Stratejik Konumu	163
1.5.	Koridor Meselesi	164

XII BÖLÜM	167
1. ERMENİSTAN'IN BÖLGE İÇİ TUTUMLARI VE DIŞ GÜÇLERE YANSIMASI	167
1.1. Ermeni Diasporası ve Dış Politikaya Etkisi	171
1.2. Ermeni Faktörünün Petrol Boru Hatlarına Etkileri	174
XIII BÖLÜM	176
1. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	176
1.1. Diplomatik İlişkiler	178
1.2. Türkiye'nin Karabağ Sorununa Yaklaşımı	180
1.3. Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkiler ve Gelişmeler	183
1.4. Enerji Koridorları ve Bakü-Ceyhan Projesi (Petrol Boru Hatları ve Çıkar Çatışmaları)	186
1.5. Türkiye Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Jeopolitik Faktörler	191
SONUÇ	197
KAYNAKLAR	204
ÖZGEÇMİŞ	225
EK:1	226
AZERBAYCAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER	226
EK:2	231
ÜLKE COĞRAFYASI	231
EK:3	232
AZERBAYCAN'IN İKLİMİ	232

EK:4	233
ULUSAL KİMLİK	233
EK:5	235
AZERBAYCAN İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER	235
EK-6	242
PETROL ANTLAŞMALARI (Günümüze kadar Azerbaycan'ın Yabancı Firmalarla Yaptığı Petrol Antlaşmaları)	242

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konfransı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AHC	: Azerbaycan Halk Cebhesi
AIOC	: Azerbaycan Uluslararası İşletim Şirketi
AKKA(CFE)	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetlet Antlaşması
ARF	: Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksütyun)
ASALA	: Ermeni Terrör Teşkilatı
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
AT	: Avrupa Toplulukları
BDT(CIS)	: Bağımsız Devletler Topluluğu
Bknz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ve Petrol Taşıma A.Ş.
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü Tiflis Ceyhan
CCCP	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
CIA	: Amerikan Merkezi Haberalma Örgütü
CPC	: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (Caspian Pipeline Consortium)
Çev	: Çeviren
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
Der	: Derleyen
FSB	: Rus Güvenlik Servisi
Gnkur	: Türk Genelkurmay Başkanlığı
GRU	: Rus Askeri İstihbarat Servisi
GUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova
GUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova

IMF	: Uluslararası Para Fonu
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KP	: Komünist Partisi
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
NÖC	: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti
OMON	: Azerbaycan İç İşleri Bakanlığına Bağlı Özel Amaçlı Polis Gücü
OPEC	: Petrol İhrac Eden Ülkeler
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
RF	: Rusya Federasyonu
SOCAR	: Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

ŞEKİLLER DİZİNİ

<u>Sekil</u>	<u>Sayfa</u>
2.1. Azerbaycan Haritası	14
2.2. Kafkasya Haritası	21
5.1 Rusya Haritası	54
6.1. Amerika Birleşik Devletleri Haritası	76
7.1. Almanya Haritası	93
7.2. İngiltere Haritası	95
7.3. Fransa Haritası	96
8.1. İran Haritası	100
9.1. Gürcistan Haritası	107
10.1. "Ermenistan" Haritası	116
10.2. Azerbaycanın İşgal Altında Olan Karabağ Bölgesi (İşaretli Alan)	119
13.1 Türkiye Haritası	176

TABLULAR DİZİNİ

<u>Tablo</u>		<u>Sayfa</u>
5.1.	Asrın Antlaşması Projesi	69
6.1.	ABD Yardımları	84
11.1.	Adları Değiştirilen Türk Yurtları	162
13.1.	Türkiye-Azerbaycan Ticaret Dengesi (Milyon \$)	185
Ek-3.1.	Azerbaycan'da İklim Bölgeleri	232
Ek-5.1.	Azerbaycan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri	237
Ek-5.2.	Türkiye'nin Azerbaycan'dan 2002 yılında İthal Ettiği Önemli Maddeler	239
Ek-5.3.	Türkiye'nin 2002 yılında Azerbaycan'a İhraç Ettiği Önemli Maddeler	240
Ek-6.1.	Mirovdağ ve Kemalettin Petrol Antlaşması	242
Ek-6.2.	Zefer ve Meşale Petrol Antlaşması	242
Ek-6.3.	Lerik Deniz, Dalga, Savalan, Güney Petrol Antlaşması	243
Ek-6.4.	Padar Petrol Antlaşması	243
Ek-6.5.	Mega Proje-Asrın Antlaşması (Güneşli, Azeri, Çıracak Yatakları)	244
Ek-6.6.	Karabağ Antlaşması	245
Ek-6.7.	Şah Deniz Antlaşması	245
Ek-6.8.	Dan Ulduzu - Eşrefi Antlaşması	246
Ek-6.9.	Lenkaran Denizi-Talış Denizi Antlaşması	246
Ek-6.10.	Yalama Antlaşması	247
Ek-6.11.	Nahçıvan Antlaşması	247
Ek-6.12.	Abşeron Antlaşması	248
Ek-6.13.	Oğuz Antlaşması	248

Ek-6.14. Kürdaşı Antlaşması	249
Ek-6.15. Güney Gobustan Antlaşması	249
Ek-6.16. Kürsengi ve Karabağlı Bölgesi Antlaşması	250
Ek-6.17. İnam Antlaşması	250
Ek-6.18. Muradhanlı, Seferli, Zerdab Antlaşması	250
Ek-6.19. Araz, Alov, Şerg Bölgeleri Antlaşması	251
Ek-6.20. Ateşgah, Yanardağ, Muğan Bölgeleri Antlaşması	251

GİRİŞ

Toplum bilimlerinin diğer dallarında olduğu gibi, Uluslararası Politikada da yaklaşımların başta gelen özellikleri vardır. Kuşkusuz ki, her olay kendine özgü niteliklere sahiptir. Ancak uluslararası veriler dikkatle incelendiğinde olayların bir çok ortak yönü bulunduğu görülmektedir. Gerçekten de, tarihin hangi döneminde olursa olsun, siyasi güçler amaçlarına ulaşmak ve çıkarlarını korumak için esasta aynı olan yöntemler kullanmışlardır. Tabii ki, her bir bilim dalı kendi açısından olaylara bakmakta ve incelemektedir. Bu bağlamda Uluslararası Politika uzmanları da savaşların, uluslararası bunalımların, ittifakların, ulusçuluk hareketlerinin ve emperyalist davranışların doğasını ve nedenlerini anlamaya ve bunları anlatmaya çalışırlar. Fakat olayların her birini teker teker izah etmek yerine bunları "kategorilere bölmeyi" tercih etmektedirler.

Biz bu çalışmamızda Azerbaycan devleti hükümetlerinin dış davranış nedenlerini ve uluslararası politikanın nitelikleri ile beraber, ideolojilerin, devletin resmi organlarının, güç dengesinin ve buna benzer etkin faktörlerin de rollerine değinmeye çalışacağız. Aynı zamanda, karar vericilerin görünümü, algılaması yada uluslar arası sistemin söz konusu zamana ait yapısının özellikleri, iletişim durumları ve bu gibi etkenler de dikkate alınacaktır.

Dış politika stratejileri ile ilgili bilgilerin toplanması konunun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak bu elde bulunan bilgiler "kavramsal bir çerçeveye oturtulmaz" ise yapılacak analizlerin sağlıklı olacağı açıktır. Bunun içindir ki, dış politika sorunlarını incelerken, çözümlenelerde -yani analizlerde- hangi birimleri esas alacağımızı kararlaştırmamız gerekmektedir.

Konumuzun adından da anlaşılacağı üzere, analiz yapacağımız alandaki temel inceleme birimi devlet olacaktır. Devlet-dışı bazı öğelerin etki ve tesirlerini de göz ardı etmeden soğuk savaş sonrası uluslar arası sistemin yapısı ve bunun diğer birimler üzerindeki etkisine de değineceğiz.

Öte yandan, bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletlerde, devletin tutumu ile karar verici durumunda olan kişilerin tutumu özdeşleşmiş olur ki, bu da devlet adına hareket eden kişilerin ideolojileri, güdüleri, algılamaları ve değerlerinin önemini gösterir.

Uluslararası sistemde aktör olarak devleti ele alacağımız için ülkenin içinde bulunduğu iç siyasal koşullar, ekonomik koşullar ve toplumsal gereksinimlere de değinmemiz gerekecektir. Aynı zamanda dış politika stratejilerine salt (mutlak)* uluslar arası sistem açısından da bakacağız. Sırası geldikçe, devlet davranışının dış çevreye karşı bir tepki mi, yoksa haklarını korumak için yapılan girişimler mi olduğu incelenecektir.

20. yüzyıl insanlık tarihinin en hızlı ve yoğun gelişmelerinin yaşandığı dönem olmuştur. Bir dünya savaşı ile başlayan, bir diğerinin tüm uluslararası sistemi alt üst ettiği, benzeri sömürge imparatorluklarının çöktüğü bu yüzyıl, 1922'de resmen SSCB adıyla yeniden doğan Sovyet imparatorluğunun çöküşü ile kapanmıştır. Bu çöküş dünya sisteminin iki kutupluluğuna son verirken, yeni bağımsız devletlerin, uluslararası arenaya dahil olmalarını sağlamıştır.

Brezinski'nin, küçük inançların zaferi biçiminde tanımladığı bu çöküşün yaşanmasında, Sovyet İmparatorluğunda bulunan çeşitli ulusların ulusal mücadelelerinin yadsınamayacak bir rolü olmuştur. SSCB'nin çöküşü ve Azerbaycanda sürdürülen ulusal mücadele sürecinin sonucunda 18 Ekim 1991'de Azerbaycan devleti uluslararası arenaya dahil olmuştur.

Çalışma boyunca, SSCB'nin dağılma sürecinde Azerbaycan'daki siyasi gelişmeler, bu gelişmeleri etkileyen iç ve dış faktörler ile bu siyasi mücadele döneminde ortaya çıkan, iktidara geliş süreçleri, iktidarların izlediği siyasi, ekonomik, sosyal, askerî, kültür ve eğitim politikalarını da ele almamız gerekiyor.

Azerbaycan dış politikasının temel konusu olan Karabağ sorunu ve Ermenistan'la ilişkiler ele alınarak AGİT ve BM girişimleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Rusya ile ilişkilere değinilmiş, iktidarların Rusya politikası, Rus Ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılması, Karabağ sorunu, BDT üyeliği, eşit ilişkiler kurma çerçevesinde incelenmiştir.

Diğer bir bölümde İran'la ilişkiler ele alınarak, eşit siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma ve Güney Azerbaycan sorunu açısından İran politikası, ayrıca Azerbaycan-Türkiye ilişkileri ele alınmış, ilişkilere Karabağ sorununun etkisi de ayrıca değerlendirilmiştir.

* Uluslararası Sistem Kuramı; Uluslararası alanın tümünde yada bir kesimindeki karşılıklı etkileşimlerle ilgilenir. Uluslararası sistem açısından da bakacağız. Uluslararası sistemin bir kesimine uluslararası alt-sistem de denilmektedir. Örneğin; Ortadoğu, Kafkasya, Uzakdoğu yada Doğu Avrupa birer coğrafi alt-sistem meydana getirir.

Batılı ülkelerle ilişkilerin, ABD ve Avrupa ülkeleri olarak iki düzlemde incelendiği, ABD'yle ilişkiler içerisinde Karabağ sorunu ve petrol faktörü de göz önüne alınarak incelenmiştir. Nihayet sonuçta, yapılan incelemeler çerçevesinde Azerbaycan dış politikası konusunda genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Kuşkusuz ki,geçmiş bilmeden-geleceği tahmin etmenin zor olacağı düşüncesiyle, tarihi gelişmeler ile bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemi de ayrıca incelenecektir.

I BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN GELİŞİMİ

Uluslararası İlişkiler alanında XX. yüzyıla kadar sistematik analiz konusunda kapsamlı sayılabilecek bir çalışma yapılmamış olduğu görülmektedir. XVIII. ve XIX. yüzyıl Avrupa'sında Uluslar arası düzeyde az çok temel bir yasa olduğunu göstermeye çalışmışlarsa da devletlerin dış politikalarıyla ilgili olarak ileri düzeyde bir çözümleme yapılmamıştır.

Uluslararası ilişkilerle ilgili ilk kürsülerin ve bölümlerin açılması 20 yüzyılın ilk yarısı söz konusu olmaya başlamıştır. Dünyada ilk Uluslararası ilişkiler kürsüsü İngiltere'de (Galler'de) kurulan University College of Wales'de 1919'da Amerikan Başkanı W.Wilson'un adını taşıyan Wilson Chair of International Politics'dir. Nitekim bunu 1923'de London School of Economics'de ve 1930'da Oxford University'de oluşturulan kürsüler izlemiştir. Ayrıca üniversite dışı özel kurumların da yine I. Dünya Savaşını izleyen dönemlerde başladığını belirtmekte yarar görülmektedir. Örneğin, Londra'da Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (Royal Institute of International Affairs), New York'ta Dış İlişkiler Konseyi (Council on Foreign Relations) ve Cenevre'deki Lisansüstü Uluslararası İncelemeler Enstitüsü (Institute Universitaire des Houtes d'Etudes Internationales) bunlardan bir kaçıdır.¹

I.Dünya Savaşını müteakip,bazı araştırmacılar dış politika davranışını etkileyen temel faktörler üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır.

II.Dünya Savaşı sonrasındaki uluslararası ilişkiler alanında yaşanan gelişmelerde ise, komünist bloğun güç kazanması,beraberinde silah sistemlerinin gelişmesi,artan karşılıklı bağımlılık ve anti sömürgeci çıkışlar gibi bir çok faktörler etkili olmuştur. Ayrıca, uluslararası ilişkilerle ilgili çalışmalar ve araştırmalar Amerikan hükümetleri tarafından desteklenmiştir. Özellikle, dış yardım faaliyetlerinin başlaması, ABD'nin büyük bir güç olarak yükselişi ve global çıkarları bu alandaki gelişmelere ivme kazandırmıştır.²

¹ A.Nuri Yurdusev,"Uluslararası İlişkiler Öncesi",Atıla Eralp Der., Devlet, Sistem ve Kimlik (İstanbul: İletişim Yayınları,1996)s.25-27.

² James E.Dougherty ve Robert L.Pfaltzgraff,Contending Theories of International Relations,3rd ed, (New York:Harper Collins Publishers, Inc.,1990, s.8-9.

2. ULUSLARARASI POLİTİKAYA KAVRAMSAL VE TEORİK BİR BAKIŞ

2.1 Uluslararası Politikaya Kavramsal Bir Bakış

Uluslararası Politikanın doğası ve niteliği hakkındaki görüşler oldukça eskidir. Aslında, ünlü Floransalı düşünür Nicolo Machiavelli'nin 1513'te yayınladığı Prens adlı eserinde ele aldığı ve ileri sürdüğü ,devletin yapısı ve gücün devletlerarası ilişkilerdeki önemi hakkındaki görüşlerinin ,bu konudaki çağdaş çözümlerinin ilk habercisi olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, Vestfalya Barışının imzalandığı 1648 yılı ile Birinci Dünya Savaşının başlangıcı olan 1914 yılı arasındaki üç yüz yıla yakın süre, Avrupa Tarihi, Diplomasi Tarihi, Güç dengesi ve Uluslararası Hukukun altın yılları sayılmaktadır.³

Uluslar arası ilişkiler konusunun ayrı bir disiplin olarak ele alındığı ilk ülke ise ABD olmuştur. Özellikle, iki dünya savaşı arasındaki dönem Uluslar arası ilişkiler disiplininin öğretilmeye başlanıldığı dönemdir.

Diğer bilim dallarında olduğu gibi, Uluslararası Politikada da,tarihsel süreç içerisinde,gerek bilgi üreten,gerekse bilgiyi aktaran ve kullanan taraflar benzer şeyleri çağrıştıran bir kavramlar dizini oluşturmaya çalışmışlardır. Çeşitli bilim dallarının gelişiminde ve bilimsel bilginin gelişmesinde bu sonuncunun büyük önem arz ettiği açıktır.

Uluslar arası ilişkiler disiplininde, üzerinde anlaşılmış bir kavramlar dizininin varlığından söz etmek pek mümkün değildir. Ancak, genel kabul görmüş bazı kavramlar mevcuttur. Bunlardan en önemlilerine çok kısa da olsa değinmeye çalışacağız.

İlk önce hemen-hemen yaşamın her döneminde karşılaşacağımız "politika" kavramına çok kısa da olsa bakmaya çalışalım. "Politika" kavramı farklı şekillerde tanımlanan ve farklı bilim adamları tarafından farklı anlamlar yüklenen bir kavramdır. Esat Çam politikayı "Bazılarına göre siyaset aslında bir savaş, bir çatışmadır; diğerlerine göre ise, toplumsal ahengi sağlayan bir mekanizmadır. Birincisine göre siyaset bir azınlığın çoğunluk

³ Gönlübol Mehmet,Uluslararası Politika,İlkeler-Kavramlar-Kuramlar,Atilla Kitapevi,Ankara 1993,s.3

üzerinde imtiyazlarını sürdürmeye yarar; ikincilerine göre ise kişilerin toplum içinde birleşmelerini sağlar." Şeklinde tanımlamaktadır.⁴

Politika kavramının farklı tanımları ekollerin görüşlerinde daha belirgin şekil almaktadır. İdealistler, politikayı bir işbirliği ve çıkarların uyumlaştırılması süreci olarak görürken, realist okul mensupları politikayı başlı başına bir çatışma süreci olarak tanımlarlar. Bu bazen çıkar çatışması, bazen gücün artırılmak istenmesinden doğan çatışma, bazen üstün gelme arzusundan kaynaklanan çatışma, bazen sınıflar arası çatışma, bazen de emek ve sermaye arasındaki çatışmadır. Yani, bazılarına göre politika, bir işbirliği ve uzlaşma süreci iken diğer bazılarına göre ise çatışma sürecidir.⁵

Bir diğer görüşe göre ise politika, devletin faaliyetleri veya devlet ile birey arasındaki ilişkiler biçiminde ifade edilmektedir. Ancak nasıl tanımlanırsa tanımlansın, politikanın insanların toplum halinde yaşamalarının doğal bir sonucu olduğu açıktır. Dolayısıyla toplumsal ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla beraber insanlar bunlara ulaşmak veya bunları paylaşmak amacıyla bir takım etkileşimlerde bulunur olmuşlardır.

Her kesin üzerinde anlaşabileceği genel bir tanıma ulaşabilmek zor olsa da buradan yola çıkarak bazı bilim adamları, politikayı, insanların belli amaçlara ulaşmak ve sahip oldukları değerleri hayata geçirmek için giriştikleri ve zaman- zaman işbirliği ve uzmanlaşma, zaman-zaman çatışma biçiminde ortaya çıkabilen bir stratejik etkileşim süreci olarak da tanımlamaktadırlar. Fakat yukarıda da işaret edildiği gibi politikayı, sadece sürekli bir çatışma ve mücadele durumu olarak görmek yerine, amaçlara ulaşma ve değerleri yaymanın, yine politik bir davranış olan işbirliği yoluyla da mümkün olduğunu kabul etmektedir.

Dolayısıyla, buradan yola çıkarak politika tanımlanırken, bunun bir çatışma ve işbirliği süreci olduğu vurgulanmıştır. Zira uygulamaya bakıldığında, tehdit, vaat, ödüllendirme ve cezalandırma gibi yöntemlere sık-sık baş vurulduğu hatta bir takım ittifaklar yapıldığı, ekonomik ve siyasal birlikler oluşturduğu bilinmektedir.⁶

⁴ Esat Çam, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1975, s.9.

⁵ Münci Kapani, Politika Bilimine Giriş, İstanbul Bilgi Dağıtım, 1992, s.17-22.

⁶ Tayyar Arı, Uluslar arası İlişkiler ve Dış Politika, Alfa Yayınları: 405, Dizi No: 047, 4.cü Basım, İstanbul 2001, s.13.

Diğer taraftan, "uluslararası ilişkiler", "uluslararası politika" ve "dış politika" kavramlarını tanımlamadan önce birkaç kavramın daha bu bağlamda tanımlanması gerekiyor. İlk önce "devlet" kavramının tanımına değinmeye çalışalım. "Devlet"(state) kavramı denince daha çok hukuksal bir varlık anlaşılmaktadır. Modern anlamda devlet, sınırları belirlenmiş bir ülke toprağı üzerinde kurulan, belli bir hükümetle yönetilen ve hukuksal bakımdan egemen olan siyasal örgütlenmelerdir.⁷

Aslında bu kavram bir çok bilim adamı tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kimisine göre devlet, sosyal değerler piramidinin zirvesinde en üstün değerdir ve başlı başına bir amaçtır. Kimisine göre ise devlet başlı başına bir amaç değil de, toplum düzeninin ve barışın korunmasını sağlayan bir araçtır.⁸ Ancak bütün bu tanımlamalara rağmen genel kabul gören tanımlar hukukçular tarafından yapılan tanımlar olmuştur. Örnek olarak Fransız kamu hukuku doktrininin benimsediğı, "devlet, milletin hukuki kişilik kazanmış şeklidir" tanımını göstere biliriz.

Diğer taraftan modern devlet anlayışının doğuşu, Protestanlığın ve Avrupa'da laiklik anlayışının doğmasına yol açan, 30 yıl savaşlarını sona erdiren 1648 Westfalya Antlaşmasına dayandırılmaktadır. Nitekim, bu tarihten itibaren Avrupa'da devlet en önemli siyasal, ekonomik ve toplumsal varlık haline gelmiş ve kapitalizmin gelişmesine yol açmıştır. Aynı zamanda egemen bir hükümet ve diğer devletler tarafından tanınmış, meşru sayılan bir rejime sahip siyasal topluluklar oluşturulmaya başlanmıştır.⁹

Yukarıdakilerin ışığında, "hükümet"(government) kavramına bakmaya çalışalım. Hükümet, devlet politikasını yürüten ve resmi ilişkilerini sürdüren, kısaca yürütme yetkisine sahip olduğu meşru zorlama gücünü kullanan ve diğer devletlerle ilişkilerini yürüten örgütsel birimdir.

Bu çerçevede, daha ziyade hukuksal bir kavram olan "egemenlik"(soverignty) kavramına bakacak olursak; egemenlik, bir devletin ülke toprakları üzerinde mutlak yönetme hakkını ve bu topraklarda yaşayan halkı temsil etme yetkisini ifade etmektedir.¹⁰

⁷ Esat Çam, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977, s. 82-85.

⁸ Münci Kapani, a.g.e., s.34.

⁹ Tayyar Arı, a.g.e., s.16.

¹⁰ Rod Hague, Martin Harrop ve Shaum Breslin, Comparative Government and Politics 3rd edition, London: The Macmillan Press, 1994, s. 7-8.

Kavramı ilk defa kullanan Jean Bodin'e göre, kralın merkezi otoritesi her şeyin üzerindedir. Bu mutlak egemenlik anlayışı Thomas Hobbes tarafından daha da yüceltilmiştir. Günümüze baktığımızda ise, genelde devletler sahip oldukları yetkileri kullanırken mutlak ve sınırsız bir şekilde hareket edememektedirler. Yani, siyasal yönetme yetkisini(egemenliğini) kullanırken,bunu ülke içindeki diğer birey ve gruplarla paylaşmak zorunda kalmaktadırlar. Devletler ayrıca yasalarla egemenlik yetkisini sınırlamaktadırlar. Aynı şey uluslararası alanda da söz konusu olmaktadır. Devletler; diğer devletleri, uluslararası baskı gruplarını ve uluslar arası anlaşmalardan doğan taahhütlerini dikkate alarak kararlar almaktadırlar.

Uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık olgusu, egemenlik kavramına nispi bir anlam yüklemiş ve özellikle dış politika konularında devletin mutlak egemenliğine önemli sınırlamalar getirmiştir.¹¹ Bununla beraber, hukuksal anlamda, günümüz devletlerinin, kendi rızasına dayanmayan hiçbir dışsal beşeri sınırlamanın meşrutiyetini tanımaması gerektiği kabul edilmektedir. Ancak uygulamada çoğu zaman bunun böyle olmadığı görülmektedir.

2.1.1 Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Politika ve Dış Politika

Uluslararası terimine bakacak olursak;günümüzde bu terimdeki "ulus"sözcüğü ile kast edilmek istenen ,belirli bir toprak parçası üzerinde içsel ve dışsal egemenlik hakkına sahip devletlerdir. Bir başka deyişle ulus, ortak bir geçmişe ve geleceğe ilişkin benzer düşüncelere sahip olan yani bir inanç ve bilinç birliği içinde bulunan insan topluluğudur.¹²

Uluslararası(international) kavramı ilk defa XVII yy.ın sonlarına doğru Jeremy Bentham tarafından kullanılmıştır. Kavram aslında uzunca bir süre yalnız egemen devletler arasındaki siyasal ve hukuksal ilişkileri anlatmak için kullanılmıştır. Ancak devletler arasında resmi düzeyde sürdürülen hukuksal ve diplomatik ilişkilerin dışında başka ilişkiler de mevcuttur.¹³

¹¹Faruk Sönmezoglu, Uluslar arası Politika ve Dış Politika Analizi, İstanbul, Filiz Kitap evi, 1989, s. 30-33.

¹² Faruk Sönmezoglu,Uluslar arası ve Dış Politika Analizi, İkinci Baskı,Filiz kitapevi 1995,s.11.

¹³ Quincy Wright, "The Meaning of International Relations", Robert L., Pfaltzgraff, JR, ed., Politics and the International System, 2nd ed., New York: J.B. Lippincott Company, 1972, s. 7-9.

Bunun yanında uluslararası ekonomik ilişkiler çerçevesinde sürdürülen ticari ve mali ilişkilerin bir kısmı resmi kanallarla yürütülmekteyse de pek çoğu gayri resmi olarak sürdürülmektedir. Ayrıca misyoner faaliyetlerinin, bir ülkeden diğerine öğretmen, öğrenci ve turistlerin seyahatlerinin, yine bir ülkeden diğerine söz konusu olan göçlerin ve basın ve yayın, radyo ve filmler aracılığıyla gelişen uluslar arası kültürel ilişkilerin pek çoğunun gayri resmi kanallarla yürütüldüğü bilinmektedir.

Ayrıca XIX yy.ın ortalarından itibaren,hükümetler veya çeşitli gruplar arasında artarak devam eden haberleşme, ticaret, maliye, tarım, sağlık, spor, bilim, felsefe, eğitim, silahsızlanma ve barış gibi konularda söz konusu olan ilişkiler, "uluslar arası" kavramını genişletmiştir. Çünkü uluslararası toplumun her kesimi bu sürece katılmakta ve bundan faydalanmaktadır. Bundan yola çıkarak, "Uluslar arası" kavramının sadece ulusları değil, bunun yanında devletler, hükümetler ve halklar arasındaki ilişkileri de kapsadığını belirtmek gerekir.¹⁴

Uluslararası "sözcüğünün" içinde yer aldığı Uluslar arası Politika ve Uluslar arası ilişkiler kavramları ise kapsam açısından büyük farklılık arz etmektedir

Uluslararası ilişkiler, başta devletler olmak üzere, hükümetler ve devlet-dışı kuruluşlar arasında hukuksal, siyasal ve ekonomik ilişkileri analiz eden kapsamlı bir deyimdir. Hatalı olarak uluslararası politika deyimini ile aynı anlamda kullanılır

Uluslararası Politika ise Uluslararası ilişkiler disiplininin bir alt dalıdır. İki veya daha fazla devlet arasındaki siyasi ilişkileri uluslararası sistemin tümü içinde ele alarak inceler. Uluslararası politikanın tüm devletlerin dış politikalarının toplamı olduğu söylenir. Bu bir bakıma doğrudur, ancak, devletlerin dış politikalarının teker teker incelenmesiyle uluslararası politikanın tümünü çözümleyebilmek imkansızdır. Uluslararası politika alanında her zaman geçerli olabilecek bir "büyük kuram" geliştirilememiştir.

Yani, Uluslararası ilişkiler değişimi, Uluslararası Politika değişimine oranla daha geniş ve onu da kapsayan bir alan niteliğindedir.¹⁵ Aralarındaki farkın daha iyi anlaşılması

¹⁴<http://www.mfa.gov.tr/Turkce/gruph/ha/ha03bhtm/02.htm>

¹⁵ James N.Rosenau, International Politics and Foreign Policy, A. Reader in Research and Teory, New York:The Free Press, 1961,s.5.

açısından,bir örnek gösterecek olursak;her hangi bir dış yardım konusu uluslar arası ilişkiler açısından ele alındığında,yardımanın amacı,türleri,sonuçları, ve.s,bir bütün olarak incelenmeye çalışılırken,aynı konu uluslar arası politika çerçevesinde ele alındığında dış yardımın politik yanının diğerlerinden daha fazla vurgulandığı ve sadece politik sonuç doğurduğu ölçüde incelemeye konu olduğu gözükmemektedir.¹⁶ Bunların yanı sıra, Dış politika ve Dış ilişkiler değişimlerini de aynı şekilde ele almak mümkündür. Bu değişimler daha ağırlıklı olarak temel aktör olan egemen devletin dış ile ilişkilerini kapsamaktadır. Bir diğer taraf dan ise Dış politika kavramı ile Uluslar arası politika kavramlarının çoğu zaman karıştırıldığı görülmektedir.

Ashında,Uluslararası Politika ve Dış Politika kavramları temelde aynı nitelikte olan sorunlara farklı açılardan ve farklı düzeylerde bakmaktadır.

Mehmet Gönlübol'a göre, Dış Politika uluslararası siyasal sorunlara belli bir devletin veya genel olarak devletlerin amaçları,hedefleri ve davranışları açısından bakarken,Uluslar arası Politika ise iki veya daha fazla devlet arasındaki siyasal ilişkileri uluslar arası yapının tümü içinde ele almakta ve incelemektedir. Eğer bir kişi, bir devletin veya genel olarak devletlerin uluslar arası çevreye karşı davranışı ile bu davranışın hangi koşullar altında oluşturulduğunu inceliyor ise, bu kişinin Dış politikayla ilgilendiğini söyleyebiliriz. Aynı kişi,bir devletin veya genel olarak devletlerin dış davranışlarına karşı, diğer devletlerin tutumlarını ve tepkilerini de inceliyor, ya da daha genel bir biçimde iki veya daha fazla devlet arasındaki karşılıklı ilişki sürecini ele alıyor ise, bu kişinin Uluslararası Politika ile ilgilendiği söylenebilir.¹⁷

Yukarıdaki paragraf da belirttiğimiz gibi, Uluslar arası Politika kavramı kapsam açısından daha geniş olmakla beraber,Dış Politika kavramını da kapsayıcı niteliktedir.

Uluslararası politika öyle bir sistem oluşturmaktadır ki, bu sistem girift bir bütün meydana getirmektedir. Bu bütün, sistemi oluşturan birimlerin siyasal davranışlarının toplamından farklı ve onların dışında bir önem taşımaktadır. Devletler sadece kendi içlerinden gelen güdüler ve dürtülerle değil, aynı zamanda dışarıda olup bitenlere göre de, hareket

¹⁶ Faruk Sönmezoglu,"Uluslar arası Politika Disiplini ve Bazı Kavramlar Üzerine ,"İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt:39, sayı 1-4,1982, s.273-285.

¹⁷ Mehmet Gönlübol, Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kurumlar, Atilla Kitapevi, Ankara 1993, 4.baskı, s.28.

etmekte ve davranış göstermektedirler. Bir başka deyişle, karar vericiler kendi düşündükleri, yada istedikleri yönde değil, geniş ölçüde sistemin gerekleri yönünde hareket etmektedirler.¹⁸

Bilindiği gibi, Uluslararası Politikada temel aktörler devlet ve devlet-dışı bazı kuruluşlardır. Bu çerçeveden bakacak olursak,devletlerin dış politikaları uluslar arası politikanın konularından birisini kapsamaktadır. Ayrıca, daha sonraki bölümlerde de değinileceği üzere iç ve dış politika temelde birbirinden oldukça farklı gözüktükse de ,özellikle ikinci dünya savaşı sonrasındaki teknolojik gelişmeler ve firma bazındaki ekonomik ilişkilerin etkili olabilme olasılığının yüksekliği, klasik anlayıştaki, devletin mutlak egemenliği görüşünü ve ülkeler arasındaki siyasal sınırların önemini eskiye oranla önemli ölçüde azaltmıştır. Aynı zamanda,bazı devletlerin dış politikaları her hangi diğer bir devletin iç politikalarını etkileyebilmekte ve de bir diğer ifade ile iç politika ile dış politika arasında anlamlı bir fark kalmamaktadır.¹⁹

2.2 Uluslararası Politikaya Teorik Bir Bakış

Bu bölümde, Uluslar arası İlişkilerin Temel Aktörleri ve Analizlerde Kullanılan Yaklaşımlar incelenecek.

Toplumlar açısından siyaset olgusu çok eski tarihlere dayanır. Bilindiği gibi, Uluslararası ilişkiler disiplininin alt dallarından birisi olan Uluslararası Politika,siyaset olgusunu içsel değil de dışsal yönü ile ele alan,bir başka deyişle toplumlar arası ilişkileri inceleyen bir bilim dalıdır. Uluslar arası Politika;Temelde egemen devletlerin birbirleri ile olan siyasal ilişkilerini inceler.²⁰ Bununla birlikte, özellikle günümüzde Uluslararası Politika, devletlerin dış politikalarının toplamından oluşmaz. Yani, çeşitli uluslar arası kuruluşlar, ulusal nitelikli uluslararası düzeyde etkiye sahip baskı grupları,bazı önemli karar alıcılar ve örgütlerde bu kapsam dahilindedir.²¹

Uluslararası Politika analizi alanında herkesçe genel kabul gören bir teori yada teorilerden söz etmek mümkün değildir. Çünkü ,araştırmacının konuyu ele alış biçimini,temel

¹⁸F.S.Northedge,The International Political System,London:Faber and Faber,1976,s.24-28.

¹⁹Herbert J.Spiro,World Politics: The Global system, Homewood, Illinois: The Dorsey Press, 1966, s.1.

²⁰ Faruk Sönmezoğlu, Y.Gökcalp Yıldız, D.Ülke Arıboğan, Beril Dedeoğlu, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Cem yayınevi 1992, s.329.

varsayımlarını ve genel olarak izlediği yöntemleri yansıtan yaklaşımlarda belirgin bir çeşitlilik mevcuttur. Burada unutulmaması gereken en önemli husus ise bu farklılıkların, karşıt olmaktan çok birbirlerinin tamamlayıcısı olmalarıdır.²²

Ancak ,Uluslar arası Politika Literatüründe analiz yapılan alana ilişkin iki ana eğilim söz konusudur. Bu eğilimlerden birincisine göre,temel inceleme birimi Devlet ve Devlet-dışı bazı öğeler iken,bir diğerine göre ise bu alan Uluslar arası sistemin bütünüdür. Yani, birinci eğilimde uluslararası aktörlerin-ister Devlet isterse de Devlet-dışı öğeler olsun-daha etkin olduğu vurgulanırken,bir sonrakinde tüm aktörlerin içerisinde yer aldığı uluslararası sistem "Global" bir birim olarak öne çıkarılmakta ve bu yapının küçük birimler üzerindeki etkisi ele alınmaktadır.²³ Özetlersek ; AKTÖR ve SİSTEM olmak üzere başlıca iki inceleme birimi mevcuttur.

Uluslararası aktörlerin kısa da olsa özelliklerine bakmaya çalışalım. Her şeyden önce araştırmacıların ortak kanısı ve üzerinde durdukları hususlardan en önemlisi aktörlerin "az veya çok bağımsızlığı" ve bu bağlamda da "güç" kavramıdır. Bu konu ile ilgilenenlerden Deniz Ülke Arıboğan, "Globalleşme Senaryosunun Aktörleri ve Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi" adlı eserinde, "21.yüzyılda dünya siyaset sahnesinin aktörleri türdeş olmayan karakterler tarafından oluşturulurken, sistem içinde rol oynayabilmek de tıpkı tarihin ilk dönemlerinden bu yana olduğu gibi, 'güç' sahibi olmak kriteri ile açıklanmaktadır" görüşüne yer vermektedir.

Aynı zamanda "yeni oluşumlar için yaşanan süreç zamanın koşullarına göre değişmekle beraber ortaya çıkan sonuç hep aynıdır; bir yanda sistemin işleyişine yön veren ve karar merkezi olma konumlarını koruyan 'güçlüler', diğer yanda ise sistem içi ilişkilerin gidişatına ayak uydurmak zorunda kalan 'güçsüzler'" olduğuna dikkat çekmekle beraber, "Global Sistemdeki ilişkilerin motifleri ne şekil alırlarsa alsınlar, hepsinin orijininde aktörler arasında girişilmiş bir güç mücadelesi vardır" görüşlerine de yer vermektedir.²⁴

²¹Faruk Sönmezoğlu,Y.Gökcalp Yıldız,D.Ülke Arıboğan, Beril Dedeoğlu,Uluslar arası İlişkiler Sözlüğü,Cem yayınevi 1992,s.328.

²²Faruk Sönmezoğlu,Uluslar arası ve Dış Politika Analizi,Filiz kitapevi 1995,s.6.

²³ Faruk Sönmezoğlu, Y.Gökcalp Yıldız, D. Ülke Arıboğan,Beril Dedeoğlu, a.g.e., s.329.

²⁴Deniz Ülkü Arıboğan, Globalleşme Senaryosunun Aktörleri, Uluslar arası İlişkilerde Güç Mücadelesi, Der Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2001, s. 14-15.

Güç kavramının önemi üzerinde duran realistlere ²⁵ göre ise, uluslar arası sistemde merkezi bir otorite bulunmadığından her devlet kendi başının çaresine bakmak durumundadır. Bir diğer deyişle, hayatta kalmaya ancak güçlerini kullanmak suretiyle başarabileceklerinden, her zaman güçlerini artırmaya çalışmak zorundalar.²⁶ Bu yalnız devletler için değil, bütün uluslar arası aktörler için geçerlidir. Yani, ister devlet isterse de devlet dışı aktörler olsun, sistem içindeki konumlarını kaybetmemek, dışarıdan gelen etkileri bertaraf etmek veya başka birimleri yönlendirmek ve etkilemek için güçlerini korumaya ve kullanmaya mecburdurlar. Aksi takdirde bir aktörün varlığı söz konusu olamaz. Kısacası, aktörlerin tüm bu yöntemleri etki yaratmaya yönelik olduğundan ve bu da - yani etkileme faaliyetleri de- güç kavramı çerçevesi dahilinde değerlendirileceğinden, "güç" uluslar arası (global) sistemin işleyişinin temel unsuru olarak kabul etmek gerekmektedir. Buradan çıkan sonuç, her aktörün bir güç merkezi olması zorunluluğudur.²⁷

²⁵ Realistler, Uluslar arası ilişkilerde en önemli öğenin güç ve çıkar olduğuna inanıyorlar. Uluslar arası olaylarda karamsar sonuç çıkarmaları olasılığı, iyimser sonuç çıkarmalarından daha fazladır. Bunlara göre, hukuk deyimleri ve bazı terimler kullanılarak, güce dayalı davranış biçimleri gizlenmeye çalışılmaktadır.

²⁶ Michael P. Sullivan, Power in Contemporary International Politics, Columbia, University of South Carolina Press, 1990, s.76.

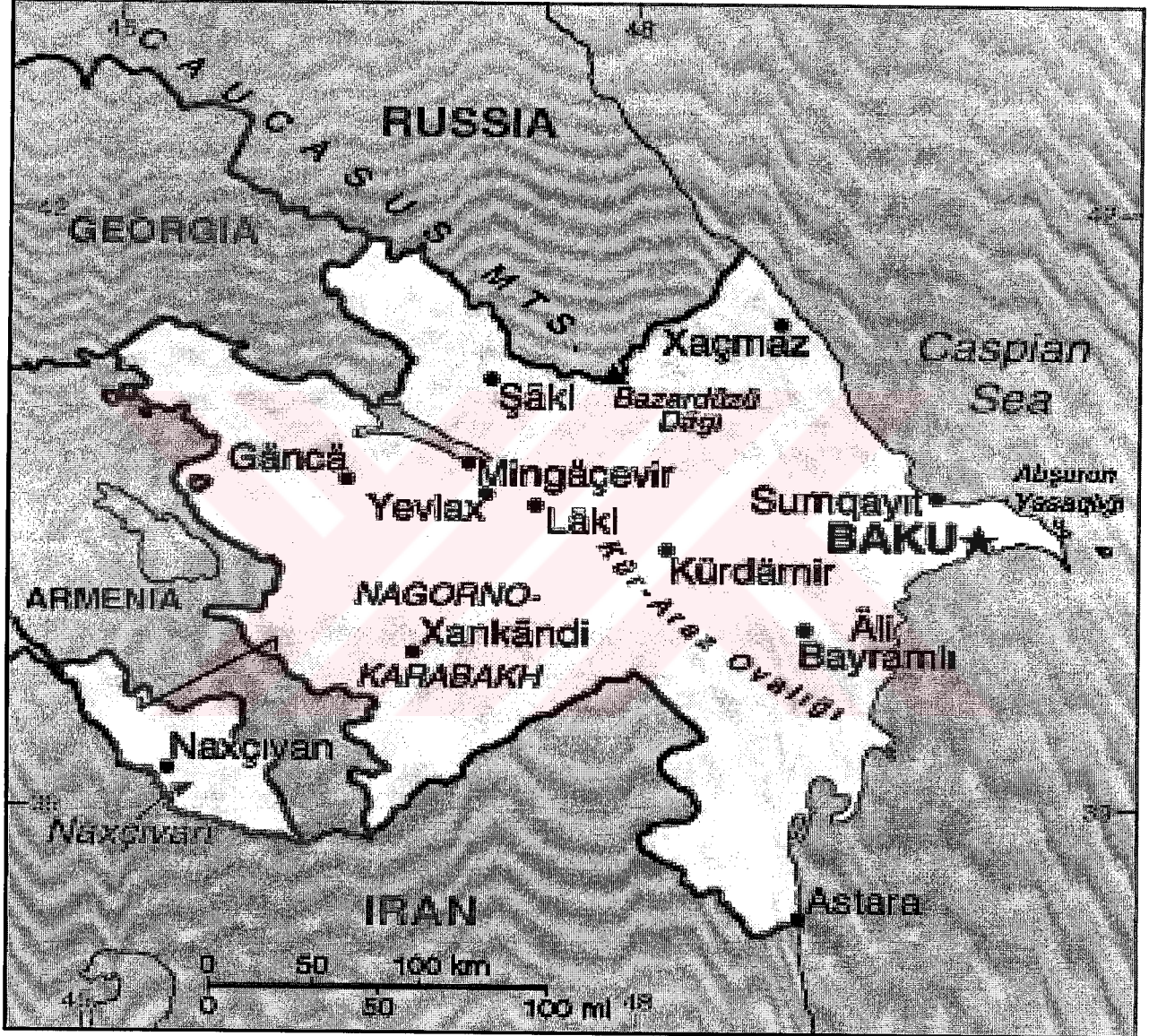
²⁷ Edward H. Carr, The Twenty Years Crisis, 1919-1939, New York, Harper Torchbooks, 1964, s.235-236.

II BÖLÜM

1. TARİHİ PERSPEKTİF VE JEOPOLİTİK GERÇEKLER

1.1. Azerbaycan Tarihine Kısa Bakış

Şekil-2.1. Azerbaycan Haritası

Arapça'da "Ateş" anlamına gelen Azerbaycan adını Arap istilasından sonra Müslüman olan kavimlerin hakimiyeti döneminde almıştır. Bütün bölgenin Türk hakimiyeti altına girmesi ve büyük Türk yerleşme hareketleri 11. yy ile 13. yy arasında gerçekleşmiştir. İskitler, Partlar, Arınşaklar, Albanlar, Selçuklular, İlhanlılar, Timur oğulları, Kara koyunlular,

Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar bölgeye yerleşmişler ve burayı yurt ve vatan edinmişlerdir.²⁸ Aynı zamanda Karabağ bölgesine Moğollar döneminde Doğudan, Anadolu'dan Suriye'den gelen veya Timur tarafından getirilen Türk aileleri de buranın tamamen Türkleşmesini sağlamıştır.²⁹

Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve çevresindeki hakimiyeti padişah 3. Ahmet döneminde başlar ve 150 yıl kadar devam eder (1574-1695). 1735 yılında bölge İran'a terk edilir ve 1742'de Nadir Şah'ın ölümüyle tarihe "Hanlıklar Dönemi" olarak geçen yeni bir dönem başlar. İran'ın etkisiyle bağımsız bir dönem yaşayan bu hanlıklar, Rusların Kafkasya'ya yönelik hareketleri sonucunda 1813 Gülistan Antlaşması ile Rusya'ya bırakılır. 1828'de Türkmen çay Antlaşması ile Ruslar bütün Kuzey Azerbaycan'a yerleştiler ve mevcut idari sistemi bir süre devam ettirdiler.

Fakat 1828 yılında çarlık yönetimi ile Gacar yönetimi arasında imzalanan Türkmen çay Antlaşması ile Azerbaycan'ın bütünlüğü ortadan kaldırılarak, doğal Azerbaycan toprağı olan Güney bölgesine Gacar yönetimi, Kuzey bölgesine ise Çarlık Rusya'sı sahip olmuştur.³⁰

Aras nehrinin kuzeyi ve güneyi olmak üzere coğrafi ve tarihi bakımdan dünyanın önemli bir yerinde bulunan Azerbaycan, tarihte uzun yıllar bağımsızlık savaşı vermiş olmasına rağmen 1828 Türkmen çay antlaşması ile Azerbaycan toprakları Rusların egemenliğine girdikten sonra Erivan ve Karabağa Ermeniler yerleştirilmiştir.³¹

1905'den itibaren Türklerle Ermeniler arasında ilk ciddi çatışmalar başlamıştır. 1917 ihtilali sırasında Ermeniler Karabağ'ın Ermeni toprağı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'nün Ermeniler ve Bolşevikler tarafından 1918'de işgal edilmesi üzerine Osmanlı ordusu buraya müdahale etmek zorunda kalmıştır.³² Şöyle ki, Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti 27 Nisan 1920 tarihinde Ruslar tarafından işgal

²⁸ Cemalettin Taşkıran, Günütmüzde Karabağ Meselesi, Genelkurmay Basım evi, 1995.s.2-3.

²⁹ <http://mesud.hypermart.net/karabağlı.htm>.

³⁰ Caşın Mesut Hakkı, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Ermenistan Özel, Sonbahar 1995-1996, Cilt:2, Sayı:4, s.68-69.

³¹ Resul oğlu Büyük, Soykırım, Edebiyat Gazetesi, 6 Nisan 2001, Bakü.

³² Gasımov, Musa, Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasisinin Mücadelesi 1918 yılı, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, ilkbahar 2001, Sayı 01, s.21.

edilinceye kadar, Azerbaycan'da Osmanlı orduları ve ondan sonra da İngiliz orduları bulunmuştur.

Her iki güç de Karabağ'ı Azerbaycan'ın bir parçası olarak görmeye devam etmiştir. Bu süre içerisinde Ermeniler Karabağ'da bir çok kere isyan çıkardılarsa da başarılı olamadılar. Fakat Rusların teşvik ve yardımı ile 1920 yılı Nisan'ında büyük çaplı bir isyan çıkardılar. Azerbaycan Ordu Birlikleri isyanı bastırmak üzere bölgeye gittiği sırada, Bolşevik Rus Orduları (11. Kızıl Ordu) Azerbaycan'ı işgal etti.³³

SSCB dönemi boyunca ise Karabağ'a özerk bölge statüsü verilmiş, ve bu özerklik Azerbaycan'a bağlı olmuştur. Ancak Ermeniler kilisenin de yardımıyla bağımsızlık düşüncesini her zaman işlemişlerdir.

28 Mayıs 1918'de Milli Azerbaycan Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Ancak bu dönemde Anadolu'da bağımsızlık mücadelesi olması ve Rusların Azerbaycan petrol ve endüstri merkezini kendi nüfus alanına dahil etmeğe çalışması ve Batılı ülkelerin Rus tehdidini görmemeleri yüzünden 2 yıl sonra Ruslar tarafından işgal edilmiştir.

Azerbaycan 1922'de Kafkasya ötesi Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'ne katılmış, 1936'dan sonra ise Azerbaycan SSC adını almıştır.³⁴

SSCB Rusya'sı döneminde Azerbaycan devamlı toprak kayıp etmiştir. Bu dönemde Ermenistan; Türkiye ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan arasına uzatılmış ve Türkiye ile aradaki irtibat kesilmeye çalışılmıştır. Azerbaycan'ı yönetmekle görevli yüksek Sovyet, onun Prezidyumu ve Nazirler Kabineti (Bakanlar Kurumu) doğrudan doğruya SSCB'nin denetimi altındaydı. Azerbaycan Komünist Partisi de Sovyetler Birliği Komünist Partisinin bir şubesi durumunda bulunuyordu.

³³ Andican,Ahat, Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, Emre Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2003,s.240. (Kızıl ordunun Azerbaycan'ı işgal etmesinden sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Milli Şurası dağıtılmış, Şura Başkanı Mehmet Emin Resulzade ÇEKA(Karşı Devrim ve sabotajla mücadele için olağanüstü komisyon) tarafından tutuklanarak Moskova'ya götürülmüştür. 1922 yılında hapisneden kaçmayı başaran Resulzade, Finlandiya üzerinden Türkiye'ye gitti ve dış dünyadaki Müsavatçıları bir araya getirerek Azerbaycan Milli Merkezini kurdu.)

³⁴ Şahbazlı Vekil, Petrolün Azerbaycan'ın Toplumsal ve Siyasal Yapısına Etkileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s.44-47.

SSCB'nin dağıldığı dönemlerde Azerbaycan'daki özgürlük hareketi özellikle de Ocak 1990 günü Kızıl ordunun kanlı girişimi ile bastırılmaya çalışılmıştır.³⁵

Ancak Azerbaycan'ın Kafkasya'daki coğrafi konumunun önemi ve sahip olduğu zengin yer altı kaynakları, bu ülkenin bağımsızlığına karşı, kısa sürede karşı cepheler oluşturmaya başlamıştır. Daha önceki tarihlerde de Rusya ve İran'ın girişimleri ile kuzey ve güney olarak bölünen Azerbaycan, Dağlık Karabağ ve çevresini Ermenilerin işgal etmesi ile yeniden bölünmeye tabi tutulmuştur. Bağımsız bir Azerbaycan Cumhuriyeti'nin var olması için Ermenilere işgal ettirilen ve işgal edilen yerlerden sürülen Türkler ile Azerbaycan'ı ekonomik ve sosyal yönden zayıf ve karışık bir duruma sokma çabaları sürdürülmüş ve halen sürdürülmektedir.

Azerbaycan bağımsız devlet haline gelme sürecinde önemli toprak kaybına uğramış ve çok sayıda şehit verilmiştir. 1988-1994 arası devam eden savaşta bir Nahcivan, 219 Karabağ ve 691 Karabağ dışı köy tamamen yok olmuş veya tahrip edilmiştir. Ermenistan'da ise 191 Azeri köyü tamamen boşaltılmıştır. 16.000'den fazla Azerbaycan Türkü şehit olmuş ve Ermenistan'dan Azerbaycan'a 233.400 göçmen gelmiştir. Azerbaycan'da bir çoğu Bakü'de olmak üzere 1 milyon göçmen bulunmaktadır.

1.2. Sosyal Yapı (Nüfus Yapısı)

Azerbaycan nüfusu 01 Ocak 2001 yılı itibariyle 8.081.000'dir. Türkiye ile Aras nehrinin 11 km.lik ortak sınırı bulunan Nahcivan'ın nüfusu ise 295.000'dir. Azerbaycan nüfusunun % 53.2'si kentlerde; % 46.8'i köylerde yaşamaktadır.

Azerbaycan nüfusunun etnik dağılımına baktığımız zaman nüfusun % 91'i Azeri türküdür, geri kalan % 9'u ise etnik gruplardan oluşmaktadır. Bu etnik gruplardan en belirgin olanları Lezgiler ve Talışlardır. Lezgiler Rusya-Azerbaycan, Talışlar ise İran-Azerbaycan sınırında yaşamaktadırlar. Talışlar büyük ölçüde bozkır medeniyetinin göçebe karakterini yansıtır ve hayvancılıkla geçinirler. Talışların 100.000 kadarı kuzey batı İran'da ve 300.000

³⁵ Azerbaycan'daki çeşitli gazeteler.

kadarı da güney Azerbaycan'da yaşamaktadır. Kendilerini “Talışhan” olarak tanımlayan Talışların dilleri ağırlıklı olarak İndo-İran dil grubuna girer.³⁶

Farsça ve Rusça konuşan kesimleri de Talışçayı bilirler. Azerbaycan Talışları Azerbaycan Türkçesini akıcı bir dille konuşurlar. Göç alanları Hazar denizinin tropikal bölgeleri ile Talış dağlarıdır. Bölge uzun süre Türk Hakimiyetinde kalmıştır. Halk, bozkır kültürü, İslami yaşam tarzı ve batı yaşam biçimi arasında bocalamaktadır. Tamamı Müslüman olan Talışlar Asya'nın İslam öncesi inançlarının da izlerini taşımaktadır.³⁷

Ali İkrım Hummetov olayı olarak bilinen ve 1993 yılında baş veren olayda Talışlar tahrik edilmiş ve “Talış Muğan Cumhuriyeti”ni kurma girişiminde bulunmuşlardır. Bu olaydan Talışlar da Azerbaycan Türkleri de çok pişmanlık duymuşlar ve olayın bölge dışı tahriklerin bir ürünü olduğuna inanmaktadırlar.

Lezgiler, Azerbaycan'ın Kuzey ve Dağıstan'ın güney-doğu bölgelerinde yaşayan bir topluluktur. Azerbaycan nüfusu içindeki dağılımı diğer Doğuştan kökenlilerde dahil olmak üzere % 3,2'dir. 1989 sayısına göre, genel sayıları 466.000'dir. Bunun 171.400'ü Azerbaycan'da yaşamaktadırlar. Lezgiler Müslüman'dır ve Dağıstan'daki en eski topluluklardan biridir. Azerbaycan'daki Lezgiler topluma adapte olmuş durumdadır. Dilleri Lezgicedir. Ancak, Azerbaycan'daki Lezgilerin çoğu Azerbaycan Türkçesi ve Rusça konuşmaktadır. Genelde Tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar.³⁸

Özet olarak 1998 yılı verilerine göre, Azerbaycan nüfusunun etnik durumu şöyledir; Azerbaycan Türkleri % 90, Dağıstanlılar % 3,2, Ruslar % 2,5, Ermeniler % 2 ve diğerleri % 2,3 olarak yansımaktadır.³⁹

Azerbaycan, zengin doğal kaynaklarına ilaveten, Rusya için doğuya açılan pencere olduğundan ve stratejik konumda bulunduğundan, çeşitli etnik grupların kışkırtılması ve böylece ülke istikrarının bozulması girişimleri de olası bir gelişmedir.

³⁶ Kalafat, Yaşar, Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya'da Etno Sosyal Yapı, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlk Bahar, 2001 Sayı 01, s.225-257.

³⁷ <http://www.bethany.com/profiles/dusters/8071.htm>. The Talylsh

³⁸ Aslan Yasin, a.g.e., s.88-90.

³⁹ CIA, The World Factbook 2000, Azerbaycan, <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook>.

Azerbaycan Hazar denizinin batısında 44° – 51° doğu boylamları ile 38°-42° kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Azerbaycan Cumhuriyetinin bir parçası olan ve özerkliği bulunan Nahcivan Türkiye ile komşu durumdadır. Nahcivan'ın yüzölçümü 5.500 km²'dir. Ancak Nahcivan ile Azerbaycan arasında eski bir Türk yurdu olan ve SSCB yönetimi tarafından Ermenistan'a hediye edilen Zengezur koridorunun bulunması nedeniyle aynı ülkeye ait bir iki toprak parçası arasında karayolu ile ulaşım yoktur. Bu durum aynı zamanda Türkiye ve Hazar denizi üzerinden Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin kara ve deniz yolu ile ulaşımını engellemektedir.⁴⁰ Azerbaycan toprakları içinde yer alan Karabağ halen Ermenistan'ın işgali altındadır. (Azerbaycan topraklarının yaklaşık % 20'si işgal altındadır).

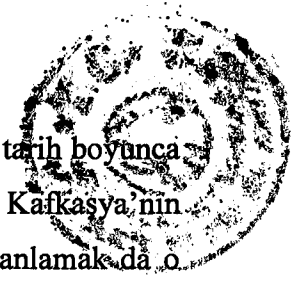
1.3. Jeopolitik Gerçekler

Bilindiği gibi her topluluğun yerleşmiş olduğu doğal bir çevre vardır. Üzerlerinde kaçınılmaz bir şekilde geçmişlerinin izlerini taşıyan topluluklarla, kendisini çevreleyen doğal koşullar arasında, sürekli bir etkileşim söz konusudur. Eğer, sosyolojik açıdan bakarsak toplumların: iklim, doğal kaynaklar, ülkenin genişliği ve konumu gibi doğal etkenlerden etkilendiğini söyleyebiliriz. Örnek verecek olursak, "iklimler kuramını" ortaya atan Montesquie soğuk iklim insanının, kendine güvenen, cesaretli, açık sözlü ve daha az hileci olduğunu vurgulamıştır. Bu gibi savların bir varsayım olduğunu söylemekle beraber, şu bir gerçek ki, iklimin ve diğer coğrafi faktörlerin insan davranışları ve dolayısıyla da siyasal yaşamı üzerinde belirli bir etkisi vardır.

İslam düşünürü İbn Haldun ise gerek iklim(EK 3) gerekse başka çevre şartlarının karakterlere tesir ettiğine dikkat çekmiştir. Bu tespit tam olarak açıklığa kavuşmasa da insanların çok eskiden beri iklim ve çevre şartlarına uyma çabası içinde oldukları bilinmektedir. Bu yüzden tarihi olayları ve toplumları değerlendirirken, yaşanılan bölge şartlarını, topluluklara tesirini ve bu insanların karakteristik yapısını da dikkate almak gerekmektedir. Aksi takdirde verilecek hüküm ve kararlar yanlış olabilir.

Suat İlhan'ın dediği gibi coğrafyanın(EK 2) meydana getirdiği emrivakiler, milletlerin kaderine tesir etmekte, insanların zihniyetlerinde ve milletleri bir birine karşı hislerinde

⁴⁰ Yüksel Özgür, Türk Yurdu Zengezur (Zengezur'un Coğrafi Konumu ve Özellikleri), Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 104, Ekim 1996.

belirleyici fonksiyon olabilmektedir.⁴¹ Boğazların önemini göz önüne almadan tarih boyunca Türkiye etrafında oluşan birçok çatışmaları yorumlamak ne kadar zor ise, Kafkasya'nın jeopolitik ve jeo-stratejik konumunu bilmeden buraya cereyan eden olayları anlamak da o derece zordur.

Kafkasya tarihsel süreç içerisinde bir geçiş bölgesi vazifesini yerine getirmekle beraber, Türkler için kuzey-güney ve doğu-batı yönleri açısından hareket imkanları sağlamayan en önemli merkez ve geçiş güzergahlarından biri, Ruslar için ise güneye inme, bir başka deyişle sıcak denizlere çıkma hayalindeki en önemli kapı vazifesini ifa etmiştir. Aynı zamanda, özellikle II. Dünya Savaşı esnasında SSCB'nin petrol ihtiyacının tamamına yakın bir kısmının Azerbaycan tarafından karşılandığı göz önüne alındığında, Azerbaycan'ın jeostratejik önemi daha fazla anlaşılmaktadır.⁴² Bu bölge, özellikle de Bakü limanı; Orta Doğu, Avrupa ve Güney Doğu Asya ülkeleri için elverişli "transit" rolünü oynayabilir. Aynı zamanda Avrupa-Kafkasya-Hazar-Orta Asya nakliye ticaret yolu projesini gerçekleştirmek mümkündür. Bu Asya'yı Avrupa ile birleştiren önemli "İpek Yolu"nun modern şeklini oluşturabilir.⁴³

Kafkasya, yalnız Hazar ve Kara Deniz arasında değil, aynı zamanda üç deniz arasında bir boyun görevi görmektedir. Hazar; Don ve Volga nehirleriyle Karadeniz'e bağlanmaktadır. Buna boğazlarla Karadeniz'e bağlanan Marmara-Ege-Akdeniz'i de ilave etmek gerekir.⁴⁴ Burada, Azerbaycan Dış Politikasını Kafkasya jeopolitiği çerçevesinde değerlendirmenin daha doğru olacağı kanısındayız.

Genel anlamda Kafkasya, Kafkas dağlarının yerleşim konumuna göre kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılır. Bu coğrafi konum günümüzdeki idari yapılanmada önemli rol oynamaktadır. Fiziki olarak bir bıçak gibi iki bölgeye ayırdığı Kafkasya'nın kuzeyinde Rusların hakimiyetini kolaylaştırmış ve Çin setti pozisyonunu çizip güneyin ayrı bir konumda kalmasını sağlamıştır. Bu nedenledir ki güneydeki devletler daha bağımsız hareket etme imkanı bulmuşlardır.

⁴¹ Balcı Cengiz, Coğrafyanın Tesirleri ve Türklerin Karakterleri, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayını, Aralık, 1997.

⁴² Çelik Kenan, Kalaycı Cemalettin, Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü, Avrasya Etütleri, Türk İşbirliği Ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Yayınları, 16 Sonbahar-Kış 1999, s.106.

⁴³ Aslan Yasin, Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, Ankara, Eylül 1997, s.92-93.

⁴⁴ Aslan Yasin, a.g.e., 93.

Şekil-2.2. Kafkasya Haritası

Bir diğer açıdan ise Kafkasya'nın fiziki yapısının güçlüğü, insanların birbirinden kopuk biçimde yaşamasına birbirinden özde olmamakla birlikte biçimde ayrılmalarına yol açmış, bu durum ise onlarca farklı toplulukla mahalli din ve kültürlerin oluşumlarını hızlandırıp çoğaltmıştır.⁴⁵

⁴⁵ Kanbolat, Hasan , Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi ,Rusya Özel, Kış 2001, Cilt:6, Sayı: 4,s.165-169.

1990'larda SSCB'nin çöküşü ile beraber, uluslararası arenada küçük olmalarına rağmen üç önemli aktör daha yerini aldı. Bunlar; Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dır. Bu devletlerin uzun süre Rus imparatorluk stratejisinin etkisi altında kaldığı açıktır. Aynı zamanda bu bölgenin büyük oranda söz konusu stratejiden etkilenerek şekillendirdiği bir gerçektir.⁴⁶ Bu bağlamda, Kafkasya jeopolitiğinde cereyan eden olayları Rusya'dan bağımsız bir şekilde değerlendirmenin zor olacağı kanısındayız.

I.Petro'nun işbaşına gelmesiyle başlayan bir süreçte çarlık Rusya'sı sıcak denizlere çıkma stratejisini benimsemiştir.⁴⁷ Rusya'nın Basra Körfezi ve Umman denizine çıkış yolunda Azerbaycan, Karadeniz ve boğazlara ulaşarak sıcak denizlere açılma güzergahında ise Gürcistan ve Kafkasya'nın büyük bir bölümü engel teşkil etmekteydi. Yani Kafkasya'nın işgali ve kontrolü Rusya için sıcak denizlere çıkma stratejisinin bir numaralı hedefi olmuştur.⁴⁸

Bu çerçevede Rusya, bir tarafta bölgeyi içten kontrol etme aracı veya uç jandarma görevi yapan Ermenistan'ın; diğer taraftan önemli derecede doğal zenginliklere sahip olmakla beraber, komşu ve zamanın süper gücü Osmanlı'nın kültürel parçası sayılan, aynı zamanda İpek yolu güzergahı üzerinde bir köprü görevini yerine getiren Azerbaycan'ın; ve bir diğer ise bütün bu amaçlara ulaşmak için coğrafi olarak en yakın ve ilk adım güzergahında bulunan Gürcistan'ın önemini çok iyi anlamaktaydı.

Çalışma boyunca, Azerbaycan Devletinin Dış Politikasını önemli derece şekillendiren Karabağ Sorunu ve bölgede cereyan eden diğer etnik çatışmalarla beraber, bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemini artıran doğal kaynaklara ve bundan yararlanmaya çalışan dış güçlerin çekişmelerine de değineceğiz.

20. yüzyıla damgasını vurmuş sorunlardan biri olarak tarihe geçen Karabağ sorunu, 1988-1994 arası sıcak çatışmalardan sonra % 20 Azerbaycan toprağının işgal altında olduğu bir ortamda imzalanan ateşkesle, kalıcı bir çözüm beklemektedir. Her ne kadar son dönemlerde sorunun çok yakında çözüleceğine ilişkin açıklamalar sıkça duyulsa da gerçek bir çözümün kısa vade de gelemeyeceği açıktır. Söz konusu bölgede uluslararası rekabet, çıkar çatışmaları, özellikle de Rusya Federasyonu'nun Kafkasya politikasındaki petrol ve

⁴⁶ Akgönenç Oya, Rusya'nın Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s.16-23

⁴⁷ Elçibey Ebülfez, Bütür Azerbaycan Yolunda, Ecdad Yayınları, İstanbul-2000, s.3-4.

⁴⁸ Elçibey Ebülfez a.g.e, s.4.

doğal gazın boyutu ile Azerbaycan'ın geleceğe dönük değerlendirmesi kuşkusuz büyük önem arz etmektedir.⁴⁹ Ayrıca, bölge ülkelerindeki etno-sosyal yapının etno-politik yapıya etkileri ve bölge halkları arasındaki, etnik yapıdan kaynaklanan siyasi ilişkilerin bölge dışına ve süper güçlere yansımaları Dış politikalar açısından vurgulanılması gereken hususlardır.

1.3.1 Azerbaycan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Azerbaycan Anadolu'nun Hazar Denizine kadar varan bir bölümü ve dolayısıyla uzantısıdır. Bir bütün olarak 44-51 boylamlarında, 34-42 enlemlerinde yaklaşık 250 bin km²'lik bir alana sahip olup "Odlar Yurdu" olarak anılan Azerbaycan Cumhuriyeti dünyanın en önemli coğrafyalarından birinde yerleşmektedir.

Azerbaycan'ın başına gelenlerin büyük çoğunluğu onun coğrafi konumundan kaynaklanmıştır. Azerbaycan'ın doğal koruma çizgilerinin zayıf olması onu dış saldırılara karşı zaman zaman savunmasız bırakmıştır. Ülke yalnız kuzey taraftan Büyük Kafkas Dağları ile çevrilidir ki, o da "demir kapı" fonksiyonunu yerine getiren Derbent taraftan açık geçitle savunma özelliğini kaybetmektedir. Derbent şehrinin kontrol edilememesi ve etrafında güvenli setlerin çekilmemesi, Azerbaycan'ı kuzey taraftan savunmasız bırakmıştır. Bu özelliğine göre dış güçlerin kuzeyden güney istikametine ve ters yöne hücumları ve üstün güçlerin geçişi için Azerbaycan uygun bir koridor rolünü oynamıştır.⁵⁰

Tarih boyu bu coğrafyada zayıflara yer kalmamış, aynı zamanda burada istikrar ve uzun süreli gelişme için de fırsat olmamıştır. Doğu taraftan Hazar sularına çıkış da savunma açısından ciddi problemler yaratmıştır. Hazarın büyük göl karakteri, onun açık denizlere çıkışının olmaması, ülkenin gelişmesi ve dış dünya ile ilişkiler bakımından çok hassas bir rol oynamıştır.⁵¹ Azerbaycan'ın coğrafi konumunun önemi kadar mühim olan bir diğer faktör de bu coğrafyanın sahip olduğu zenginlikler ve tarihsel olaylardır. Azerbaycan'ın günümüzdeki jeopolitik konumuna etki eden tarihsel olayları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

XVI asırdan itibaren Türk Dünyasının parçalanması ve Azerbaycan'ın diğer Türklerden dini-ideoloji ve siyasi bakımdan ayrı düşmesi önemli faktör sayılabilir. Özellikle

⁴⁹ Aslan Yasin, a.g.e., s. 93.

⁵⁰ Nesibli Nesib, Azerbaycan'ın Jeopolitikası ve Neft, Bakü, 2000, s.59-60.

Safeviler devrinden başlayarak Azerbaycan'ın çok hissesinde Şiiilik resmi mezhep olarak kabul edilmiş ve böylece Doğu (Orta Asya) ve Batı (Osmanlı) Sünni Türk Dünyasından nisbeten uzaklaşmıştır. Bu dini ayırım Azerbaycan Türkünü uzun müddet Farsların ve diğer İran hanlıklarının egemenliğine sokmuştur. Kısacası dini istismar sayesinde Azerbaycan Türkünün Batıya açılımı engellenmeye çalışılmıştır. Safeviler ve ondan sonraki devletler Avrupa ile ilişkilerinin (Osmanlı üzerinden değil de) Rusya üzerinden yürütmüşlerdir. Yani tarihteki bu olaylar, Azerbaycan'ın Kuzey (Rusya) – Güney (İran) ekseninden kalmasını teşkil etmiştir. Tarihsel süreçte olayların başlangıç noktası farklı olsaydı tabii ki günümüzdeki durum da farklılık arz edecekti.

İkinci önemli faktör 19. Yüzyılın başlangıcından itibaren şu anki Azerbaycan Cumhuriyeti (Kuzey Azerbaycan) Rusların egemenliğinde kalmıştır. Bu bölgede cereyan eden olayların çoğunu Ruslar yönlendirmiştir.⁵² 19. yüzyıldan itibaren Rus egemenliğine giren Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklarına sahip olması bölgenin stratejik önemini daha da artırmıştır. Özellikle Bakü Limanı, Orta Doğu-Avrupa-Güney Doğu Asya ülkeleri için elverişli "Transit" rolünü oynamıştır.

Coğrafyanın sahip olduğu doğal zenginlikler bölgenin stratejik önemini bir kat daha artırmıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi Azerbaycan coğrafi bakımdan kapalı bir ülkedir. Şöyle ki, açık denizlere bir başa çıkışı yoktur. Bu durumda, sahip olduğu petrolün dünya pazarlarına ulaşabilmesi için bir yada iki uluslararası sınır geçmek zorundadır. Azerbaycan ise Rusya İran ve Ermenistan gibi dost olmayan ülkelere çevrelenmiş durumdadır. Bu durumda, petrolün dünya pazarına ulaşabilmesi ve de petrol boru hatları meselesi sadece iktisadi mesel değil, aynı zamanda jeopolitik önem taşıyor. Çünkü Azerbaycan'ın doğal zenginliklerini de kullanarak dünya standartlarında güçlü müttefikler edinmesi ve "Tahran-Erivan-Moskova" üçgenini rahatsız etmekte ve 20 yy boyunca devam eden bölge egemenliklerine son vermektedir.⁵³

Yukarıda da değinildiği gibi, Azerbaycan petrolünün dünya pazarına ulaşması için kullanılan güzergahlar jeopolitik öneme sahiptir. Son 100 yılda petrolün, Azerbaycan'ın

⁵¹ Azerbaycan açık denizlere bir başa çıkışı olmayan, özel statüye sahip 42 kapalı ("land-locked") ülkeden biridir.

⁵² Yüksel Özgür, Türk Yurdu Zengezur (Zengezur'un Coğrafi Konumu ve Özellikleri), Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 104, Ekim 1996.

⁵³ Nesibli, Nesip, a.g.e, s.26-27.

jeostratejik ve jeopolitik önemini artırmasına bakmayarak, ülke tarihinde onun olumsuz yönleri de çok olmuştur. Şöyle ki, özellikle Rusya enerji ihtiyaçlarını karşılamak için Bakü'yü devamlı kontrol etmek istemiştir. Bu da Azerbaycan'ın bağımsızlığını engelleyen en büyük faktör sayılmaktadır. Ayrıca SSCB döneminde üretilen 1.250.000.000 ton petrolün mukabilinde Azerbaycan'ın en büyük "geliri" Abşeron yarımadasındaki petrol atıklarından oluşan gölcükler olmuştur.⁵⁴

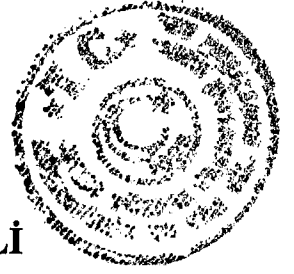
Günümüzde ise petrol 10 yıl öncekinden farklı olarak bağımsız Azerbaycan'ın bir çok hayati problemlerinin çözümü için uygun ortam yaratmıştır. Her şeyden önce Azerbaycan cumhuriyeti bağımsızlığını korumak için büyük imkan elde etmiştir. Petrol faktörü diğer hayati problemlerle beraber, Karabağ sorununun adaletli çözümüne de olumlu tesir etme potansiyeline sahiptir. Bugün enerji koridoru projesinin gerçekleşmesi Azerbaycan'ı transit ülkeye çevirebilir. Bakü-Ceyhan projesinin gerçekleşmesi Kazakistan ve Özbekistan petrolü ve Türkmenistan doğalgazının Azerbaycan'dan geçmesi için reel ortam yaratır. Bu da Azerbaycan'ı Orta Asya için kilit nokta konumuna getirebilir.

Petrolün Azerbaycan jeopolitiği için en önemli noktalarından biri ondadır ki, Bakü-Ceyhan projesi gerçekleşirse Azerbaycan beş asırdır kaldığı güney-kuzey (İran Rusya) ekseninden koparak kültürel kökleri de bulunan batı-doğu (Türkiye-Orta Asya) eksenine kayabilir.⁵⁵

⁵⁴ Nesibli, Nesib, a.g.e, s.261.

⁵⁵ Nesibli Nesib, a.g.e, s.261.

III BÖLÜM

1. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİNE KADAR GEÇEN MİLLİ MÜCADELE (1993-Haziran)

1.1 Milli Mücadele Öncesi İç Gelişmeler(SSCB Dönemi)

1980'lerin son çeyreği, Azerbaycan tarihine yeni bagimsizlik mucadelesi dönemi olarak geçmiştir. Bu ulusal bagimsizlik mucadelesini etkileyen faktörler 1980'lerin ikinci yarısında Sovyetler Birliği'nde yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlar ve bunların Azerbaycan'a yansiması, Karabağ bölgesindeki gelişmeler ve ulusal mucadelenin 1918-1920 dönemine dayanan tarihi mirasıdır.

1980'lerin ikinci yarısı Sovyetler Birliği'nde sosyo ekonomik sorunların açığa çıktığı ve bu alanda ciddi sorunların toplumsal yaşama önemli ölçüde yansdığı dönemdir. Sovyet para birimi Ruble hızla değerini kaybederek 1985 yılındaki 1\$=60 Rubleye kadar gerilemiştir.⁵⁶ Sosyalist ekonomik sistemin verimsizliği, halk arasında çalışmaya olan ilgiyi azaltmış ve bu da Sovyet ekonomik sistemindeki fiyat denetim mekanizmasını bozmuştur. Ülkede sosyo-ekonomik yapının bozulması ve ürün kıtlığının giderek artması nedeniyle kurumlar ve vatandaşlar ellerinde bulunan beş yüz milyar ruble civarındaki parayı kullanamaz duruma gelmişlerdi. Böylece, sosyal rahatsızlık artırmıştır.

Doğal olarak bu durum Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Azerbaycan'ı da etkilemekte, sosyo-ekonomik sorunları beraberinde getirmekteydi.⁵⁷ Bu dönemde ekonomik krizden kurtulmak için SSCB yönetiminin seçtiği yöntem piyasa ekonomisine geçiştir. Bu amaçla sosyalist ekonominin piyasa ekonomisine geçişini öngören çeşitli kararnameler çıkartılmış, fakat bunlar derin sosyo-ekonomik krizden kurtulmanın çözümü olamamıştır. Bu düzenlemelerle piyasa ilişkileri ve yeni mülkiyet yapısı için bazı olanaklar sağlamasına rağmen, değişimin temel olarak özel mülkiyeti reddeden sosyalist mülkiyet sistemine göre oluşturulan sosyalist idare sistemi ile yürütülmeye çalışılması başarıyı engellemiştir.⁵⁸

⁵⁶ Oktay Sultanov, 80'li Yılların Sonu, 90'lı Yılların Başlarında Azerbaycan'da Politik Mücadele, Bakü, Maarif, 1995, s. 26.

⁵⁷ 29 Ağustos 1990 tarihli Kommunist gazetesinden aktaran Oktay Sultanov a.g.e., s. 27.

⁵⁸ Oktay Sultanov, 80'li Yılların Sonu, 90'lı Yılların Başlarında Azerbaycan'da Politik Mücadele, Bakü, Maarif, 1995, s. 84.

Temelde askeri sanayi esasına dayanan Sovyet ekonomisinin krizden çıkamaması ve piyasa ekonomisine geçişte zorlanması, siyasal sistemde de yenilenme gereksinimi ortaya çıkarmış, durumu fark eden Sovyet yöneticileri 1987'den itibaren "sosyalizmin geliştirilmesi" sloganı altında bir takım reformlar başlatmışlardır. Bu reformların öncülüğünü yapan dönemin SSCB Komünist Parti Genel Sekreteri Mihail Gorbaçov, siyasal sistemin ıslahatının ön sıraya alınmasının hem sosyalizmi güçlendireceğini, hem de piyasa ekonomisine geçerek sosyo-ekonomik alanda başarılar kazanmayı mümkün kılacağını savunmuştur. ⁵⁹ Buna göre, "Siyasal reformlar sosyalizmi güçlendirmek ve geliştirmek , toplumsal gelişmenin önündeki sorunları halkın lehine çözmek için tek olası seçenektir. ⁶⁰

Bu çerçevede, ülkede siyasal sistemin demokratikleşmesini öngören, sivil kurumların ve siyasal partilerin faaliyetine izin veren karar kabul edilmiştir. Üstten başlanan bu demokratikleşme süreci, ülkenin her yerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da siyasal mücadeleyi etkileyen ve kolaylaştıran faktörlerden biri oldu. Siyasal sistemdeki demokratikleşme girişimleri ise tek parti tekeli sona erdirerek çok partiliğe fırsat tanımış, bu da bağlı cumhuriyetlerde siyasal mücadele için uygun bir ortam yaratmıştır.

Azerbaycan'da ulusal siyasi mücadelenin başlangıcında merkezi yönetimin uyguladığı Perestroyka (Yeniden yapılanma) ve Glasnost (Açıklık) politikaları dışında, bir diğer önemli etken Karabağ bölgesinin Ermenistan'la birleştirilmesi yönündeki Ermeni talepleri olmuştur.

Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi teklifi ilk kez Kasım 1987'de Gorbaçov'un Fransa ziyareti sırasında yanında bulunan ekonomi danışmanı Abel Aganbekyan'ın bir görüşünün basına yansması ile gündeme geldi." Ardından 13 Şubat 1988 tarihinde Azerbaycan'a bağlı bulunan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'ndeki Ermeni nüfusun bölgedeki idari kurumlara Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) bayrağını asması, bölgedeki Azerbaycanlı nüfusa baskı uygulaması, dahası Şubat'ta DKÖB Yönetim Kurulunun olağanüstü bir toplantı yaparak özerk bölgenin Ermenistan'a birleştirildiğine ilişkin karar alması üzerine Azerbaycan'da geniş toplumsal tepkiler oluşmaya başladı. ⁶¹

⁵⁹ Oktay Sultanov, a.g.e.,s.30.

⁶⁰ SSCB Komünist Partisi XIX. Kongresi Sonuç Bildirgesi, Bakü, yy., 1988, s 7.

⁶¹ L'humanite, Mercredi, 18 Kasım 1987, s. 17'den aktaran Edalet Tahirzade, Meydan 4 Yıl 4 Ay 1. Cilt., Bakü, Ay-Ulduz, 1997, s. 16

Gerçekten de, komünist yönetime karşı halkın açık biçimde tepkisini ortaya koyduğu ilk miting, Karabağ olayları nedeniyle yapılmış ve bu mitingde çoğunlukla Karabağ'ın savunulmasına ilişkin sloganlar atılmıştır.⁶² Bu şekilde gündeme gelen Karabağ duyarlılığı ve savunmacılığı daha sonra ülkede yüz binlerin katıldığı ulusal mücadele mitingleriyle Karabağ sorununa yeterince tepki göstermeyen yerel komünist yöneticilere karşı muhalefetin(Azerbaycan Halk Cephesinin) doğuşunun ve örgütlü biçime dönüşümünün temelini oluşturmuştur.

Azerbaycan'da siyasi mücadeleyi etkileyen diğer bir önemli etken tarihten gelen ulusal mücadele mirasıdır. Bu miras XX. Başlarında filizlenerek 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyetini kuran Mehmet Emin Resulzade ve yandaşlarının ulusal mücadele geleneğidir. Resulzade ve arkadaşlarının kurduğu bağımsız Azerbaycan devleti sadece iki yıl (1918-1920) yaşamış, 28 Nisan 1920'de Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'ı işgali ile sona ermiştir. "Doğu Halkları" arasında ilk demokratik devlet kurmuş olma özelliği Azerbaycan'da 1980'lerin sonundaki siyasi mücadeleye yön veren temel etkenlerden olmuştur.

Bu tarihi miras Azerbaycan'daki ulusal siyasi mücadelenin örgütlü hale gelmesi ile daha da yönlendirici hale gelmiş ve Azerbaycan'ın ikinci kez bağımsızlığını ilan etmesi ile sonuçlanmıştır.

1.2 Bağımsızlık Mücadelesi ve Siyasi Örgütlenmeler

1.2.1 Bağımsızlık Mücadelesi

Gorbaçov'un Sovyet sisteminde reformun yapmak amacıyla ekonomide Perestroyka ve siyasi yapıda Glasnost politikaları Azerbaycan'daki siyasi mücadeleye ivme kazandırmış, siyasi alanda serbestliğin artmasıyla beraber, 1986 yılından itibaren ülkede siyasi amaçlı dernek, kurum ve kuruluşların sayısı hızla artmıştır.⁶³ Ermenilerin Karabağ konusundaki girişimlerinin halkın siyasi katılımlarını artırması da bu süreci hızlandırmıştır. Karabağ olayları nedeniyle kitlesellenen siyasi hareketlilik ve tepki halkın giderek daha sık ve geniş katılımlı gösteriler yapması ile kendini belli etmiştir. Bu hareketlilikse, zaman içinde amaca ulaşmak için toplumsal örgütlenmeyi ihtiyaç haline getirmiştir. Azerbaycan'daki ilk sosyo-politik teşkilatlanma girişimleri aslında Karabağ olayları patlak vermeden önce olmuştur. Asıl

⁶² Tahirzade,a.g.e., s. 19.

⁶³Fazil Gezenferoğlu, Ebülfez Elçibey Tarihten Geleceğe, Ankara, Prestij Matbaacılık, 1995, s.116.

amaçları ulusal kültürü koruyup geliştirmek olan ve üyeleri arasında ülkenin ünlü aydınları, öğrenciler ve işçiler bulunan bu birlik kısa sürede siyasi faaliyetlere yönelmişlerdir.

Öte yandan, Karabağ'da Ermeni saldırılarının artması, Ermenistan'dan Azerbaycanlıların (EK) kovulması ve bu soruna Azerbaycan'daki komünist yönetiminin çözüm bulamaması tüm bu oluşumları biraraya getirecek bir teşkilatlanma zaruretini giderek öne çıkarmıştır. Çünkü, "1988 yılının başlarında ideolojik ve siyasi nitelikli Ermeni saldırıları başladığı zaman Azerbaycan'da bu saldırıları önleyecek ne bir devlet, ne de kendini savunabilecek bir sivil toplum vardı".⁶⁴

Ahaliyi Ermeni saldırılarından korumak için bir savunma Derneği kurma teklifi, açıkça ilk olarak Ebülfez Elçibey'in 16 Mart 1988 tarihinde Bilimler Akademisinde yapılan mitingdeki konuşmada dile getirilmiştir.⁶⁵

Ardından, Elçibey 16 Mayıs 1988 tarihinde şimdiki Azadlıg Meydanında (eski adı Lenin Meydanı) yapılan mitingde Azerbaycan Savunma Cemiyeti'nin kurulduğunu açıkladı. 1988 yazında ise Bakü Alimler Kulübü (Bakü Bilim Adamları Derneği) adı altında faaliyet gösteren bir grup Azerbaycan aydını, Baltık cumhuriyetlerinde kurulan "Halk Cephesi" örgütlerini örnek alan "Azerbaycan Halk Cephesi" (AHC) ni oluşturmak için bir inisiyatif Grubu kuruldu.⁶⁶ Daha sonra bu örgüt AHC'nin temelini oluşturdu. Azerbaycan'da, siyasi hareketlilik Karabağ'daki gelişmeler nedeniyle yeni bir ivme kazanmıştır. Kasım 1988'in ortalarında Ermenilerin Dağlık Karabağ'da Azerbaycan halkı açısından tarihsel bir anıt gibi anlam taşıyan Tophana ormanını toptan imha etmeleri, Azerbaycan'da geniş ulusal tepkiye neden olarak 17 Kasım-5 Aralık arasında Bakü'nün Azadlıg Meydanı'nda gerçekleştirilen, daha sonraları "Meydan Harekatı" olarak adlandırılarak gösteriler serisini başlattı.

22 Kasım'da yaptığı konuşmada Elçibey "Bütün suç Moskova yönetimindedir, Azerbaycan devleti bağımsızlık hakkını kaybetmiştir" demektedir. Bunu müteakip, 26 Kasım'da daha da ileri giderek "Azerbaycan Halkının en büyük hayali birleşmektir"

⁶⁴ Ebülfez Elçibey, "Bağımsızlık : İkinci Girişim", Edalet Tahirzade, Elçi Bey, Bakü, Cumhuriyet gazetesi yayını, 1999, s. 333.

⁶⁵ Edalet Tahirzade, a.g.m., s. 54.

⁶⁶ Aydın Balayev, Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenie: Ot Musavata Do Narodnogo Fronta (Musavat'tan Halk Cephesine Azerbaycan Ulusal Harekatı), Bakü, Elm , 1992, s. 38.

açıklamasını yaptı. ⁶⁷ Sovyet sisteminin Azerbaycan'da çatırdamasına yol açan Meydan Harekatı'nın sonunda 5 Aralık 1988'de sabaha karşı saat 04.00'de Sovyet Özel Kuvvetleri tarafından Meydan boşaltılarak bastırıldı. ⁶⁸

İçlerinde Azerbaycanın Milli Lideri Ebülfez Elçibey gibi Azerbaycan ulusal hareketinin liderlerinin de bulunduğu 16 gösterici göz altına alındı. Bu gelişmeler ve Sovyet Ordusu'nun meydanlardaki halk gösterilerinin dağıtılmasında kullanılması sonucu hareketlenen geniş halk kitlelerini durdurmak için 24 Aralık 1988'de Bakü'de ve cumhuriyetin on yedi rayon'unda olağanüstü hal ilan edildi. ⁶⁹

1.2.2 Siyasi Örgütlenmeler

13 Mart'ta binlerce kişi AHC'yi destekleme isteği ile Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreteri Ebdürrahman Vezirov'a yazılı başvuruda bulundu. Ardından ünlü Azerbaycan yazar ve şairleri ismail Şihli, Yusif Samedoğlu, Memmed Araz ve Sabir Rüstemhanlı, Azerbaycan halkına çağrıda bulunarak demokratikleşme mücadelesi için AHC'de birleşmeyi önerdiler. ⁷⁰ Ülkede oluşan bu kamuoyu baskısı sonucunda görüşmeyi kabul eden Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreteri Ebdürrahman Vezirov, ilke olarak AHC'yi kurma fikrine karşı olmadığını belirttikten sonra, demokratik halk hareketi liderlerini dikkatli olmaları ve CIA ile bağlantılı olduğu için Azatlık Radyosu'na çıkmamaları konusunda uyardı. ⁷¹

Bir yandan bu gelişmeler yaşanırken, diğer yandan Azerbaycan'daki iç gerginlik de giderek artmaktaydı. Azerbaycanlıların Ermenistan'dan kovulması, hem Merkez hem de Ermenistan tarafından Azerbaycan egemenliğini ihlâl eden kararların alınması gibi gelişmeler vardı. ⁷² Bu ortamda SSCB Bakanlar Kurulu'nun, DKÖB'deki kurum ve kuruluşların Azerbaycan SSB egemenliğinden çıkarılmasını öngören 6 Mayıs 1989 tarihli kararı durumu daha da gerginleştirdi. Haziran ayında Azerbaycan'ın diğer bölgelerini Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti(NÖC)'nden ayıran Ermenistan'a ait Mehri rayon'undan geçen Azerbaycan

⁶⁷ Tahirzade, Elçi Bey, s. 55.

⁶⁸ Balayev, Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenie, s. 39.

⁶⁹ Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s. 64. Rayon Sovyet sisteminde bir idari taksimat bölgesi olup, tam olmasa da, Türkiye idari yapılanmasında daha çok ile uygun düşmektedir.

⁷⁰ Balayev, Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenie, s. 39.

⁷¹ Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s. 66.

⁷² Sultanov, a.g.e., s.67.

trenlerine saldırıların başlamasıyla birlikte, Ermenistan tren geçişlerini engelleyerek fiilen NÖC'e ambargo uygulamaya başladı.⁷³

Ardından bölgede Moskova'nın kurduğu ve Arkadi Volski'nin Başkanlığını yaptığı Özel Yönetim DKÖB, Azerbaycan'la siyasi, ekonomik ve kültürel bağlarını fiilen kopardı. Bunun üzerine, Bakü'de ve diğer bölgelerde uygulanan olağanüstü hal rejimine rağmen, halk ülkedeki gelişmelere tepkisini göstererek Meydan Harekatı'ndan sonra ilk kez 28 Mayıs 1989'de, 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilan edildiği günde, Bakü'de gösteri yaptı.⁷⁴ Bu gösterinin ardından 4 Haziran'da Bakü'nün Spartak stadyumunda 1918-1920 dönemindeki Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin üç renkli bayrağının göndere çekildiği örgütlü bir gösteri daha yapıldı.⁷⁵

Yukarıda belirttiğimiz gelişmeler ışığında, 16 Temmuz 1989'de Baku'de AHC Kuruluş Kongresi yapıldı. Kongreye AHC 30 rayon şubesinden oy verme hakkı olan 196 ve gözlemcilerle birlikte toplam 240 temsilci katıldı.⁷⁶ AHC Başkanlığına Ebülfez Elçibey'in seçildiği kongrede, ayrıca AHC Merkez idare Kurulu, Denetim Kurulu, Meşveret Kurulu ve Yayın Kurulu oluşturuldu.⁷⁷ Programda kendini "cumhuriyetin bütün alanlarında köklü demokratikleşmeyi ve yeniden yapılanmayı savunan toplumsal bir teşkilat" olarak tanımlayan AHC'nin nihai amacı, Azerbaycan'da hukuk devleti ve gelişmiş demokratik toplum kurmak olarak belirtilmişti. Yönetim alanında, AHC ilke olarak Sovyet idare kurumları ile yönetilmeyi kabul etmekte, fakat bu kurumların gerçek anlamda halkın iradesine dayanmasını ve kendi yönetim bölgesinde tam egemen olmasını istiyordu.⁷⁸ AHC Programında etnik azınlıklar konusuna da özel önem verilmekteydi. Örgüt, etnik politikasını bütün ulusların eşitliği ve kendi ulusal gereksinimlerini karşılama hakkına dayandırmaktaydı. Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaşayan Rus, Ermeni, Lezgi, Talış, Kürt, Ingiloy ve diğer etnik azınlıkların ulusal gelenekleri, dil ve kültürlerinin korunması ve geliştirilmesi için gerekli koşulları sağlamak için çaba gösterileceği belirtilmekteydi.⁷⁹

⁷³ Balayev, Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenie, s. 41.

⁷⁴ Nazim Cafersoy, Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası: Haziran 1992 Haziran 1993: bir bağımsızlık mücadelesinin diplomatik öyküsü, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: 2001, s.13

⁷⁵ Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s. 67.

⁷⁶ Tahirzade, Meydan 4 Yıl 4 Ay, 1.Cilt, s. 267.

⁷⁷ Tahirzade, a.g.e.,s.267

⁷⁸ Programa Narodnogo Fronta Azerbaydjana (AHC'nin Programı), 1989, 1. Obşie Prinsipi, (Genel ilkeler, madde 1. 5 ve AHC'nin Politik Hedefleri, madde 2. 7).

⁷⁹ (Etnik Sorunlar, madde 7.1). Programa Narodnogo Fronta Azerbaydjana (AHC'nin Programı), 1989, 1. Obşie Prinsipi, (Genel ilkeler)

Kongrede kabul edilen "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetine İlişkin" kararla, Azerbaycan Yüksek Sovyeti ve Bakanlar Kurulundan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin kurulduğu 28 Mayıs'ı Azerbaycan Bağımsızlık Günü ilan etmeleri ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin devlet sembolleri olan üç renkli bayrak, arma ve marşın ulusal semboller olarak benimsemeleri talep edildi.⁸⁰

AHC'nin bu şekilde kurulmasıyla, ulusal mücadele, daha da örgütlü hale geldi. 29 Temmuz'da Bakü'de yapılan gösteride DKÖB Özel Yönetimi'nin ortadan kaldırılarak bölgede Azerbaycan'ın egemenliğinin yeniden sağlanması, AHC'nin resmen onaylanması, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ulusal sembollerinin ulusal devlet sembolleri olarak kabulü talepleri tekrar gündeme getirildi. Gösteriler arttıkça taleplerin şiddeti de artmaktaydı. Nitekim, 5 Ağustos'ta yapılan gösteride AHC Başkanı Ebülfez Elçibey yaptığı konuşmada bu kez "En büyük görevimiz Azerbaycan'ın ekonomik ve politik egemenliğini sağlamaktır. Eğer bizi yine dikkate almazlarsa, yine ezilirsek, SSCB'den ayrılmayı talep edeceğiz" diyordu.⁸¹

Ülkedeki siyasi durumun giderek gerginleştiği bu dönemde gerçekte Azerbaycan'da ikili bir hakimiyet söz konusuydu: Bir yanda resmî iktidar sahibi olan ve Moskova'nın desteğine dayanan yerel komünist yönetim; diğer tarafta gerçek güç sahibi ve halkın desteğini almış olan AHC.

AHC sorunları çözmek için genel grevleri baskı aracı olarak kullanmaya çalışarak, önce 21-22 Ağustos'ta iki günlük bir uyarı grevi ve bundan sonuç alamayınca da 4-11 Eylül'de bir haftalık ulusal grev gerçekleştirdi. Bu baskının sonucunda 13 Eylül'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Yönetimi (AKP-MY) ile AHC arasında anlaşma imzalandı.⁸²

Anlaşma çerçevesinde 15 Eylül'de Azerbaycan Yüksek Sovyeti olağanüstü toplanarak uzun tartışmalar sonunda DKÖB Özel Yönetimini lağvettiğini açıkladı. Ardından, 23 Eylül'de hazırlanmasına AHC uzmanlarının da katıldığı "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Egemenliğine İlişkin Anayasal Kanun" AKP-MY tarafından kabul edildi.⁸³

⁸⁰ Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s. 71.

⁸¹ Tahirzade, Elçi Bey, s. 56.

⁸² Tahirzade, a.g.e., s. 57.

⁸³ Tahirzade, a.g.e., s. 57.

Kararın Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilmemesi üzerine ulusal grev tehdidinin gündeme gelmesi nedeniyle, AHC yönetimiyle tekrar görüşen iktidar SSCB üyesi cumhuriyetler arasında ilk kez Azerbaycan'da Egemenliğe ilişkin Anayasal Kanununun Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilmesine onay verdi. Ardından 5 Ekim 1989'da Azerbaycan Bakanlar Kurulu AHC'yi resmen tanıdı.⁸⁴

1.2.3 1990-20 Ocak Bakü Katliamı

Kafkasya'da gelişen olayların kontrolden çıkması üzerine 1990'ların başında Rus ordusu Bakü'ye hareket etti. Daha doğrusu bu gelişmeler üzerine, SSCB'nin Azerbaycan'daki denetimini kaybetmesi ihtimali belirince son çare olarak SSCB Yüksek Sovyeti Prezidyumu 19 Ocak'ta "Bakü Kentinde Olağanüstü Hal ilan Etme" kararı aldı. Karar 20 Ocak saat 00.00'den itibaren geçerli olacaktı. Azerbaycan televizyonunun, daha sonra ortaya çıktığı üzere, SSCB KGB'si tarafından bombalanması sonucu bu karar konusunda halk bilgilendirilemedi.⁸⁵ Netice itibarıyla, Sovyet Ordusunun 20 Ocak'ta Bakü'ye girişi sonucunda, resmi açıklamalara göre 131 kişi öldü, 744 kişi yaralandı, 400 kişi gözaltına alındı ve 4 kişi kayboldu.⁸⁶

Bu gelişmeler ışığında 20 Ocak katliamını Moskova'nın Azerbaycan'da kontrolünü kaybetmesini önleme girişimi olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Moskova tarafından planlanan ve yerel Komünist yöneticilerin desteği ile gerçekleştirilen bu olay bir gözdağı niteliği taşımaktaydı.⁸⁷

20 Ocak katliamının ardından Azerbaycan'da Komünist Partisine ve Sovyet devletine karşı büyük bir tepki dalgası gelişti. Ülkede üç günlük ulusal matem ilan edildi. Olağanüstü hal uygulanmasına rağmen, 22 Ocak'ta Bakü'de matem gösterisi ve ardından şehitlerin Şehitler Hiyabanına gömme merasimine yaklaşık iki milyon kişi katıldı.⁸⁸ 22-24 Ocak tarihlerinde Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde ulusal yas merasimleri yapıldı. Katliama tepki

⁸⁴ Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s. 72.

⁸⁵ Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s.84.

⁸⁶ Eldar İsmayılov v.d., Azerbaycan Tarihi, Bakü, Öğretmen, 1995, s. 331.

⁸⁷ Tahirzade , Meydan 4 Yıl 4 Ay, II cilt, s. 64.

⁸⁸ İsmayılov, Azerbaycan Tarihi, s. 332.

olarak kırk günlük ulusal grev başladı. Halk toplu olarak Komünist partisinden istifa etmeye başladı.⁸⁹

1.2.4 Ayaz Mütalibov Dönemi ve Bağımsızlığın İlanı

AHC tarafında bu gelişmeler yaşanırken, 1990 20 Ocak katliamının ardından Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreteri görevine getirilen Ayaz Mütellibov liderliğindeki yerel Komünist yönetim, kendisini AHC'yle açık çatışmaya götüren siyasi çizgisini sürdürmekteydi. İktidar ve muhalefet arasında gerginliği azaltmak ve bir ulusal mutabakata varmak için ülkenin aydınlarından önemli bir kesim, Nisan sonlarında taraflara çağrıda bulunarak görüşmeler yapılmasını istediler.⁹⁰

18 Mayıs'ta Mütellibov Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından Devlet Başkanı seçildi ve 21 Mayıs'ta 1 sayılı karar ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 28 Mayıs'ın, Azerbaycan Devletçiliği Günü olarak kabul edilmesini onayladı.⁹¹ Mütellibov yönetimi Moskova'nın desteği ile yeniden Devlet Başkanı görevine gelmek için 8 Eylül 1991'de devlet başkanlığı seçimi yapılması için 26 Haziran 1991'de Yüksek Sovyet'ten karar çıkarttı. ⁹² Parlamentoyu boykot eden "Bağımsız Azerbaycan" bloğu 26 Haziran'da yaptığı yazılı açıklamada, muhalefetin devlet başkanlığı seçimlerine Bakü'de olağanüstü halin kaldırılması, yeni seçim kurulunun oluşturulması ve seçimlere BM ile diğer uluslararası örgütlerden gözlemcilerin katılımının sağlanması koşullarının gerçekleştirilmesi durumunda katılacağını ifade etti. ⁹³

Yaptığı bir konuşmada AHC Başkanı Ebülfez Elçibey SSCB'nin aşama aşama dağılma döneminde olduğuna dikkat çekerek, AHC'nin amacının bağımsız, birleşik, demokratik Azerbaycan devleti kurmak olduğunu ifade etti.⁹⁴ Komünist rejimin Dağlık Karabağ olaylarını Azerbaycan demokratik hareketına karşı bir araç olarak kullandığı açıklı.

19-21 Ağustos tarihlerinde Moskova'da Gorbaçov'a karşı yapılan darbe girişiminde AHC 19 Ağustos'ta darbeye karşı ilk tepki gösteren örgütlerden biri olarak darbecilere karşı

⁸⁹ ismayılov, Azerbaycan Tarihi, s. 332.

⁹⁰ Balayev, Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenie, s. 52.

⁹¹ Tahirzade, Elçi Bey, s. 63.

⁹² Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s. 109

⁹³ Balayev, Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenie, s. 65.

⁹⁴ Açıkgöz, Ebülfez Elçi Bey, s. 237.

mücadelenin lideri Yeltsin'i destekleyen açıklamalarda bulunurken, Azerbaycan demokratlarının temsilcileri Moskova'daki darbe karşıtı gösterilerde yer aldılar.⁹⁵ 26 Ağustos'ta halk askeri araçlarla kuşatılmış Lenin Meydanı'na girerek gösteri yaptı." Gösteride Yüksek Sovyet'in olağanüstü toplanması, Bakü'de olağanüstü hâlin kaldırılması, Komünist Partisi'nin ve Yüksek Sovyet'in feshi, yeni seçim kanununu kabul edilmesi ve ulusal ordu oluşturması talep ediliyordu.⁹⁶

Muhalefetin talepleri karşısında Mütellibov taviz vermek durumunda kaldı: Komünist gazetesinin ismi Halk Gezeti (Halk Gazetesi) ve Lenin Meydanı Azadlıq Meydanı olarak değiştirildi, Lenin'in heykeli Azadlıq Meydanından kaldırıldı. 27 Ağustos'ta Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti olağanüstü toplanarak 30 Ağustos'ta Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan eden beyannameyi kabul etti, olağanüstü halin kaldırılması ve ulusal savunma gücünün oluşturulması da karara bağlandı.⁹⁷ 3 Ekim'deki Yüksek Sovyet toplantısında Milli ordu oluşturulması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanı kararlarını alması yönünde fikir birliğine varıldı. Ardından 8 Ekim'de toplanan Yüksek Sovyet, 9 Ekimde ulusal ordunun kurulması, 18 Ekim'de "Azerbaycan Devletinin Bağımsızlığına İlişkin Anayasa Aktı" ve 30 Ekim'de Yüksek Sovyet'in Millî Meclis'e dönüştürülmesine ilişkin kararları kabul etti.

Kabul edilen Anayasa Aktı'nda "Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'inin, Azerbaycan Millî Şurası'nın 28 Mayıs 1918 tarihli istiklal Beyannameyi ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin mirasına dayanarak ve kendi 30 Ağustos 1991 tarihli Beyannameyi esas alarak bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasi ve iktisadi kurumlarını oluşturmaya" karar verdiği belirtiliyordu. Milli Meclis iktidar ve muhalefet taraflarına mensup milletvekillerinden yirmi beşer kişi olmak üzere toplam elli kişiden oluşturuldu ve ilk toplantısını 27 Kasım'da yaptı.⁹⁸

⁹⁵ Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s. 114.

⁹⁶ Nazim Cafersoy, Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası: Haziran 1992 Haziran 1993: bir bağımsızlık mücadelisinin diplomatik öyküsü, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara:2001, s. 16.

⁹⁷ Tahirzade, a.g.e., s 67.

⁹⁸ Tahirzade, Elçibey, s. 70.

1.2.4.1 Hocalı Soykırımı (1992 26 Şubat)

Azerbaycan muhalefeti bağımsızlığı savunan yeni program kabul ederken, SSCB BDT çerçevesinde işbirliğini geliştirme çabası içindeydi. Mütellibov hükümeti, Dağlık Karabağ sorunun çözümünü öne sürerek BDT'ye girilmesinin gerekliliğini ifade ederken, muhalefet güçleri buna şiddetle karşı çıkıyordu.⁹⁹ Ülkede siyasi gerginliği artıran başka bir gelişme Dağlık Karabağ'da Ermeni saldırılarının artmasıydı. Saldırıları önlenemiyordu, çünkü iktidarın Yüksek Sovyet'in 9 Ekimde 1991'de verdiği ulusal ordu oluşturma kararını gerçekleştirmek için çaba göstermemesi nedeniyle bağımsız Azerbaycan'ın ulusal ordusu kurulamamıştı.

Bunun yarattığı tehlikeli durum Rusya'nın Dağlık Karabağ'da Ermeniler lehine faaliyetlerini artırması ile daha açık biçimde fark edildi. (Rusya'nın bunu yapma sebebi ise; Azerbaycan iktidarının muhalefetin baskısı ile BDT ekonomik işbirliği anlaşmasını ve SSCB'nin dış borçlarını ödemeyi reddetmesiydi). Ardından bağımsızlığın ilan edildiği 18 Ekim 1991 tarihinden 1992 Şubat'ına kadar bölgede Azerbaycanlıların (EK) yaşadığı yaklaşık on köy saldırılar sonucu işgal edildi. 5 Şubat'ta Dağlık Karabağ'daki durumla ilgili AHC üyeleri ve Milli Meclis üyelerinin ortak toplantısında muhalefet sorunla ilgili çözüm önerileri paketi sunarak 14 Şubat'a kadar bu önerilerin gerçekleştirilmemesi durumunda Milli Meclisin ülke yönetimini üstlenmesini talep etti. Mütellibov yönetimi bunu kabul etmeyince, AHC ile iktidar arasındaki işbirliği yolu kapandı. Bu gelişmenin ardından AHC Yüksek Meclisi 15-16 Şubat 1992 tarihli toplantısında Mütellibov yönetiminin istifasını ve iktidarın Milli Meclis'e devrini talep eden bir karar kabul etti.¹⁰⁰

Bakü'de siyasi tansiyon artarken Dağlık Karabağ'da stratejik öneme sahip Hocalı kentinin durumu giderek kötüleşiyordu. Stratejik açıdan bakıldığımız zaman, Dağlık Karabağ'daki tek havaalanının bulunduğu yedi bin nüfuslu Hocalı, 1991 yaz ve sonbaharındaki Ermeni saldırıları sonucu kuşatma altına alınmıştı ve ulaşım sadece helikopterlerle sağlanıyordu. Ermeniler açısından Hocalı'nın ele geçirilmesi Askeran ile Hankendi arasındaki yolun açılarak, Şuşa dışındaki bütün Dağlık Karabağ'ın Ermeni kontrolü altına geçmesi açısından önemliydi. Bu kadar stratejik öneme haiz olmasına ve Hocalı

⁹⁹ Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s. 144.

¹⁰⁰ Nazim Cafersoy, a.g.e., s.39.

yöneticilerinin işgal tehlikesinin yüksek olduğu yolundaki uyarılarına rağmen, Mütellibov iktidarı Hocalı'nın savunulması yönünde gerekli çabayı göstermedi.¹⁰¹

Bu arada, Azerbaycan Milli Güvenlik Bakanlığı, Savunma Bakanlığına verdiği 14 ve 16 Şubat tarihli bilgi notlarında kentin durumunun gerçekten zor olduğu; muhtemel bir saldırı sırasında Hankendi'nde konuşlandırılmış Sovyet IV. Ordusu, 366. Alayına ait askeri teçhizatın da bu saldırıda kullanılabilceği belirtmişti. Hocalı'da kentin savunulması için ayrılmış yetersiz askeri güç, 80 kişilik yerel tabur ve hava alanının savunulması için ayrılmış 60 yerel polis ile 250 otomatik silah, bir adet askeri zırhlı araç, bir adet 102 kalibreli top, biri AGS ve dördü PD-25 tipli toplam beş makineli silahla sınırlıydı.¹⁰² Hocalı yöneticilerinin en azından sivil halkı çıkarma istekleri de Azerbaycan merkezi yönetimi tarafından dikkate alınmadı. Sonuçta, Ermeniler 26 Şubat gecesi 366. Alayın asker ve subaylarının da aktif desteği ile Hocalı'ya saldırdıklarında kentteki küçük askeri gücün savunma gayretleri yeterli olmadı. Saldırı sonunda Hocalı işgal edildi, 450 kişi öldürüldü, 400 kişi yaralandı, 70-80 kişi kayboldu, 20 kişi esir alındı ve 800 kişi çeşitli biçimde zarar gördü.¹⁰³

1.3 Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) İktidari ve Siyasi Belirsizlik (Haziran 1993'e kadar)

1.3.1 Siyasi Belirsizlik

18 Ekim 1991 tarihinde Yüksek Sovyet'in Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilanının ardından 29 Aralıkta bu kararın halk oylaması ile kabulü yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Artık, SSCB içinde olan Azerbaycan SSC yerini bağımsız devlet olma iradesini ilan etmiş Azerbaycan Cumhuriyeti (Azerbaycan Respublikası) almıştır. Yeni bağımsız devletteki siyasi gelişmeler de eskiye oranla farklı bir anlam taşımakta, siyasi gelişme ve süreçlerde bağımsızlık temel etken olarak olayları etkilemekteydi. AHC'nin iktidarda olduğu dönem, bağımsız devlet için gerekli olan yapısal reform ve atılımların gerçekleştirilmek istendiği, yeni bağımsız devletin komşularıyla ilişkilerinin ve uluslararası arenadaki yerinin belirlenmesi çabası ile Karabağ sorununu çözme girişimlerinin belirleyici olduğu

¹⁰¹ Tahirzade, Elçi Bey, s. 72.

¹⁰² Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s. 155.

¹⁰³ 11 Ekim 1992 tarihli Milli Meclis resmi açıklaması, aktaran Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s. 163.

dönemdir.Bu bağlamda, Ulusal bağımsızlık hareketinin lokomotifi olan AHC'nin ideolojik ve siyasi tercihleri önemlidir.

26 Şubattaki Hocalı Katliamı ise eski komünistlerin yerel temsilcisi Ayaz Mütellibov iktidarının sona ermesi ve iktidar alanında yerel komünistlerin büyük bir yenilgiye uğraması anlamına gelmekteydi. Yüksek Sovyet'in 7 Haziran'da devlet başkanlığı seçimi yapılmasını öngören 25 Mart 1992 tarihli kararı da AHC'yi iktidara taşıyan resmî süreci başlatması bakımından önem arz etmektedir. 15 Mayıs'taki başarısız darbe girişimi ise Mütellibov'un güç kullanarak iktidara yeniden gelmesini AHC'nin halkın desteğini arkasına alarak engellemesi ve fiilen iktidarı eline alarak kendi kadrolarını devlet kademelerine yerleştirmeye başlaması açısından önem taşımaktadır.¹⁰⁴

AHC İktidarı temelde milliyetçilik, dayanışmacılık, halkçılık, demokrasi ile hürriyet ve adalet ilkelerine dayanan muhafazakar-milliyetçi bir çizgiye sahipti.¹⁰⁵

Kabul edilen yeni programda AHC, "bağımsız, birleşik, demokratik Azerbaycan için mücadele eden kişi ve kurumları birleştiren sosyo-politik örgüt" olarak tanımlanmıştı.¹³¹ Bu bağlamda AHC'nin parti değil, içinde partileri de bulunduran sosyo-politik bir hareket olarak tasarlandığı görülmektedir. Programda AHC'nin amacı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gerçek bağımsızlığının yeniden inşası ve sivil toplumun geliştirilmesi yoluyla demokratik hukuk devletinin kurulması olarak ortaya konmuştur.¹⁰⁶

Sovyet imparatorluğu'nun çökmesi ve ulus-devletlerin kurulması sürecini, geçiş dönemi olarak nitelendiren programda AHC'nin görevleri şu şekilde ortaya konmuştur: Totalitarizmin ve diktatörlük rejiminin ortadan kaldırılması; ifade özgürlüğü ve çok partili sistemin oluşturulması; piyasa ekonomisine geçiş; ülke güvenliğinin garantisi amacıyla ulusal ordu oluşturulması; ülkede bölücülük ve milli bütünlüğü ortadan kaldıracak örgütlere karşı mücadele; göçmenlerin haklarının savunulması; halkın refahının temin edilmesi ve dünyadaki demokratik güçlerle sıkı işbirliği.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Nazim Cafersoy, a.g.e., s.41.

¹⁰⁵ Azadlıq Gezetesi, No:104,14 Ocak , 1992.

¹⁰⁶ AHC Meramname ve Nizamnamesi, Genel İlkeler, Bakı, 1992, s. 3.

¹⁰⁷ AHC Meramname ve Nizamnamesi., AHC'nin Amaç ve Görevleri, Bakı, 1992, s. 4-5.

Geçiş döneminde siyasi alanda gerçekleştirilmesi öngörülen görevler arasında milli, demokratik ve laik bir hukuk devleti kurmak ve Azerbaycan Türkçesinin devlet dili vasfına kavuşturulması da yer almaktaydı. Aynı zamanda, Azerbaycan kültürünün ve tarihinin genel Türk kültürünün bir parçası olarak öğretilmesi, Türk kültür tarihinin öğrenilmesi ve bu kültürün diğer temsilcileri ile ortak alfabe ve edebi dil geleneğinin canlandırılması, ortak televizyon sisteminin oluşturulması, Azerbaycan Türklerinin ulusal ve kültürel birliğini sağlamak amacıyla Azerbaycan ve iran arasında ekonomik, siyasi, dini, bilimsel ve benzeri ilişkilerin güçlendirilmesi, yurtdışındaki Azerbaycan Türkleri ile ilişkilerin güçlendirilmesi, 31 Aralık gününün "Dünya Azerbaycan Türklerinin Milli Birlik Günü" ilan edilmesi ve önemli bazı önlemlerin alınması öngörülmüyordu.¹⁰⁸

26 Ocak 1992'de kabul edilen bu yeni program AHC'nin bir yıllık iktidarı dönemindeki uygulamalarının esasını oluşturmuştur. Bir diğer tarafta, ülke içindeki kaos ve kargaşa devam etmekteydi. Yüksek Sovyet'in 25 Mart'ta yapılan olağanüstü toplantısında muhalefet milletvekillerinin yeni anayasa kabulüne kadar devlet başkanlığı sisteminin kaldırılması önerisi kabul edilmedi.¹⁰⁹

Görüşmeler sırasında AHC Başkanı Ebülfez Elçibey, yaptığı konuşmada aşağıdaki uyarıda bulundu: "Devlet başkanı seçmek için acele ediyorsunuz, seçin, fakat üç ay sonra seçeceğiniz devlet başkanını bir yıl sonra düşüreceksiniz...Devlet başkanı o ülkede seçilir ki, orada iktidarı elinde tutabilsin. Halk Cephesi veya başka bir siyasi güç onu düşüremesin. Oluşturulan kurumlar öyle olmalı ki, devlet başkanını savunabilsin veya devlet başkanının diktatöre dönüşmesini engelleyebilsin".¹¹⁰ Bu arada 14 Mayıs'taki Yüksek Sovyet olağanüstü toplantısında Hocalı Soykırımını araştıran Meclis Komisyonunun, ilgili olayda Mütellibov'un hataları olduğu, fakat suç unsuru taşıyan sorumluluğu bulunmadığını belirten raporu okundu. Bunun ardından Mütellibov'un istifasını kabul eden 6 Mart 1992 tarihli Yüksek Sovyet kararı da iptal edildi.¹¹¹

Yüksek Sovyet, Ayaz Mütellibov'un yeniden iktidara dönmesini sağlanmaya çalışırken, 15 Mayıs'ta AHC Genel Merkezi önünde yapılan gösteride, 14 Mayıs tarihli Yüksek Sovyet

¹⁰⁸ Nazim Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Haziran 1992 Haziran 1993: Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: 2001, s.43.

¹⁰⁹ Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s.186.

¹¹⁰ Nazim Cafersoy, a.g.e., s. 57.

kararı devlet darbesi olarak tanımlanarak halk anayasal düzeni korumak için mücadeleye çağırıldı.¹¹² Gösteriyi takiben AHC'liler Yüksek Sovyet'e doğru yürüşe geçerek Ulusal Televizyon binasını ele geçirdiler. Olaylar esnasında Mütellibov bir Rus askeri uçağıyla ülkeyi gizlice terk etti.¹¹³

1.3.2 Muhalefetin İktidara Gelişi

İnisiyatifi tamamen ele geçiren AHC, seçim sürecinin devam etmesini ve 7 Haziran 1992'de devlet başkanlığı seçimlerinin yapılmasını sağladı. Merkez Seçim Komisyonu'nun 13 Haziran'da yaptığı resmi açıklamaya göre geçerli oyların % 59,4'ünü alan Ebülfez Elçibey'in 16 Haziran'da yemin ederek devlet başkanlığı görevini devralmasıyla bir sene sürecek AHC iktidarı resmen başladı.¹¹⁴

İktidara gelen AHC ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı. Daha sonra Elçibey iktidara geliş arifesinde ülkedeki durumu "Siyasi anarşi, çeşitli silahlı güçler arasındaki çatışma, devlet kurumlarının faaliyetizliği ülkeyi iç savaşın eşiğine getirmişti" şeklinde tasvir edecekti. Mutalibov hükümetinin, Milli Ordu kurulmasına yönelik olumsuz tutumu önce Hocalı soykırımına, ardından Şuşa ve Laçın'ın işgal edilmesine neden olmuştu. Ülkede merkezi yönetimin yokluğu, anarşinin artmasına olanak vermekteydi. Başkent Bakü ve rayonlarda, insanlar açıkça yasadışı silahlarla dolaşıyordu. Ülkenin zenginlikleri soyuluyordu. Yerli ve yabancı kişiler sınırlarını kendisi kontrol edemeyen, gümrüğü ve ulusal parası bulunmayan ülkemizden, değerli hammaddeyi yurtdışına taşıyordu. Özelleştirme yasası çıkarılmasına rağmen, üst düzey görevliler görevlerini köttüye kullanarak müesseseleri yasadışı biçimde özelleştirmekteydiler. Sorunlar bununla da bitmiyordu. Azerbaycan'ın temel ihtiyaç maddeleri stokları ve üretilmiş petrol stokları tükenmiş, yedi milyon nüfuslu ülkenin Merkez Bankası'nda toplam birbuçuk milyon dolar ve on milyon ruble para kalmıştı.¹¹⁵

Ülkenin bağımsızlığı ilan edilmişse de bunun gerçekleşmesi için hiçbir çaba gösterilmemiştir. Bağımsız dış politikanın bulunmaması Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığı

¹¹¹ Sultanov, 80'li Yılların Sonu, s. 191,192.

¹¹² Sultanov,a.g.e., s. 197.

¹¹³ Dimitri Furman, "Üçüncü Dünyaya Dönüş (Azerbaycan Demokrasisinin Kederli Tarihi)", Azadlıq, 16 Eylül 1993.

¹¹⁴ Tahirzade, ElçiBey, s. 80.

¹¹⁵ Ebülfez Elçibey, "Bağımsızlık: İkinci Girişim", Tahirzade, Elçi Bey, s. 336.

konusunda uluslararası arenada yanlış bir imaj oluşturmuştu".¹¹⁶ Bu koşullar altında iktidara gelen Elçibey, iç politikada ülkenin toprak bütünlüğünü ve vatandaşların güvenliğini sağlamayı, vatandaşların kişisel ve siyasi haklarının uluslararası normlara uygun olarak gerçekleşmesini sağlayacak siyasal sistemi oluşturmayı vaat ediyordu. Bu ortamı sağlayacak demokratik toplumun yasal temellerini oluşturmak için yeni bir anayasanın yapılmasını esas koşul olarak görüyordu.

Maneviyat ve din alanında inanç ve din farklılığını kabul eden, her türlü fanatizmi reddeden, bütün dinlerin özgür gelişimini garanti eden bir devlet politikasının izleneceği ve dindarlara din ihtiyaçlarının gerçekleştirilmesi için uygun ortam oluşturulacağı ifade edilerek, bütün ibadet yerlerinin onarılarak iadesi, dini eğitim yapılmasının önündeki bürokratik engellerin kaldırılması öngörülmekteydi.¹¹⁷ Çevre alanında, ülkenin doğal kaynaklarının korunması ve onarılmasını esas alan, ekolojik yararların iktisadi yararlardan önemli olmasına dayanan devlet politikasının yürütülmesi, ilgili uluslararası anlaşmaların imzalanması, BM, diğer uluslararası örgütler ve komşu devletlerle çevrenin korunması konusunda işbirliğine gidilmesi isteniyordu.¹¹⁸

Ayrıca ülke güvenliğinin sağlanması ve Karabağ sorununun çözümünde etkin garantör olarak Milli ordunun kurulmasının şart olduğu ifade ediliyordu. Karabağ krizinin çözümü konusuna, bu sorunun çözülmemesi durumunda siyasi bağımsızlığın ve iktisadi gelişmenin mümkün olamayacağı belirtilerek, çözümün BM Nizamnamesi ve o zamanki AGİK ilkeleri çerçevesinde sağlanabileceği savunuluyordu.¹¹⁹ Yani Azerbaycan tarafı BM Nizamnamesi ve AGİT kararlarına dayanan eşit haklara ve karşılıklı çıkarıya dayalı dış politika izleyeceğinin ifade ediliyordu.¹²⁰ Aynı zamanda Azerbaycan'ın uluslararası ekonomik faaliyetlere aktif katılımının sağlanması yönünde politika izleneceği kabul ediliyordu.

¹¹⁶ "Ebülfez Elçibey'in AHC II. Olağanüstü Kurultayındaki Konuşması", Azadlıq, 8 Aralık 1992.

¹¹⁷ "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Adayı Ebülfez Elçibey'in Seçim Programı", v. III. Maneviyat ve Din Bölümü, Azadlıq, 3 Haziran 1992. s. 5.

¹¹⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Adayı Ebülfez Elçibey'in Seçim Programı", IX. Çevre Bölümü, Azadlıq, 3 Haziran 1992. s. 5.

¹¹⁹ "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Adayı Ebülfez Elçibey'in Seçim Programı", II. İç Politika Bölümü, Azadlıq, 3 Haziran 1992. s. 5.

¹²⁰ Seçim Programı, a.g.e., I. Dış Politika Bölümü.

1.3.3 Anayasal Düzeni Oturtma Çabaları

Yeni dönemde, ülkede merkezî otoritenin ve iç istikrarının sağlanması gerekiyordu. Bu yoldaki en büyük engel de yasadışı silahlı güçlerdi. Bu nedenle Elçibey ilk olarak 1 Temmuz'da "Yasadışı Silah ve Askerî Malzemenin Edinilmesi, Bulundurulması ve Taşınmasının Önlenmesi ile Kamu Düzeninin Sağlanması için Ek Önlemler Alınması" başlıklı kararnameyi yürürlüğe koydu.¹²¹ Ardından da dağılma arifesine gelmiş olan İçişleri ve Milli Güvenlik Bakanlıklarında değişiklikler yapılarak iç istikrarın sağlanması için yetkiler artırıldı, belediye ve gümrük polisleri kuruldu. Alınan bu önlemler sayesinde bazı kentlerdeki yasadışı silahlı birlikler lağvedilerek, buralarda merkezî otoritenin denetimi sağlandı.¹²²

Yeni iktidar ayrıca devletin çeşitli kurumlarını yeni hukuki ve iktisadi sisteme göre yeniden kurmayı hedefliyordu.¹²³

Bu çerçevede, Devlet Başkanlığı kurumu ile Bakanlar Kurulu'nun görevleri arasında kesin ayırıma gidilerek Bakanlar Kurulu'na ekonomi ve sosyal alanların yönetimi, Devlet Başkanlığı'na ise bu alanların stratejisini belirleme görevi verildi. Bu amaçla Devlet Başkanı'na bağlı bir iktisadi Konsey kuruldu, bölgesel idareler Devlet Başkanına bağlandı, kültürel konular ise Bakanlar Kurulu'nun yetki alanına devredildi.¹²⁴

22 Haziran'da AHC Yüksek Meclisi'nin seçimlerden sonraki ilk toplantısında konuşma yapan Devlet Başkanı, temel görevlerinin toprak bütünlüğünün korunması, genç Azerbaycan devletinin güçlendirilmesi ve millî bağımsızlığının onarılması olduğunu ifade etti 23 Haziran'da gerçekleştirilecek reformların koordinasyonu için "Stratejik Programlardan Sorumlu Devlet Başkanı Danışmanlığı" görevi oluşturuldu. 25 Haziran'da Millî Meclis Siyasi Partiler Yasasında değişiklik yaparak yasayı daha demokratik hale getirdi.¹²⁵

¹²¹ "Azerbaycan Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey'in Azerbaycan Televizyonundaki 23 Ağustos 1992 tarihli konuşması", Halk Gezeti, 26 Ağustos 1992. s. 2

¹²²"Azerbaycan Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey'in Azerbaycan Televizyonundaki 23 Ağustos 1992 tarihli konuşması"

¹²³ AHC İktidarının Devlet Yapılanması ve Hukuk Alanındaki Politikası", Azadlıq Gazetesi, 3 Kasım 1994.

¹²⁴ Nazim Cafersoy, Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası: Haziran 1992 Haziran 1993: bir bağımsızlık mücadelesinin diplomatik öyküsü, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: 2001, s.53

Fakat demokratik devlet yapılanmasına zarar veren bazı olumsuz gelişmeler de yaşanmaktaydı. İçişleri Bakanı Iskender Hemidov'un yazdıklarından dolayı 24 Eylül 1992'de Aydınlik gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Mahal İsmayıloğlu'nu ve 1 Ekim'de de Ayna gazetesi Yayın Yönetmeni Cahangir Hüseyinov'u tartaklaması kitle iletişim araçları mensuplarının ciddi tepkisine neden oldu. Bu olaylardan dolayı Devlet Başkanı ve Meclis Başkanı resmen özür diledi.

Devlet Başkanı 1993 yılını "devlet yapılanması yılı" ilan etmişti. Onun öngörüsüne göre 1993 yılında etkin bir yürütme oluşturulacak, yeni parlamento seçilecek, yeni anayasa kabul edilecek ve adalet ve iktisadi alanlardaki reformlarda önemli aşamalar kaydedilecekti.¹²⁶ Bu çerçevede Anayasa tasarısını hazırlayacak bir Anayasa Komisyonu ve adli ıslahatları belirleyecek bir Özel Komisyon kuruldu. Özel Komisyon'un görevi totaliter rejimin baskı unsuru olan eski mahkeme sistemini ortadan kaldırarak, yerine demokratik ilkelere dayanan, vatandaşların hak ve özgürlükleriyle devletin yasal menfaatlerini savunacak yeni bir mahkeme hukuk sistemi kurmaktı. Bu çerçevede, "Mahkeme İslahatları Programı" hazırlanmış, mahkemelerin statüsüne ilişkin yeni yasal düzenlemeler yapılmış ve cezaevi rejimi sivilleştirilerek, bu kurumlar İçişleri Bakanlığında alınıp Adalet Bakanlığına bağlanmıştır.¹²⁷

Böylece, genel olarak bir yıllık Elçibey iktidarı döneminde devletin çeşitli alanlarına ilişkin yüz kırktan fazla yasa ve kararname kabul edilerek yasama ve hukuk sisteminin yenilenmesi yönünde çaba gösterilmiştir.¹²⁸

Ancak, Haydar Aliyev'in geldiği döneme kadar uygulama alanında hiç bir başarı sağlanamamıştı. Zaten bu başarısızlığın sebebindendir ki hükümet daha fazla dayanamamıştır.

Bir diğer taraftan, "Piyasa Ekonomisine Geçişin Temel ilkeleri" ve "Krizle Karşı Önlemler Paketi" isimli iki program hazırlandı.¹²⁹ Yine bu dönemde, Azerbaycan'ın uluslararası iktisadi ve malı kurumlarına üye kabul edilmesi gerçekleşmiş ve ekonomik sorunların çözümü için Dünya Bankası'nın desteği sağlanmıştır.

¹²⁵ Tahirzade, Elçi Bey, s. 87,88

¹²⁶ Azerbaycan Gezeti, 26 Ağustos 1992 ve Tahirzade, Elçi Bey, s. 131.

¹²⁷ Gezenferoğlu, Ebülfez Elçibey Tarihten Geleceğe, s. 189. Bu reformlar çerçevesinde Elçibey iktidarının ikinci ayında eski Sovyet yasalarına göre "ekonomik suçlardan hüküm giymiş 7000 hükümlü af edildi.

¹²⁸ "AHC İktidarının Devlet Yapılanması ve Hukuk Alanındaki Politikası", Dizi yazısı I, Azadlıq, 5 Kasım 1994.

Reformların gerçekleştirilmesi için gerekli olan yeni ekonomik kurumların oluşturulması çerçevesinde İktisadi Konsey, Devlet Emlak Komitesi, Devlet Antitekel Politikası ve İşverenlere Yardım Komitesi, Toprak Komitesi, Ekonomi Bakanlığı, Emek ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı kurulmuş; bankacılık sistemi, Gümrük Komitesi, Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı ve Merkez Bankası da yeniden yapılandırılmıştır.¹³⁰

Mali açıdan iflâs durumunda olan ülkenin güçlendirilmesi için çeşitli önlemler alınarak Haziran 1992'de Devlet Değerli Taşlar Fonu oluşturulmuş, bir yıllık sürenin sonunda bu fonda 1,5 ton altın ve değerli taş toplanmıştır. Alınan önlemler sonucu yasadışı yollarla yurtdışına çıkarılan 70 milyon dolar değerindeki döviz tekrar ülkeye kazandırılmıştır.

Rusya'nın ekonomik bağımlılığından kurtulmak için 15 Ağustos 1992 tarihinde ulusal para birimi Manat tedavüle çıkarılmıştır.¹³¹

İktisat Politikaları kapsamında, Ocak 1993'den itibaren Merkez (Milli) Banka yeniden yapılandırılmış, yeni bağımsız devletlerle mali işlemler yapmak için bankalar arası anlaşmalar yapılmış ve IMF'nin finans desteği az da olsa sağlanmıştır. Türkiye'den 250 milyon dolar kredi alınması ve bu paranın % 80'inin yatırım için, %20'sinin temel gıda malları alımı için harcanması konusunda anlaşma sağlanmıştır, Ülkede yabancı ortaklı Türkiye-Azerbaycan Bankası ve Milli İran Bankası'nın şubeleri faaliyete başlamıştır.

AHC iktidarı döneminde, Dış ticarete Rusyanın önemi korunmakla birlikte, Türkiye, İran ve Batılı devletlerin (özellikle İngiltere'nin) ağırlığı giderek artmıştır. Bir yıllık dönemde dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir.

Aynı dönemde, sanayi mallarının üretimindeki düşme Rusya'da %17 iken Azerbaycan'da %10 olmuştur.²¹⁵ Yine aynı dönemde, diğer eski SSCB ülkelerinden Rusya'da yıllık enflasyon oranı %2600 iken Azerbaycan'da %1200 oranında gerçekleşmiştir.¹³²

¹²⁹ "İktisadi ve Sosyal Politika", dizi yazı I, Azadlıq, 18 Ekim 1994, s. 4.

¹³⁰ Elchibey, independence: Second Attempt, s. 75.

¹³¹ Elchibey, Independence: Second Attempt, s. 76.

¹³² "İktisadi ve Sosyal Politika", dizi yazısı I, Azadlıq, 18 Ekim 1994, s.5.

Ülkede reformların gerçekleştirilmesi yönündeki çabalar uluslararası kurumlar tarafından da başarılı bulunmuş; örneğin, Avrupa Kalkınma Bankası dönemin ekonomi politikasını "Azerbaycan piyasa ekonomisine ve demokrasiye geçmek için diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine oranla daha hazırlıklıdır ve Azerbaycan hükümeti piyasa ekonomisine geçiş ve ekonomik reformların yapılmasında gereken çabayı göstermektedir." şeklinde değerlendirmiştir.¹³³

1.3.3.1 Kültürel Reformlar

AHC'nin bir yıllık iktidarı döneminde kültür ve eğitim politikası eski komünist rejimin kültür ve eğitim alanındaki etkilerini ortadan kaldırarak yeni millî devlet için gerekli olan kültürel temeli hazırlamak üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda, bağımsızlığın bir milletin temel başarısı olduğu konusu basın ve televizyonda sıkça işlenmiş, ilk bağımsız ulusal devlet olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti mirasını gün ışığına çıkaracak çalışmalar yapılmış. Bu çerçevede, bir yıllık iktidar döneminde kültür politikasının temel yönü milliyetçilik, vatanseverlik ve demokratik ilkelerin yerleştirilmesine yönelik çalışmalar olmuştur.¹³⁴

Öncelikle, Stalin'in 1937'de adını "Azerbaycan Dili" olarak değiştirdiği "Türk Dili", 22 Aralık 1992'de Millî Meclis'in kararıyla devletin resmî dili olarak kabul edilmiş, daha sonra 25 Aralık'ta yine Stalin'in zorla kabul ettiği Kiril alfabesinin yerine Latin alfabesine dönülmesi onaylanmıştır.¹³⁵ AHC döneminde devlet yazışmalarının yalnızca bu dilde yapılmasına önem verilmiş, devlet kurumlarında ve büyük şehirlerde sık sık kullanılan Rusça'nın bu niteliğini kaybetmesi için çaba gösterilmiş, medya aracılığıyla devlet dilinin önemi ve egemen olması yönünde yayınlar yapılmıştır. Ardından komünist rejim tarafından unutturulmaya çalışılan Türklük bilinç ve tarihinin tekrar kazanılması yönünde çalışmalara devlet politikası olarak hız kazandırılmıştır. Bu çerçevede, Millî Meclis 2 Şubat 1993'de "Azerbaycan Cumhuriyeti Vatandaşlarının Soyadlarının Devlet Diline Uygun Hale Getirilmesi" kararını kabul etmiştir.¹³⁶

¹³³ İktisadi ve Sosyal Politika", dizi yazısı I, a.g.e., s. 5.

¹³⁴ "Humanitar /Kültürel Politika", Azadlıq, 17 Kasım 1994.

¹³⁵ Tahirzade, Elçi Bey, s. 184.

¹³⁶ Nazim Cafersoy, Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası: Haziran 1992 Haziran 1993: Bir Bağımsızlık Mücadelisinin Diplomatik Öyküsü, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: 2001, s.60.

Böylece, bir yandan kültürel alanda Türklük bilincinin güçlendirilmesi yönünde politikalar uygulanırken, öte yandan da ülkedeki etnik azınlıkların kültürel varlığını koruma ve geliştirmelerini öngören 16 Eylül 1992 tarihli Devlet Başkanı kararnamesi imzalanmıştır.¹³⁷Eski SSCB coğrafyasında türünün tek örneği olan bu kararname kapsamında ülkede etnik azınlıkların kültürel varlıklarını koruma ve geliştirme çabaları devlet tarafından desteklenmiş, AHC iktidarı döneminde Bakü'de otuz kadar kültür merkezinin kurulmasına yardım edilmiş, ayrıca etnik azınlıkların dört gazetesine devlet tarafından mali yardım yapılmış, devlet televizyon ve radyosunu kullanma olanakları sağlanmıştır.¹³⁸

Ülkenin kültürel gelişmesinde önemli yere sahip basın faaliyetinin düzenlenmesine ve devlet desteğinin sağlanmasına özel ilgi gösterildi. İktidarın daha ilk yüz gününde kitle iletişim araçları yasası çıkarılarak gazetelere yüz milyon Ruble para yardımında bulunuldu.¹³⁹. 25 Aralık 1992'de yayınlanan kararname ile yurtdışındaki Azerbaycanlı soydaşlarla bağlantı kurulması ve "Dünya Azerbaycanlılar(EK) Kurultayı" düzenlenmesi için organizasyon komitesi oluşturuldu.¹⁴⁰ Ayrıca 16 Nisan 1993 tarihli "Ekonomik Reformlar Döneminde Kültür Adamlarına Devlet Desteğinin Sağlanması" kararnamesi yürürlüğe kondu.

Yeni toplum bilinci oluşturma çabaları içerisinde Eğitim politikası eski komünist rejimin korunmasına hizmet eden eğitim sisteminin değiştirilmesine yönelmiştir. Bu çerçevede yapılan eğitim reformlarının başında rüşvet sisteminin egemen olduğu üniversite giriş sisteminin değiştirilmesi gelmekteydi. Üniversite giriş sisteminde rüşveti önlemek için test sisteminin uygulaması ilk kez 19 Haziran 1992 tarihinde Türkiye'ye yüksek eğitim için gönderilen 1125 öğrencinin seçimi sınavında yapıldı. Ardından 21 Haziran'da Öğrenci Girişi Devlet Komisyonu oluşturuldu ve yerli üniversitelere giriş sınavlarının da test sistemi ile yapılması için hazırlıklara başlandı. Bu çerçevede, ilkokul öğrencilerine yeni Latin Alfabesi öğretilmeye başlanmasının yanısıra, yeni eğitim programları ve okul kitapların hazırlanması stratejik öncelik olarak görülmekteydi.¹⁴¹

¹³⁷"Humanitar /Kültürel Politika", Azadlıq, 17 Kasım 1994.

¹³⁸ Elchibey, Independence: Second Attempt, s. 79 ve Gezenferoğlu, Ebulfez Elçibey Tarihten Geleceğe, s. 192.

¹³⁹Azerbaycan Gazetesi, 26 Ağustos 1992

¹⁴⁰Azerbaycan, 25 Aralık 1992

1.3.3.2 Askeri Alandaki Gelişmeler

Azerbaycanın önündeki en önemli sorunlardan biri de Milli ordu kurulmasıydı. Ermenistan'ın ülkeye yönelik askerî saldırıları ve Karabağ'daki işgal, ülkenin toprak bütünlüğünün tehlike altında bulunması ulusal ordu oluşturma konusunu kaçınılmaz hale getirmekteydi. SSCB döneminde yerel komünist yönetim, ulusal ordu kurulması konusuna önem vermemişti. Mütellibov yönetimi, Eylül 1991'de bir Savunma Bakanlığı kurmuş ve muhalefetin baskısı ile 9 Ekim 1992'de Yüksek Sovyet'te Milli Ordu kurma kararı aldırılmış, fakat, bunun ötesinde ulusal ordunun kurulması için aktif bir girişimde bulunmamıştı.¹⁴²

Mütellibov Ermeni saldırılarına karşı bir taraftan Moskova'nın askerî desteğine, diğer taraftan da İçişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulmakta olan Özel Amaçlı Polis Gücü (OMON)'ne güvenmekteydi.¹⁴³ Ordu kurulması yönünde hiçbir girişim yapılmamasının sonuçları Karabağ savaşında ardarda gelen kayıplarda görüldü. Bunların bedeli 9 Mayıs'ta Şuşa'nın ve 17 Mayıs'ta da Laçın kentinin Ermenilerin eline geçmesi ile ödendi.

Bu koşullarda iktidara gelen AHC, Milli ordu kurulması ve Karabağ savaşının yürütülmesinde önemli adımlar attı. 31 Temmuz'da Devlet Başkanı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri Baş Komutanı'nın Emri yayınlanarak Milli Ordu kurulması süreci hızlandırıldı.¹⁴⁴ Askerlik çağına gelmiş gençlerin düzenli olarak orduya alınması ve nizamı ordu birliklerinin kurulmasına başlandı. Daha önce gönüllü olarak savaşan birliklerin Savunma Bakanlığına bağlanarak Ulusal Ordu'ya katılmaları sağlandı. Ordu kurulmasında uygulanan politika sonucu 1992 Ağustos ayı sonuna kadar Azerbaycan 15 bin asker ve bundan bir az fazla sayıda gönüllülerden oluşan bir askerî güce sahip oldu.¹⁴⁵

Azerbaycanlı subayların sayı ve nitelik bakımından yetersizliği nedeniyle Ulusal Orduda bir yandan eski Sovyet Ordusunun Rus ve Ukraynalı etnik kökenine sahip subayları kullanılırken, öte yandan da yeni subaylar yetiştirilmek üzere Türkiye'nin asker okullarına öğrenciler gönderildi.

¹⁴¹ Nazim Cafersoy, Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası: Haziran 1992 Haziran 1993: bir bağımsızlık mücadelesinin diplomatik öyküsü, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: 2001, s.60.

¹⁴² Arif Yunusov, "Karabağ Savaşı", Azertaycan, 22 Ocak 1993. s.53.

¹⁴³ Arif Yunusov, a.g.e., s.54

¹⁴⁴ Tahirzade, Elçi Bey, s. 102.

26 Temmuz 1992'de SSCB Hazar Askeri Filosundaki beş geminin Azerbaycan'a verilmesiyle Azerbaycan Askeri Deniz Filosunun kurulmasına başlandı. Aynı tarihte başlayan ve 15 Kasım'a kadar süren Azerbaycan Rusya görüşmeleri sonucu Hazar Askeri Deniz Filosunun gemileri ve emlakının % 25'inin Azerbaycan Savunma Bakanlığına verilmesi karara bağlandı. Rusya ile yapılan bu anlaşma sonucu Azerbaycan'a on yedi Askeri gemi verildi.¹⁴⁶

Ardından Azerbaycan, Rus askeri gemilerinin Bakü Boğazını terk etmelerini istedi ve gemiler kırk üç gün sonra bölgeyi terk ederek Mahaçkale'ye (Dağıstana) çekildiler.¹⁴⁷

Karabağ savaşı alanında Elçibey iktidarının ilk dört ayında Azerbaycan ordusu Ağdere, Goranboy, Gedebe rayon'larında büyük bir araziyi düşmandan temizledi. Ayrıca on binden fazla Ermeni'nin yaşadığı Başkent kasabası, Laçın bölgesinde otuz üç köy, Cebrayıl'ın ondan fazla köyü kurtarıldı. Laçın koridoruna ve Hankendi'ye yönelik birkaç taarruz girişi yapıldı.¹⁴⁸

¹⁴⁵"Azerbaycan Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey'in Azerbaycan Televizyonunda yaptığı 23 Ağustos 1992 tarihli konuşma", Halk Gezeti, 26 Ağustos 1992.

¹⁴⁶ "Elçibey'in Konuşması", Türk Dil Kurumu'ndaki Konferans, Ankara, 14 Nisan 2000.

¹⁴⁷ Tahirzade, 13 Saat Elçibey'le Yüzyüze, Bakü, 1999, s 43.

¹⁴⁸ Gezenferoğlu, Ebülfez Elçibey Tarihten Geleceğe, s 182.

IV BÖLÜM

1. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ AZERBAYCAN'IN ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ

1.1 Azerbaycan'ın Uluslararası Konumu

Azerbaycan'ın ikinci kez uluslararası arenaya bağımsız devlet olarak girmesi 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmesi ile olmuştur. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ismi ile bağımsızlığını kazanan devlet, ancak iki yıl (1918-1920) yaşamış ve 28 Nisan 1920 yılında Sovyet Rusya'nın Azerbaycan'ı işgali ile ortadan kalkmıştır.

Ülkenin uluslararası arenaya bağımsız devlet olarak yeniden dönüşünü ifade eden 18 Ekim 1991 tarihli Bağımsızlık Beyannamesi, Azerbaycan'ın diğer devletlerle ilişkilerini uluslararası hukuk çerçevesinde devletlerin eşitliği, güç kullanmama ve güç kullanma tehdidinde bulunmama, devlet sınırlarının değişmezliği, çatışmaların barışçıl araçlarla çözümü, diğer devletlerin işlerine müdahale etmeme, insan hakları ve temel hak ve özgürlüklere saygı gösterme, halkların eşitliği ve onların kendi kaderini belirleme hakkı, devletlerin işbirliği, uluslararası hukuktan doğan sorumlulukları yerine getirme ve benzeri ilkelere dayandıracağını belirtiyordu.¹⁴⁹

Azerbaycan'ın uluslararası arenada takip edeceği ilkeler Azerbaycan Parlamentosunun 29 Ekim 1991 tarihinde BM'ye yaptığı çağrıda ifade edildi. Söz konusu ilkeler Parlâmentonun çağrısında, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1920 Nisan'ında Rusya devletinin askerî müdahale ile lâğvettiği bağımsızlığını halkın iradesine dayanarak yeniden ilân ettiği, demokrasi, özgürlük ve eşitlik ilkeleri esasında uluslararası arenada kendine yakışır bir yer edinmeyi, kendi olanakları ölçüsünde uluslararası güvenliğin ve işbirliğinin güçlendirilmesine katkıda bulunmayı istediği, BM Nizamnamesini kabul ettiği ve ondan doğan sorumluluklarını yerine getirmeye hazır olduğunu" beyan ederek, BM üyelerinden onu bu örgüte üye olarak kabul etmelerini istiyordu.¹⁵⁰

¹⁴⁹"Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Beyannamesi", madde 16, Halk Gezeti, 7 Kasım 1991.

¹⁵⁰Musa Gasımov, Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), Baku, Gençlik, 1996,5.12.

Azerbaycan devletinin resmen tanınmasının ilk adımlarının atıldığı bu dönemin ilk altı ayındaki Mütellibov iktidarı döneminde, bir yandan yabancı ülkelerin Azerbaycan'ı resmen tanıma süreci ve uluslararası örgütlere üye olması sürerken, diğer yanda dış politikada da temel ağırlık noktasının Rusya'ya verildiği ve diğer bölge ülkeleri ile de genel olarak dostça ilişkiler kurma politikası yürütüldüğünü görüyoruz. Bu dış politika anlayışı bağlamında, Mütellibov iktidarının Rusya ile ilişkilerde öncelik tanıdığı konuların başında BDT üyeliği geliyordu. Bu çerçevede Azerbaycan 21 Aralık 1991 tarihinde BDT üyeliğine katılmıştır.¹⁵¹

Mütellibov ilk dış ziyaretini 1991 sonlarında İran'a yapmış, bu ziyaret sırasında iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve Nahçıvan'a geçiş için İran toprağını kullanma ve bu bölgenin serbest ekonomik bölge ilân edilmesi karara bağlanmıştır.¹⁵² 12 Şubat 1992'de İran Devrimi yıldönümü kutlamaları sırasında büyük bir heyetle tekrar İran'a giden Mütellibov yönetiminin Basın Bakanı Sabir Rüstemhanlı, "İran'ın içişlerine karışma düşüncesinde olmadıklarını ve Birleşik Azerbaycan'ın imkânsız olduğunu" ifade ederek İran'ın bu konudaki endişelerini gidermeye çalışmıştır. Öte yandan Mütellibov 24-25 Ocak 1992'de Türkiye'yi de ziyaret ederek Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk anlaşması imzalamıştır.¹⁵³

Daha sonraki döneminde ise BDT'ye daha mesafeli yaklaşıldığını görüyoruz. İlk önce bölge ülkeleri Rusya, Türkiye ve İran'la ikili iyi ilişkiler geliştirmekten yana olduğu, dış politikada izlenilmesi gereken ilkelerin tarafsızlık, bloklara girmeme, hiçbir devlete karşı saldırgan politika yürütmeme olduğu ifade edilmiştir.¹⁵⁴ Bu dönemde Azerbaycan uluslararası kurumlara üye olma çabası çerçevesinde 8 Aralık 1991'de İslam Konferansı'na, 20 Ocak 1992'de AGİK'e ve 2 Mart 1992'de BM üye kabul edilmiştir.¹⁵⁵

Bu bölüm değerlendirirken bu iktidarın genel dış politika ilkelerinin ortaya konulması gerekir. Çalışmanın bu kısmında üstte belirtilen hususlar ortaya konduktan sonra iktidarların nasıl bir dış politika izlediği değerlendirilecektir.

¹⁵¹ İsmayilov, Azerbaycan Tarihi, s. 341.

¹⁵² Nesib Nesibli, "Azerbaycan-İran ilişkileri Eskiden ve Şimdi", s. 143.

¹⁵³ "İlişkilerde Yeni Dönem", Hafta Gazetesi, 28 Ocak 1992.

¹⁵⁴ Düzen, Yasalar ve Birlik Gerekiyor", Halk Gezeti, 18 Mart 1993.

¹⁵⁵ Gasimov, Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), s. 21.

Bu dönemin dış politikasını değerlendirirken Azerbaycan'ın uluslararası durumu ve karşılaştığı sorunlar nedeniyle bazı ülkelerle ilişkilerinin öne çıktığını görüyoruz. Bu bağlamda Azerbaycan dış politikasında ağırlık teşkil eden konuların başında Karabağ sorunu çerçevesinde Ermenistan'la ilişkiler ve sorunun çözümüne ilişkin uluslararası arenada yapılan çabalar gelmektedir.

İkinci önemli konu 1920'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırarak ülkeyi yetmiş yıl Sovyet rejimi ile yöneten Rusya ile ilişkiler olmuştur. Yeni bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan için tarihte bağımsızlığına karşı en büyük tehdidi oluşturan Rusya ile ilişkilerin boyutu çok önemliydi.

Azerbaycan dış politikasının diğer önemli yönü İran'la ilişkilerdir. Azerbaycan için İran'ın önemi her şeyden önce, Rusya ve İran arasında imzalanan 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay antlaşmaları ile Azerbaycan'ın ikiye bölünerek kuzeyin Rusya'da ve güneyin ise İran sınırları içerisinde kalmasından kaynaklanmaktadır. "Birleşik Azerbaycan" ideasını düşündüğümüzde İran'la ilişkilerin önem kazandığını görüyoruz.

Dış politikada bir başka önemli yön Türkiye ile ilişkilerdir. Tarihî bakımdan aynı kültür, etnik ve dil kökeni ile Türkiye'ye duyulan yakınlık Türkçülük söylemleri ile desteklenince bu ülke daha bir önem kazanmıştır. Bölgede kendi bağımsızlığının sağlanmasında Rusya gibi tehdit görülen ülkelere karşı denge unsuru olma ve yeni siyasi ve ekonomik sisteme geçmede destek sağlama bağlamında başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batılı ülkelerle ilişkiler de bu dönem Azerbaycan dış politikasının başka bir önemli yönünü teşkil etmiştir.

1.2 Dönemin Dış Politika Anlayışı

Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler için en önemli hususlardan biri ise Dış Politika anlayışıydı. Bu dönemdeki AHC iktidarının yürüttüğü dış politikayı değerlendirmek için dönemin dış politikasının yürütülmesinden sorumlu kişilerin görüşlerinin açığa çıkartılması gerekir. Bu noktada ilk önce açıklanması gereken unsur AHC teşkilatının dış politika anlayışıdır. AHC' nin dış politikadaki genel yaklaşımı 25-27 Ocak 1992'de yapılan AHC kurultayında kabul edilen programında belirtilmiştir. Hazırlayıcılarının daha çok liberal anlayışa vurgu yaptığı program tasarısında, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin esas dış politika

doktrininin silahlı tarafsızlık olması gerektiği savunuluyordu.¹⁵⁶ Muhafazakar ve milliyetçi anlayışa ağırlık veren tasarı ise daha aktif dış politikayı savunuyordu.

Programda dış politika anlayışı "Azerbaycan devletinin bütün ülkelerle barış içinde yaşaması ve sorunlarını güç kullanmadan çözmesi, içişlerine karışmaması, çok yönlü işbirliği ve karşılıklı yardım esasına dayanarak kendi dış politikasını belirleyip gerçekleştirmesi, diğer devletlerle doğrudan diplomatik ilişkiler kurması ve uluslararası kurumlarda temsil olunması" gerektiği biçiminde ifade edilmekteydi.¹⁵⁷ Ayrıca Azerbaycan devletinin mevcut coğrafi, tarihî, ulusal-psikolojik, ekonomik ve diğer etkenleri dikkate almak suretiyle dış politikasında özel olarak önem vermesi gereken noktalar belirtilmekteydi.

Şöyle ki; Kafkaslardaki gerginlik kaynaklarını görüşmeler aracılığı ile çözmek; demokrasi, özgürlük ve imparatorluğu savunan güçlere karşı ulusal bağımsızlık mücadelesi yapan Kafkasya halkları ile karşılıklı dayanışmada bulunmak, ayrıca onlarla ekonomik, kültürel ve diğer yönlerde sıkı işbirliği yapmak amacıyla "Kafkas Evi" kurmak fikri öncelik teşkil etmekteydi.

Türk devletleri ile her yönlü sıkı işbirliği kurmak, millî ve manevî değerler sistemini birbiri ile bağlantılı olarak araştırmak ve bu değerleri gelecek nesiller için korumak için genel Türk kültürel birliğinin kurulmasını sağlamak ve bağımlı halkların ulusal özgürlük ve bağımsızlık için yaptıkları mücadelede dayanışmaya gitmek ve onların mücadelesini savunmak; Barış, güvenlik ve insanlığın gelişmesi için demokratik rejimli bütün dünya devletleri ile her yönlü ilişkiler kurmak;¹⁵⁸ anlayışları ağırlık teşkil etmekteydi. Devlet Başkanı Elçibey'in seçim programında Azerbaycan'ın BM Nizamnamesi ve AGİK sonuç bildirgeleri esasında eşit haklara ve karşılıklı yarara dayanan politika ile uluslararası arenada bağımsız devletler sırasına girmesi gerektiği ifade ediliyordu.¹⁵⁹

Ülkenin Avrupa ve Asya kavşağında yerleşmesi nedeniyle barış içinde işbirliği ve uluslararası güvenliğin sağlanmasında Asya ve Avrupa'daki gelişmelerde yer alması gerektiği de belirtilmekteydi. Ayrıca ülke için en iyi dış politikanın silâhlı tarafsızlık ve nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların üretimi, yerleştirilmesi ve kullanılmasından vazgeçilmesi

¹⁵⁶ "Azerbaycan Halk Cephesi Meramname Tasarısı", Azadlıq, 21 Ocak 1992.

¹⁵⁷ AHC Meramname ve Nizamnamesi, I. Siyasi Bölüm, maddede 8. s 7-8, Baku, yy., 1992.

¹⁵⁸ Nazim Cafersoy, a.g.e., s.48.

¹⁵⁹ "Azerbaycan Devlet Başkanı Adayı Ebilfez Elçibey'in Seçim Programı", Azadlıq, 3 Haziran 1992.

olduğu savunulmaktaydı. Programda yabancı askeri güçlerin ülkede yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti ile imzalanmış özel devletlerarası anlaşmalarla yerleştirilebileceği ifade edilmişti.

Eski SSCB'nin bağımsızlık kazanan devletler ile ilişkilerinde eşitlik ve karşılıklı yarara, sınırların ihlâl edilmezliği ve içişlerine karışmama ilkelerine dayanarak geleneksel ekonomik ve kültürel ilişkilerini korunması ve geliştirilmesinin gerekli olduğu ifade edilmekteydi. SSCB'nin eski borç ve mülkiyetine varisliğin Azerbaycan'a da ait olduğu ve diğer varislerle bu konuların görüşülerek belirlenmesine katılma isteği dile getirilmekteydi.¹⁶⁰

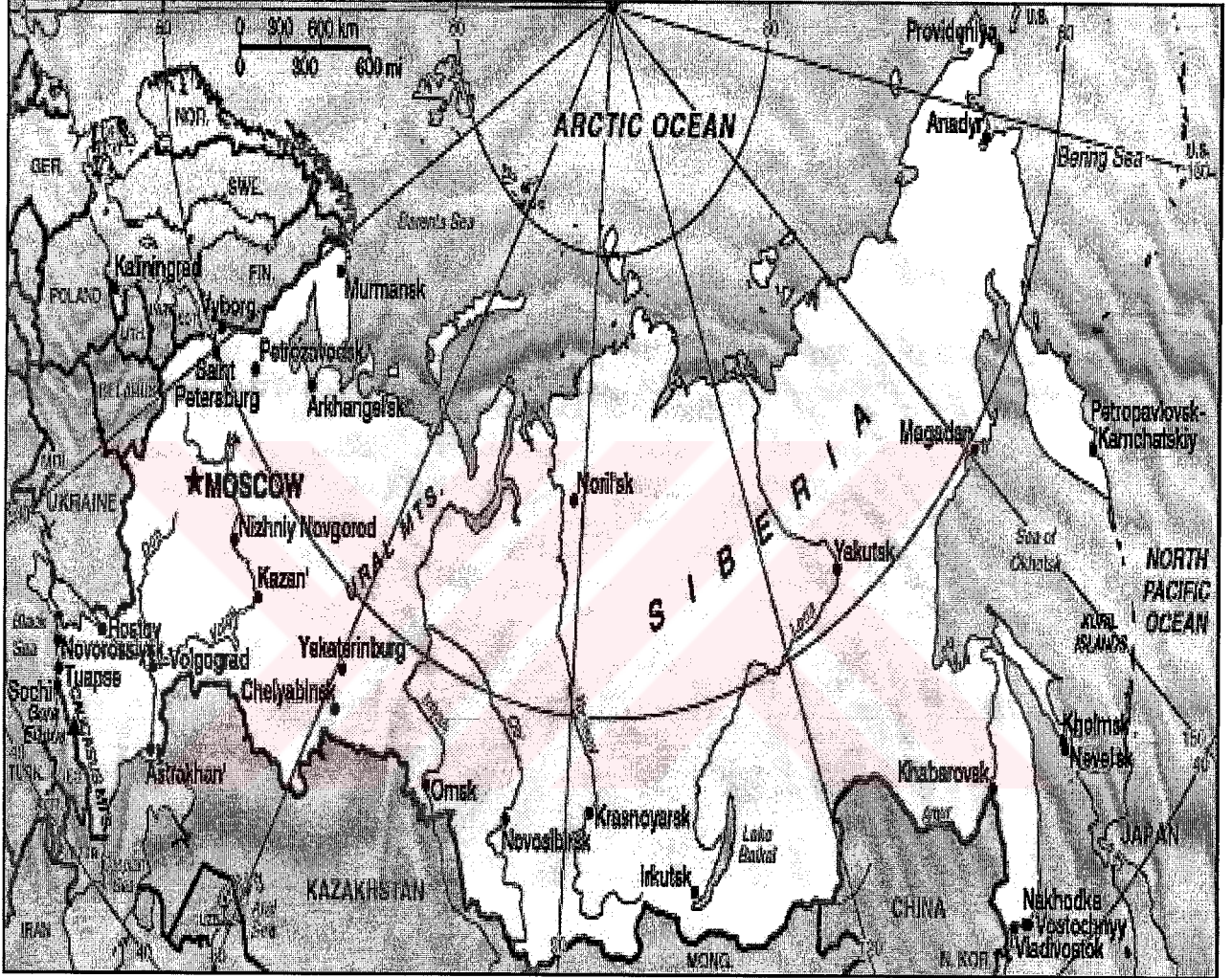
Ayrıca Türk halkları ile etno-kültürel birliğini sağlamak amacıyla Azerbaycan'ın komşu devletlerle iktisadî, politik ve kültürel ilişkilerin gelişimine özel önem verilmesi gerektiği belirtiliyordu. Ebülfez Elçi bey AHC iktidarının dış politika amaçlarına ilişkin görüşlerini dile getirirken bunlar içerisinde en önemlilerini Avrupa/Batı yönlü bir dış politika izleme, Rusya'nın siyasî ve askeri etkinlik alanından kurtulma ve İran'ın bölgesel etkinlik çabalarına karşı koyma biçiminde özetlemiştir.¹⁶¹

¹⁶⁰ Nazim Cafersoy, a.g.e., s.48.

¹⁶¹ 2 Ekim 1999'de Bakû'de Ebülfez Elçi beyin yaptığı bir konuşmada.

V BÖLÜM

1. AZERBAJCAN-RUSYA İLİŞKİLERİ (GENEL OLARAK AZERBAJCAN DIŞ POLİTİKASINDA RUSYA FAKTÖRÜ)

Şekil-5.1. Rusya Haritası

1.1 Tarihsel Rusya'nın Uyguladığı Politikalar Işığında Bölge

Bilindiği üzere, Rusya'nın büyük bir dünya gücü olmaya başladığı yıllardan beri takip ettiği sıcak denizlere inme siyasetinin daima üç ayağı var olmuştur. Bunlardan birincisi, Balkanlar yoluyla İstanbul ve Boğazlar bölgesine inerek Ege denizi ve Akdeniz'e açılan kıyılara hakim olmak, ikincisi, Kafkasları bir hareket üssü olarak kullanmak suretiyle Doğu

Anadolu'yu ele geçirerek İskenderun körfezine ve dolayısıyla Akdeniz'e inmek ve üçüncüsü ise yine Kafkasları hareket üssü olarak kullanarak İran üzerinden Hint Okyanusuna ulaşmak olmuştur.

I. Pyotr iş başına geldikten sonra hem sıcak denizlere çıkma stratejisini ileri sürmüştü, hem de sınırları sıcak sulara kadar uzanan Azerbaycan Gacar devletini kendi karşısında asıl manilerden biri olarak görmüştür. Bu bağlamda, Rusya'nın Karadeniz ve boğazlardan geçerek sıcak denizlere çıkış yolunu Osmanlı devleti, Kafkaslardan, Azerbaycan'dan geçip Basra körfezine ve Umman denizine çıkan yolunu ise Gacar devleti kesmekte idi. Bu nedenle de Kafkasya'nın özellikle de Azerbaycan'ın işgali Rusya için sıcak denizlere çıkış stratejisinin bir numaralı hedefi olmuştur.

Bu hedefle beraber, İran Ermenilerinin Rusya'nın korumasına girmek istekleri, XIX yüzyılın ilk döneminde bölgeye yayılma isteminde olan Rus ordusunu harekete geçirmiştir. 1801'de Rus orduları Azerbaycan'ın Kazak ve Şemşeddil sultanlıklarını işgal etti. 1803 yılının yazında ise 10 yıl kadar devam eden birinci Rus-Azerbaycan muharebesi başladı ve 12 Ekim 1913'te "Gülüstan Anlaşması" ile sonuçlandı. Azerbaycan'ın parçalanmasının başlangıcı olan bu anlaşmaya göre Dağıstan da dahil Hazar'dan kuzeyde yerleşen tüm topraklar (Erivan ve Nahcivan hanlıkları hariç) Rusya'ya verildi.¹⁶² 16 Temmuz 1826'da Kuzeyini geri elde etmek için harekete geçen Azerbaycan Gacar devleti 10 Şubat 1828'de ikinci Rus-Azerbaycan savaşını kaybederek bu tarihte imzalanan "Türkmen çay Mukavele"si ile Azerbaycan'ın Nahcivan ve Erivan hanlıklarını da Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Böylece, Azerbaycan'ın bölünmüşlük faciası da resmileşmiştir. Aynı zamanda ermeni toplumu için mukaddes olan Eçmiyazin kilisesinin¹⁶³ bulunduğu topraklar da Rusların hakimiyetine geçti. Taktik olarak işgal edilen bölgeler önce Rusya'nın himayesinde "Bağımsız" bir Ermenistan olarak ilan edildi. Kısa bir süre sonra Rusya tarafından ilhak olundu.

Buradaki temel konu Rusya, işgal ettiği Erdebil, Urmiya ve bu gibi şehirlerde yaşayan Ermenileri Erivan bölgesine nakil ederek Erivan Hanlığı'nı Ermenistan devletine çevirmek projesini hayata geçirmeyi amaç edinmiştir. Bu yaklaşım sonucu, bölgedeki demografik yapı Ermeniler lehine bozulmuş oluyordu.¹⁶⁴ Rusların bir başka amacı ise oluşturulacak bir

¹⁶² Ebülfez Elçi bey, Bütöv Azerbaycan Yolunda, Ecdat yayınları, s.3-4.

¹⁶³ Geniş Bilgi için; Davut Kılıç, " Selçuklulara kadar Anadolu'da Gregoryan Ermeni Kilisesi", Aralık 2000.

¹⁶⁴ Geogers de Maleville, 1915 Osmanlı-Rus Ermeni Trajedisi (Fransız Avukatın Ermeni Tezleri Karşısında Türkiye Savunması), Çev: Necdet Bakkal oğlu, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s.90-91.

Ermenistan vasıtasıyla Doğu ve Batı Türklüğünün irtibatını kesmekti. Görülüyor ki, Rusya stratejik açıdan Kafkasya'yı özellikle de Azerbaycan'ı tarihin hemen hemen her döneminde kontrol altında tutmak istemiştir.

1.2 Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-Rusya İlişkileri

Bu büyük komşu ülke tarihsel süreç içinde Azerbaycan'ın kaderini etkileyen en önemli etken olmuştur. 1917 Ekim devrimi ile Rusya imparatorluğu'nun dağılması ve oluşan politik ortamda Azerbaycan'ın 28 Mayıs 1918'de ilan ettiği bağımsızlık uzun sürmemiş, 28 Nisan 1920'de XI. Kızıl Ordu'nun saldırısı ile Azerbaycan yeniden bu defa Sovyet Rusya'sı tarafından işgal edilmiştir. SSCB ismi altında Rusya egemenliği 1991 yılına kadar sürmüştür, Azerbaycan'ın 18 Ekim'de bağımsızlığını ilan etmesi ile ilişkiler yeni bir boyut almıştır. Bağımsızlığın ilan edilmesinin ardından, Mütellibov iktidarının Rusya ağırlıklı bir politika izlediğini görüyoruz. Bu politika çerçevesinde Mütellibov iktidarı muhalefete rağmen, eski SSCB'nin devamı niteliğini taşıyan BDT'nin 21 Aralık 1991 tarihli Almata (Kazakistan) Bildirisine imza atmıştır.¹⁶⁵

Bağımsızlığı muhalefetin baskısı ile ilan eden Mütellibov, Rusya ile ilişkileri en önemli unsur olarak görmüş, Karabağ sorununun çözümünde ondan yardım beklemiştir. Rusya da bu dönemde Azerbaycan'la ilişkilerini bağımsız bir ülke ile ilişkiler olarak görmemiş ve bu bağlamda da Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanımamıştır. Azerbaycan'ın bağımsız devlet gibi Rusya ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalama istekleri Rusya tarafından her defasından reddedilmiştir.¹⁶⁶ Mütellibov'un her şeye rağmen Rusya ile aynı kulvarda yürüme politikası 26 Şubat'ta Rusya 366. Alayı'nın Hocalı katliamında aktif rol alması ile çökmüştür.

Devlet Başkanlığı görevini vekaleten yürüten Meclis Başkanı Yakup Memmedov BDT çerçevesinde ilişkileri geliştirmek konusunda mesafeli tutum takınmıştır. Mütellibov'un 21 Aralık 1991'de imzaladığı BDT'ye katılma anlaşması parlamento tarafından onaylanmamış, Yakup Memmedov 21 Mart 1992'de Kiev'de yapılan BDT toplantısına katılmamış, görüşmeye giden diğer Azerbaycan temsilcileri Kiev'de BDT'ye ilişkin hiçbir

¹⁶⁵ İsmayılov, Azerbaycan Tarihi, s. 341.

¹⁶⁶ "Rusya Neden Azerbaycan'ı Tanımıyor", Azadlıq Gezeti, 8 Şubat 1992.

anlaşmaya imza atmamıştır.¹⁶⁷ Çünkü, Azerbaycan tarafı Bağımsız Devletler Topluluğunu, bölgede nüfuzunu kaybetmek istemeyen Rusya'nın yeni bir senaryosu olarak değerlendirdiyordu. Aynı zamanda Yakup Memmedov, Rusya'nın Azerbaycan politikasını değerlendirirken Rusya'nın Karabağ sorununda sürekli Ermenistan'ın yanında olduğunu, hatta bu savaşın Ermenistan ve Rusya'nın Azerbaycan halkına karşı tek yanlı savaşı olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸ Ayrıca, Rusya'nın Ermenistan'a ordu kurması için her türlü desteği verirken, Azerbaycan'ın bu yöndeki girişimlerini sürekli engellemeye çalıştığını belirtmiştir.

ABD Dışişleri Bakanı Baker'in 12 Şubat 1992'de Azerbaycan'a yaptığı ziyaret, Azerbaycan tarafının BDT'nin Kiev toplantısındaki olumsuz tutumu ve AGİK'in Karabağ sorunu ile doğrudan ilgilenmeye başlaması gibi faktörlerin etkisi sonucu, Rusya 4 Nisan 1992'de Azerbaycan'ı 108. ülke olarak resmen tanımak zorunda kalmış ve diplomatik ilişkiler geliştirme tutumu sergilemiştir. Bunda, İran'ın Azerbaycan'da aktifleşme girişimleri ve buna bağlı olarak ABD hükümetinin bölgede etkili olma çabalarını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim, Haydar Aliyev iktidarı döneminde Petrol anlaşmaları imzalandıktan sonra, Azerbaycan kendi payından % 5'ini İran'a vereceğini açıkladı. Böylece Azerbaycan'da İran'dan büyük destek sağlamış olduğunu düşünüldü

Azerbaycan tarafının karşılaştığı ekonomik sorunlarla beraber ülkedeki istikrarı da amaçlanarak kendi payının % 5'inin İran'a vermek istemesi, aslında bölgede devam eden güçlü jeopolitik mücadeleyi yansıtmaktadır. Ancak Azerbaycan tarafı, konsorsiyumdaki ülkelerin (Amerika) baskıları yüzünden İran'a verdiği % 5'lik payını iptal etti. Azerbaycan tarafı sadece İran'a değil, kendi payının % 10'unu da Rusya'ya, Rusya'nın o zamanki devlet şirketi olan Lukoil'e vereceğini açıkladı. Bu karar tamamen siyasi özellik taşıyordu. % 10 payı en az 2 milyar dolarlık gelir kaybı demektir.¹⁶⁹ Azerbaycan petrolünün % 10'unun Rusya'ya ve % 5'ini İran'a verme isteği aynı zamanda Rusya-İran jeopolitik ortaklığını da ortaya çıkarmaktadır.

Bu yukarıdakine örnek verecek olursak, Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev 1992 yılında, diplomatik ilişkileri kurmak, Bakü'de Rusya büyükelçiliğini açmak, BDT

¹⁶⁷"Rusya Ermenistan Aracılığı ile Azerbaycan'a Baskı Yapma Çabasında", Yakup Memmedov'la mülakat, Halk Gezeti, 27 Mart 1992

¹⁶⁸ İnan Kamran, Rusya'nın Kafkasya Politikası, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s.26-28.

¹⁶⁹ Azadlık Gazetesi, 1 Ekim 1994.

askerlerinin Azerbaycan'daki statüsünü belirlemek ve Karabağ sorununun çözümünü görüşmek üzere Baku'yu ziyaret etmiş ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı ile görüşmesinin ardından yaptığı basın toplantısında, Karabağ sorununun çözümünün Yeltsin için bir kaç günlük iş olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁰ Söz konusu yumuşama eğilimi, Azerbaycan'ın BDT askerlerinin ülkeden çıkarılması ve tüm eski Sovyet ordusu silahlarının Azerbaycan'a verilmesi talebi ile ilişkileri yeniden gerginleştirdi.¹⁷¹

Rus askerlerinin BDT Ordusu şemsiyesi altında özellikle, Karabağ'da kalmasına itiraz eden Azerbaycan, bunun bedelini Karabağ savaşında ödedi. Karabağ'da bulunan Rus birlikleri Ermenistan'a yerleşme gerekçesi ile kışlarından ayrılarak 9 Mayıs 1992'de Şuşa'nın ve 17 Mayıs'ta Laçın'ın işgal edilmesinde Ermenilere destek verdiler. Şuşa'nın işgalinin İran'ın taraflar arasında arabuluculuk yaparak Tahran'da anlaşma imzalattığı 8 Mayıs gününden bir gün sonra gerçekleşmesi, aynı zamanda, Rusya'nın bölgede kendi dışında kimsenin etkili olmasını istemediği şeklinde de yorumlanabilir. Bir daha arabuluculuk girişiminde bulunmayan İran'ın bu mesajı aldığı anlaşılıyor.¹⁷²

1.3 Rusya'nın Azerbaycan'ı Tanıması ve Diplomatik İlişkiler

Rusya'nın bölgede etkinliğini koruma çabalarını hızlandırdığı bir dönemde iktidara gelen Elçi bey iktidarı, Rusya ile ilişkilerde büyük zorluklarla karşı karşıya kaldı. Öncelikle, aslında AHC' nin liderliğini yaptığı halk hareketi, temelinde Rus imparatorluğundan kurtulma mücadelesiydi.¹⁷³ Dolayısıyla, AHC iktidarının bölgedeki Rus egemenlik arzularıyla çatışması kaçınılmazdı. İktidarının Rusya politikası; SSCB'den bağımsızlıklarını kazanan devletlerle ilişkilerde eşitlik ve karşılıklı yarara, sınırların ihlal edilmezliği ve içişlerine karışmama ilkelerine dayandığını söylemek mümkündür. SSCB'nin eski borç ve mülkiyetine varisliğin Azerbaycan'a da ait olduğu ve diğer varislerle bu konuların görüşülerek belirlenmesine katılma isteği dile getirilmekteydi. Ayrıca yabancı askeri güçlerin ülkeye yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti ile imzalanmış özel devletlerarası anlaşmalarla yerleştirilebileceği savunulmaktaydı.¹⁷⁴

¹⁷⁰ "Kozirev: Yeltsin Karabağ Anlaşmazlığını Bir Kaç Günde Çözer.", Azadlıq, 1 Nisan 1992.

¹⁷¹ "Şahin Musayev: Rusya yine dikte ediyor", Azadlıq, 7 Nisan 1992.

¹⁷² Nazim Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Haziran 1992 Haziran 1993: Bir Bağımsızlık Mücadelisinin Diplomatik Öyküsü, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: 2001, s.120.

¹⁷³ Tahirzade, "13 Saat Elçi bey'le Yüz yüze", s. 26.

¹⁷⁴ Azadlıq Gezeti, 3 Haziran 1992.

Ebülfez Elçi bey AHC iktidarının dış politikasının esas amacı olarak, Rusya'nın askerî ve siyasî etkinlik alanından kurtulmayı ortaya koymuştu. Bu çerçevede, AHC iktidarı askerî ve siyasî açıdan Rusya'dan kurtulma politikasını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu husus da Azerbaycan'daki Rus üstlerinin durumuna ilişkindi. Azerbaycan'dan Rus askerinin çıkarılması AHC iktidarı döneminde ülkenin bağımsızlığı için en temel güvenlik konusu olarak ele alınmış, devlet başkanı Elçibey bu konuda özellikle ısrarcı olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵ Azerbaycan kendi sınırlarını kendisi koruma isteğini uygulamaya döken ilk eski Sovyet cumhuriyeti oldu.¹⁷⁶ Bu çerçevede 7 Ağustos 1992'de Moskova'da iki ülke adına görüşmeler yapan Azerbaycan'ın Rusya Büyükelçisi Hikmet Hacızade ve Rusya'nın Azerbaycan Büyükelçisi Valter Şoniya arasında "Azerbaycan Cumhuriyeti Topraklarında Bulunan Rusya Sınır Kuvvetlerinin Geçici Statüsü ve Faaliyeti" isimli anlaşma imzalandı.¹⁷⁷ (İki yıl içinde sınır kuvvetlerinin teçhizatının tamamen Azerbaycan'a devredilmesi ve bu görevi yerine getiren Rus askerlerinin ülkeyi terk etmeleri öngörülmüştür.¹⁷⁸

Anlaşmaya göre, Rusya sınır kuvvetleri aşamalı olarak 1994 Ağustos'una kadar Azerbaycan'dan çıkarılacak ve Azerbaycan ulusal sınırlarının korunması yetkisi Azerbaycan'a devredilecekti. Sınırların korunması için 27 Ağustos 1992'de Devlet Başkanı tarafından "Azerbaycan Devlet Sınırlarının Korunmasının Güçlendirilmesi için Alınacak Önlemler" kararnamesi imzalandı. Rus Sınır Kuvvetlerinin Azerbaycan'ı terk ederek ülke sınırlarının savunulmasını Azerbaycan'a devretmesi, 13 Mart 1993'de gerçekleşti.¹⁷⁹ Seksen binlik Rus ordusunu çıkarılması süreci Gence'de yerleşen son Rus askeri Birliğinin 26 Mayıs 1993 yılında ülkeyi terk etmesi ile sona erdi.¹⁸⁰ Bununla Azerbaycan iki yüzyıldan beri ülkede konuşlandırılmış olan Rus Ordusundan kurtulmuş oldu. Buna rağmen, 1994 yıl ortalarında çıkarılması öngörülen Rus ordusunun zamanından önce çıkarılmasında farklı etkenlerin rol oynadığını belirtmek mümkündür. Bunlardan en önemlisi bir neden olarak Rusya Rus ordusunu daha iyi koşullarla Azerbaycan'a geri getirebileceği hesaplamaktaydı. Bu açıdan General Şerbak'ın komuta ettiği Rusya Ordusunun on bin kişilik 104. Tümeni 28 Mayıs 1993'de Gence'den ayrılırken Azerbaycan Ordusuna bırakması gereken silahları, daha sonra darbeyi başlatan ve Azerbaycan ordusuyla hiçbir resmî ilişkisi kalmayan ve Rus yanlısı

¹⁷⁵ Tahirzade, "13 Saat Elçi bey'le Yüz yüze", s. 39. ..

¹⁷⁶ Elchibey, Independence: Second Attempt, s 75.

¹⁷⁷ Tahirade, Elçi Bey, s106.

¹⁷⁸ Azadlıg, 13Ağustos1992.)

¹⁷⁹ (Tahirade a.g.e., s218.)

olduğunu saklamayan Suret Huseyinov'a bırakmasını olağan karşılamak gerekir.¹⁸¹ Böylece Rus ordusu darbenin ardından tekrar ülkeye gelmeyi planlamaktaydı. Aynı zamanda, bu olay sonrası Rusya'ya karşı tavırlarıyla tanınan Elçi bey iktidardan uzaklaştırıldı.

Bütün bunlar ışığında, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Azerbaycan tarafı askerî ve siyasî açıdan Rusya'dan kurtulma politikasını gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu politikaları şu şekilde sıralamak mümkündür; Rus askerlerinin Azerbaycan'dan çıkartılması, Rusya'nın sürekli Azerbaycan'a baskı aracı olarak kullandığı Karabağ sorununu Rusya'nın tekelinden çıkararak AGİT çerçevesinde çözmeye çalışmak, Rusya'nın siyasî etki alanı olan BDT'ye üyeliği ret etmek ve Rusya ile eşit haklara sahip bağımsız devlet gibi ilişkiler oluşturmak. Bu dönem Azerbaycan-Rusya ilişkilerini etkileyen unsurlardan biri de BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) üyeliği konusudur. Bağımsız Devletler Topluluğu, 8 Aralık 1991'de Beyaz Rusya'daki Belovejskaya Puşka'da bir araya gelen Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna tarafından imzalanan anlaşma ile kurulmuştur.¹⁸² Anlaşma ile SSCB'nin uluslararası bir hukukî kurum olarak mevcudiyetinin sona erdiğini ilan eden 3 ülke eski SSCB'yi oluşturan diğer cumhuriyetleri de bu yeni oluşuma üye olmaya çağırdılar. 21 Aralık 1991'de Almatada bir araya gelen Baltik cumhuriyetleri dışındaki eski SSCB üyeleri BDT'ye katıldıklarını ilan ettiler.¹⁸³ Görüşmeye katılan Mütellibov da Azerbaycan'ı BDT üyesi yapan anlaşmayı imzaladı. Fakat bu anlaşma daha sonra muhalefetin etkin olduğu parlamento tarafından onaylanmadı. Üyeliğe karşı çıkan muhalefet BDT'yi Rusya'nın etkinliğini sürdürmek için oluşturduğu bir kurum olarak değerlendirdi.¹⁸⁴ Buna rağmen, Mütellibov 27 Şubat 1992'de Moskova'da BDT'yle ilgili bazı yeni antlaşmalara imza attı.¹⁸⁵

Elçibey kendi iktidarı döneminde muhalefetteyken karşı çıktığı BDT'den uzaklaşmak için ihtiyatlı bir politika uygulamıştır. Bu bağlamda Azerbaycan parlamentosu 7 Ekim 1992'de Mütellibov'un 21 Aralık 1991'de imzaladığı BDT anlaşmasını onaylamayı reddetti.¹⁸⁶

Fakat BDT ile ilişkiler tamamen kesilmedi ve Başbakan Birinci Yardımcısı Abbas Abbasov başkanlığındaki Azerbaycan heyeti 8 Ekim'de Bişkek'te yapılan BDT toplantısına

¹⁸⁰ Gezenferoğlu, Ebülfez Bçibey Tarihten Geleceğe, s. 185.

¹⁸¹ Tahirzade, "13 Saat Elçi bey'le Yüz yüze", s. 221.

¹⁸² Azerbaycan Dergisi, 11 Nisan 1993.

¹⁸³ http://www.cis.minsk.by/russian/cis_prof.htm

¹⁸⁴ "BDT: Evet mi, Hayır mı?", Azadlıq, 29 Eylül 1992.

¹⁸⁵ Tahirzade, Elçi bey, s. 72.

¹⁸⁶ Azerbaycan Dergisi, 9 Ekim 1992.

gözlemci statüsü ile katıldı. ¹⁸⁷Ayrıca ret kararının 12 Ekim'de Moskova'da imzalanacak Azerbaycan-Rusya Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması'nın hemen öncesinde alınmasının da, Rusya'nın karara olası tepkilerini azaltmak amacıyla yapıldığını belirtmek mümkündür.

Moskova'da Yeltsin'le yapılan görüşme sırasında da BDT konusuna değinen Elçi bey bu kurumun geleceğinden umutlu olmadığını, ülkesinin Batı ve Doğu ülkeleri ile karşılıklı yarar ve güvenliğe dayan ilişki kurmak düşüncesinde olduğunu ifade etmiştir. ¹⁸⁸ 14 Mayıs 1993'de Moskova'daki BDT toplantılarına gözlemci olarak katılan Azerbaycan heyeti, Moskova'daki toplantının ardından açıklama yaparak, "Azerbaycan'ın eski SSCB topraklarında ortak iktisadî mekan oluşturulmasına siyasî çıkarlarına zarara vermeyeceği ölçüde razı olacağını" ifade etmiştir. ¹⁸⁹ Azerbaycan'ın gözlemci statüsü ile BDT toplantılarına katılması AHC' nin iktidardan düşmesine kadar sürmüştür. Haydar Aliyev döneminde ise ilişkiler diplomatik çerçeveye oturtularak özellikle ekonomik alanda büyük başarı sağlanmıştır.

1.3.1 Siyasi ve Ekonomik İlişkiler

Bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya ile ilişkilerde en önemli zorluk, Rusya'nın Azerbaycan'ı eşit haklara sahip bir ülke olarak görmesini sağlamak ve onunla iki bağımsız ülke arasında imzalanan türden anlaşmalar imzalamaktı. Azerbaycan Devlet Başkanı Dış Politika Danışmanı Vefa Guluzade Şubat 1992'de yaptığı açıklamada, Rusya'ya defalarca devletlerarası işbirliği ve güvenlik anlaşması imzalama önerisinde bulduklarını, fakat Rusya'nın buna yanaşmadığını belirtmiştir. ¹⁹⁰ Çünkü Rusya 19. yüzyılın başlarından beri kendi yönetimi altında bulundurduğu Azerbaycan'ı bağımsız ülke olarak görmekte zorluk çekmiş, iktidarda Rusya'ya demokrasi sağlama iddiasında olan Yeltsin'in bulunmasına rağmen, Azerbaycan'ı bağımsızlığını ilan ettikten yaklaşık beş buçuk ay sonra Nisan 1992'de tanımıştır.

Ancak, Azerbaycan'la diğer eski SSCB ülkeleriyle imzaladığı gibi bir Güvenlik ve İşbirliği Anlaşması imzalaması Ekim ayına kadar uzamıştır. Azerbaycan'ın Rusya Büyükelçisi Hikmet Hacı zade, anlaşmanın hazırlanış sürecinde Rusya'nın anlaşmayla ortak bir ekonomik

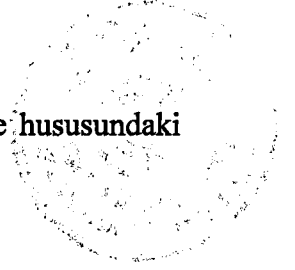
¹⁸⁷ Azerbaycan Dergisi, 17 Ekim 1992.

¹⁸⁸ "Azerbaycan-Rusya: Dostluk, işbirliği ve Güvenlik Anlaşması İmzalanmıştır.", Azerbaycan, 14 Ekim 1992.

¹⁸⁹ Azerbaycan, 18 Mayıs 1993.

¹⁹⁰ Rusya Azerbaycan'ın bağımsızlığını Neden Tanımıyor.", Ülfet, 8 Şubat 1992.

mekan oluşturma ve tarafların topraklarındaki etnik azınlıklara özerklik verme hususundaki önerilerinin Azerbaycan tarafından kabul edilmediğini belirtmiştir.¹⁹¹

Azerbaycan ve Rusya arasında ikili ilişkileri eşit koşullarda geliştirme yolundaki süreç 30 Eylül 1992'de Rusya Başbakanı Yegor Gaydar'ın Azerbaycan hükümetinin daveti ile Bakü'ye gelmesiyle başlamış, Gaydar bir günlük ziyareti sırasında Devlet Başkanı Elçi bey tarafından kabul edilmiştir. Görüşmeler sonunda iki ülke arasında serbest ticaret, 1993 yılında ticarî ve iktisadî işbirliği, karşılıklı ticarî temsilciliklerin açılması, ve döviz politikaları uygulanmasına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır.¹⁹² 12 Ekim 1992'de Elçi bey'in Moskova ziyareti Azerbaycan ve Rusya arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuş, yapılan görüşmenin ardından Azerbaycan ile Rusya arasında Dostluk, işbirliği ve Karşılıklı Güvenlik anlaşması imzalanmıştır.¹⁹³

Antlaşmaya göre, her iki ülke birbirlerinin bağımsızlığına saygı göstererek, içişlerine müdahale etmeden, toprak bütünlüğü, sınırların değiştirilemezliği, güç kullanmama ve güç kullanma tehdidinde bulunmama, insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin sorumluluklara uyma ve uluslararası normlar çerçevesinde ilişkilerini geliştirme taahhüdünde bulunuyorlardı.¹⁹⁴ Anlaşma beş yılına imzalanmıştı ve önceden yazılı bildirim ile beş sene daha uzatılabilecekti. Anlaşmanın imzalanmasının ardından yapılan basın toplantısında Yeltsin artık "ağabey-kardeş" ilişkilerinin geçmişte kaldığını ifade ederken, Elçi bey anlaşmayı demokratik Rusya ve demokratik Azerbaycan arasında ilişkiler kurma bakımından ilk adım olarak nitelendirmişti.¹⁹⁵ 15 Ekim'de Bakü'de basın toplantısı yapan Devlet Başkanı Elçi bey Rusya ile ilişkilerin iki taraflı anlaşmalar çerçevesinde ve Azerbaycan'ın bağımsız olduğunu kabul etme ilkesine dayandırılarak geliştirildiğini belirtiyor ve Rusya'nın Azerbaycan'la eşit taraf ve bağımsız devlet gibi anlaşma imzaladığının altını çiziyordu.¹⁹⁶

¹⁹¹ "Rusya Sınır Kuvvetleri Neden Azerbaycan'da", Azadlıq, 13 Ağustos 1992.

¹⁹² Azerbaycan, 2 Ekim 1992.

¹⁹³ Azerbaycan Gezeti, 14 Ekim 1992.

¹⁹⁴ "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Dostluk, işbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması", madde 1, Azerbaycan Diplomasisi Dergisi, 1993, No 1, s. 27.

¹⁹⁵ Halk Gezeti, 14 Ekim 1992.

¹⁹⁶ Azerbaycan, 16 Ekim 1992.

1.3.2 Rusya İle Eşit İlişkiler Kurma Çabaları

Azerbaycan'ın bağımsızlığına kovuşması ile başlayan bir dönemde, ilk önce Rusya bu jeopolitik alanda kayb ettiği nüfuzunu ve geleneksel etkinliğini yeniden berpa etmek çabasındaydı. Bu bağlamda, bağımsızlığını ilan eden Rusyada Yeltsin dönemi, "Yakın Çevre Doktrininin" ¹⁹⁷ egemen olması ile yeni bir sürecin başlangıcı sayılmaktadır. Eski SSCB cumhuriyetlerinde Rusya'nın özel çıkarları olduğunu ifade eden "yakın çevre" kavramı ilk kez Rusya Dışişleri Bakanı Kozırev 2 Ocak 1992 tarihinde yazdığı bir makalede gündeme getirildi. ¹⁹⁸

Kozırev'in bu görüşü daha sonralar AGİT Konferansındaki bir konuşmasında, eski SSCB cumhuriyetlerinin askerî ve ekonomik bakımdan federasyon veya konfederasyonda birleşmeleri gerektiği biçimde tekrar dile getirdi. ¹⁹⁹

Şubat ayında Yeltsin BM'den Rusya Federasyonu ordusuna eski SSCB üzerindeki çatışmalara "Barış Gücü" olarak müdahale etme yetkisi verilmesini istedi. ²⁰⁰ Aynı ay içinde "yakın çevre"ye dayanan dış politika doktrini Rusya Güvenlik Konseyi tarafından kabul edildi ve Nisan'da da Yeltsin tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. ²⁰¹

Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini'nin uygulamaya başlaması Rusya'nın geleneksel etkinliğinden kurtulma ve eşit ilişkiler kurma amacıyla olan Azerbaycan'a baskı yapılması biçiminde yansıdı. Bu bağlamda, Ermenilerin Karabağ'daki Şubat saldırıları başladı. Bu saldırılar Rusya'nın Azerbaycan yönetiminden Gence'de konuşlanmış General Şerbak komutasındaki 104. çıkarma tümenine barış gücü statüsü verme talebine Azerbaycan Devlet Başkanı tarafından ret cevabı verilmesi nedeniyle baskı amacıyla başlatılmıştı. ²⁰²

¹⁹⁷ Aslında Türkçe'ye Yakın Çevre olarak İngilizce'den çevrilen kavramın Rusça orijinali olan Blijniy Jarubej kavramı Yakın Yurtdışı anlamına gelmektedir, (yazar

¹⁹⁸Nezavisimaya Gazeta, 2 Ocak 1992'den aktaran Nesib Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran Jeopolitik Kuşatması", Stratejik Analiz, cilt 1, no 4, 2000, s.

¹⁹⁹Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova- Erivan-Tahran Jeopolitik Kuşatması", Stratejik Analiz, cilt 1, no 4, 2000, s. 63.

²⁰⁰ Ümit Özdağ, "SSCB'den Rusya Federasyonuna (1985-1993)", Avrasya Dosyası, Kış 1993, cilt 3, sayı 4, s. 174.

²⁰¹ İdil Tuncer, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", Gencer Özcan ve Şule Kut (der.), En Uzun On Yıl, İstanbul, Boyut Yayınları, 1998, s. 450.

²⁰² Tahirzade, Elçi Bey, s.202.

Saldırıya Rusya'nın Ermenistan'da yerleşik VII. Ordusu aktif bir şekilde katılırken, yenilgilerde büyük sorumluluğu olan ve Rusya Savunma Bakanı Graçev'le gizli telefon görüşmeleri yaptığı belirlenen Savunma Bakanı Rehim Gazıyev'in görevden alınması Rusya'nın kızgınlığını daha da artırdı.

Öte yandan, Rusya VII. Ordusu Kelbecer'in Ermeniler tarafından işgali operasyonuna katılırken, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Rusya'yı saldırıdaki rolünden dolayı kınayan bir açıklama yaptı.²⁰³ Bu arada, Devlet Sekreteri Penah Huseyinov'un ateşkes için Moskova'dan yardım istemesi de sonuç vermedi.

Rusya, Karabağ sorununun çözümünde bir yandan ABD ve Türkiye ile birlikte barış planı önerirken, öte yandan 4 Haziran'da Gence'de başlayan darbeden önce son Rus askerî tümenini Azerbaycan'la Rusya arasında imzalanan anlaşmalar gereği Azerbaycan Savunma Bakanlığına bırakması gereken silahları darbecilere bırakarak ülkeden ayrıldı. Bu durum, Rusya'nın 4 Haziran darbesine iştiraki sorusunu gündeme getirmektedir.(Bu konu daha önceki bölümlerde açıklanmıştır.)

İlginç olan başka bir nokta, darbenin Elçi bey'in Haziran ortalarında İngiltere'ye ziyarette bulunarak Batılı şirketlerle petrol anlaşması imzalamak yolunda önemli görüşmeler yapacağı zamana denk gelmesidir. Darbenin hemen ardından darbeci Suret Huseyinov'un Nezavisimaya Gazeta'ya verdiği bir demeçte petrol anlaşmasının önce Rusya ile yapılması gerektiğini söylemesi de bu bağlamda anlamlıdır.²⁰⁴

Bu sebeple olmalı ki, merhum Haydar Aliyev döneminde Asrın anlaşması (Petrol Anlaşmaları) imzalandıktan sonra, Azerbaycan kendi payının % 10'unu da Rusya'ya, Rusya'nın o zamanki devlet şirketi olan Lukoil'e vereceğini açıkladı. Bu karar tamamen siyasi özellik taşııyordu. Çünkü % 10 pay en az 2 milyar dolarlık gelir kaybı demektir.²⁰⁵ Bu olay Rusya'nın ne kadar önemli bir aktör olduğunu gösteriyor.

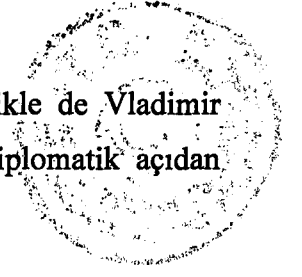
Bütün bu anlatılanlar çerçevesinde sonuç itibariyle, Rusya ile eşit statüye ve karşılıklı yarara dayanan ilişkiler kurma politikasının bağımsızlığın ilk yıllarında, Rusya tarafından

²⁰³ Azerbaycan Gezeti, 6 Nisan 1993

²⁰⁴Yasin Aslan, Üçüncü Roma'nın Jeopolitik Arzulan, Ankara, Avrasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, 1996, s. 143.

²⁰⁵ Azadlık Gazetesi, 1 Ekim 1994.

kabul edilmediğini söyleyebiliriz. Ancak daha sonraki dönemlerde, özellikle de Vladimir Putin döneminde Cumhurbaşkanlarının karşılıklı ziyaretleri ile ilişkiler diplomatik açıdan olumlu gelişme göstermiştir.²⁰⁶

1.4 Karabağ Sorunu ve Rusya'nın Çözüm Girişimleri

Rusya'nın Karabağ sorunundaki politikasının iki farklı biçimlerde geliştiğini görüyoruz. İlk olarak Rusya, askeri alanda Azerbaycan karşıtı ve Ermeni yanlısı bir tutum sergilemiş, Rus ordusu Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından işgal edilmesine katkıda bulunmuştur. Sorunun çözülmesinde ilk başlarda en aktif durumda olan Rusya, zamanla özellikle Azerbaycan'ın tepkileri yüzünden geri planda kalmaya başladı. Bunda, Rusya'nın, savaşın başından beri Ermenistan'ı desteklemesi ve ateşkes döneminde Ermenistan'da askeri üst bulundurmasının yanı sıra, bu ülkeye, kendilerinin de kabul ettiği üzere en az bir milyar dolarlık silah yardımı yapmış olmasının da çok önemli payı vardır.²⁰⁷

Azerbaycan kamuoyu, özellikle son dönemlere kadar Rusya'nın ara buluculuğunun yararlı olacağına pek inanmamıştır. Fakat, denge politikasından yana olduğunu ifade eden Azerbaycan yönetimi, Rusya'yı tamamen konunun dışında bırakma yoluna da gitmemiştir. İkinci önemli nokta, Karabağ sorunun çözümüne ilişkin diplomatik çabalar oluşturmuştur. Bu diplomatik çabalarından biri Rusya'nın kendi arabuluculuk çabaları ve diğeri ise AGİK çerçevesindeki barış görüşmelerine katılmasıdır.

Rusya'nın Karabağ'da doğrudan arabuluculuk faaliyetleri Ekim 1991'de Rusya Devlet Başkanı Yeltsin ve Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ikilisinin Mütellibov ve Petrosyan'ı bir araya getirerek imzalattıkları, fakat daha sonra uygulanamayan beynamedir.²⁰⁸ 20 Şubat 1992'de Rusya Dışişleri Bakanlığının girişimi ile Moskova'da bir araya gelen Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları ateşkesin sağlanması ve yerleşim bölgeleri üzerindeki ablukanın kaldırılması konusunda anlaşmalarını belirttiler. Her iki ülke ayrıca, AGİT ilkelerine bağlı kalma ve BM ile öteki uluslararası kurumların barış çabalarını

²⁰⁶ <http://www.avsam.org>

²⁰⁷ Rusya Balkanlarda uğradığı yenilginin acısını Kafkasya'dan çıkarmak ve gelecekte bölgede yeniden söz sahibi olmak için çalışmaktadır. Bölgede gerginliği tırmandırmak için de Ermenistan'ı silahlandırmaktadır. Nitekim 1996-1997 arasında Ermenistan'a karşılıksız olarak bir milyar dolar tutarında silah sevk etmiştir. Ermenistan'ın Rusya'nın güçlü müttefiki olduğu göz önüne alındığında, bu ülkenin her an tehlikeli bir girişimde bulunması muhtemel olarak görülmektedir.

²⁰⁸ Gasımov, Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), s. 102.

destekleme sözü verdiler. ²⁰⁹ Fakat, bu anlaşmanın imzalanmasından bir hafta geçmeden, 26 Şubat'ta Ermeniler Hocalı katliamını gerçekleştirdiler.

Çatışmaların devam etmesi üzerine, Rusya Ekim 1992'de yeniden arabuluculuk girişiminde bulundu. Sonuçta, 26 Ekim 1992'de Soçi'de Rusya Federasyonu Güvenlik Bakanı Barannikov, Savunma Bakanı Graçev, Azerbaycan Savunma Bakanı Gazıyev, Ermenistan Savunma Bakanı Sarkisyan ve Gürcistan Savunma Bakanı Ketavani sekiz maddeden oluşan bir anlaşma metni imzaladılar. Bu anlaşma ve ardından buna uygun olarak Moskova'da imzalanan "Silâhlı Kuvvetleri Geri Çekme" protokolü ise yine Ermenilerin Karabağ'da saldırıları durdurulmaması nedeniyle uygulanamadı. ²¹⁰

Şöyle ki, 25 Eylül'den itibaren ateşkesin sağlanması ve bir sıra başka konularda anlaşma imzalandı. Fakat bir yandan iki tarafın sürekli birbirlerini ateşkesi ihlal etmekle suçlaması, diğer andan Ermenistan'ın Karabağ Ermenilerini görüşmelere resmi sıfatla katma yönündeki çabaları nedeni ile bu anlaşmaya da uyulmadı. 12 Haziran'da çatışmaların savaşa dönüşmesi ile hep üstün durumda olan Azerbaycan 1992'in sonlarına doğru üstünlüğü Ermenistan'a kaptırmaya başladı. ²¹¹

13 Ocak 1993 yılında Kremlin Sarayında bir araya gelen ABD Başkanı George Bush ile Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Dağlık Karabağ'a ilişkin imzaladıkları beynamede Dağlık Karabağ'da ve Azerbaycan Ermenistan sınırındaki çatışmalardan rahatsızlıklarını ifade ediyor ve sorunun AGİK'in temel ilkeleri çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğini vurguluyorlardı. ²¹²

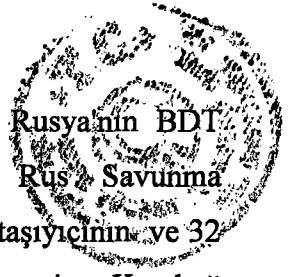
Rusya'nın Karabağ sorununa arabuluculuk çalışmalarında AGİK çerçevesindeki faaliyetleri AGİK Minsk Grubu üyesi olarak gerçekleştirmiştir. Karabağ sorununu Rusya ile yakınlaşarak çözme politikasının Hocalı Katliamı ile çökmüştür. Daha sonra Azerbaycan tarafı Karabağ sorununun AGİK çerçevesinde çözülmesini açıkça dile getirmiştir. Bu tercihin diplomatik gerekçelerle o zaman açıkça ifade edilmeyen nedeni, sorunun çözümünde Ermenistan tarafına daha yakın olan Rusya'nın ABD tarafından dengelenmesidir.

²⁰⁹ Taşkiran, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, s. 165.

²¹⁰ Gasimov, Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), s. 102.

²¹¹ 1 Fahrettin KIRZIOĞLU, Kazım Karabekir, Kültür Yayınları Bakanlığı, Ankara, 1991. s.159-160.

²¹² Azerbaycan Gezeti, 8 Ocak 1993.

Nitekim, Azerbaycan tarafının bu tercihini, 1997 yılı ortalarında Rusya'nın BDT Ülkeleriyle İşbirliğinden sorumlu olan Bakanı Aman Tuleyev'in, Rus Savunma Bakanlığı'ndan Ermenistan'a 86 adet T-72 tankının , 50 adet zırhlı personel taşıyıcısının ve 32 adet Scud-B füzesinin bedelsiz verildiğini itiraf etmesi desteklemiştir. ²¹³ Rusya'nın Karabağ politikasında askeri ve diplomatik çelişkileri en belirgin haliyle Kelbecer'in işgalinde ortaya çıkmıştır. Bir yandan Kelbecer'in işgaline Ermenistan'daki Rusya VII. Ordusu doğrudan katılırken, öte yandan Rusya BM Güvenlik Konseyi'nin Kelbecer'in boşaltılmasına ilişkin 822 sayılı kararı veto etmemiştir. ²¹⁴

Bölgesel güçlerden özellikle Rusya'nın politikası önemlidir. Çatışmaların başından itibaren Ermenileri destekleyen ve hatta doğrudan silah yardımı yapan taraf olarak görülen Rusya, Aliyev'in Azerbaycan devlet başkanı olmasından sonra, politikasında az da olsa değişikliğe gitti. ²¹⁵ Ateşkesin sağlanmasında etkili olan Rusya, sorunun çözümü konusundaki arabuluculuk çabalarında ise başarılı değildir. Çatışma bölgesinde barışı koruma gücü adı altında birlikler göndermeği öneren Rusya'nın bu teklifi Azerbaycan tarafından, Ermeni kuvvetlerinin işgal ettikleri bölgeden çekilmeden, Rusya'nın bölgeye askeri güç göndermesi kabul edilmemiştir. Rusya 1996 Lizbon kararını desteklemiştir. 1996'da AGİT Minsk grubu çerçevesinde Rusya'nın önerdiği Azerbaycan ve Karabağ arasında bir çeşit ortak devlet kurulması önerisi ise 1996 Lizbon kararının hiçe sayılması anlamına geleceğinden Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir. 2000'li yıllara gelindiği halde hala da sorunun çözümü için tarafların girişimleri devam etmektedir.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 8 Ocak 2001'de Bakü'yü ziyareti bu konudaki gelişmelerin hızlanmasına neden olmuştur. Putin'in Aliyev'le yaptığı beş saatlik baş başa görüşmenin ardından Putin, çözüm önerilerinin üzerinde durduğunu da kabul etmiştir. Fakat, bunların içeriğine ilişkin açıklama yapılması için henüz erken olduğunu dile getirmiştir. ²¹⁶ Putin, tarafların çözüme yakın olduklarına inandığını, Rusya'nın imzalanacak herhangi bir anlaşmanın garantörü olabileceğini de ifade etmiştir. ²¹⁷

İki devlet arasındaki bir diğer önemli gelişme ise, Azerbaycan devletinin egemenliğinde bulunan SSCB döneminin ikinci büyük askeri radar üssü konumundaki Gebele

²¹³ İşyar, Ömer Göksel, Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında, Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, ALFA Yayınları İstanbul, 1. Baskı: Mart 2004, s.591-592.

²¹⁴ Azerbaycan Gezeti, 11 Nisan 1993

²¹⁵ Kamer KASIM, Başlangıcından barış sürecine Dağlık Karabağ, Asker-Tarih Bülteni, s.137.

²¹⁶ <http://www.trt.net.nt.tr/haber/dunya.asp>, 09.01.2001.

RLS'i ise 2002 Şubat tarihinde 10 yıllığına Rusya'ya kiralanmasıdır. Bakü yönetimi, aynı zamanda NATO üssünün Azerbaycan'a konuşlandırılabilceği yönünde açıklamalarda bulunmaktadır. Bahsi geçen askeri radar üssü, özellikle Türkiye ve bölgedeki askeri birlikleri izleyebilecek kapasiteye sahiptir. Moskova'nın en az 10 sene daha bölgede etkin olacağı, büyük bir olasılıktır.²¹⁸ Bölgeye 500 milyon dolarlık bir yatırım yapan Rusya'nın en büyük petrol şirketi konumundaki Lukoil'in Azeri asıllı Başkanı Vahid Alekberov ve Rusya'daki Azerbaycanlı nüfusun etkisinin, Bakü politikalarını uzun vadede Moskova'ya yaklaşma yönünde değiştirebilecekleri olasılığını da ortaya koymaktadır.

ABD'nin Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanlarını Florida'ya davet etmesinden hemen sonra Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın ani Moskova ziyaretinde Ermenistan Dışişleri Bakanlığında "Noyan Tapan" ajansına yaptığı açıklamada, Moskova'daki görüşmelerde Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümüne ilişkin sürecin ele alındığı kaydedildi.²¹⁹(Bu konu ayrıca,Karabağ sorunu kısmında da bakılacaktır.)

1.5 Rusya ile İlişkilerde Petrol Faktörü

Bilindiği gibi Azerbaycan 170 yıla yakın bir zaman zarfında Rusya'nın egemenliğinde olmuştur. SSCB'nin çöküşüyle beraber buradaki etki alanını kaybetmeye başlayan Rusya bu jeopolitikte kuşkusuz ki en önemli aktör olmuştur. Buradaki nüfuz dairesini kaybetmek istemeyen Rusya son 10 yılda etnik çatışmalar dahil devlet başçalarına yapılan suikastlar ve farklı propaganda yöntemleriyle bölgede istikrarın oluşmasını engelleme girişimlerinde bulunarak "bensiz olmuyor" imajı oluşturmaya çalışmıştır. Bu gergin ve karmaşık jeopolitik ve jeostratejik gelişmelerle beraber petrol faktörünün de ön plana çıkmasıyla bu bölge Rusya açısından daha da büyük önem arz etmeye başlamıştır.²²⁰ Açık denizlere çıkışın olmaması ve ihraç kemerine duyulan ihtiyaç Hazar petrolü uğrunda giden savaşı daha da güçlendirmiştir. Hazar petrolünün dış pazarlara ihracı için Rusya, Gürcistan, İran, Ermenistan ve Türkiye transit yolu üzerinde bulunmaktadır. Yani bu ülkeler jeopolitik oyunun esas aktörleridir. (Hazar petrolü meselesini karmaşıklaştıran bir diğer faktör ise Hazarın hukuki statüsü meselesidir.)

²¹⁷ <http://www.avsam.org>

²¹⁸ Cohen Ariel, Rusya ve Komşuları, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s.56-70.

²¹⁹ Azerbaycan Gezeti.,17.03.2001.

²²⁰ Akgönenç Oya, Rusya'nın Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1, s.16-23.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı dönemle beraber Batı-Doğu eksenine yönelmiştir. Uzunca protokollerden sonra nihayet 20 Eylül 1994 tarihinde 12 uluslararası şirketin katılımıyla Hazardaki Çırac, Azeri ve Güneşli Petrol rezervlerinin kullanımı için bir konsorsiyum yarandı²²¹. Bu konsorsiyum 30 yıl müddetince 10 milyar \$'lık sermaye koyarak 610 milyon ton ham petrolün üretimini planlamaktaydı.²²² Azerbaycan basını ve bazı dış basın organları bu anlaşmayı "Asrın Anlaşması" diye adlandırmışlardır.

5. Mega Proje-Asrın Antlaşması (Güneşli, Azeri, Çırac Yatakları)²²³

Firma Adı	Ülke	Pay
AMOCO	ABD	%17,0100
BP	İNGİLTERE	%17,1267
DELTA NİMİR	S.ARABİSTAN	% 1,6800
EXXON	ABD	% 8,0006
LUKOİL	RUSYA	%10,0000
ITOCHU	JAPONYA	% 3,9205
PENNZOİL	ABD	% 4,8175
RAMCO	İNGİLTERE	% 2,0825
STATOIL	NORVEÇ	% 8,5633
TPAO	TÜRKİYE	% 6,7500
UNOCAL	ABD	%10,0489
SOCAR	AZERBAYCAN	%10,0000

Tablo-5.1 Asrın Anlaşması Projesi

İmza Tarihi	:	20.09.1994
Onay Tarihi	:	12.12.1994
Operatör	:	AIOC-Azerbaijan International Operating Company

²²¹ Not: 12.11.1997 tarihinde ilk üretim dünya piyasalarına arz edilmiştir.

2002 yılı sonuna kadar Dünyanın 15 ülkesinden 33 petrol firması ile 21 petrol anlaşması imzalanmış olup, bu projelerin hayata geçirilmesi tahminen 63 milyar \$'a mal olacaktır.

²²² Holoboff Elaine, Russia and Oil Politicis In the Caspian, Lane's Intelligence Review 8, no.2, 1996, s.82-83.

²²³ Holoboff Elaine, Russia and Oil Politicis In the Caspian, Lane's Intelligence Review 8, no.2, 1996, s.82-83.

Anlaşma Süresi	:	30 yıl
Rezerv	:	630 milyon ton petrol, 90 m3 gaz
Projenin Yatırım Maliyeti	:	10 milyar \$

Anlaşmaya göre, üç önemli Petrol Boru Hattı güzergahı belirlenmiştir. Bunlar; Bakü-Ceyhan, Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa güzergahlarıdır. Hazar petrollerinin taşınmasının Rusya güzergahından yapılması Rusya'ya büyük avantaj sağlayacağı açıktır.

Rusya, bu suretle bölgeden elde edebileceği gelire beraber bu jeopolitikte cereyan eden olayları da kontrol etme imkanını koruyabilecektir. Rusya'nın bu bölgede kendisine rakip gördüğü en önemli güç ise ABD ve Türkiye'dir. Rusya, Azerbaycan petrolünün Bükü-Novorossiysk güzergahından geçmesinde ısrarlıydı. Bu plana göre, ham petrolün Bakü'den Karadeniz'in sahilinde yerleşen Novorossiysk limanına, oradan ise tankerlerle İstanbul ve Çanakkale boğazından Akdeniz'e ulaşacaktı.²²⁴

Türkiye ise söz konusu petrolün Bakü-Ceyhan güzergahından Akdeniz limanına ulaşmasını istemektedir. Türkiye'nin güney doğusundan geçecek olan bu hattın güvenli olmadığı propagandasını yapan Rusya bu bölgenin istikrarsız olması için buradaki terörist eylemleri bile desteklemiştir.

Petrol boru hattının işgal altındaki bölgelerden geçmesini önlemek için onu İran topraklarından geçirmek gerekiyordu. Fakat uluslararası konsorsiyum da söz sahibi olan ABD, boru hattının şu veya bu şekilde İran'dan geçmesini istemiyordu. Bu durum ürettikleri petrolü uluslararası pazarlara taşımak zorunda olan batılı şirketleri; ya Rusya ile işbirliği yapmaya veya problemin çözümü için daha fazla beklemek mecburiyetinde bırakıyordu. Beklemek ise petrol yataklarına milyarlarca dolar yatıran şirketlerin işine gelmiyordu.²²⁵

Bakü-Novorossiysk güzergahı Azerbaycan petrolünün tümünü dünya pazarlarına taşıyacak kapasitede değildir. Ayrıca Novorossiysk limanına ulaşan bu petrolün, hukuken Türkiye'nin denetleme yetkisi dahilinde bulunan Boğazlardan geçme zorunluluğu, olayın boyutunu biraz daha değiştirmiştir.²²⁶

²²⁴ Nezavisimaya Gazeta, 13 Mart 1996.

²²⁵ Aslan Yasin, a.g.e., s.52.

İstanbul Boğazı'nın 31.7 km, eni Karadeniz'de 4,7 km, Marmara girişinde 2,5 km.dir. Çanakkale Boğazı'nın uzunluğu ise 61.8 km, eni ise 12,5 km.dir. Yani görüldüğü gibi, boğazların taşıma gücü sınırlıdır. Ayrıca, Boğazlarda akıntı da vardır ki, bu da gemilerin geçişini zorlaştırmaktaydı.²²⁷ Diğer taraftan 1993'lerde Boğazlardaki gemi trafiği bir hayli artış göstermiştir. Boğazlardan 24 saatte yaklaşık 130 gemi geçmektedir. Bu yoğun trafik gemi ve çevre güvenliğine büyük tehlike oluşturmaktadır. 1993 'de İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında 27 büyük kaza olmuştur. 1994'te petrol tankeri ve yük gemisinin çarpışması sonucunda 25 bin ton ham petrol denize dökülmüş e bunun üzerine Boğazlar birkaç günlüğüne trafiğe kapatılmıştır. Türkiye bu kazalardan sonra Boğazlarda yeni uygulamalara başladı. Uzunluğu 150 metreden fazla olan gemilerin Boğazlardan geçişine sınırlamalar getirildi. Yeni uygulama sonucunda kaza sayısı önemli derecede azalmıştır.²²⁸

Rusya 1936 Montrö anlaşmasını ileri sürerek bu düzenlemelere karşı çıkmıştır. ²²⁹ Montrö Anlaşması hükümleri uyarınca Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin ticari gemileri, Boğazlardan serbestçe geçebilir. Savaş gemilerinin serbest geçişi, 15 gün önceden haber vermek, bir arada 9 gemiği ve belli bir tonajı aşmamak şartlarına bağlanmıştır. Denizaltılar ve 10 bin tondan büyük savaş gemilerinin geçmesi ise yasaktır. Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin ticari gemileri de Boğazlardan serbestçe geçebilirler. Ticari gemiler sadece sağlık denetimi gerekçesiyle durdurulabilir. ²³⁰

Rusya Montrö Anlaşmasına göre Boğazların her iki yakasında Türkiye'nin egemenliği altında olduğunu ancak Boğazlardan geçişin serbest olduğunu ileri sürerek Boğazlara ilişkin bütün teknik düzenlemelere karşı çıkmıştır. Türkiye ise Montrö anlaşmasından günümüze 62 yıl geçtiğini, bu süre içerisinde boğaz trafiğinin oldukça arttığını, bu nedenle boğazların kontrol ve düzenleme altına alınmasının şart olduğunu ileri sürmüştür. ²³¹

Montrö anlaşmasının ana niteliği Boğazlardaki trafiğin serbest oluşudur. Ancak bu anlaşmanın imzalandığı 1936 yılında Boğazlardan günde bir iki ticari gemi geçmekteydi. Günümüzde ise İstanbul Boğazında her yıl 600 ton üzerinde 55 gemi geçmektedir. Ayrıca

²²⁶ Moscow News, No.42.

²²⁷ Aslan Yasin, a.g.e., s.63.

²²⁸ Aslan Yasin, a.g.e, s.64.

²²⁹ BÖLÜKBAŞI, S., "Ankara's Bakü-Centered Transcaucassa Policy",The Middle East Journal Winter 1999,s.88.

²³⁰ 24 Türkiye Gazetesi,11 Şubat 1998

²³¹ Türkiye Gazetesi,10 Şubat 1998.

boğazlardan günde yaklaşık 1000 adet deniz taşıtı geçiş yapması nedeniyle Boğazlar dünyanın en yoğun deniz yollarından biri haline gelmiştir.²³² Petrol tankerlerinin geçişine izin verilmesi halinde, boğazlar büyük bir tehlike altına girecektir. Bu nedenle Türkiye Boğazlar Kanununda yeni düzenlemeler kabul ederek petrol tankerlerinin Boğazlardan geçişine bazı kısıtlamalar getirmiştir.

Bu uygulama, Odessa ve Novorossisky limanlarında gemilerle taşınan petrol miktarının da önemli derecede azalmasına neden oldu. Ayrıca, Novorossisky gemicilik şirketine ait gemilerin geçiş izni alabilmek için Boğazların girişinde bekleme ve manevralarla kaybettiği zaman 1600 saate ulaştı. Bu da bu şirket için yaklaşık 1 milyon dolar kayıp demektir.²³³ Kısıtlamalar, bu noktada Rusya'nın Novorossisky projesini saf dışı bıraktı. Rusya bu girişimin uluslararası anlaşmaların ihlali şeklinde yorumladı. Rusya Türkiye'nin bu girişimine karşı tedbir olarak petrolün Bulgaristan'ın Burgaz limanından Yunanistan'ın Aleksandrapolis limanına taşınmasını öngören yeni bir boru hattı projesini ortaya attı.

Burgaz-Aleksandrapolis boru hattının gerçekleşmesi, Türkiye'yi tamamen Kafkasya petrolerinden dışlayabilir ve aynı zamanda onun Balkanlardaki çıkarlarına da büyük darbe vurabilir. Hazar petrolerinin Batı ülkelerine taşınmasından rahatsız olan bir diğer ülke ise İran'dır. Çünkü, Hazar'dan çıkan petrolün artması diğer petrol ihraç eden ülkeler gibi İran petrolerine olan talebi azaltacak ve petrol fiyatlarının azalmasına sebep olacaktır.²³⁴

Bir diğer taraftan, yukarıdaki bölümlerde de değindiğimiz gibi, Azerbaycan tarafının Rusya yanlı politika izlememesi sonucu bunun bedelini Karabağ savaşında ödemiştir. Bunun içindir ki, Haydar Aliyev iktidarı döneminde akılcı bir dış politika izlenerek Petrol anlaşması imzalandıktan sonra, Azerbaycan tarafı, kendi payının % 10'unu da Rusya'ya Rusya'nın o zamanki devlet şirketi olan Lukoil'e vereceğini açıkladı. Bu karar tamamen siyasi özellik taşımaktaydı. % 10 payı en az 2 milyar dolarlık gelir kaybı demektir.²³⁵ Diğer taraftan Lukoil'in 1994'te imzalanan konsorsiyuma katılması, Rusya'nın gelecek 30 yılda Azerbaycan'da varlığını devam ettirmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, ABD Enerji

²³² Yenyüzyıl Gazetesi, 13 Ekim 1998

²³³ Delovoy Mir, No: 1996/6.

²³⁴ Halk Gazetesi, 23 Eylül 1994.

²³⁵ Azadlık Gazetesi, 1 Ekim 1994.

Bakan Yardımcısı William White'in da belirttiği gibi, Lukoil ilk defa olarak Batılı şirketlerle bu kadar büyük çaplı ortaklık girişiminde yer almıştır.²³⁶

Bununla birlikte boru hatlarının geçtiği bölgelerde Rus askeri üsleri bulunmaktadır. Buradan geçen boru hattı, Ermenistan-Gürcistan sınırı boyunca uzanmaktadır. Yani, her an tahribe uğrayabilir. Boru hattının geçtiği bölgede yer alan Güney Osetya problemi halen çözümlenmemiştir. Karadeniz sahilinde de durum pek iç açıcı değildir. Bir tarafta Abhazya, diğer tarafta ise Acaristan bulunmaktadır.²³⁷ Görünen şu ki, Rusya'nın çıkarlarına uygun olmayan her hangi bir çözüm,son dönemlerde gözüktüğü gibi, Kafkasya'da oluşturulacak muhtemel bir kaos ortamı ile engellenmeye çalışılacaktır. Bakü-Batum boru hattının yaklaşık 200 km.lik bir kısmı ise Dağlık Karabağ savaş cephesi bölgesinden geçmektedir.Aynı zamanda, Boru hattı ile Ermeni kuvvetleri arasında yaklaşık 20-40 km mesafe vardır.²³⁸ Yani,"Batı Varyant"ı olarak bilinen bu yol da tam güvenli değildir. Rus tarafı ise elindeki bütün bu fırsatları kullanarak Hazar petrollerinin boru hattından taşınmasına engel olmaya çalışmaktadır. Bu boru hattından yılda yaklaşık 750 bin varil petrolün taşınması öngörülmektedir ki, Rus tarafı hiç değilse, petrolün tamamını bu boru hattından taşınmasına engel olmaya çalışmaktaydı.²³⁹

Alternatif olarak kabul ettikleri Baku-Novorossisky kemeri ise, Çeçenistan'dan geçmektedir. Bunun içindir ki, Rusya Çeçenistan'ı haritadan silmeye çalışmaktadır.²⁴⁰ .Ancak, Kuzey Varyant'ı olarak adlandırılan bu girişime engel olan yalnız Çeçenistan değildir. Azerbaycan'ın kuzeyinde Rusya'nın güneyinde oturan Lezgiler de her bir gerginlik yaratabilir. Bilindiği gibi 1990'da Lezgiler özerklik talebini ileri sürmüşlerdir. Gerginlik bir hayli artsa da silahlı bir ihtilafa dönüşmemiştir. Lezgileri temsil eden Sadval Teşkilatı sınırın her iki yanındaki Lezgileri birleştirmek ve daha sonra topluca Rusya bünyesine katılmayı hedefliyordu. Özetleyecek olursak, Moskova geçmişte Azerbaycan'a baskı yapmak için Lezgi Oyunu'nu istediği şekilde kullanamasa da söz konusu sorun Azerbaycan tarafından da Moskova'ya karşı kullanılabilen bir koz olarak görülmektedir.²⁴¹

²³⁶ New York Times, 21 Eylül 1994.

²³⁷ Moskovskiye Novosti, 15-20 Ekim 1995.

²³⁸ Pravda, 10 Ekim 1995.

²³⁹ Aslan Yasin, a.g.e., s.87.

²⁴⁰ Sermatova Sanobar, Çeçen Çatışmasında Petrol Faktörü, Der: Özen Ozcan, Akınhay Osman, Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke, Everest Yayınları- İstanbul, Birinci Basım: Aralık 2002, s.148-163.

²⁴¹ "Sadval" resmen Rusya'da kayıtlı bir teşkilattir. Programında "Bağımsız Lezgistan" devletinin kurulması asıl hedef olarak gösterilmekteydi. Ancak 1996 Mayıs tarihli Dağıstan'ın Mohaçkale şehrinde yapılan kurultayda, programda değişiklik yapılarak bu maddenin yerine "serbest ticaret bölgesi" ilan olunması hükmü ilave

Acı örnekler sonucunda Moskova'nın yardım almadan Kuzey Kafkasya'daki etnik çatışmaları durdurmasının zor olacağı anlaşılmıştır. Bunun için, konsorsiyum kararı ile, Azerbaycan petrolerini taşıyacak boru hatlarının iki ayrı güzergahtan geçmesi kararlaştırılmıştır. Konsorsiyum iki ayrı güzergahı seçmesi, Rusya'nın milli çıkarları göz önünde aldığını göstermektedir.²⁴²

Uzun zaman için, düşünüldüğünde ise Kafkasya'da etnik çatışmaların devam etmesi yalnız Gürcistan değil, Rusya'nın da boru hattı projelerini de tehlikeye sokmaktadır.²⁴³ Şu ana kadarki gelişmeler Gürcistan boru hattının Türkiye'ye kadar uzatılabileceğini göstermektedir. Gürcistan jeopolitiği, petrolün Batı pazarlarına ulaşması için çok uygun bir konumda yerleşmektedir. Azerbaycan petrolünün hangi güzergahtan taşınması konusunda 1995'in sonbaharında anlaşma sağlandıktan sonra Hazar konusunda güçler dengesi şekillenmeye başladı. Taraflardan birini, Türkiye ve ABD'nin öncülük ettiği, Azerbaycan, Gürcistan ve Kazakistan oluştururken, diğeri de Rusya'nın liderliğini yaptığı İran, Ermenistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkmenistan oluşturmuştur.²⁴⁴

İran'ın ABD'nin baskısı ile Hazar Konsorsiyumu'ndan çıkarılması İran-Rusya yaklaşmasını sağlamıştır. Bu yüzden Hazar'ın statüsü konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle Rusya yanlısı bir bölgesel politika izlemektedir. Moskova'nın başını çektiği karşı ittifak, Batı Varyant'ını "Bakü-Ceyhan"ın önemini azaltmak, Azerbaycan, Gürcistan ve Orta Asya'nın Türkiye ile karasal bağlantısını kesmek için Ermenistan kozunu kullanmaktadır

Güney Kafkasya bölgesindeki ülkelerden, Azerbaycan'ın petrolü, Gürcistan'ın ise denizlere açılan yollar üzerinde bulunması ve bölgede büyük bir toprak parçası kapsamı bu ülkelere stratejik önem kazandırırken, acaba Ermenistan'ı önemli kılan nedir? Yukarıdaki bilgileri göz önünde tutarak Ermenistan'ın komşularını baskı altında tutarak bölgeyi istikrarsızlaştırma" gücüne sahip olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek .

Sonuç olarak; 1991 sonrası Rusya, "yakın çevre stratejisi" bağlamında SSCB dönemi egemenliği altında bulunan ülkelerle ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda mümkün olan en

edilmiştir. Moskova'nın bu değişikliğin yapmasının sebebi Azerbaycan'ın olduğu kadar Rusya'nın toprak bütünlüğü tehdit altında kalıyordu. (Geniş bilgi için bak: Yasin Aslan, a.g.e, s.89-90).

²⁴²Mehman Caferli, Nezavisimaya Gazeta, 14 Ekim 1995,

²⁴³Çeşitli Azerbaycan Gazeteleri.

²⁴⁴Yasin Aslan, a.g.e., s.110.

üst düzey entegrasyonu gerçekleştirmek istemiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) vasıtasıyla bunu yapmaya çalışmıştır. Gelişmeler ise Moskova'ya yakın çevrenin kontrolünün önünde Batılı gelişmiş merkezi ülkelerin, özellikle ABD'nin engel olarak durduğunu göstermiştir.²⁴⁵

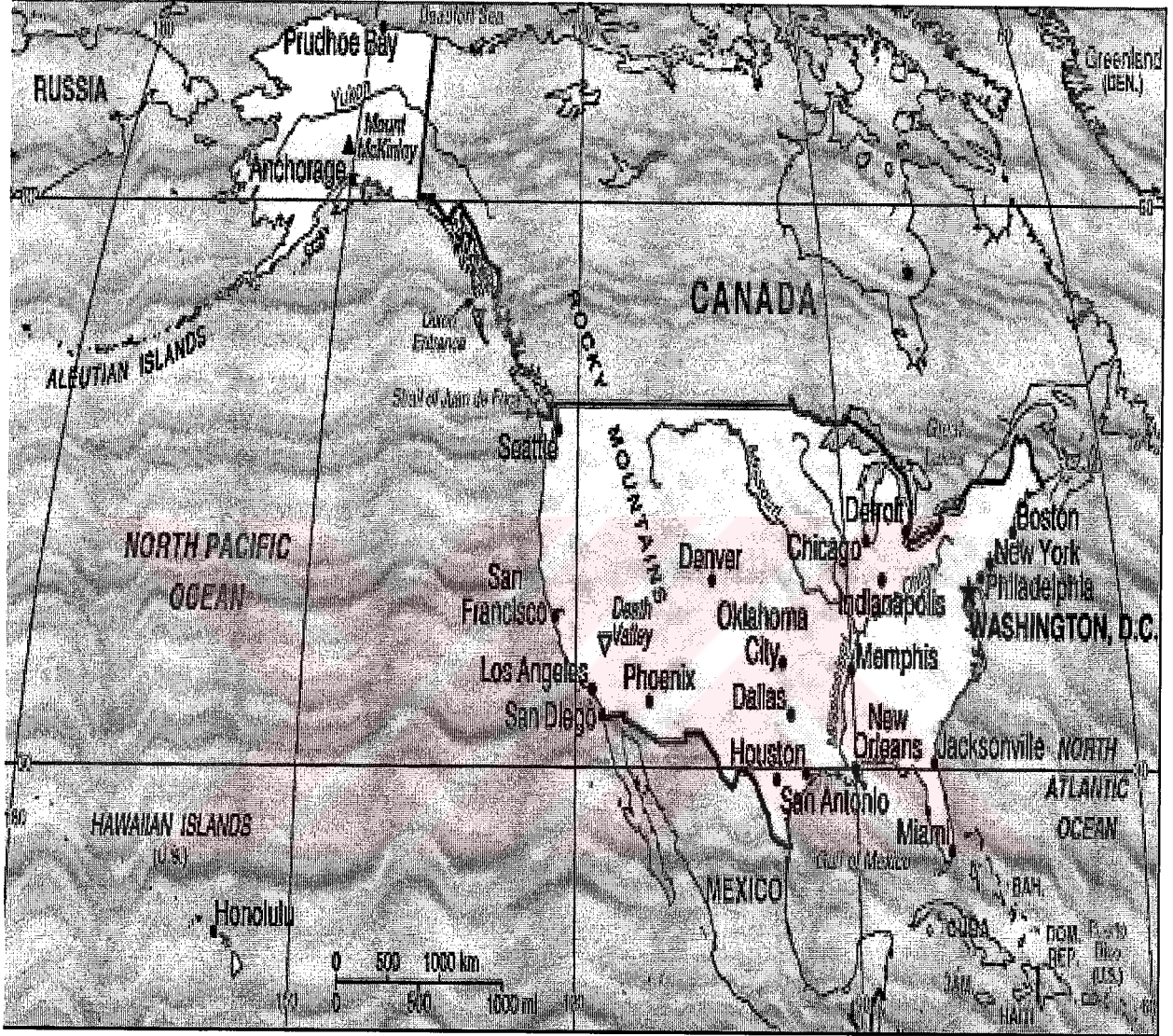
Coğrafi bakımdan bölgeye yakınlığı ve tarihsel imparatorluk geleneği ile Rusya, Kafkasları hala kendi "arka bahçesi" gibi görmektedir. Putin dönemi Rus dış politikası çok daha çatışmacı bir pozisyon almıştır. Rusya Hazar petrollerini de kontrol etmek istemektedir. Moskova, Güney Kafkasya'da otoritesi altına girmeye isteksiz olması nedeniyle Gürcistan'a baskı yapmak, Ermenistan ile stratejik işbirliğini pekiştirerek ve bu ülkedeki askeri üstlerini güçlendirerek Azerbaycan'ın güvenliğini tehdit etmek gibi askeri taktikleri uygulamaya koymuştur. Bölge devletlerinden Ermenistan, Rusya'nın uç jandarması görevini yerine getirirken Azerbaycan ve Gürcistan Rusya'yı bağımsızlıklarını tehdit eden güç gibi görmekte ve ABD -Türkiye ittifakına yaklaşmaktadır. Rusya, aynı zamanda Hazar petrollerinin Batıya ulaşması için kullanılacak Bakü-Novorosiysk hariç diğer petrol boru kemerlerinin geçtiği bölgeleri istikrarsız konuma getirmek için etnik çatışmalar dahil her yolu denemektedir.

²⁴⁵Akgönenç Oya, Rusya'nın Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etkin Faktörler, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s.16-23.

VI BÖLÜM

1. AZERBAJCAN-ABD İLİŞKİLERİ

Şekil-6.1. Amerika Birleşik Devletleri Haritası

1.1 İlk Dönem Azerbaycan- ABD İlişkileri

SSCB'nin çöküşünün ardından Avrasya'da yeni devletlerin ortaya çıkışı yeni jeopolitik güç boşluğu alanlarını da beraberinde getirmiştir. Bu güç boşluğu alanlarından biri de Güney Kafkasya'nın yeni bağımsız devletlerinin bulunduğu yerde sahip olduğu hassas konum itibarıyla konumuz olan Azerbaycan Cumhuriyetidir. Bu durum, Kafkaslarda yaklaşık iki

yüzyıllık Rus egemenliğinin resmen sona ermesi sonucu, Batıya ve özellikle Batı dnyasının lideri ABD'ye yeni etkinlik alanı kazanma fırsatı sağlamıştır. Bu nedenle Azerbaycan, ele aldığımız dönemde Batı için giderek daha önemli hale gelmiştir. Bu bölümde öncelikle SSCB'nin çöküşünün ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'a yönelik ABD ile ilişkiler incelenecektir.

SSCB'nin çöküşü sonrası ABD'nin yeni bağımsız devletler politikasının nasıl olacağına ilişkin ilk açıklama, 12 Aralık 1991'de yapılmıştır.²⁴⁶ Dönemin ABD Dışışleri Bakanı James Baker'in 12 Aralık 1991'de Princeton Üniversitesinde yaptığı konuşmada ABD'nin eski SSCB ülkeleri ile ilişkilerinde bazı unsurlara dikkat çekmiştir. Öncelikle, ABD Soğuk Savaş döneminin askerî mirasının denetimi için eski SSCB cumhuriyetlerine yardım etmeliydi. Bu noktaya özellikle dikkati çeken Baker, eski SSCB silâhlarının Avrupa için tehlike arz edebileceğini ve Azerbaycan'ı örnek vererek bazı ülkelerin savaşmak için silâhlandığını belirterek bu tip bir politika izleyenlerin Batıdan hiçbir destek alamayacaklarının altını çizmiştir.²⁴⁷ İkinci olarak, Baker'a göre ABD, demokratik rejimler kurma çabasında olan eski rakiplerine yardım etmeliydi. Son olarak, ABD bu ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçişine yardımcı olmalıydı.²⁴⁸

Yeni Azerbaycan devleti ile ABD arasında ilişkilerin başlaması yönündeki ilk girişim ABD Başkanı George Bush'un 25 Aralık 1991'de televizyonda yaptığı bir açıklama ile oluşmuştur. Bush açıklamasında ABD'nin bütün eski SSCB cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıdığını, fakat Azerbaycan, Moldavya, Gürcistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan ile bu cumhuriyetlerin ABD'nin benimsediği güvenlik ve demokrasi ilkelerine uyması durumunda diplomatik ilişkiler kuracaklarını belirtmiştir.²⁴⁹ Bu açıklamasının yanı sıra, Bush, içinde Azerbaycan'ın da bulunduğu altı cumhuriyetin devlet başkanlarına birer mektup yazmıştır.²⁵⁰ Mektupta ABD Dışışleri Bakanı James Baker'in konuşmasında bahsi geçen bazı önemli ilkelere yer verilmiştir.

²⁴⁶ Alik Rasizade, "Politika SŞA v Otnaşen Azerbaycana, Paks Amerikana Kak Novaya Mirovaya Struktura I (ABD'nin Azerbaycan Politikası, Yeni Dünya Düzeni: Pax Amerikana)", Bakinskiy Raboçi, 3 Kasım 1992

²⁴⁷ Alik Rasizade, ABD'nin Azerbaycan Politikası (I), Azadlıq, 19 Eylül 1992, sayfa. 4.

²⁴⁸ "Beyker Otçitıvaetsya Pered Kongressom (Baker Kongre önünde hesabat veriyor)", İzvestiya, 26 Şubat 1992.

²⁴⁹ Alik Rasizade a.g.e.,s.1

²⁵⁰ Halk Gezefi, 9 Ocak 1992'den aktaran Rasizade, "Politika SŞA v1 Otnaşen Azeitaycana Paks Amerikana Kak Novaya Mirovaya Struktura", s.4

Bunlardan birincisi; Azerbaycan,1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılması Önleme Anlaşmasını imzalamalı ve nükleer silahı bulunmayan ülke statüsünün garantilerini liste halinde Viyana'da bulunan Uluslararası Nükleer Enerji Ajansına vermelidir. Ayrıca Azerbaycan AKKA'yı imzalamalıdır.²⁵¹ İkinci önemli husus; Azerbaycan AGİK çerçevesinde sınırların değiştirilemeyeceğini kabul etmelidir. Azerbaycan bütün tartışılabilir konuları BM, AGİK, Uluslararası Adalet Divanı ve diğer barışsever demokratik kurumların yardımı ile çözmelidir. ABD yönetimi tüm iç ve dış sınırlara saygılıdır. ²⁵² Diğer önemli husus ise; demokratik yöntemler kullanılarak insan hakları ve etnik azınlıkların hakları korunmalıdır. Azerbaycan bu alandaki bütün anlaşmaları imzalamalıdır. Devletin ulusal politikası ve yasama sistemi bu alandaki uluslararası normları esas alınmalı, aynı zamanda Azerbaycan serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmalıdır.

Dönemin Azerbaycan Devlet Başkanı Mütellibov mektuba cevabında, "yönetiminin " koşullara bağlı olduğu ancak, "serbest piyasa ekonomisine geçiş için çaba gösterdiklerini, özel mülkiyeti teşvik ettiklerini" ve bu bağlamda "ABD ile bağımsız dış ilişkiler geliştirme çabasında" olduklarını ifade etmiştir. ²⁵³ Mütellibov mektubunda ayrıca, "ABD'nin Ermenistan'la doğrudan diplomatik ilişki kurup da, Azerbaycan'la bu türlü bir ilişki içine girmemesinin Azerbaycan kamuoyu tarafından şaşkınlıkla karşılandığını" belirtmiştir. ²⁵⁴

Azerbaycan'la ayrımcılığı öngören bu politikanın bölgede bir güç boşluğu oluşturacağından ve bunun da Karabağ'da arabuluculuk girişimlerine başlayan İran tarafından doldurulacağından endişe eden Washington yönetimi, Şubat'ta Dışişleri Bakanı Baker'i Bakü'ye gönderdi. ²⁵⁵

12 Şubat 1992'de Bakü'ye gelen Baker, yaptığı açıklamada, "Amerikan yönetiminin İran yönetiminin bazı girişimlerinden rahatsızlık duyduğunu" açıkça ifade etti. Mütellibov ve çeşitli yetkililerle yaptığı görüşmelerin ardından açıklama yapan Baker, Başkan Bush'a, Azerbaycan'la diplomatik ilişkiler kurmayı önereceğini belirtmiştir. Bu ziyaretin ardından, 23 Şubat'ta Beyaz Saray Azerbaycan'la diplomatik ilişkiler kurma ve 15 Mart'ta Büyükelçilik

²⁵¹ Rasizade, "Politika ŞŞA v Otnaşen Azerbaycana Paks Amerikana Kak Novaya Mirovaya Struktura, s.4

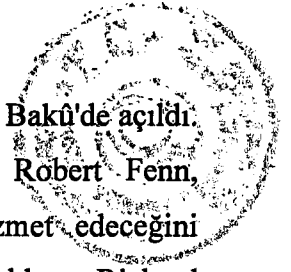
²⁵² Burada iç sınır kavramı ile DKÖB'nin idarî sınırları kast edilmektedir.

²⁵³ Bakinzkiy Raboçi 9 Ocak 1992'den aktaran Rasizade, "Politika ŞŞA v Otnaşeni Azerbaycana Paks Amerikana Kak Novaya Mirovaya Struktura", Bakinskiy Raboçi, 4 Kasım 1992.

²⁵⁴ Rasizade, a.g.m.,

²⁵⁵ Rasizade, ABD'nin Azerbaycan Politikası (I), Azadlıg, 19 Eylül 1992, s. 4

açma kararını aldı.²⁵⁶ Büyükelçilik iki günlük bir gecikme ile 17 Mart 1992'de Bakû'de açıldı. Açılışa konuşma yapan ABD'nin Azerbaycan'daki Geçici İşler Vekili Robert Fenn, büyükelçiliğin açılmasının iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine hizmet edeceğini belirtti.²⁵⁷ Azerbaycan-ABD diplomatik ilişkileri resmen 18 Mart 1992'de kuruldu ve Richard Miles ABD'nin ilk Azerbaycan Büyükelçisi olarak görevine başladı.²⁵⁸

Diplomatik ilişkilerin kurulmasının ardından ABD'nin Azerbaycan'a yönelik ilgisi arttı ve Nisan ayında ABD Senatosunun AGİK Komisyonu Başkanı Dennis Konsini başkanlığındaki Kongre heyeti ülkeyi ziyaret etti.²⁵⁹ Ziyaretin amacı Azerbaycan hakkında geniş bilgi toplamak, potansiyelini, iç ve dış politikadaki tercihlerini belirlemek, Ermenistan-Azerbaycan çatışması ve Dağlık Karabağ sorunu konusunda bilgi almak, mevcut iktidarın komşularla, özellikle de İran ve Rusya ile ilişkilerinin düzeyini belirlemektir.²⁶⁰ ABD'nin Karabağ sorunu konusundaki tutumunu, Dış İşleri Bakanı Baker'in daha Şubat 1992'de Kongre'de yaptığı açıklamalarında, "Dağlık Karabağ'daki azınlığın hakları konusunda yeterli güvenceleri almadığı sürece ABD'nin Azerbaycan'a yardım yapmayacağı" şeklinde açıklamıştı.²⁶¹

Karabağ konusunda Mayıs 1992'de bölgede gerçekleşen Ermeni işgallerinin ardından, 19 Mayıs'ta Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada, ABD'nin Dağlık Karabağ ve Nahçıvan'da artan çatışmaları şiddetle kınadığı belirtilmiş ve toprakların statüsünün tek yanlı değiştirilmesinin kabul edemeyeceği belirtilmişti.²⁶²

Haziran 1992'de Elçi bey hükümetinin iktidara gelmesinin ardından ABD'nin Azerbaycan'a yönelik ilgisinin arttığını görüyoruz. ABD yönetimi AHC Başkanı'nın Devlet Başkanı seçilmesinin ertesi günü yaptığı açıklamada, seçimin demokratik biçimde yapıldığını ve bunun Azerbaycan'ın yeni yönetiminin uluslararası hukuk ve yasal normlara sadık olacağını kanıtladığını belirtmiştir. AHC iktidarının dış politikasında Batı ile ilişkiler öncelikli unsurlardan biri olarak kabul edilmekteydi. Bunun çok önemli stratejik gerekçesinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan biri, Rusya'ya karşı Azerbaycan'ın bağımsızlığının

²⁵⁶ Rasizade a.g.m., s. 4.

²⁵⁷ Elman Nesirov, Azerbaycan-ABD ilişkileri (1991-1997), Baku, Kanun Jurnalı , 22.08.1998

²⁵⁸ Elman Nesirov, a.g.e.,

²⁵⁹ Eli Hesenov, Azerbaycan-ABD ilişkileri, Anlaşılmaz ilişkilerden Stratejik Ortaklığa Doğru (Ekim 1991-Ağustos 1997.), Baku, Azerbaycan Üniversitesi, 1997, s. 30.

²⁶⁰ Eli Hesenov a.g.e.,s.30.

²⁶¹ "Baker Kongre Önünde Hesap Veriyor", İzvestiya, 26 Şubat 1992,

korunmasında Batı dünyasının ve özellikle ABD'nin bölgede Rusya'ya karşı denge oluşturmasını sağlamaktı. ²⁶³

Diğeri ise, demokrasi ile yönetilen bir Azerbaycan kurmak için ABD ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmek zaruretiydi. Bu bağlamda, AHC iktidarı ABD ile ilişkileri geliştirmek için bu ülkenin karşılıklı ilişkileri geliştirmede öne sürdüğü koşulları bir an önce yerine getirmek için çabalıyordu. Aynı zamanda da bununla bağlantılı olarak bölgede ABD'nin Rusya'yı dengeleyecek bir güç olarak yer almasını sağlamak için bu ülkenin petrol şirketlerinin Azerbaycan'a yatırım yapmasını sağlama almaya çalışmıştır. Nitekim, Dönemin Dışişleri Bakanı Tofiq Gasımov da, o dönemde ABD'yi Rusya'yı dengeleyici güç olarak gördüklerini açıkça belirtmiştir. 8-10 Temmuz 1992'de Helsinki'de yapılan AGİK toplantısında konuşma yapan Elçi bey, Azerbaycan'da piyasa ekonomisine sahip demokratik bir hukuk devletinin kurulması için gerekli reformları yapma çabasında olduklarını belirtmiştir. ²⁶⁴

Helsinki'deki konuşmasında Elçi bey, ayrıca nükleer silahların yayılmamasından yana olduklarını, AKKA'nın gerçekleştirilmesinde yapıcı davrandıklarını ve silâhsızlanma yolundaki yeni ortak önerileri de savunacaklarını belirtmiştir. ²⁶⁵ Nitekim bu çerçevede, Azerbaycan yönetimi bu ziyaret sırasında AKKA anlaşmasını da imzalamıştır. ²⁶⁶ Öte yandan nükleer silahların yayılmamasına ilişkin anlaşmaya katılma kararı, Azerbaycan tarafının imzaladığı ilk kararnamelerden biri olmuştur.

Helsinki zirvesi sonrasında, Eylül 1992'de "Denizaşırı Özel Yatırım Şirketinin Kurulması" anlaşması ile 12 Nisan 1992'de iki ülke arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin anlaşma imzalanmıştır. ²⁶⁷ İlişkilerin geliştirilmesinde, 11 Şubat 1993'de Senatör Laflin başkanlığındaki ABD heyetinin Azerbaycan'ı ziyaret ederek Devlet Başkanı Elçi bey ve diğer resmi yetkililerle görüşmelerini de belirtmek gerekir. ²⁶⁸ ABD senatörü ile görüşmesinde Elçi bey, "Ülkesinin gerçekleştirdiği reformların başarıya ulaşmasında ABD ile ilişkileri

²⁶² Eli Hesenov, a.g.e.,s.31.

²⁶³ Tahirzade, Elçi Bey, s. 80

²⁶⁴ Tofiq Abbasov ve Sabir Mirzeyev, Devlet Başkanlarının Avrupa Zirvesi (8-10 Temmuz 1992), Baku, Şerg-Gerb Basımevi, 1992, s.19.

²⁶⁵ Tofiq Abbasov ve Sabir Mirzeyev, a.g.e.,s.17-18.

²⁶⁶ Rasizade, "ABD'nin Azerbaycan Politikası (I)", Azadlıq, 19 Eylül 1992, s. 4.

²⁶⁷ Nesirov, Azerbaycan-ABD ilişkileri(1991-1997), s.92

²⁶⁸ Azerbaycan Gezeti, 22 Ocak 1993.

geliştirmeye ihtiyaç duyduklarını" belirtmiş, "demokrasi ve insan haklarının savunucusu olarak bilinen ABD devletinin desteğinin çok önemli olduğunun" altını çizmiştir.²⁶⁹

Bu dönemde, genel olarak daha dengeli bir politikaya uygulayan ABD yönetiminin 3 Kasım 1992'de yapılacak Başkanlık seçimleri öncesi 24 Ekim 1992'de Kongre'nin kabul ettiği, Özgürlüğü Destekleme Kanunu (Freedom Support Act) ve ona yapılan 907 sayılı ekle, ABD, yardımından Azerbaycan'ın yararlanamayacağını ve gerekçesinin de bu ülkenin Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a uyguladığı ambargo ve güç kullanma olduğu belirtilmiştir.²⁷⁰

Burada altını çizmesi gereken bir diğer noktada, Karabağ probleminde ABD'nin Azerbaycan'a karşı takındığı tavidir. Bu tavır ABD'nin bölgedeki çıkarlarında Türkiye'ye kayıtsız şartsız bağlı kalması halinde Pan-Türk bir bölgenin ortaya çıkmasından duyduğu korkuyu açıkça ortaya koymuştur. Ortaya çıkacak bütünleşmiş bir Türk bölgesi laik olsa bile, bu ne Rusya'nın, ne ABD'nin, ne de AB'nin yararına değildir.

1993'de VWashington'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış; yetkililerle ve basın mensupları ile yapılan görüşmelerde ilişkilerin geliştirilmesi ve Azerbaycan'la ilgili gerçeğin ABD'de anlatılması yönünde önemli adımlar atılmıştır.²⁷¹ Bunu takiben ABD Dışişleri Bakanı'nın Yeni Bağımsız Devletlerle İlişkilerden Sorumlu Danışmanı Strob Talbot Mayıs ayında Bakü'yü ziyaret etmiştir.²⁷²

1.2 Azerbaycan-ABD İlişkilerinde Karabağ Sorunu

İlk dönemlerde, ABD-Azerbaycan ilişkilerini etkileyen temel faktör Karabağ sorunu olmuştur. ABD'nin Karabağ sorunundaki politikası, sorunun görüşmeler yoluyla çözülmesinden yana olmak, sorunda saldırgan tarafın belirlenmesi konusunda isteksiz davranmak ve zaman zaman ABD'deki Ermeni lobisinin etkisi ve Azerbaycan'ın propaganda açısından etkisiz olması nedeniyle Ermeni yanlısı tavır almak olduğunu söylemek mümkündür.²⁷³ Yani, ABD'nin bölgeye yönelik politikası oradaki Ermeni lobisinin etkisi ile şekillenmekte ve özellikle kongre ve başkanlar arasında farklılık göstermektedir. Ne yazık

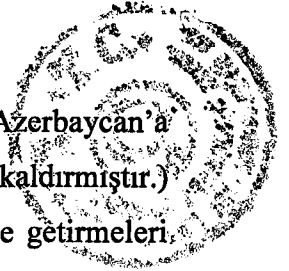
²⁶⁹ Azerbaycan Gezeti, 12 Şubat 1993.

²⁷⁰ Nesirov, Azerbaycan-ABD ilişkileri(1991-1997), s.23.

²⁷¹ Gasimov, Uluslararası ilişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995). s. 62.

²⁷² Azerbaycan, 15 Mayıs 1993.

²⁷³ G. Kengerli, Ermeni Lobisi, Azerbaycan'ın Faciası. Baku, 1992, s. 41'den aktaran Nesirov, Azerbaycan-ABD ilişkileri (1991-1997), s. 24.

ki, Kongrenin Ermeni yanlı bir politika sergilediği gözlemlenmektedir. (ABD Azerbaycan'a uygulamış olduğu ekonomik ambargoyu düşündürücüdür ki, 11 Eylül sonrası kaldırmıştır.) ABD resmi makamlarının Azerbaycan'la ilişkilerde Karabağ sorununu gündeme getirmeleri ilk kez 12 Aralık 1991'de ABD Dışişleri Bakanı Baker'in bir konuşmasında olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi, Baker, eski SSCB silahlarının Avrupa için tehlike arz edebileceğine işaret ettiği konuşmasında Azerbaycan'ı örnek vererek bazı ülkelerin savaşmak için silahlandığını belirtmiş ve bu ülkelerin Batıdan hiçbir destek alamayacaklarını ifade etmiştir. ²⁷⁴

Şubat 1992'de yaptığı bir başka konuşmasında da Baker, Washington'un Dağlık Karabağ'daki etnik azınlıklarla ilgili sağlam garantiler almadan Azerbaycan'a yardım etmeyeceğini ifade etmiştir. ²⁷⁵

Daha sonra ABD yönetimi Hocalı katliamı hakkında 12 Mart 1992'de bir açıklama yaparak "Azerbaycan ve Ermenistan'ı ateşkes yapmaya ve gelişen faciayı durdurmak için sorunun AGİK çerçevesinde çözmeye" çağırılmış, fakat açıkça bilinen Hocalı soykırımının faillerine ilişkin tek bir ifade kullanmamıştır. ²⁷⁶ Karabağ'daki olayları dikkate aldığımızda objektif kabul edilemeyecek bu açıklamaların yapılmasında ABD'de sayıları sekiz yüz bini bulan Ermeni lobisinin yaptığı propagandanın etkisinin olduğu kuşkusuzdur. ²⁷⁷ Karabağ sorununun çözümüne ilişkin ABD öncelikle, Azerbaycan ve Ermenistan yöneticilerine sorunun çözümü için çağrıda bulunmuş, Türkiye aracılığı ile sorunun çözümüne katkıda bulunmak istemiş ve son olarak da kendisinin de temsil edildiği uluslararası kurumlar aracılığı ile soruna müdahale etmiştir. ²⁷⁸

ABD'nin ilk girişimi eski Dışişleri Bakanı Cyrus Vance'in başkanlığındaki BM inceleme heyetinin Mart 1992'de Dağlık Karabağ'ı ziyaret etmesidir. Ziyaret sırasında Cyrus Vance'in topladığı verileri esas alan Washington, bu tarihten sonra sorunun AGİK aracılığı ile çözümü üzerinde durmaya başlamıştır. ²⁷⁹ Bu bağlamda AGİK çerçevesinde Karabağ sorununun çözümüne destek veren ABD, Mayıs 1992'de Helsinki'deki Yüksek Komiserler

²⁷⁴ Rasizade, "ABD'nin Azerbaycan Politikası (I)", Azadlıq, 19 Eylül 1992, s. 4

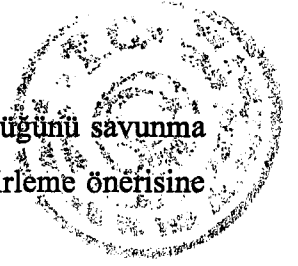
²⁷⁵ "Beyker Otçitvaetsya Pered Kongressom (Baker Kongre önünde hesabat veriyor)", İzvestiya, 26 Şubat 1992.

²⁷⁶ Rasizade, "Politika SŞA v Otnaşen Azerbaycana Paks Amerikana Kak Novaya Mirovaya Struktura II", Bakinskiy Raboçı, 4 Kasım 1992

²⁷⁷ Nesirov, Azerbaycan-ABD ilişkileri (1991-1997), s. 24.

²⁷⁸ Rasizade, a.g.e., Bakinskiy raboçiy, 4 Kasım, 1992.

²⁷⁹ Elman Nesirov, Azerbaycan-ABD ilişkileri (1991-1997), Baku, Kanun Jurnalı, 22.08.1998

görüşmesinde ikili tutum sergilemiş, bir yandan Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunma önerisinde bulunurken, öte yandan Azerbaycan ve Türkiye'nin saldırganı belirleme önerisine karşı çıkmıştır. ²⁸⁰

ABD yönetimi 9 Mayıs 1992'de Şuşa'nın işgali sonrası daha açık ve kesin tutum takınarak yaptığı açıklamada, Dağlık Karabağ, veya diğer arazilerin statüsünün güç kullanılarak değiştirilmesini kesinlikle kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir. ²⁸¹

24 Mart 1992'de Helsinki'deki AGİK Dışişleri Bakanları Toplantısında Dağlık Karabağ Bölgesinde barış için Temmuz ayında Minsk'te, uluslararası konferans yapılması kararlaştırılması üzerine Minsk Grubu içerisinde bulunan ABD, sorunun çözümü için 1 Haziran 1992'de başlayan Roma görüşmelerine de aktif biçimde katılmıştır. ²⁸² Roma görüşmeleri sırasında Ermenistan'ın görüşmeleri terk etmesi üzerine açıklama yapan dönemin Dışişleri Bakanı Baker, onları masaya oturtacakları sözünü vermiş ve sonuçta Karabağ sorununu çözeceklerini belirtmiştir. ²⁸³

Bu dönemde, genel olarak daha dengeli bir politikaya kayan ABD yönetiminin yaklaşan Başkanlık seçimleri nedeniyle tekrar Ermeniler lehine davranış sergilemeye başladığını görüyoruz. Bu bağlamda, 3 Kasım 1992'de yapılacak Başkanlık seçimleri öncesi 24 Ekim 1992'de Kongre'nin kabul ettiği, Azerbaycan dışındaki on bir eski SSCB cumhuriyetine (Ermenistan, Belarusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldavya, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan) demokrasiye ve piyasa ekonomisine geçiş için dört yüz altmış milyon dolar yardımı öngören Özgürlüğü Destekleme Kanunu (Freedom Support Act) ve ona yapılan 907 sayılı ek özel önem arz etmektedir. ²⁸⁴ Söz konusu yasaya yapılan 907 sayılı ekle, ABD, yardımından Azerbaycan'ın yararlanamayacağını ve gerekçesinin de bu ülkenin Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a uyguladığı ambargo ve güç kullanma olduğunu ifade etmiştir. ²⁸⁵

²⁸⁰ Alik Rasizade, "ABD Politikasında Karabağ Sorunu", Azadlıq Gezeti, 27 Kasım 1992

²⁸¹ Rasizade, "Politika ŞŞA v Otnaşenii Azerbaycana Paks Amerikana kak Novaya Mirovaya Struktura II" Bakinskiy raboçiy , 4 Kasım, 1992.

²⁸² Manvel Sarkisyan, Politikişkiy Problemi Kavkaza. Politika Armenii vı Regiona, s. 59.

²⁸³ "Tofiq Gasimov : ABD Söz verip...", Halk Gezeti, 5 Ağustos 1992.

²⁸⁴ Hesirov, Azerbaycan-ABD ilişkileri (1991-1997), s.23.

²⁸⁵ 11 Eylül sonrası 28 Ocak 2002'de Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki eski şartları korunduğu bir ortamda Azerbaycan'ı "işgalci devlet" olarak niteleyen 907 no'lu madde kaldırılmış ve Azerbaycan'a ekonomik yardım yolu açılmıştır.

Azerbaycan'ı saldırgan taraf olarak nitelendiren bu kararı Başkan Bush aynı gün onaylamıştır. Azerbaycan Azerbaycan'da garip karşılanan bu kararın Karabağ'da Azerbaycan'ın savaş meydanında kazandığı döneme denk gelmişti. ²⁸⁶ Bir diğer taraftan, ABD Ermenistan'a azımsanmayacak oranda ekonomik yardımda bulunmuştur. ABD'deki bir milyona yakın ermeni diasporası bütün gücünü ve etkisini ABD'nin yaptığı yardımı artırmak için kullanmaktadırlar.

“The Washington Post” gazetesinden alınan aşağıdaki tablo bu açıdan çok dikkat çekicidir. Göçmen nüfusları için Güney Kafkasya ülkelerine yapılan ABD yardımları bu açıdan yanlış olduklarının bir göstergesi olsa gerek.

Tablo-6.1. ABD Yardımları

Ülkeler	Nüfus	ABD Yardımları	Göçmen nüfus
Ermenistan	3.500.000	619 milyon \$	Toplum içinde eritilmiştir.
Gürcistan	5.500.000	4432 milyon \$	300.000
Azerbaycan	8.000.000	92 milyon \$	1.000.000

Ermeni diasporası bir yandan ABD'nin Azerbaycan'a ekonomik yardım yapmasını engellerken²⁸⁷ kongrenin anahtar üyelerinin de yardımıyla Ermenistan'ı İsrail'den sonra ABD'den en fazla yardım alan ülke durumuna getirmişlerdir.²⁸⁸ Öte yandan, Başkanlık seçiminin ardından ABD yönetiminin tekrar taraflar arasında dengeyi sağlamaya çalıştığını görüyoruz. Bu bağlamda 3 Ocak 1993'de Kremlinde Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'le bir araya gelen ABD Başkanı George Bush, Dağlık Karabağ'a ilişkin ortak bir deklârasyon imzalamıştır. Deklârasyonda, iki ülkenin Dağlık Karabağ'da ve Ermenistan-Azerbaycan

²⁸⁶ Azerbaycan Gezeti , 6 Kasım 1992.

²⁸⁷ Karabağ savaşı nedeniyle Azerbaycan'ın Ermenistan'a ambargo uygulamaya başlamasından sonra, Ekim 1992 de Özgürlükleri Destekleme Yasasının (Freedom Support Act) 907 bölümünü kongreden geçirecek adımlar atıncaya kadar ABD'nin Azerbaycan'a her türlü saldırı ve ambargoyu durdurulduğunu gösterecek adımlar atıncaya kadar ABD'nin Azerbaycan'a her türlü yardımı durdurmuştur. ABD; dünyanın yeniden paylaşımı sayılan 11 Eylül sonrası 28 Ocak 2002'de Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki eski şartları korunduğu bir ortamda bu ambargoyu kaldırmıştır.

²⁸⁸ Ekici Gökçen, Gül Nazmi, a.g.m, s.389, 2000 yılı içerisinde ABD'nin Ermenistan'a kişi başına yaptığı yardım 42 dolar iken, Bosna'ya 34 dolar, Ruanda'ya 3 dolar, Rusya'ya 1.4 dolar, Hindistan'a 14 senttir.

sınırındaki çatışmalardan rahatsız oldukları belirtilerek tarafların anlaşmalara uymasını isteniyor ve kendilerinin makbul kararların alınması yönünde AGİK'in temel çerçevesini tercih ettikleri ifade ediliyordu. ²⁸⁹

1993 yılında ABD yönetiminin Karabağ sorunundaki tutumunun belirlenmesinde Ermenistan'ın Kelbecer'i işgali önemli rol oynamıştır. 3 Nisan'daki işgale cevaben 6 Nisan 'da ABD Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak etnik Ermenilerin Kelbecer rayon'una saldırısını kınamış ve bu saldırı ile ilgili derin endişesini Ermenistan yönetimine ve Dağlık Karabağ Ermenilerinin temsilcilerine ilettiklerini ifade etmiştir. Açıklamada etnik Ermenilerin bütün kuvvetlerinin Kelbecer rayon'undan hemen ve tamamen çıkarılması istenmiştir. ²⁹⁰

Fakat bu açıklamada da saldırganın kimliği etnik Ermeniler olarak tanımlanmıştır. ABD'nin aynı tutumu, çıkmasında önemli desteği olan 822'nolu BM kararında da izlediğini görüyoruz. Kelbecer'in işgali ve BM'nin bu konudaki boşaltma kararının ardından, ABD, Karabağ sorununda inisiyatifi ele alarak Kelbecer'in boşaltılması için Rusya ve Türkiye ile ortak plan önermiştir. 1992-1993 döneminde ABD-Azerbaycan ilişkilerinde esas boyutlardan biri olan Karabağ sorununda özet olarak ifade etmemiz gereken şu ki, Azerbaycan tarafı, ABD'yi Rusya'yı dengeleme aracı olarak görmüş ve sorunun çözümünde bu ülkenin aktif olmasına çalışmıştır. Buna karşın ABD yönetimi soruna AGİK çerçevesinde müdahale edilmesinden ve bütün tarafları incitmeden görüşmeler yoluyla bir çözüm bulunmasından yana olmuştur. Fakat, ABD yönetiminin bu ülkedeki Ermeni lobisinin etkinliği nedeniyle zaman zaman Ermenilerden yana tavır aldığı 24 Ekim 1992 tarihli kararda görülmüştür. ABD Kelbecer'in işgalinden sonra sorunun çözümünde giderek daha çok objektif politika yürütmeye çalışmıştır.

1.2.1 Ateşkes Dönemi ve ABD'nin Çözüm Girişimleri

Çatışmayı durdurmaya yönelik barış süreci 1992 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK 1994 yılından itibaren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı AGİT) çerçevesinde başladı. Minsk süreci olarak adlandırılan AGİT bünyesindeki görüşmelerin üye ülkeler arasındaki rekabet nedeniyle etkili olmamasına rağmen 1994 ateşkes anlaşmasından sonra bazı önemli adımlar atılabiştir. 26 Nisan-2 Mayıs arasında AGİK heyeti bölgeyi

²⁸⁹ Azerbaycan Gezeti, 5 Ocak 1993.

ziyaret etti. 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde Bişkek'te BDT Parlamentolar Arası Kurulu çerçevesinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı Temsilcileri, Ermenistan ve Azerbaycan Parlamentoları Başkanlarını ve Karabağ'ın Türk ve Ermeni nüfusunun temsilcilerini bir araya getirdiler ve "Bişkek Prokokolü imzalandı. 18 Şubat 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanlığı arasında Moskova'da imzalanan protokole değinilerek, 8 Mayıs'tan 9 Mayıs'a geçen geceden itibaren ateşin kesilmesi, bir sıra başka problemlerle beraber mültecilerin yerlerine dönüşünün sağlanması konusunda uzlaşmaya varıldığı bildiriliyordu.²⁹¹

12 Mayıs 1994 tarihinden itibaren ateşkes rejimi uygulanmaya başlandı.²⁹² Böylece Karabağ sorunu da sıcak çatışmaların ve bir ara savaşın yaşandığı yaklaşık 7 yıllık bir dönem şimdilik sona ermiş oldu. AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanlığına da sahip olan ABD'nin gruptaki son temsilcisi Kerry Cavanaugh, göreve gelmesiyle birlikte bölgeye sık sık ziyaret etmiş. ABD'nin çabaları içerisinde ABD Devlet Başkanı Bill Clinton'un iki devlet başkanı ile yaptığı telefon görüşmeleri bir de iki devlet başkanına yazdığı mektuplar da önemli yer tutmuştur. ABD Devlet Başkanı hem 1993 Eylül'ünde hem 1999 sonbaharında hem de en son Beyaz Saray'dan ayrılmadan 3 gün önce, 17 Ocak 2001'de iki ülke yönetimine mektup yazarak tarafları biran önce çözüme davet etmiş bunun karşılığında hem iç politikaya ilişkin destek, hem de önemli ekonomik destek sözü vermiştir. George Bush'un göreve geldikten kısa bir süre sonra Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarına mektup göndermesi ve bunu son Paris görüşmelerinin hemen öncesinde yapması da ilginç noktalardan birisini oluşturdu. Mektupta sorunun bu yıl içerisinde çözüleceğine dair umut ifade edilmekte idi.²⁹³ Bush'un göreve gelir gelmez yazdığı mektup ABD'nin Karabağ sorununda Clinton dönemine göre daha aktif olacağını habercisiydi. Dağlık Karabağ sorununun çözümünde ABD'nin rolüne ilişkin son gelişme ise Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında yaşandı. 15 Mart 2001'de açıklama yapan ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, Aliyev ve Koçaryanı 3 Nisan 2001'de Florida eyaletinin Key West tatil beldesine Karabağ sorunu hakkında görüşmelere yeniden başlamaya davet etti.²⁹⁴

²⁹⁰ Azerbaycan Gezeti, 15 Mayıs 1993.

²⁹¹ Anlaşmaya işgal altındaki Karabağ bölgesini temsil eden Ermenilerin imza atması Azerbaycan'da büyük bir tartışma yarattı. Azerbaycan yetkilileri anlaşmayı sadece Ermenistan'la imzaladıklarını iddia etmektedir. Fakat Ermeni kaynakları üçlü imzanın bulunduğu anlaşma örneğini kamuoyuna yansıtmışlardı.

²⁹² Arsen Gasparyan, Karabağ sorununun dinamiği ve onun çözümünde Rusya Federasyonu'nun rolü, s.3.

²⁹³ Bizim Asr. 01.03.2001.

²⁹⁴ <http://www.trt.net.tr/haber/haber/hdevamsonuç.asp?haberno=29073>.

ABD'nin Karabağ sorunu konusundaki girişimlerin zirve noktasını Florida Eyaletinin Key West beldesinde 3-6 Nisan 2001 tarihlerinde gerçekleştirilen kalabalık görüşmeler zinciri oluşturdu. Bu toplantı Karabağ sorununu çözümü çabaları açısından bir ilki oluşturmaktaydı. ABD Dışişleri Bakanı Powell'ın arabuluculuğuyla gerçekleştirilen görüşmelere Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları AGİT Minsk Grubunun her üç eşbaşkanı ve çok sayıda uzman katılmaktaydı. Görüşmeler birçok ilke sahne oldu. Görüşmelerin ilk günündeki basın toplantısında, Aliyev'in sert açıklamaları karşısında Koçaryan hiçbir şey söylemeyerek, sadece Aliyev'in konuşmalarını gülerken izlemekle yetindi. Görüşmeler sonrasında genelde olumlu açıklamalar yapılsa da, son yıllarda ilk defa olarak Karabağ'la ilgili bir zirvede Aliyev-Koçaryan resmi ikili görüşmesinin gerçekleşmemesi de dikkatlerden kaçmadı. AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanlığı bildirisinde sorunun çözümü konusunda inanılmaz mesafe kaydedildiği, bundan sonraki görüşmenin Haziran 2001'de Cenevre'de gerçekleştirileceği ifade edildi.²⁹⁵

Görüşmeler öncesinde ABD'nin yayınladığı resmi "Karabağ sorununun geçmişine dair" isimli raporunda ilk defa Ermenistan ordusunun Azerbaycan topraklarını işgal altında bulundurduğuna ilişkin ifadeler yer verildi. Gözlemciler bunu ABD'nin Ermenistan'a baskısı olarak yorumladılar. Zaten daha Key West zirvesi öncesinde Ermenistan'da zirveye ilişkin olumsuz kamuoyu hakimdi. Birçok parti başkanı Ermenistan'ın görüşmelerde daha çok baskı altında bırakılacağını ifade etmekteydi.

Key West görüşmeleri sonrasında Aliyev ve Koçaryan sırasıyla Beyaz Saray'a giderek Bush'la görüştiler görüşmelerin en önemli konusunu hiç kuşkusuz ki, Karabağ sorunu ve Key West görüşmelerinin sonuçları oluşturdu. Görüşme sonrası Koçaryan Fransa'ya uğrayarak Chirac'la değerlendirme yaptı ve ardından Erivan'a dönüşte yaptığı açıklamada "Karabağ görüşmelerinin yapıcı seçtiğini ve 13 yıllık sorunu sona erdirecek yeni bir barış planının yolunu açtığını" ifade etti. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Kuliev ise "Ermenistan'ın, karşılıklı tavizlere gidilmesi yoluyla çözüm bulunacağını nihayet anladığını" ifade ederek bazı gelişmelerin olduğunu doğrulamış oldu.²⁹⁶

²⁹⁵ <http://www.trt.net.tr/haber/haber/hdevamsonuc.asp?haberno=29073>.

²⁹⁶ Sabit Bagirov, "Azerbaycan Oil: Glimpses of A Long History", Percetions, Haziran - Ağustos 1996, cilt: 1, sayı 2.s.15.

Bir süper güç olarak Kafkaslarda önemli çıkarları bulunan ABD'nin barış sürecinde oynadığı rol soruna çözüm bulunması bakımından çok önemlidir. Hazar petrollerinin uluslararası pazarlara taşınması konusunun ön plana çıkması Kafkasya'da istikrar isteyen ABD'yi barış sürecinde daha aktif bir rol oynamaya zorlamıştır. Barış sürecinin hem bölgesel istikrar hem de Azerbaycan ve Ermenistan'da politik ve ekonomik istikrarın sağlanması açısından önemlidir. Sürecin başarısız olması durumunda taraflar askeri çözüme yönelebilirler. Özellikle Bakü-Ceyhan boru kemerini (sabotajlar da dahil) engelleyeceklerini açıkça söyleyen Ermeni resimleri bu şekilde olayı çıkılmaz bir boyuta sürüklemek istemektedir. Ayrıca, 1995 yılında Amerika ihraç kemerinin Ermenistan'dan geçmesini teklif etmiştir. Erivan bu teklifi ret etmiştir. ABD, bu teklifin Karabağ sorununun da çözümü için olumlu etkiler doğuracağını da söylemişse de, Erivan "Karabağ"ın tehlikesizliğini petrole değişmeyeceğini vurgulamıştır.²⁹⁷

1.3 ABD-Azerbaycan İlişkilerinde Petrol Faktörü

Ele alınan dönemde, ABD-Azerbaycan ilişkilerinin önemli bir boyutunu da Azerbaycan'daki zengin petrol kaynakları oluşturmuştur. Zengin petrol kaynaklarına rağmen, bu petrolün üretimi için gerekli malî gücü ve teknolojisi bulunmayan Azerbaycan, bu zenginliklerin Batılı şirketlerce işlenmesini tercih etmiştir. Azerbaycan petrolüne ilgi gösteren petrol şirketleri arasında ilk sırayı ABD şirketi Amoco almıştır.²⁹⁸ Amoco'nun Azerbaycan petrolü ile ilgilenmesi Ocak 1991'e dayanmaktadır.²⁹⁹

Dönemin Azerbaycan yönetiminin Çırac, Azeri ve Güneşli yatakları ile ilgili açtığı ihalede Amoco Azeri yatağı için yapılan ihaleyi kazanmıştır.³⁰⁰ Temmuz 1991'de Azerbaycan yönetimi, Azeri yatağının işletilmesi için bu şirketin başkanlığında bir konsorsiyum oluşturulmasına karar vermiş ve konsorsiyuma Unicoil (ABD), BP/Statoil ortaklığı, McDermott ve Ramco da katılmıştır.³⁰¹

²⁹⁷ Sabit Bağirov, a.g.e.

²⁹⁸ Zercalo Gezeti, 10 Ekim 1992.

²⁹⁹ <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/i2/12-3.htm>.

³⁰⁰ Nesip Nesibli, "Azerbaycan'ın Geçmiş ve Geleceğinde Petrol", Nesibli Nesib, Azerbaycan Jeopolitiği ve Petrol, Baku, Hazar Üniversitesi yayını, 2000, s. 15.

³⁰¹ Nesirov, Azerbaycan-ABD ilişkileri (1991-1997), s. 93.

Mütellibov dönemi sonrası, Batılı petrol şirketlerinin Azerbaycan'ın petrolüne yatırımları artmıştır. Bu dönemde ABD petrol şirketlerinin, Azerbaycan'a yatırım yapması için çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Bu kapsamda 7 Eylül 1992'de Çırac ve Şah deniz yatakları için ABD şirketi Statoil ve İngiliz BP, 1 Ekim'de Güneşli yatağı için yine ABD şirketi Penzoil ve İngiliz Ramco ile anlaşmalar yapılmıştır.³⁰² İmzalanan bu anlaşmalarla BP/Statoil ortaklığı Azerbaycan'a otuz milyon dolar imza ikramiyesi ödemiş ve Penzoil şirketi de petrol üretimi sırasında atmosfere atılan bir buçuk milyar m³ zehirli gazın zararsızlaştırılmasını üstlenmiştir. Ekim'de Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarının tek bir konsorsiyum tarafından işletilmesine karar vermiştir.³⁰³ Fakat ABD Kongresi'nin 907 sayılı kararı Azerbaycan'daki ABD'li petrol şirketlerinin konumunu da etkilemiş ve Ekim'de oluşturulan yeni konsorsiyumda, daha önceki konsorsiyumda liderliği elinde bulunduran AMOCO, yerini BP' ye bırakma durumunda kalmıştır.³⁰⁴

Mayıs 1993'e gelindiğinde ortak işletimi düzenleyen altı anlaşmanın imzalanmıştır. Haziran'da Azerî, Çırac ve Güneşli yataklarının ortak işletilmesi için beyanname imzalanmış, aynı ay içinde Londra'da petrol görüşmelerinin sürdürülmesi planlanmıştır.³⁰⁵ Fakat 4 Haziranda Azerbaycan'da cereyan eden iç karışıklık bu görüşmeleri engelledi. Ardından iktidara gelen Haydar Aliyev yönetimi 23 Haziran 1993'de Batılı şirketlerin Azerbaycan'daki faaliyetlerinin ve banka hesaplarının geçici olarak durdurulduğunu açıklamıştır.³⁰⁶

Görülüyor ki, Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı dönemle beraber Batı-Doğu eksenine yönelmiştir. Uzunca protokollerden sonra nihayet 20 Eylül 1994 tarihinde 12 uluslararası şirketin katılımıyla Hazardaki Çırac, Azeri ve Güneşli Petrol rezervlerinin kullanımını için bir konsorsiyum yarandı. Bu konsorsiyum 30 yıl müddetince 7.4 milyar \$'lık sermaye koyarak 511 milyon ton ham petrolün üretimini planlamaktaydı.³⁰⁷ Azerbaycan basını ve bazı dış basın organları bu anlaşmayı "Asrın Anlaşması" diye adlandırmışlardır. Resmi açıklamalara göre Azerbaycan'ın uluslararası şirketlerle imzaladığı anlaşmaların sayısı artık 16'yı geçmiştir. Bunların gerçekleşmesi için 30 yılda tahminen 50 milyar dolar

³⁰² Bağirov, "Azerbaycan Oil: Glimpses of A Long History", kaynak <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/i2/12-3.htm>.

³⁰³ Bağirov, a.g.e.,

³⁰⁴ Nesirov, Azerbaycan-ABD ilişkileri (1991-1997), s.93.

³⁰⁵ Nesibli, "Azerbaycan Geçmişi ve Geleceğinde Petrolünün Yeri", s. 16.

³⁰⁶ Azerbaycan Gezeti, 29 Haziran 1993.

³⁰⁷ Holoboff Elaine, Russia and Oil Politicis In the Caspian, Lane's Intelligence Review 8, no.2, 1996, s.82-83.

hacminde sermaye beklenmektedir. Gelecek 10 sene içerisinde ise Azerbaycan'ın petrol üretimi 40-45 milyon tona ulaşacaktır.³⁰⁸

Çağdaş Alman araştırmacılarından İosif İoffen'in ifade ettiği gibi "Amerikan asrı bitmemiştir, o daha yeni başlamaktadır"³⁰⁹ Bu mantıkla bakacak olursan her ne kadar çok merkezli bir yapı söz konusu ise de, SSCB'nin çöküş sürecinden günümüze dek geçen zaman zarfında ABD'nin bir çok olayda dünyayı yönlendiren tek bir süper güç olduğunu saptayabiliriz. Bir çok diğer bölgelerde olduğu gibi Kafkasya'da da baş veren stratejik olayların en önemli ve en başlıca aktörü ABD olmaktadır. Washington resimleri Hazar havzasının ABD'nin ilgi alanında yer aldığını defalarca beyan etmişlerdir.³¹⁰

ABD Dışişleri Bakanlığı "Hazar Havzası'nın Enerji Kullanımı" adlı beyanatında ABD'nin bölge siyasetini dört yönde belirlediği görülmektedir. Bunlar sırasıyla; Bölgesel sorunların çözümü Dünya enerji kaynaklarının artımı ve genişlemesi (Hazar enerji kaynaklarının kullanımı vurgulanmaktadır),

Hazar Havzası ülkelerinin bağımsızlığı ve buradaki asıl problem sayılan Rusya topraklarından geçecek olan petrol boru hattına bağımlılığın ortadan kaldırılması, İran'ı yalnızlaştırma yönünde atılan adımlar ve bu ülkenin gelirlerini sınırlamak, şeklinde sıralanabilir.³¹¹

ABD hükümetinin stratejik tutumu, petrol boru hattı meselesinde Bakü-Tiflis Ceyhan projesi, Hazar'ın hukuki statüsü meselesinde ise, onun 5 sahil devlet arasında "orta çizgi" prensibi ışığında milli sektörlere bölünmesi yönündedir. 1995 yılının yazında Bakü'de bulunan ABD Enerji Bakanı, ilk defa olarak "çok yönlü petrol hattı" iddiasını ortaya atmıştır. 1994 Bakü Zirvesi'nde gerçekleşen Ankara Beyannamesi'nin imzalanma töreninde konuşan ABD Enerji Bakanı, "Bakü Ceyhan petrol boru hattının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği denilen bir olgu söz konusu değildir. Bu projenin hangi şekilde

³⁰⁸ Azerbaycan International, Summer, 197, s.71-83.

³⁰⁹ Quoted From R.C. Longworth, "The Start of The American Century", The Chicago Tribune, April 12, 1998.

³¹⁰ Los Angeles Times, December 1, 1998, s.9.

³¹¹ Patrick Clawson, "Iran and Caspian Basin Oil and Gas", Perceptions, December 1997-February 1998, s.19-20.

gerçekleşeceği sorunu gündemdedir” diyerekten, Bakü-Ceyhan projesinde kararlı olduklarını göstermiştir.³¹²

SSCB'nin dağılmasının ardından küresel tek “süper güç” olarak addedilen ABD'nin bu bölgedeki politikası şöyle özetlenebilir. Batılı şirketlerin, Kafkaslar ve Orta Asya'daki petrol ve gaz rezervlerine ulaşmasını engelleyen bölgesel çatışmalara bir çözüm getirmek ve Moskova'nın bu güzergahlar üzerindeki denetimini kırmak. Aynı zamanda Enerji güvenliğini sağlamak için burayı Batılı şirketlere açık tutmak istemektedir. Bu arada İran'ı da petrol yolları dışında tutacak bölge ülkeleri üzerinde ekonomik ve siyasi etkinlik elde etmesini engellemek için çalışmaktadır.³¹³

Rusya'nın etkinliğini azaltmak için NATO'nun Doğu'ya genişlemesi politikasını yürütmekte ve bölge ülkelerinden Azerbaycan ve Gürcistan ile iyi ilişkiler yürütmektedir.

ABD'nin bölge politikası pratikte, Bakü-Novorosiyk Grozni petrol boru hattının işleyişini engellemek, buna karşılık Bakü-Supsa ve Bakü-Ceyhan hatlarının desteklenmesi ve işletilmesi anlamına gelmektedir. Gürcistan ve Azerbaycan Bakü-Supsa hattının iki ucunu oluşturmaktadır. Bu iki ülkenin, geçiş ülkesi olarak Batı için öneminin yanında, Rusya ile güvenlik anlaşmalarının güçlendirilmesi, Rusya açısından yaşamsal öneme sahiptir. Petrol ve doğalgazın dünya pazarına ulaştırılması amacıyla Kafkas ülkelerinden geçirilecek boru hatlarının Rusya'yı devre dışı bırakacak olmasının, Moskova'yı kaygılandığı da keza bilinmektedir.³¹⁴

³¹² Aslan Yasin, Azerbaycan Bilmecesi Petrol, Darbeler ve Gerçekler, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, ABD Özel, Kış 1994/95, Cilt: 1, Sayı: 4, s.211-218.

³¹³ Aslan Yasin, a.g.m.,s.214.

³¹⁴ Gürses Emin, a.g.m, s.261.

VII BÖLÜM

1 AZERBAYCAN'IN BATI ÜLKELERİ İLE İLİŞKİLERİ

1.1 Avrupa Ülkeleriyle İlişkiler

Azerbaycan için Avrupa ülkeleriyle ilişkiler dış politikasının başka bir önemli boyutunu oluşturmuştur. 1990 sonrası bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan tarafı ülkenin Avrupa ve Asya kavşağında yerleşmesi nedeniyle barış içinde işbirliği ve uluslararası güvenliğin sağlanmasında Asya ve Avrupa'daki gelişmelerde yer alınması gerektiğini kabul ediyordu.³¹⁵

Bu anlayış içerisinde Azerbaycan hükümeti 8-10 Temmuz 1992'de Helsinki'de yapılan AGİK zirvesine katılmış ve Helsinki Senedi'ni imzalamıştır. Zirvede konuşma yapan Devlet Başkanı Elçi bey ülkesinin Avrupa demokrasisine duyduğu saygıyı belirtmiş ve "Azerbaycan'ın Helsinki Senedi'ni imzalamakla Avrupa halkları ailesine üye olduğunu" ifade etmiştir.³¹⁶

Avrupa ülkeleri ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler uluslararası örgütler ve Avrupa ülkeleri ile ikili ilişkiler şeklinde ele alınabilir. Bağımsızlık ilanının ardından Avrupa'daki uluslararası örgütlerden AGİK (Daha sonra ismi AGİT olarak değiştirilmiştir) ve Avrupa Birliği Azerbaycan'la ilişkileri geliştirme çabasına girmiştir. Bu kapsamda, 20 Ocak 1992'de AGİK Azerbaycan'ı üye olarak kabul etmiş, ardından Mart ayından itibaren de Karabağ sorununun çözümünde aktif rol almaya başlamıştır.³¹⁷

Azerbaycan ile Avrupa arasında ilişkiler Avrupa ülkeleriyle geliştirilen ikili ilişkilerdir. Bu kapsamda, tüm Avrupa ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurup geliştirme yoluna gidilmiştir.

Kısaca, Azerbaycan bu dönemde Avrupa ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurma ve geliştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda bağımsızlığın ilanından 1993 Ağustos'una kadar Azerbaycan'ı on yedi Avrupa ülkesi (Almanya, İngiltere, Fransa, İsviçre, Finlandiya, Belçika,

³¹⁵ "Azerbaycan Devlet Başkanı Adayı Ebilfez Elçi bey'in Seçim Programı ", Azadlıq Gezeti, 3 Haziran 1992.

³¹⁶ "Azerbaycan Heyeti Finlandiya'da" Azerbaycan Gezeti, 10 Temmuz 1992.

³¹⁷ Bülent Araş ve Mehmet Dik kaya, "Avrupa-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri", Yeni Forum, Ağustos 11.03. 1996.

Hollanda, Danimarka, Yunanistan, İtalya, Norveç, Portekiz, Avusturya, İsveç, İzlanda, İspanya ve Lüksembourg) ve Güney Kıbrıs Rum yönetimi tanıması; bunların büyük bir kısmıyla diplomatik ilişkiler kurulmuştur. ³¹⁸

1.1.1 Azerbaycan-Almanya ilişkileri

İkili Diplomatik ilişkiler açısından en önemli ülkelerden biri Almanya olmuştur. Azerbaycan'ı resmen tanıyan ülkelerin başında Almanya geliyordu. Almanya Azerbaycan'ın bağımsızlığını 12 Aralık 1991'de tanıyan ilk Batılı devlet olmuştur. Almanya ve Azerbaycan arasında diplomatik ilişkiler 20 Şubat 1992'de kurularak Bakü'de Almanya Büyükelçiliği açılmıştır. Ardından 1992 yılının Martında Alman parlamentosu milletvekillerinden oluşan bir grup bölgeyi ziyaret etmiştir. ³¹⁹

Şekil-7.1. Almanya Haritası

³¹⁸ Gasimov, Uluslararası ilişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), s.47.

³¹⁹ Gasimov, a.g.e., s. 49.

Bunun ardından Azerbaycan Haziran 1992'de Batılı ülkeler içinde ilk olarak Almanya'da büyükelçilik açmıştır. ³²⁰

Ocak 1993'de ise Devlet Başkan Yardımcısı Penah Hüseynov Batılı ülkeler arasında ilk ziyaretini Almanya'ya yaparak iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için gayret göstermiştir. ³²¹ Azerbaycan tarafı Almanya ile ilişkileri geliştirmek istediklerini ve Karabağ sorununun çözümünde yardım beklediklerini belirtmiş, ardından Almanya Minsk Grubu görüşmeler sürecine katılmıştır. ³²² Ocak 1993 bilgilerine göre, Azerbaycan'da on altı Azerbaycan-Alman ortak şirketi faaliyet göstermekteydi ve Bakû'de dört Alman şirketin temsilciliği açılmıştı. ³²³

1.1.2 Azerbaycan-İngiltere ilişkileri

Avrupa devletleri ile ilişkilerde bir diğer önemli ülke İngiltere olmuştur. İngiltere Azerbaycan'ı, bağımsızlığının 29 Aralık 1991'de yapılan halk oylaması ile onaylamasından iki gün sonra, 31 Aralık'ta tanımış ve her türlü ilişkiye girme isteğini ilan etmiştir. ³²⁴

11 Mart 1992'de İngiltere Dışişleri Bakanı Douglas Hogg'un başkanlığındaki heyetin Azerbaycan'ı ziyareti sırasında iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bakû'deki görüşmelerde Karabağ konusuna değinen Hogg, ülkesinin sorunun çözümü için taraflar arasında ateşkesin sağlanması, görüşmelere başlanması ve Azerbaycan'ın egemenliği çerçevesinde çözümü savunduğunu ifade etmiştir. ³²⁵

15 Haziran 1992'de Bakû'de İngiltere büyükelçisi göreve başlamıştır. ³²⁶ Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde petrol boyutu giderek öne çıkmıştır. Azerbaycan'a İngiliz petrol şirketlerinin girişi Temmuz 1991'de Azerbaycan yönetiminin Azeri yatağının işlenmesi için oluşturduğu konsorsiyuma Amoco ve Unikoil (ABD) şirketlerinin yanı sıra, İngiliz şirketleri BP/Statoil ortaklığı Mcdermott ve Ramco'yu da katması ile başlamıştır. ³²⁷

³²⁰ Eli Hesenov, Azerbaycan Dış Politikası (1991-1996), s.78.

³²¹ Ferman Bağirov, "Ziyaretimiz Uğurlu Oldu", Azerbaycan, 23 Ocak 1993.

³²² "Bundestag Banş için Yardım Edebilir.", Azerbaycan Gezeti, 23 Şubat 1993.

³²³ Azerbaycan Gezeti, 23 Şubat 1993.

³²⁴ Hesenov, Azerbaycan Dış Politikası (1991-1996), s.41.

³²⁵ Eli Hesenov, a.g.e., s.42

³²⁶ Eli Hesenov, a.g.e., s.42

³²⁷ Nesirov, Azerbaycan-ABD ilişkileri (1991-1997), s.93.

Şekil-7.2. İngiltere Haritası

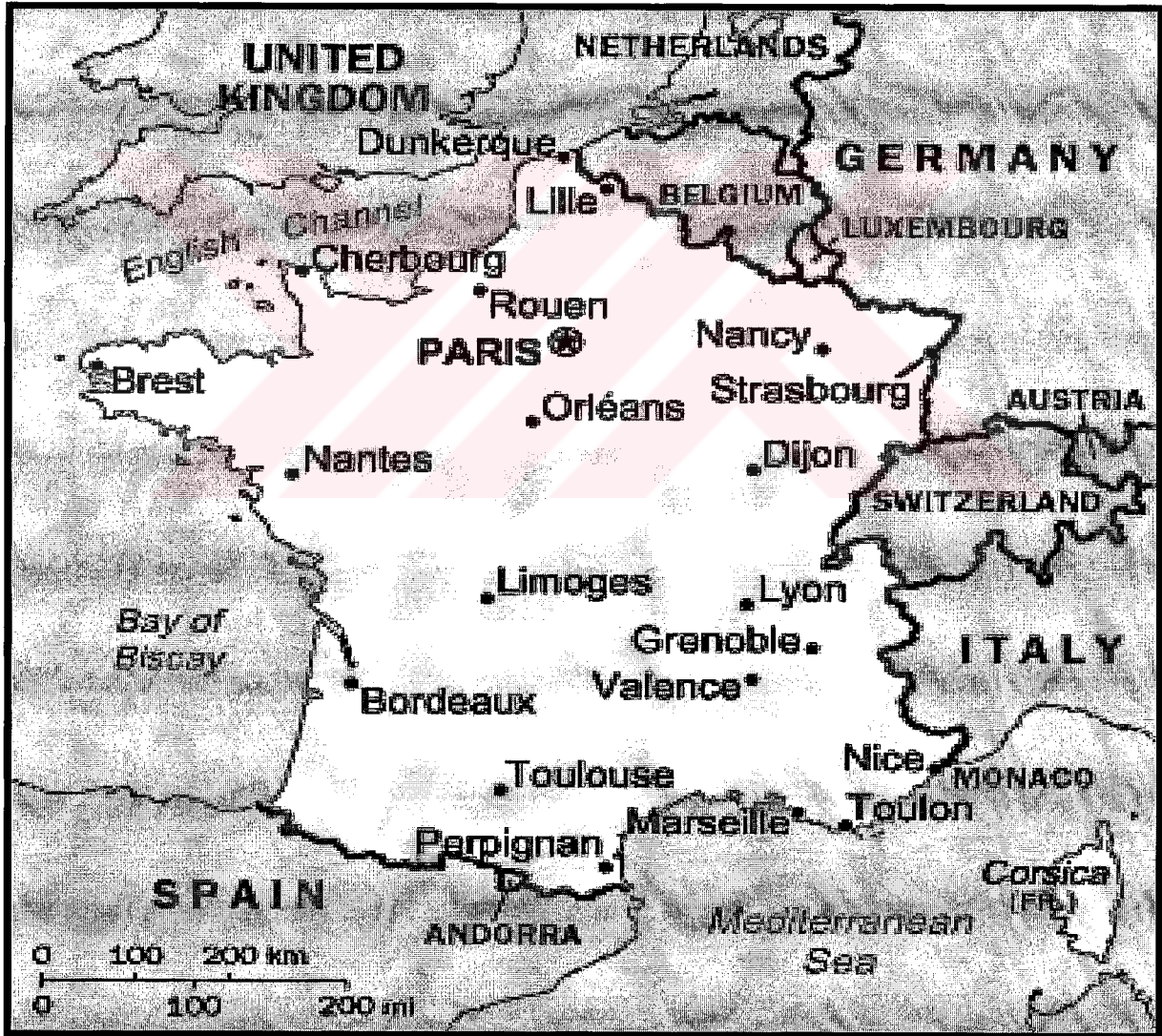
Batılı şirketlerin bölgeye aktif girişinin sağlanması için eski İngiliz Başbakanı Thatcher; Eylül 1992'de Azerbaycan'a davet edilmiştir.³²⁸ Bu ziyaretin ardından İngiliz petrol şirketlerinin Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle petrol anlaşmalarındaki katılımı güçlenmiş ve

³²⁸ Azadlık Gazeti, 5 Eylül 1992.

ABD'nin Ekim 1992'de kabul ettiği 907 sayılı kararın ardından BP, 1991'de oluşturulan konsorsiyumun liderliğini devralmıştır.

İlişkilerde petrolün yanı sıra, başka bir önemli unsur Karabağ sorunu olmuştur, İngiltere Avrupa devletleri içerisinde bu konuda Azerbaycan'ın tutumuna en yakın tavrı sergileyen devlet olmuş ve sorunun görüşmeler yoluyla çözülmesi için AGİK Minsk Grubu çerçevesinde aktif faaliyet göstermiştir. İngiltere, özellikle Kelbecer'in işgali sırasında Ermenilere karşı sert tepki göstererek, 822 sayılı BM kararının çıkmasına Güvenlik Konseyi üyesi olarak önyak olmuştur.³²⁹ (Bu konu Karabağ Bölümünde incelenecektir)

1.1.3 Azerbaycan-Fransa ilişkileri

Şekil-7.3. Fransa Haritası

³²⁹ Gasimov, Uluslararası ilişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), s. 47.

Avrupa devletleri ile ilişkilerde önemli ülkelerden bir başkası ise Fransa'dır. Fransa ile ilişkiler bu ülkedeki güçlü Ermeni lobisi nedeniyle Karabağ sorunu açısından yukarıda ele alınan diğer iki ülkeye kıyasla daha sorunlu olmuştur. Fransa, Azerbaycan'ın bağımsızlığını 3 Ocak 1992'de tanımış ve 11 Şubat'ta diplomatik ilişkiler kurarak 26 Mart 1992'de Bakü'ye Büyükelçi atamıştır.³³⁰ Fakat, Minsk Grubunun üyesi olarak Karabağ sorununun çözüm görüşmelerine katılmasına rağmen, yukarıda belirttiğimiz nedenlerle, özellikle Kelbecer'in işgalinin ardından BM Güvenlik Konseyi'nin Ermenilere karşı sert açıklama yapmasını Rusya'yla birlikte engellemiştir.³³¹

1.1.3.1 Fransa'nın Çözüm Girişimleri

Her biri belirli bir ölçüde sorunun çözülmesine katkı sağlamakla beraber bunlar içinde özellikle Fransa'nın girişimleri daha etkili olmuştur. Fransa sürekli olarak Karabağ sorunun çözümünde kontrolü eline alarak dünya siyasetindeki yerini, büyük devlet imajını güçlendirmeye, aynı zamanda Azerbaycan ve Ermenistan üzerindeki etkisini devam ettirerek bölgedeki çıkarlarını hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu bakımdan Minsk Grubunun diğer eş başkanları olan ABD ve Rusya'ya oranla bazı avantajlara sahipti. ABD ve Rusya'nın sorunun çözümünde hakimiyeti diğerine kaptırmak istememesi, hem batıyı temsil etmesi hem de birçok kere ABD'ye karşı Rusya ile aynı politikayı izlemesi, Paris'in etkinliğinin daha kabul edilebilir olmasını sağlamıştır.³³² Fransa Cumhurbaşkanı Chirac tarafından ifade edilen "biz Ermenistan'a yakınız, onun için bizim herhangi bir teklifi kabul ettirmemiz daha kolay olur" ifadesi Azerbaycan tarafından mantıklı görülmüştür.³³³ Bu ve benzeri nedenler Fransa'yı sorunun çözümünde çok aktif bir pozisyona itmiştir.

Fransa, Dağlık Karabağ sorunun çözülmesi için uluslararası yetkiye sahip AGİT Minsk Grubunun eş başkanlarından birisi olarak grup çerçevesinde çalışmalarda bulunmuştur. Bunun yanında, Fransa Cumhurbaşkanı'nın çabalarını özellikle belirtmek gerekmektedir. Fransa Cumhurbaşkanı Chirac şimdiye kadar sorunun çözülmesi için üç defa kapsamlı girişimde bulunmuştur. Sorunun çözülmesinin hemen arkasında ülke başına

³³⁰ Hesenov, Azerbaycan Dış Politikası (1991-1996), s. 63.

³³¹ "Türkiye Ermeni-Azerbaycan Çatışmasına Katılabilir", Halk Gezeti, 3 Eylül 1992 ve Gasimov, a.g.e., s. 49.

³³² Araz ASLANLI, Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, Avrasya Dosyası, 3 Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Genel Merkezi Yıllık Yayınları, 1998, s.3.

³³³ Bunu, Şubat sonunda Azerbaycan devlet televizyonuna 03.02.2001'de yaptığı açıklamada H. Aliyev bizzat dile getirmiştir.

iki milyarlık yardım ve yatırım sözü vermiştir.³³⁴ 1997 yılı boyunca Chirac'ın yoğun çabaları sonucunda Ermenistan Devlet Başkanı AGİT Minsk Grubunun aşamalı çözüm planını kabul etmiştir.

Gerçi, Ermenistan silahlı güçlerinin işgali altında bulunan Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenilerin temsilcileri planı kabul etmek istemiyor ve Ter Petrosyan'ı ihanetle suçluyorlardı. Ter Petrosyan'ın planı kabul ettiği 18-19 Aralık 1997'de Kopenhag'da gerçekleştirilen AGİT Bakanlar Konseyi altıncı toplantısında bir daha dile getirildi ve bu karar metnine de yansdı. Karar metninin 5 ci ve 6 cı maddelerinde, her iki devlet başkanının "Aşamalı Çözüm" planını kabul ettiği ve planın içeriği, yedinci madde de Dağlık Karabağ'ın Ermeni tarafının olumsuz tutumunu devam ettirdiği ifade edilmekte, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan tarafının tutumuna değinilmemekte idi.³³⁵ Karar metni ateşkes durumundan çıkarak, savaşa tam anlamıyla son veren anlaşmanın imzalanmasını, Dağlık Karabağ Ermenilerine Azerbaycan sınırları içerisinde "yüksek derecede özerklik" verilmesini, Laçın ve Şuşa ilçelerinin durumunun da aşamalı olarak görüşülmesini öngörmekte idi.³³⁶ Fakat, Ermenistan'ın iç dengeleri anlaşma imzalamalarını engelledi. Muhalefetin Ter Petrosyan'a karşı yoğunlaşan baskıları, onun 3 Şubat 1998'de istifa etmesiyle sonuçlandı. Ermenistan'daki yönetim değişikliği, Barış anlaşmasının imzalanmasına yönelik çabaları da etkiledi ve Fransa'nın çabaları sonuçsuz kalmış oldu. Fransa, 2000 yılında girişimlerini küçük çaplıda olsa yine devam ettirdi. 2001 yılı başında ise Chirac'ın ara buluculuğuyla gerçekleştirilen Aliyev-Koçaryan görüşmesi yer aldı.³³⁷

İki ülkenin devlet başkanları 4 Mart 2001'de ikili görüşme gerçekleştirdiler. Mart 2001'de önce Aliyev, ardından da Koçaryan Chirac'la ikili görüşme gerçekleştirdiler. Ardından, üçlü görüşmeye geçildi. Görüşme sonrasında düzenlenen basın toplantısında iki lider görüşmenin içeriği ve sonuçlarına ilişkin fazla açıklama yapmazken, Chirac görüşmelerin hoş bir ortam içinde geçtiğini, olumlu gelişmeler kaydedildiğini, içinde bulunduğumuz yıl içinde barış anlaşmasının imzalanacağını umduğunu ifade etti.³³⁸

³³⁴ Bizim Asır, 04.01.2001.

³³⁵ Muhtemelen Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan (Türk) toplumunu olumlu tesir sergiledikleri için değinilmesine gerek görülmemiştir.

³³⁶ Kararın tam metni için bkz. AGİT'in Web sitesi. <http://www.osce.org>.

³³⁷ <http://www.osce.org>.

³³⁸ Ermenistan Devlet Başkanlığı Web Sitesi : <http://www.president.am/eng?folder=president&sb=press>, Azg gazetesi. 06.03.2001.

Tüm bunlara rağmen, dönüşte havaalanında açıklama yapan Aliyev görüşmenin sonuçsuz kaldığını, mevcut önerilerin sorunun çözümünü getirmediğini yeni öneriler beklediğini dile getirdi. Buna karşın Ermeni tarafı yine olumlu sonuçlara ilişkin ifadeler kullandılar. Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'in Fransa'dan dönmesinin hemen ardından Azerbaycan kamuoyunda savaş konusu gündemin ana maddesini teşkil etmeye başladı. "Topraklarımız barış görüşmeleri yolu ile işgalden kurtarılamıyorsa ek seçenek savaştır" tezi, önce iktidara yakın kişiler, ardından da iktidarda bulunan bazı kişiler tarafından dile getirilmeye başlandı.³³⁹ Böylece Fransa'nın üçüncü girişiminin de ciddi bir sonuç elde etmeden sonuçlandığı görüşü kabul görmeye başladı. Fakat Haziran sonları ve Temmuz başları itibariyle Ermenistan yetkililerinin sıkça Azerbaycan'ı, "Paris şartları"ndan kaçmakla suçlaması akıllara yeni sorular getirdi. Acaba Paris görüşmelerinde hangi şartlarda uzlaşmıştı. Azeri tarafı önce sessiz kalmayı tercih etti. Fakat daha sonra yetkililer, Paris'te Ermenilerin bir takım şartlar ileri sürdüğünü fakat bunların kabul edilmediğini ifade etti. Bu arada basında daha çok, Paris'te toprak değişiminin görüşüldüğü iddiası yer aldı.³⁴⁰

Koçaryan'ın Ermenistan Devlet Başkanı seçilmesinin ardından çıkmaza giren barış sürecinde önemli bir rolü de iki devlet başkanını kendi aralarında görüşmeye teşvik etmek suretiyle ABD'nin oynadığını belirtmek gerekir. NATO'nun 50. Yılı törenleri sırasında ABD tarafından ortaya atılan bu teklif, hem Rusya, hem de Fransa tarafından olumlu karşılanmış, sonrasında ise bildiğimiz üzere Fransa'da 4-5 Mart 2001'de gerçekleştirilen görüşme ile iki devlet başkanı arasındaki ikili görüşmelerin sayısı 15'e ulaşmıştı.³⁴¹

³³⁹ <http://www.osce.org>.

³⁴⁰ Yeni Müsavat, 05,07,2001, 525 inci Gazete 05,07,2001.

³⁴¹ <http://www.avsam.org/>

VIII BÖLÜM

1. AZERBAJYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ

Şekil-8.1. İran Haritası

1.1 İlk Dönem Azerbaycan- İran İlişkileri

Öncelikle, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan edilmesi Tahran'ı Azerbaycan'la ilişkilerde nasıl bir tutum sergileyeceği konusunda ikileme sokmuştur. İran'la ilişkilerin düzenlenmesi, bağımsızlığını 1991'de tekrar kazanmış olan Azerbaycan'ın dış ilişkilerindeki

önemli bir boyutu teşkil etmektedir. Her şeyden önce, İran Azerbaycan'la sınır komşusudur. ikinci olarak, İran 1813 ve 1828 anlaşmaları ile Azerbaycan'ı Rusya ile paylaşmıştır ve İran'da yaklaşık yirmi beş-otuz milyon Azerbaycan Türkü yaşamaktadır.³⁴² Bu nedenle SSCB'nin dağılması ve kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi İran yönetiminde rahatsızlığa neden olmuştur. Bu bağlamda, İran açısından öncelikli sorun, Azerbaycan'ı tanıyıp tanımamak olmuştur. Bu çerçevede, İran Azerbaycan'ın bağımsızlığından duyduğu endişeyle Azerbaycan'ı tanımak için acele etmemiş, hatta İran Dışişleri Bakanı Velayeti Kasım 1991'de SSCB'ni ziyaretinin sonunda Bakü'ye gelirken yaptığı açıklamada güçlü Sovyet Konfederasyonunun gerekliliğini belirtmiştir.³⁴³

Baştaki şaşkınlığına rağmen, İran Aralık 1991'de Azerbaycan'ı tanıdı. Azerbaycan Devlet Başkanı Mütellibov ilk resmî ziyaretini 1991 yılı sonunda İran'a yaptı. Ziyaret sırasında yapılan görüşmelerde iki taraf arasında Ermenilerin ambargo uyguladıkları Nahçıvan bölgesi ile bağlantı kurmada Azerbaycan'ın İran topraklarını kullanması konusunda uzlaşma sağlandı.³⁴⁴ Ayrıca, Nahçıvan'ın serbest ekonomik bölge ilan edilmesi ve iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini öngören anlaşmalar da imzalandı.³⁴⁵

İki ülke arasında gelişen ilişkiler çerçevesinde İran, Ocak 1992'de Bakü'de büyükelçilik açtı.³⁴⁶ Aynı ay içinde İran Dışişleri Bakanlığı'ndan bir heyet ilişkileri gözden geçirmek ve Hazar'ın doğal kaynaklarının kullanımı ve petrol tesislerinin modernize edilmesi konularını görüşmek üzere Bakü'ye gitti.³⁴⁷ Ardından, Mütellibov, iyi komşuluk göstergesi olarak, 12 Şubat 1992'de İran Devrimi kutlamalarına kalabalık bir heyetle katıldı.

Bu arada, İran gelişen ilişkiler çerçevesinde, Azerbaycan'daki kültürel etkinliğini artırmak için Kiril alfabesinden Lâtin alfabesine geçiş konusundaki çalışmalarda kararın Arap alfabesi yönünde olması için sıkı bir çalışma içine girdi. Hatta bunun propagandasının yapılması için Tahran'da Kiril alfabesi ile özel yayınlar basılarak Azerbaycan'da dağıtıldı.³⁴⁸

³⁴² Nesib Nesibzade(Nesibli), Bölünmüş Azerbaycan Birleşik Azerbaycan, Baku, Ay-yıldız, 1997, s. 236.

³⁴³ Gareth Winrow, "Azerbaycan and Iran", Alvin Z. Rubinstein and Oles Smolansky (der.), Regional Power Rivalries in the New Eurasia: Russia, Turkey and Iran, Londra, 1995, s. 96.

³⁴⁴ Nesibli, "Azerbaycan İran ilişkileri: Geçmişte ve Şimdi", s. 143.

³⁴⁵ a.g.e.,143.

³⁴⁶ Winrow, "Azerbaycan and Iran", s. 96.

³⁴⁷ Durdular, "İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası", s. 128.

³⁴⁸ Nesibli, "Azerbaycan İran ilişkileri: Geçmişte ve Şimdi", s.141.

25 Aralık 1991'de tercihin Lâtin alfabesinden yana kullanılması ise İran'ın tepkisine sebep oldu. Öte yandan, İran din adamları Azerbaycan'a gönderilmekte, Tahran'dan İran devrimini öven yayınlar getirilerek dağıtılmaktaydı.³⁴⁹ İran'ın bölgede etkin olma bağlamındaki girişimlerinden biri de Karabağ sorununda arabuluculuk misyonunu üstlenmesiydi. Bu çerçevede, 25 Şubat 1992'de Dışişleri Bakanı Velayeti Baku'yu ziyaret ederek arabuluculuk önerisinde bulundu.³⁵⁰ İran'ın arabuluculuğu ile Azerbaycan ve Ermenistan yetkilileri 15 Mart 1992'de Tahran'da ateşkes memorandumunu imzaladılar.³⁵¹ Nisan'da İran Dışişleri Bakanı Yardımcısı ateşkes ve savaş tutsaklarının değişimi konusunda ayrıntıları görüşmek üzere Baku'yu ve Erivan'ı ziyaret etti.³⁵²

7-8 Mayıs'ta İran Devlet Başkanı Rafsancani'nin, Ermenistan ve Azerbaycan yöneticilerinin görüşmelerinde arabuluculuk yaparak ateşkes anlaşmasını imzalatmasının ardından, 9 Mayıs'ta Şuşa Ermeniler tarafından işgal edildi.³⁵³

Müteakiben, İran bu işgali kınadığını, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın bölünmez bir parçası olduğunu ve bölgede sınırların değiştirilmesine karşı olduklarını açıkladı. Böylece İran'ın arabuluculuk girişimleri başarısızlıkla sona erdi.³⁵⁴ İran'ın Azerbaycan Cumhuriyetinde en güçlü faaliyet gösterdiği bu dönemde ülkelerarası ikili ilişkilerde karşılıklılık esası İran'ın lehine değişmiştir.

İran'ın Azerbaycan'da etkinliğini artırma çabalarını yoğunlaştırdığı bir dönemde iktidara gelen AHC, İranla ilişkilerin eşitlik esasında kurulması ve İran'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığını tanıması yönünde çaba harcamaktaydı. Eşit ilişkileri geliştirme çerçevesinde Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofiq Gasımov'un İran'a ilk resmî ziyaretini 18-20 Ağustos 1992'de gerçekleştirdi.³⁵⁵ İki ülkenin dışişleri bakanlıkları arasında işbirliği protokolü imzalanan bu ziyarette ayrıca, Tebriz ve Nahçıvan'da karşılıklı konsolosluk açılması karara bağlandı.³⁵⁶ (Daha sonra Azerbaycan tarafı, resmi düzeyde Nahçıvan'da İran konsoloslugu açılmasına rağmen, Tebriz'de konsolosluk açılması engellenmiştir.) Gasımov, ziyaretinin,

³⁴⁹ Nesib Nesibli, a.g.e., s.142.

³⁵⁰ "Velayetinin Barış Ziyareti", Halk Gezeti, 26 Şubat 1992.

³⁵¹ Abdollah Ramezanzadeh, "Iran's Role as Mediator in the Nagorno-Karabakh Crisis", Bruno Coppieters (ed), *Confested Borders in the Caucasus*, kaynak <http://poli.vub.ac.be/publi/>

³⁵² Winrow, "Azerbaycan and Iran", s. 99.

³⁵³ Nesibli, "Azerbaycan-İran ilişkileri: Geçmişte ve Şimdi", s. 144.

³⁵⁴ Winrow, "Azerbaycan and Iran", s. 99.

³⁵⁵ Tahirzade, Elçi Bey, s. 106.

³⁵⁶ Baheddin Heziyev, "Öz ve Üvey İran(l)", *Azadlıq*, 22 Ağustos 1992. s. 6.

amacının İran'la o güne kadar imzalanan fakat henüz uygulamaya geçirilmemiş yaklaşık beş yüz anlaşma ve protokole canlılık kazandırmak olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁷ Görüşmelerde ayrıca, İran'ın Azerbaycan'a doğal gaz vermesi ve İran topraklarından geçerek Nahçıvan'a giden ulaşım ve enerji hatlarının yapılması konusunda görüş birliğine varılmıştır. İlişkilerin daha da geliştirilebilmesi amacıyla 1993 Ocak ve Nisan aylarında Azerbaycan Devlet Sekreteri Penah Hüseyinov İran'ı iki kez ziyaret ederek ekonomik ve kültürel alanlarda çeşitli anlaşmalar yaptı. Bu dönemde iki ülke arasındaki iktisadî ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi sonucu İran bu alanda Rusya'dan sonra ikinci konuma yükselmiştir.³⁵⁸

1.2 Azerbaycan-İran İlişkilerinde Soğuma Dönemi

İlk dönemlerde Azerbaycan-İran ilişkilerinde en önemli meselelerden biri Güney Azerbaycan sorunu olmuştur. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmen çay anlaşmalarıyla Azerbaycan'ın bölünmesi sonucu yaklaşık yirmi beş-otuz milyon Azerbaycan Türk'ünün İran'da hiç bir hakları olmadan yaşamak durumunda kalmaları ilişkilerde bazen kapalı, bazen da açık olarak gündeme gelmiştir.³⁵⁹ Bu gelişmenin temeli, daha 1988 yılında başlayan Milli Azadlık hareketi gösterilerinde "Birleşik Azerbaycan" sloganlarının sıklıkla ifade edildiği günlere dayanmaktadır. 1989 yılının sonlarına gelindiğinde Azerbaycan SSC ve İran arasında Azerbaycan'ın ikiye bölünmüşlüğü ifade eden Aras nehri üzerinde ticaret yapılması ve sınır rejiminin yumuşatılmasına ilişkin resmi görüşmeler sonuç vermemiştir.³⁶⁰

Bu konuda ilk girişim, Aralık 1989 başlarında Güney Azerbaycan'la bu tür insanî ilişkilerin kurulması talebi ile Aras nehri kıyısında yapılan gösterilerdir. 12 Aralık'ta Aras'ın her iki kıyısında gösteriler düzenlendi. Daha sonra 31 Aralık 1989'da Nahçıvan'da Sovyet-İran sınır engelleri halk tarafından yıkıldı. Daha sonra 31 Aralık günü Dünya Azerbaycan Türklerinin Milli birlik günü ilân edilmiştir.³⁶¹ Özellikle, Elçibey'in devlet başkanı seçimlerinden bir gün önce Azerbaycan Ulusal Televizyonunda yaptığı seçim konuşmasında İran'ın parçalanacağına ilişkin ifadeler kullanması İran'ın endişelerini daha da artırmıştır.³⁶² Öte yandan, resmi ikili ilişkiler düzeyinde "Güney Azerbaycan" konusu açıkça hiç telâffuz edilmemiştir. Nitekim, 18-20 Ağustos 1992'de İran'da temaslarda bulunan Azerbaycan

³⁵⁷ Baheddin Heziyev, a.g.m., Azadlıq, 22 Ağustos 1992. s. 6.

³⁵⁸ Elci bey, "Independence: Second Attempt", s. 79.

³⁵⁹ Nesibli, Bölünmüş Azerbaycan Birleşik Azerbaycan, s.236-237.

³⁶⁰ Nesibli, "Azerbaycan-İran İlişkileri Eskiden ve Şimdi", s.139.

³⁶¹ Nesibli, a.g.e., s.139.

³⁶² Elçi bey'in 6 Haziran 1992'de Ulusal Televizyonda yaptığı seçim konuşması.

Dışişleri Bakanı Tofiq Gasimov'a ziyaretin ardından yapılan basın toplantısında Elçi bey'in İran'a yönelik eleştirisel konuşmaları hatırlatıldığında, Gasimov, Elçi bey'in bu konuşmalarını devlet başkanı olmadan önce yaptığını ve bunun resmi devlet tarafı olarak kabul edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁶³

Ancak Elçi bey Güney Azerbaycan sorunu ile ilgili Güney Azerbaycan'da millî kültürün geliştirilmesine ve bu dilde eğitim yapılmasına, gazete ve dergi çıkarılmasına izin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun ardından, Tahran Üniversitesinin Türk (Azerbaycanlı) öğrencileri Azerbaycan konusunda bir panel düzenleyerek Güney Azerbaycan'ın sorunlarını milletvekillerinin katılımı ile tartışmışlar, İran'ın Azerbaycan politikasındaki ayrımcılığın eleştirildiği panel resmi Tahran'ı endişeye sürüklemiş, Ulusal Güvenlik Konseyi'nde konu görüşülerek bu tür konularla ilgilenecek özel bir grup oluşturulmuştur.³⁶⁴

Bu arada Azerbaycan, Güney Azerbaycan Türklerine her türlü vatandaşlık haklarından yararlanma olanağı sağlayacağını açıkladı. Devlet Başkanı Elçi bey, 2 Şubat 1993'de yaptığı bir konuşmada kendisi için güney-kuzey ayırımının olmadığını ifade ederek, Güney Azerbaycanlılara devlet kurumlarında görev alma hakkının sağlanması gerektiğini belirtmiştir.³⁶⁵ Bu gelişmeler İran'ı endişelendirirken, Tahran Azerbaycan konusunda ihtiyatlı davranmaya başlamıştır. Elçibey bunun bedelini hem iktidardan düşürülerek, hem de İran'ın Ermenistana yardım yapmasıyla ödemiştir.³⁶⁶

1.3 Hazar Petrolleri ve İran

Haydar Aliyevin iktidara gelmesiyle, ilişkilerde iyileşme gözükse de İran Devleti stratejik tutumunu Azerbaycan'dan yana kullanmamıştır. Petrol Boru Hatları belirlendikten sonra İran'ın tutumu daha da belirginleşmiştir. İran'da Rusya gibi Batı sermayesinin bu bölgeye yerleşmesinden rahatsız olmaktadır. İster Rusya, isterse de İran Kafkasya'da önemli jeopolitik konuma sahip Azerbaycan'a yapılan Batılı yatırımların kendileri için büyük tehlike arz ettiğini ve buna karşılık Ermenistan kozunu çok iyi kullanmaktalar.³⁶⁷ Bilindiği gibi

³⁶³ Baheddin Heziyev, "Öz ve Üvey İran (II)", Azadlıg, 25 Ağustos 1992. s. 3.

³⁶⁴ Nesibli, "Azerbaycan-İran ilişkileri: Eskiden ve Şimdi", s. 144.

³⁶⁵ Tahirzade, Elçi Bey, s. 199.

³⁶⁶ Yaşar Kalafat, Azerbaycan-İran bağlamında Güney Kafkasya'da Etno-sosyal Yapı, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, cilt:7, Sayı:01, s.225-227.

³⁶⁷ Yasin Aslan, Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, Ankara-Eylül-1997, s.88-90.

Yeltsin dönemi kabul edilen “Yakın Çevre” doktrini halen geçerliliğini korumaktadır. Moskova'nın eski Sovyetlerin güneyindeki politikasının en önemli destekçisi İran'dır. İran ve Rusya'nın batıyı özellikle de ABD'yi bölge dışında tutmak ortak çıkarlarıdır. Hazar denizi petrolünün tek yanlı gelişmesine iki ülkenin verdiği ortak veto bu işbirliğinin sadece bir parçasını oluşturmaktadır.³⁶⁸

Aslında, Petrol anlaşmaları imzalandıktan sonra, Azerbaycan kendi payından % 5'ini İran'a vereceğini açıkladı. Böylece Azerbaycan'da İran'dan büyük destek sağlamış olduğunu düşünmeye başladı. Azerbaycan tarafının karşılaştığı ekonomik sorunlarla beraber ülkedeki istikrarı da amaçlanarak kendi payının % 5'inin İran'a vermek istemesi, aslında bölgede devam eden güçlü jeopolitik mücadeleyi yansıtmaktadır. Ancak Azerbaycan tarafı, konsorsiyumdaki ülkelerin (Amerika) baskıları yüzünden İran'a verdiği % 5'lik payını iptal etti.³⁶⁹

Azerbaycan petrollerinin % 10'unun Rusya'ya ve % 5'ini İran'a verme isteği aynı zamanda Rusya-İran jeopolitik ortaklığını da ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, bölgedeki Türk nüfuzunu önleyecek iki ülke Rusya ve İran'dır. Bu yüzden, İran'daki teokratik rejimi desteklemekten dahi çekinmemektedir. Önemli petrol çıkarları bile, İran ve Rusya'yı karşı karşıya getirememiştir. Çünkü her iki ülkenin ekonomik ve siyasi çıkarları vardır. Her ne kadar itiraz etselerde ,ayrıca her iki ülke nükleer santraller konusunda işbirliği yapmaktadır.³⁷⁰ İran'ın bu türlü bir tutum sergilemesinin bir diğer nedeni ise içerisinde bulunan Azerbaycan Türk nüfusedir. İran'la Azerbaycan arasındaki bir diğer sorun ise Hazar Havzası'nın hukuki statüsüdür. Hazar Havzası'nın hukuki durumunda,Hazar kıyısı devletlerden Azerbaycan ve Kazakistan'ın izledikleri politikalar aynı doğrultudadır. Bunlar,Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi teklifini ileri sürmüşlerdir. Hazar'ın coğrafi açıdan göl olması,bu teklifini hukuki yönden doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Rusya ve İran ise, Hazar'ın kıyı devletleri tarafından ortak kullanımı savını ortaya atmıştır. Bunlara göre, Hazar kıyısı 5 devlet herhangi bir faaliyete başlamadan önce diğerlerine danışmak ve onların rızasını almak zorundadır. Bu sav, Hazar'daki doğal kaynakların kullanımını için de geçerlilik kazanmalıydı. Bunun anlamı şu ki Hazar

³⁶⁸ Ekici Gökçen, Gül Nazmi; a.g.m, s.370.

³⁶⁹ Zerkalo (Ayna), Ekim 1994.

³⁷⁰ Azerbaycan Parlamentosu, 1 Mayıs 1995.

Denizi'ndeki petrol ve diğer doğal kaynakları kullanımı Rusya ve İran'ın katılımı ve kontrolü altında gerçekleştirilmelidir.³⁷¹ 1996'da gerçekleşen Aşkabat Konferansı'nda konuşan Rusya Dışişleri Bakanı Yevgeny Primakov, Hazar'da iç suların 40-50 mil olarak belirlenmesi gerektiğini, denizin geri kalan kısmının ise ortak kullanıma açılmasını önerdi. Rusya'nın bu görüşü, Türkmenistan ve İran tarafından desteklenmiştir. Ancak, Azerbaycan resmi makamlarından gelen açıklamalara göre, Rusya-Ermenistan-İran üçlüsüne karşı Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan-ABD ittifakı desteklenmeli ve bölge genelindeki jeopolitik süreçlerde özellikle bunların etkinliği düşürülmelidir.³⁷² Bilindiği gibi İran dünya politikasındaki konumu nedeniyle Rusya ve Ermenistan ekseninde yer almaktadır. Her şeyden önce Azerbaycan devletinin sahip olduğu doğal kaynaklar tüm petrol ihraç eden diğer devletler gibi İran'ı da rahatsız etmektedir. İkincisi, İran nüfusunun 30 milyonu Azerbaycan Türkünden oluştuğu için her an parçalanacağından korkmakta ve Ermenistan'ı desteklemektedir.³⁷³

Diğer taraftan jeopolitik olarak İran, Ermenistan'ı güneyden nefes aldırırken, Ermenistan da İran'ın kuzey nefes borusu görevini yapıyor. İran-Ermenistan-Yunanistan ittifakı İran'ı Avrupa'ya taşımak anlamına gelir.³⁷⁴ Türk düşmanlığı yapan Yunanistan ve Ermeni lobileri, bölgede Türkiye'ye rakip olması açısından Avrupa ve ABD'de İran'ı desteklemektedirler. İran doğalgazının Ermenistan üzerinden Ukrayna'dan batıya açılması ekonomik dengeleri etkileyebilir.³⁷⁵

³⁷¹ Oumerserik Kasenev, "Russia, Trans Caucasia and Central Aisa, Oil, pipelines and Geopolitics" in Rotnald Sagdeev and Susan Eisenhower, Central Asia, Resolusion and Change (Chevy Chase, MD:Center for Political and Strategic Studies, 1995):69.

³⁷² Nesibli Nesib, a.g.e, s.102.

³⁷³ İran daha evvel kendi coğrafyasına çok daha yakın bir bölgede Azerbaycan'ın petrol arayabileceğini kabul etmiş ve Azerbaycan bu bölgede petrol arama faaliyetini başlatmıştır (bunlar "Talış deniz" ve Lenkeran Deniz" yataklarıdır).İran'ın Hazar'ın daha güneyinde Azerbaycan'a petrol arama ruhsatı tanımışken Hazar'ın daha kuzeyinde bir petrol arama konusunda Azerbaycan'a karşı tavır almasının sebebi, İran Türklüğünün Azerbaycan Türklüğü saffında yer alabileceğini göstermesidir. İran savaş uçakları Azerbaycan sınırlarını ihlal etmiştir. İran bu tutumu ile Azerbaycan'a askeri üstünlüğü olduğunu mesajını vermiştir. Bu gelişmeyi Azerbaycan'ın etnik tahripkarlıktan yana olmadığını anlatan açıklamaları takip etmiştir. Bu arada Azerbaycan Türkiye'den İran konusunda yalnız olmadığını tarzında mesajlar almıştır.

³⁷⁴ Kalafat Yaşar, Azerbaycan İran bağlamında Güney Kafkasya da Etno-sosyal yapı, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar, Sayı 1, s.242.

³⁷⁵ Yasin Aslan,Hazar Petrolleri,Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, Ankara-Eylül-1997, s.88-90.

IX BÖLÜM

1. AZERBAJCAN-GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİ

Şekil-9.1. Gürcistan Haritası

1.1 Diplomatik İlişkilerin Başlaması

Azerbaycan için eski SSCB cumhuriyetleri içerisinde ikili ilişkilerin geliştirilmesinde en önemli ülke Gürcistan olmuştur. Bu önemsenme, Gürcistan'ın Azerbaycan için Karadeniz

aracılığı ile Batıya çıkış kapısı olmasından kaynaklanmıştır.³⁷⁶ Ayrıca, Gürcistan'ın bağımsız olması Azerbaycan için Rusya yayılcılığı ve BDT üyeliğine itiraz etme konusunda bölgede bir müttefik kazanma anlamını da taşımıştır.

Bu yaklaşım bağlamında geliştirilen Azerbaycan-Gürcistan ilişkileri çerçevesinde 18 Kasım 1992'de iki ülkenin dışişleri bakanları Tofiq Gasimov ve Aleksandr Çivaidze arasında protokol imzalanması ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur.³⁷⁷ İki bakan arasında yapılan görüşmelerde ayrıca karşılıklı siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ile her iki ülkede bulunan Gürcü ve Azerbaycanlı azınlıkların durumu görüşülmüştür.³⁷⁸ Gürcistan'ın Borçalı bölgesinde bulunan Azerbaycanlı azınlığın eski Gürcü devlet Başkanı Gamsakhurdiya döneminde büyük baskılarla karşılaşmış olması iki ülke arasında zaman zaman gerginliklere sebep olmuşsa da, Şevardnadze'nin Gürcistan Meclis Başkanı seçilmesinin ardından bu sorunun çözülmesinde olumlu adımlar atılmıştır.³⁷⁹

Gürcistan'la ilişkilerin geliştirilmesi yönünde en önemli gelişme Şevardnadze'nin 3 Şubat 1993'de Bakü'ye yaptığı resmi ziyaretidir.³⁸⁰ Bu görüşme sırasında iki ülke arasında beş yıllık Dostluk, işbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Gürcistan'ın bir eski SSCB cumhuriyeti ile imzaladığı ilk anlaşma özelliğini taşımaktadır. Azerbaycan ayrıca, Gürcistan'a kredi sağlamış ve petrol vermiştir.³⁸¹ Bağımsızlık sonrası Gürcistan, doğudan batıya doğru uzanan gerek enerji gerekse ulaşım yollarının potansiyel koridoru durumuna gelmiştir. Dağlık Karabağ savaşı Gürcistan'ın önemini daha da artırmış, Ermenistan'ın Rusya ile Batıya ve Türkiye'nin Azerbaycan'a açılımı, Türkiye ile Azerbaycan'ın Ermenistan ile kayıt dışı ticari turistik ilişkileri Gürcistan üzerinden gerçekleştirmeye başlamıştır.³⁸² Kuşkusuz ki, Gürcistan Karadeniz aracılığı ile Batıya çıkış kapısı olması nedeniyle Azerbaycan Dış politikası açısından en önemli stratejik müttefiklerdir.³⁸³ Bu bağlamda, Gürcistan coğrafyasında cereyan eden olaylar Azerbaycan Dış Politikası

³⁷⁶ Oumerserik Kasenev, "Russia, Trans Caucasia and Central Aisa, Oil, pipelines and Geopolitics" in Rotnald Sagdeev and Susan Eisenhower, Central Asia, Resolusion and Change (Chevy Chase, MD:Center for Political and Strategic Studies, 1995):69.

³⁷⁷ "Diplomatik ilişkiler Oluşturuluyor", Halk Gezeti, 20 Kasım 1992.

³⁷⁸ Halk Gezeti, 20 Kasım 1992.

³⁷⁹ "Azerbaycan-Gürcistan ilişkilerinde Borçalı Sorunu", Azerbaycan Gezeti, 7-20 Kasım 1992.

³⁸⁰ "Halkların ve Liderlerin Arzusu Uyuşuyor" Azerbaycan, 5 Şubat 1993.

³⁸¹ "Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, işbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması" Azerbaycan, 9 Şubat 1993

³⁸² Kanbolat Hasan, Gül Nazmi; Kafkasya'da Cevaheti (Gürcistan) ile Krosnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları, Ermeni Araştırmaları, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Haziran-temmuz-Ağustos 2001, sayı : 2, s.139.

³⁸³ "Gürcistan Dostlara Yöneliyor", Azadlık, 5 Şubat 1993..

açısından büyük önem arz etmektedir.Yani, Gürcistan'da cereyan eden etnik sorunlar,en azından enerji koridorları bakımından incelemeye değerdir.

1.2 Etnik Sorunların Dış Güçlere Yansıması

Daha önce de değindiğimiz gibi Sovyetlerin çöküşünden sonra Rusya'nın eski hakimiyet rolünü sürdürmek istediği ve bir başka ifadeyle "bensiz olmuyor" politikaları şu an bile çözüm bekleyen bir çok sorunun temelini teşkil etmektedir. ³⁸⁴ Bu da aynı coğrafyayı paylaşan devletler için bir tehdit unsuru olmaktadır. Gürcistan jeopolitik açıdan Kafkasya'da çok önemli bir konuma sahiptir. Rusya'yla ortak sınırlara sahip olmakla beraber Rusya'nın Kafkasya'ya doğru yayılma alanı üzerinde bulunmaktadır. Ruslar 19-20 yüzyıl boyunca özellikle Bakü petrollerine ve Kafkasya'daki diğer doğal kaynaklara ulaşmak istedikleri için bu bölgelere yüksek stratejik önem vermişler. Bu bölgeleri devamlı kontrol altında tutmak eğiliminde bulunmuşlardır. ³⁸⁵

Gürcistan Petrol boru hatlarının en önemli aktörlerinden biridir. Ancak, boru hattının Gürcistan'a ait bölümünün seçtiği bölgelerde de istikrarsızlık vardır. Gürcistan, kuzey ve güney batısındaki(Abhazya ve Güney Osetya) çatışmalardan sonra güneybatısındaki (Cahaveti)³⁸⁶ meydana gelebilecek yeni bir etnik kökenli çatışmanın ülkeyi kesin bir parçalanmaya sürükleyebileceğinin farkındadır.Bunun içindir ki, Şevardnadze yönetimi, bir tarafta Türkiye, Azerbaycan, Ukrayna batı devletleri ve diğer tarafta Rusya, Ermenistan ve diğerleri olmak üzere iki devlet grubu arasında denge kurarak dış politikasını yürütmeye çalışmaktaydı. ³⁸⁷

Günümüzde Gürcistan yönetimi için etnik sorun kaynağı olan Abhaz ve Osetlerin coğrafi pozisyonu, hem Gürcistan devleti için, hem de Hazar enerji rezervleri için önemli bir konudur. Gürcistan, SSCB'nin üyesi iken üç özerk yapıyı içinde bulundurmaktaydı. Bunlar Abhazya Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Güney Osetya'nın özerkliği etnik kökene,

³⁸⁴ Gasımov, Uluslararası ilişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), s. 93.

³⁸⁵ Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova- Erivan-Tahran Jeopolitik Kuşatması", Stratejik Analiz, cilt 1, no 4, 2000, s. 63.

³⁸⁶ Cevaheti Gürcistan'ın Güney batısında yerleşen bir vilayettir. Nüfusunun çoğunluğu Ermenilerden oluşmaktadır. Türkiye için stratejik öneme sahiptir. Ardahan ile komşudur. Yine Cevaheti Türkiye'nin Türk gözü (Posof) sınır kapısı ve açılması planlanan Aktaş (Çıldır) sınır kapısı üzerindedir. Bakü-Ceyhan boru hattı ve Kars Tiflis demiryolu projeleri bu eyaletten geçmektedir. Ayrıca Cevaheti zorunlu göçe tabi tutulan Ahıska Türklerinin yaşadığı bir yerdir.

³⁸⁷ Nesibli,a.g.m., Stratejik Analiz, cilt 1, no 4, 2000, s. 63.

Acaristan'ın özerkliği ise dini farklılığa dayanmıştır. SSCB'nin çöküşü sürecinde Abhazya ve Güney Osetya ile Gürcistan arasında etnik çatışmalar ortaya çıkmış, bunun sonucunda her iki özerk yapı Gürcistan'ın fiilen kontrolü dışına çıkmıştır. Acaristan ise bir takım bağımlılıkların dışında, siyasi olarak Gürcistan egemenliğinin dışında fiili olarak bağımsızdır.³⁸⁸

Gürcistan'ın yüzölçümü 69.500 km²'dir. Abhazya'nın 8.600 km² ve Güney Osetya'nın yüzölçümü de 3.900 km²'dir. Yani bu bölgeler Gürcistan'ın % 18'ini oluşturmaktadır. Çünkü Gürcistan'ın yaklaşık olarak beşte biri olan bu bölgeler bağımsız olur ya da başka bir devlete bağlanırsa, hammadde ve turizmde stratejik unsurlar göz önüne alındığında Gürcistan'ın müttefikleri ciddi bir biçimde zayıflar.³⁸⁹ Gürcistan'daki Azerbaycan Türkleri ve Ermeni etnik unsurları düşünüldüğünde bunların coğrafi pozisyonları da Gürcistan'ın etnik bileşimi için önemli rol oynamaktadır. Bu etniklerin büyük bir kısmı kendi bağımsız devletlerine karşı komşu coğrafyalarda yaşamaktadır.³⁹⁰

Ermeniler esas olarak Bolnisi, Akhalkalaki ve Muntotsimma'da da yaşamaktadırlar. Azerbaycan Türkleri ise kuzeyde Marneuli, Bolnisi, Gardabani ve Dmanisi bölgelerinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Gürcistan'da diğer etnik unsurların kendi etnik devletlerine dönmek istekleri³⁹¹ ve bu isteği beraberinde getireceği ekonomik problemler bulunmaktadır.

Gürcistan'da Abhazlar ve Gürcüler arasında gerginlik ateşkese rağmen devam etmektedir. Gürcistan ordusu 1993 yılında Suhumi'den çekilmek zorunda kalmış ve Abhazya bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat bu güne kadar Türkiye dahil hiçbir ülke bu bağımsızlığı tanımamıştır. Gürcistan ile Abhazya arasında bir sınır oluşturulmuş ve bu sınırda Rus barış gücü askerleri bulunmaktadır.

Öte yandan Gürcistan'a bağlı Güney Osetya bölgesi ülkeden ayrılarak Rusya Federasyonuna bağlı Kuzey Osetya ile birleşmek için çaba harcamaktadır. Abhazya ve Güney Osetya sorununa barışçı çözüm getirme yolundaki gayretler devam etmektedir. 1993 yılında Abhazya bölgesinde çıkan çatışmada yaklaşık 300 bin göçmen ülkenin çeşitli

³⁸⁸ ARSLAN, Y., " Azerbaycan Bilmecesi Petrol Darbeler ve Gerçekler", Avrasya Dosyası, ABD Özel, cilt:1,sayı:4, Kış 1994/95,Ankara

³⁸⁹ (Fahrettin Çiloğlu, Rusya Federasyonunda ve Transkafkasya'da etnik çatışmalar, Ankara, 1998, s.123

³⁹⁰ Nesibli, Nesib, Azerbaycan Jeopolitiği ve Petrol, Baku, Hazar Üniversitesi yayını, 2000.

³⁹¹ (Çiloğlu Fahrettin, Rusya Federasyonunda ve Transkafkasya'da etnik çatışmalar, Ankara, 1998, s.172)

bölgelerine dağılmış bulunmaktadır. Abhazya’da Rusya Federasyonu cumhuriyetlerinden “gönüllüler” ve Sovyet Ordusunun artıkları tarafından desteklenen Abhaz ayrılıkçılar ile devletin bütünlüğünü korumak isteyen Gürcü milliyetçileri arasında süren bir etnik çatışmalarda günümüze dek 17 binden çok asker ve sivilin öldüğü sanılmaktadır³⁹²

Güney Osetya’da Gürcü milliyetçiler ile ayrılıkçı Güney Osetyalılar arasında süren etnik çatışmalarda ise 1990 yılından bu yana yaklaşık 800 kişinin öldüğü, 1500 kişinin yaralandığı ve 117 köyün yakıldığı bildiriliyor. Karşılıklı bombalar nedeniyle Güney Osetya’nın başkenti Tshinvali’de evlerin % 80’inden fazlası yıkılmış durumda.³⁹³ Temmuz 1992’de 600 kişilik barış gücü birliğinin bölgeye yerleştirilmesi ile sıcak çatışmalar sona ermiş bulunuyor.(en azından şimdilik) Güney Osetya: Gürcistan tarafına göre 1990’larda başlayan bu sorun Güney Osetya’nın Rusya Federasyonuna katılmak için Moskova’ya başvurması Gürcistan’ın Moskova’dan bağımsızlaşma yönelimini engellemeye yönelik olduğu yönündedir. Osetler ve Abhazlar Sovyetler Birliğinden ayrılmayı istemiyorlardı. Gürcistan tarafı aynı zamanda Rusların Gürcistan’ın bağımsızlığını ezmek için çatışmayı körüklemekle suçluyor ve Güney Osetlere yardım ettiklerini belirtiyordu³⁹⁴

Haziran 1992’ye kadar resmi olarak tarafsız bir tutum benimseyen Rusya tarafı çatışmanın Rusya topraklarına sıçrayacağı endişesini dile getirerek Kuzey Osetya topraklarına sığınan Güney Osetya’lı mültecilerin evlerine dönmelerine izin verilmesini talep etti. Rusya parlamento sözcüsü Ruslan Hasbulatov eğer Gürcistan Güney Osetler’e karşı düşmanlığını hemen durdurmazsa Rusya tarafı Osetlerin Federasyona katılma isteklerini yeniden değerlendirmek “zorunda” kalabilecekleri uyarısında bulunmuştur. Bunu müteakiben Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin Gürcistan sınırları içindeki bir bölge olan Güney Osetya’da olağanüstü hal ilan etti. Bu dönemdeki Rus-Gürcü gerginliği 15 Temmuz 1992’de iki devlet başkanının Soçi’de bir anlaşmaya varması ile son buldu. (Şevardnadze-Yeltsin) Anlaşmaya göre Gürcistan ile Güney Osetya arasında fiziki bir engel oluşturmak üzere 7 km güvenlik alanı boyunca Rus birlikleri yerleştirilecektir³⁹⁵

Gürcistan’da vuku bulan bir diğer sorun ise, Acaristan Sorunudur. Batum merkez olmak üzere 1627 yılından itibaren Osmanlı yönetimine giren Acara halkı İslamiyet’i kabul

³⁹² Fahrettin Çiloğlu, a.g.e., s.178.

³⁹³ Çiloğlu Fahrettin, a.g.e, s.175.

³⁹⁴ Ağacan Kamil, ASAM Yayınları, Sayı 14, Haziran 2001, s.23.

³⁹⁵ Çiloğlu, Fahrettin, a.g.e, s.198.

etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde stratejik öneme sahip olduğu için büyük güçler arasında birkaç kez el değiştiren Acaristan bölgesi nihayet 12 Ekim 1921 yılında Kars Anlaşması'nın 6. Maddesi gereğince, geniş yönetsel özerkliğe kavuşması koşuluyla Gürcistan'a bırakılmıştır.³⁹⁶ Günümüzde, Gürcistan'daki diğer iki özerk yapıdan farklı olarak etnik açıdan büyük ölçüde Gürcü olan bu bölge, Gürcistan'ın toprak bütünlüğü fikrine bağlı olmakla beraber Merkez yönetimle bazı sorunlar yaşamaktadır. Aslında Tiflis ile Batum arasındaki gerginlik ideolojik problemlerden çok iktidar paylaşımından kaynaklanmaktadır.

Yukarıda değindiğimiz, Acaristan özerk cumhuriyetinin Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne bağlılığı fikri bu gün karşı karşıya oldukları mevcut sorunların çözümü için yeterli değildir. Örneğin, Gürcistan yönetiminin 15 yıl daha ülkede kalmak istenen Rus askeri üslerinin ülkeden çıkmasını istemelerine rağmen, Acaristan yönetiminin üslerin çıkmasına karşın oluşu merkez yönetimi zorda bırakmaktaydı. Bu belirsiz süreç de Rusya Acaristan'ı ayrılıkçı yönünde destekleyebilir ki, Gürcü aydınları da bunu dile getirmektedirler.

Bir başka açıdan baktığımızda ise Türkiye ile Gürcistan arasında kara bağlantısını sağlaması açısından da bu bölge önemli sayılmaktadır. Bu durum, Rusya'ya kendisine rakip olarak gördüğü Türkiye'nin komşu ülke olan Gürcistan'la ve devamında Azerbaycan'la kara bağlantısını kesme fırsatı veriyor. Dolayısıyla, Rusya bu bölgede barış ve güvenliğin sağlanmasını istemeyecektir. Çünkü Rusya bu bölgede barış ve istikrarın ortadan kalkmasını kendi yararlarına uygun görmektedir.³⁹⁷ Ayrıca, Abhazya ve Acaristan'ın Karadeniz kıyısında yerleştiklerine dikkat çekmektedir. Denizlere açılma politikası ve bu alanın katkısız bir ulusun kontrolünde olmaması politikasıyla beraber 'içten kontrol' ilkesinin amaçlandığı varsayımı düşünülmelidir.

1.3 Bölgede İttifak Arayışları

Söz konusu jeopolitikte vuku bulan bir diğer gelişme ise GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldavya) birliğidir. Bu fikir Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze tarafından ortaya atılmıştır. Resmi Tiflis, üzerindeki Rusya baskılarını azaltmak için devamlı Batı yanlısı bir siyaset izlemekle beraber, bölgesel ittifak arayışlarını da devam ettirmiştir. Bu bağlamda Gürcistan, Azerbaycan, Ukrayna Özbekistan ve Moldavya

³⁹⁶ Ağacan Kamil, ASAM Yayınları, Sayı 14, Haziran 2001, s.23.

³⁹⁷ Ağacan, Kamil, a.g.e., s.34.

arasında imzalanan anlaşma Rusya'nın jeopolitikteki etki alanını yarmak açısından yüksek önem arz etmektedir. Hatta Gürcistan tarafı GUUAM çerçevesinde askeri birlik yapmasını bile teklif etmektedir.³⁹⁸ GUUAM'ın petrol boru hatları açısından Bakü-Novorossisky hattına alternatif oluşturduğu Bakü petrollerinin Gürcistan üzerinden Ukrayna'ya oradan ise Polonya limanlarına ulaştırılacağı sık sık vurgulanmıştır. Bu proje, (daha sonraları Avrasya Ulaşım Koridoru olarak adlandırılacak olan) Bakü Ceyhan gibi, bölgede Rus etkisinin önemli ölçüde zayıflatılması amacıyla gündeme gelmiştir.

Avrasya ulaşım koridorunun yapımı, Türkiye tarafından gündemde tutulan Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Kars-Tiflis Demiryolu Projeleri Rusya'nın Güney Kafkasya üzerindeki nüfusunu azaltabilecek girişimlerdir. Bu nedenle Rusya'nın, bu enerji ulaşım koridorları projelerinin geçiş güzergahları üzerindeki çoğunluğu Ermenilerden oluşan Gürcistan'ın Cehavati vilayetinde projeleri belirsiz bir tarihe kadar rafa kaldıracak bir çatışmayı çıkarması ve veya desteklemesi olası bir gelişme olacaktır. Bölgedeki bir çatışma Gürcistan'ın kaldırmak istediği Ahalkelek Rus üssünün mevcut konumunu sağlamlaştıracaktır.³⁹⁹

Sonuç olarak günümüzde hala çözüm bekleyen bu sorunun da bir çok diğer bölgelerde olduğu gibi stratejinin bir uzantısı olarak Gürcistan'ın kendi toprakları üzerindeki otoritesini kırmak amacı ile Sovyet Rus yası tarafından yaratıldığı söylemleri çoğunluk teşkil etmektedir. Gürcistan'ın bölgede ittifak arayışlarının devam ettiğini söylemek daha doğru olurdu. 1997 yılında BDT içinde Rusya'ya karşı cephe alan Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna arasında siyasi ve ekonomik güçlü bir ittifak olduğu görülüyordu. Kasım 1997'de Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze'nin Kiev ziyaretinde, Hazar petrolünün Gürcistan'dan geçerek Ukrayna'ya (Odessa) gönderilmesi, Kiev'in Abhazya'nın ayrılma talebine karşı bölgeye askeri birlik gönderme yöntemi de dahil daha aktif bir biçimde desteklenmesi ve Gürcistan'ın asker gücünün artırılması yolunda çaba harcanması kararlaştırıldı.⁴⁰⁰ Bölgeyi istikrarlaştırma çabaları konusunda endişe duyulan en büyük gücün Rusya olduğu varsayılmaktadır.

³⁹⁸ Azadlık Gazetesi, 10 Aralık 1998.

³⁹⁹ Gürcistan tarafı Rusların Gürcistan'daki ayrılıkçı hareketleri desteklediğini öne sürerek Ahalkelek askeri üssünü kaldırmak istemektedir.

⁴⁰⁰ Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s.26-28.

Kafkasya bölgesinde, 1998 ilk aylarında Ermenistan devlet başkanı Levon Ter Petrosyan istifa etmek zorunda kalmasını hemen ertesinde Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze'ye karşı ciddi bir suikast girişiminde bulunulması, gözleri bir kez daha Rusya'ya çevirmiştir. Bu suikast ten sonra Gürcistan Devlet başkanı "suikastın perde arkasında Rus gizli servisinin bulunduğu"nu ileri sürmüştü ve suikasttan kısa süre sonra çıkan çatışmada öldürülen bir suikastçının Rusya pasaportu taşıyan bir Çeçen olduğu açıklanmıştır. Bu olay üzerine Gürcistan Rusya ilişkileri yine gerilmiş Gürcistan'daki Rus üsleri yeniden tartışma konusu olmuştur.⁴⁰¹ Bir diğer açıdan baktığımızda NATO'nun genişleme süreci açısından Gürcistan stratejik yüksek bir önem taşımaktadır. Genişleyen NATO güvenlik kemeri, Kara denizi bir "NATO Gölü" haline getirebilir. NATO'nun Rusya'yı çevreleme politikası açısından da Gürcistan çok önem taşımaktadır.⁴⁰²

Bundan kaynaklanıyor olmalı ki, 1 Mayıs 2001'de Gürcistan ile NATO kuvvetleri ortak bir tatbikat düzenlemişlerdir. Aynı tarihte Gürcistan devlet başkanı Eduard Şevardnadze Abhazya ile BM'deki görüşmelerine Rusya tarafının engel olduğunu açıklamıştır.⁴⁰³ Aslında Rusya, Batı değerlerinin Rus toplumu ve kültürü üzerinde yapacağı olumsuz etkiden hep korkmuştur. NATO'nun genişlemesinin Rusya'daki çeşitli politik güçler tarafından nasıl algılandığına bakıldığında, üst düzey politik ve askeri liderlerin, genişleme sürecinin Rusya'yı hedef aldığı ve Rusya'nın ulusal çıkarları için buna karşı çıkılması gerektiği kanısında oldukları görülmektedir.⁴⁰⁴ Gürcistan tarafı Abhazya'daki Rus barış gücünün çekilmesi gibi bir taleplerinin olmadığını belirtirken 28 Nisan 2001'de Gürcistan'ın mültecilerden sorumlu devlet bakanı Valeri Vashakidze ait 1999'dan beri Gürcistan'da geçici olarak yerleşen Çeçenlerin tekrar evlerine dönmeleri için Rus yetkililerle acil görüşmelerin başlanması gerektiğini söylemiştir.⁴⁰⁵

20 Mayıs 2001'de ise Rus tarafından Kuzey Osetya masası şefi Vladimir Bezugliy, CIA'nın çeçen savaşçılara Gürcistan üzerinden yardımcı olduğunu bildirmiştir. 3 Eylül 2001

⁴⁰¹ Tuncer, idil, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", Gencer Özcan ve Şule Kut, (der.), En Uzun On Yıl, İstanbul, Boyı yayınları, 1998,3.445-471.

⁴⁰² Nesibli, Nesib, "Azerbaycan ve Moskova- Erivan-Tahran Jeopolitik Kuşatması", Stratejik Analiz, cilt 1, sayı 4, 2000, s. 61-72.

⁴⁰³ Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Sayı 14, Haziran 2001, s.130.

⁴⁰⁴ Çaşın Mesut Hakkı, Rus İmparatorluk Stratejisi, Rusya-Ukrayna Araştırmalar Dizisi:3 Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002. s.307.

⁴⁰⁵ Olson, Robert, Türkiye ve Rusya'nın Dış Politikaları, 1991-1997 Kürt ve Çeçenistan Sorunları, Der: Özen Özcan, Akınhay Osman, Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke, Everest Yayınları- İstanbul, Birinci Basım: Aralık 2002, s.190-198.

tarihinde ise Moskova'nın Tiflis'e haber vermeden Gürcistan toprakları üzerinde bir askeri operasyon düzenlemesi Gürcistan tarafından eleştirilmiştir.⁴⁰⁶

21 Aralık 2001'de Rusya başbakan yardımcısı İlya Klebanov Sansasyonel bir açıklamada bulunarak, Rusya'nın Ahalkelek ve Batım askeri üslerinin Gürcistan'daki kalma sürecinin 15 yıl daha uzatılmasını istedi. Gürcistan Devlet Başkanı Gyorgi Arsenişvili ile bir araya gelen Gleybanov, Rusya'nın Batım ve Ahalkelek askeri üslerinden varlığını devam ettirmesi halinde, Abhazya ve Güney Osetya anlaşmazlıklarında Gürcistan merkezi yönetimini destekleyecekleri sinyallerini verdi.⁴⁰⁷ 24 Aralık 2000'de Gürcistan'a giriş yapacak tüm Rusya Federasyonu Federal ordu mensuplarına, 2 Ocak 2001 tarihinden itibaren vize zorunluluğu getirildi. Ardınca, 7 Ocak 2001'de Rusya Federasyonu, Gürcistan'ı 'tehlikeli ülke' ilan ederek vatandaşlarının bu ülkeye girmemelerini istedi. Özellikle Ahmeta bölgesinde Çeçen savaşçılar tarafından çok sayıda yerli ve yabancı işadınının kaçırıldığı iddia edildi. Ayrıca Çeçen mültecilerin yerleştiği Pankisi bölgesini de Rusya vatandaşları için yasak bölge ilan edildiği öğrenildi.⁴⁰⁸ 15 Ocak 2001'de Gürcistan Parlamentosu Savunma ve Milli Güvenlik Komisyonu Başkanı Giyorgi Baramidze, Rusya ile Gürcistan arasında, Sovyetler Birliği'nin mirası olan eski deniz kuvvetleri filosu ile ilgili konunun tartışmalara sebep olduğunu belirtti. Gürcistan Savunma Bakanlığında bu tarihte yapılan açıklama ise Rusya'nın Kara deniz Filosundan Gürcistan'ın payına düşen savaş gemilerini Gürcistan'a devretmesi gerektiği bildirildi.⁴⁰⁹

Sonuç olarak; Şeverdnadze'nin iktidardan indirilmesiyle başlayan dönem ve bölgede artan çatışmalardan anlaşılacağı üzere, görünen şu ki, daha uzunca bir süre Rusya, Kafkasya jeopolitiğini ve buradaki çıkarlarını kontrol etmek için, bu bölgeyi istikrarsızlaştırma politikaları yürütecektir. Çünkü Gürcistan, Rusya'nın jeopolitik karşıtları olan ABD, Türkiye ve Azerbaycan ittifakını desteklemektedir.

11 Eylül sonrası oluşan Uluslararası işbirliği ortamı Rusya'nın yararına olmuştur. Son olarak, Rus yönetiminin Gürcistan sınırları içindeki Pankisi Vadisi konusundaki kararlılığı da Rusya'nın 11 Eylül kozunu gelecekte de kullanacağını bir göstergesidir.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Ekici Gökçen, a.g.e, s.149.

⁴⁰⁷ Ekici Gökçen, a.g.e, s.146.

⁴⁰⁸ Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Sayı 14, Haziran 2001, s.130.

⁴⁰⁹ ASAM, Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı 10, Şubat 2001, s.101-103.

⁴¹⁰ Utku ,Yapıcı, Küresel Süreç Ve Türk Dış Politikasında Yeni Açılımlar, Orta Asya Ve Kafkasya,Otopsi Yayınları, 1.Basım/Mayıs 2004, s.83.

X BÖLÜM

AZERBAIJAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Bu iki devlet arasındaki ilişkilerin daha çok tarihsel gelişmeler sonucu şekillendiği gözlemlenmektedir. 1828-1829 Edirne Antlaşması'ndan sonra, bölgede söz sahibi olmaya çalışan Ruslar Anadolu Ermenilerini, Türkmen çay Antlaşmasından sonra da İran Ermenilerini Kafkaslara getirerek Karabağ'a yerleştirmişler ve bu tarihlerden sonra, önce nüfus dengesini sağlamışlar daha sonra da Türkleri azınlığa düşürme çabalarına hız vermişlerdir. Gözükten şu ki, Rus politikaları sonucu, bu bölgede bir Ermeni devleti kurulmuştur.

Şekil-10.1. "Ermenistan" Haritası

29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katılınca, Türk Orduları Ruslara karşı cephe açmak zorunda kalmıştır. Enver Paşa komutasındaki Türk Ordusu Kafkasya cephesinde Ruslardan daha çok Ermenilerle karşılaşmıştır. Ruslarla beraber savaşa katılan Ermeniler her zamanki gibi Ruslar ve İngilizler tarafından silahlandırılmışlardır. Bunu fırsat bilen Ermeniler Erivan bölgesinde yaşayan Türklere karşı soykırıma başladılar.⁴¹¹ Bu olay üzerine bölgenin yerli nüfusu olan Türkler göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır ki, buda bölgenin Ermenileştirilmesine olanak sağlamıştır.

Böylece, 20 yy başlarında Doğu Anadolu'da hızla örgütlenmeye başlayan Ermeniler "Büyük Ermenistan" düşüncesi çerçevesinde, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yaşadıkları topraklar üzerinde etnik çatışmalara ve ayrılıkçı hareketlere yöneldiler. Nihayet, 20 yy başlarında, hedefine ulaşamayan Ermeniler, SSCB çöküş sürecinde Azerbaycan'a cephe açmıştır. 20. yüzyıla damgasını vurmuş sorunlardan biri olarak tarihe geçen Karabağ sorunu, 1988-1994 arası sıcak çatışmalardan sonra % 20 Azerbaycan toprağının işgal altında olduğu bir ortamda imzalanan ateşkesle, kalıcı bir çözüm beklemektedir. Bu arada Azerbaycan Ermenistan ilişkilerindeki bir diğer ihtilaf konusu olan Zengezur Sorununu ise bir başka bölümde incelenecektir.

1. Karabağ Sorunu

Azerbaycan, Türk dünyasının en hassas mevkiinde yer alan, ancak yaşadığı olaylarla en talihsiz olan memleketidir. Gerek coğrafya itibarıyla bulunduğu mıntıka, gerekse komşularının yer altı ve yer üstü kaynaklarına diktikleri göz, bu talihsizliğin artmasına sebep olmuştur. Bugün bölgede devam eden hakimiyet mücadelelerinin arkasında da bu yerin jeopolitik konumunun payı büyüktür. Bu bölge içerisinde yer alan Karabağ çok eski zamanlardan beri Türklerin yerleştiği bir yer olmuştur. Bölgede yoğun olmamakla birlikte Ermeniler de var olmuştur. Ancak Ermeni nüfusu hiçbir dönemde Karabağ'da Türk nüfusunun önüne geçmemiştir.

Ermenilerin Karabağ'a yönelik iddiaları genellikle, Karabağ'ın hep Ermenistan'a bağlı olduğu, Sovyet yönetiminin Karabağ'ı zorla alarak Azerbaycan'a bağladığı şeklindedir. Fakat resmi belgeler tam tersini söylemektedir. Rusların Karabağ bölgesine gelmeleri ve

⁴¹¹ Süslü Azmi, Kırcıoğlu Fahrettin, Yinanç Refet, Hallaçoğlu Yusuf, Türk Tarihinde Ermeniler (Temel Kitap) Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:2, Birinci Baskı, Ankara, 1995, s. 234

buralarda hakimiyet kurmalarından sonra Karabağ Ermenilerinin de Ermenistan'da yaşayan Ermenilerin tek hedefi Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak olmuştur. Bu hedefi gerçekleştirmek için de her fırsatta meşru veya gayri meşru yollara baş vurmuşlardır.

Ermenistan 23 Ağustos 1990'dra egemenliğini ilan ederken uluslararası hukuku hiçe sayarak Karabağ'ı kendi toprağı olarak gösterdi.⁴¹² 1990'lı yılların başlarında sıcak çatışmalara sebep olan Karabağ sorunu, çözülmesi çok zor bir bilmece haline gelerek 21. Yüzyılda da konuşulmaya devam edecektir. Her ne kadar son dönemlerde sorunun çok yakında çözüleceğine ilişkin açıklamalar sıkça duyulsa da gerçek bir çözümün kısa vade de gelemeyeceğı açıktır. Öncelikle Karabağ bölgesinin coğrafi yapısı ve tarihsel geçmişine kısa da olsa göz atacağız.

1.1 Coğrafi ve Tarihsel Açından Karabağ

1.1.1 Karabağ'ın Coğrafyası ve jeopolitik önemi

Karabağ Azerbaycan'da Kür ve Araz ırmakları ile şu anda Ermenistan sınırları içinde bulunan Gökçe gölü arasındaki dağlık bölge ile bu bölgeye bağlı ovalardan oluşan bir yerdir. Aynı zamanda 17. Yüzyılda bu topraklarda kurulan bir Azerbaycan Türk Hanlığı'nın da adını ifade ediyor.⁴¹³ Karabağ, Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile beraber, Ermenistan ve İran'ı da kontrol edebilecek bir noktada bulunması nedeni ile bölge açısından jeopolitik konuma sahiptir.

Karabağ; Ağdam, Terter, Yevlah, Fizuli Beylegan, Gubadlı, Cebrayıl, Mingeçevir, Ağacabedi, Hocavendi, Şuşa, Hankendi, Laçın, Kelbecer, Hanlılar, Gorus, Akdere, Berde, Zengezur, Hadrut illerinden oluşmaktadır. Dağlık Karabağ ise Hankendi merkez olmak üzere Şuşa, Akdere, Hadrud, Hocavendi, Askeran.⁴¹⁴

Azerbaycan Anadolu'nun Hazar Denizine kadar varan bir bölümü ve dolayısıyla uzantısıdır. Karabağ bir bütün olarak 44-51 boylamlarında, 34-42 enlemlerinde yaklaşık 25 bin km²'lik bir alana sahip olup "Odlar Yurdu" olarak anılan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin

⁴¹² Le Monde, 24 Ağustos 1990.

⁴¹³ Dağlık Karabağ aynı zamanda 1991 yılında ortadan kaldırılıncaya kadar, Azerbaycan içinde Özerk bir bölgenin de adıydı.

⁴¹⁴ Rayon, Azerbaycan'da ilçeden büyük, ilden küçük idari birimi ifade eder.

toprakları içerisindedir ve Cumhuriyete bağlı özerk bir vilayet şeklindeydi. Merkezi Hankendi'dir.

Şekil-10.2. Azerbaycanın İşgal altında Olan Karabağ Bölgesi (İşaretli Alan)

Coğrafi olarak Dağlık Karabağ, Azerbaycan'ın Kür ve Araz nehirleri ile Gökçe gölü arasında kalan dağlık alanların ve bunlara bağlı ovaların meydana getirdiği bölgeyi kapsar. Bugün "Dağlık Karabağ" veya Rusça "Nagorny Karabağ" adlarıyla tanımlanan 4,932 km² büyüklüğündeki bölge tarihi Karabağ topraklarının ancak dörtte birine tekabül eder. Yalnız, Karabağ ile Dağlık Karabağ bölgesini birbiriyle karıştırmamak gerekir. Dağlık Karabağ, Karabağ'ın yüzölçümünün (18.000 km²) sadece 4392 km.lik kısmını teşkil eder. Karabağ

Ağdam, Terter, Yevlah, Füzuli, Beylegan Kubatlı, Cebrail, Mingeçevir, Ağcabedi, Hocavend, Şuşa, Hankendi, Laçın, Kelbecer, Hanlar, Gorus, Akdere, Berde, Zengezur, Hardut rayonlarından oluşmaktadır. Ama Dağlık Karabağ Hankendi merkez olmak üzere Şuşa, Akdere, Hadrut, Hocavend, Askeran rayonlarından oluşmaktadır.⁴¹⁵ Karabağ Güney Kafkasların Doğu kesiminin bütün arazi özelliklerini taşır. Kıbrıs adasının yarı büyüklüğünde olan bu bölge, maden yatakları, petrol ve doğalgaz kuyuları, mineral suları, orman ürünleri ve tatlı su balıkçılığı ile ekonomik yönden önemli bir merkezdir. 210.000 hektar tarıma elverişli arazisi vardır ki, bunun 23.000 hektarında sulu tarım yapılır.

Toprak olarak Karabağ bütün Azerbaycan arazisinin % 5'ine sahiptir. Ermenilerce işgal edilmeden önce toplam Azerbaycan sanayisinin yaklaşık % 3'ü tarımın yaklaşık % 3,5'u Karabağ'ın payına düşmekteydi. Karabağ, Kafkaslar bölgesinin hakim bir noktasında, Azerbaycan'ı Ermenistan'ı, ve İran'ı kontrol edebilecek bir konumdadır. Çarlık Rusya'sı Generali Sisyanov 22.05.1805 tarihinde Karabağ'ın işgalinin hemen arkasından Çar'a gönderdiği raporda "Karabağ coğrafi yeri bakımından Anadolu'nun İran'ın ve Azerbaycan'ın kapısı sayılır" demek suretiyle bölgenin stratejik önemini belirtmiş ve burada dengeyi kendi yararına çevirmek için Müslümanların arasına Hıristiyan unsurların (burada amaçlanan Ermenilerdir) yerleştirilmesini önermiştir. Karabağ'ın coğrafi konumu ve jeopolitik önemi, tarih boyunca kuzeyden, güneyden ve doğrudan gelen kavimlere yerleşme imkanı sağlamıştır. Bu kavimler Karabağ'ı "kışlak" olarak kullanmışlar, büyük hükümdar ve fatihler "Karargah" olarak değerlendirmişlerdir.

1.1.2 Karabağ Tarihine Kısa Bakış

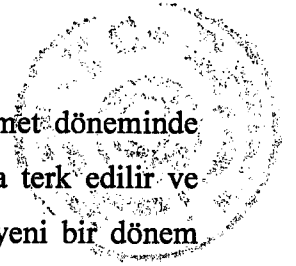
Bölge Karabağ adını Arap istilasından sonra Müslüman olan kavimlerin hakimiyeti döneminde almıştır. Bütün bölgenin Türk hakimiyeti altına girmesi ve büyük Türk yerleşme hareketleri 11. yy ile 13. yy arasında gerçekleşmiştir. İskitler, Partlar, Arşaklar, Ablanlar, Selçuklular, İlhanlılar, Timur oğulları, Kara koyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar bölgeye yerleşmişler ve Karabağ'ı yurt ve vatan edinmişlerdir.⁴¹⁶ Aynı zamanda Karabağ bölgesine Moğollar döneminde Doğudan, Anadolu'dan Suriye'den gelen veya Timur tarafından getirilen Türk aileleri de Karabağ'ın tamamen Türkleşmesini sağlamıştır.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Azerbaycan Özel,2001, Cilt 7.s.34.

⁴¹⁶ Cemalettin Taşkıran, Günümüzde Karabağ Meselesi, Genelkurmay Basım evi, 1995.

⁴¹⁷ <http://mesud.hypermart.net/karabağlı.htm>.

Osmanlı Devleti'nin Karabağ ve çevresindeki hakimiyeti padişah 3. Ahmet döneminde başlar ve 150 yıl kadar devam eder (1574-1695). 1735 yılında bölge İran'a terk edilir ve 1742'de Nadir Şah'ın ölümüyle tarihe "Hanlıklar Dönemi" olarak geçen yeni bir dönem başlar ve bu dönemde "Karabağ Hanlığı" kurulur.

1.1.2.1 Ermenilerin Karabağ'da Yayılması

Çok eski tarihi olan Karabağ tarih boyunca çeşitli Türk boylarının yönetimi altında bulunmuştur. 18 yy.ın başlarında Penah Ali Bey tarafından kurulan Karabağ Hanlığı, Çarlık Rusyası'nca işgal edildiği 1826 yılına kadar bağımsızlığını büyük ölçüde koruyabilmiştir. İran'ın etkisiyle bağımsız bir dönem yaşayan bu hanlık, Rusların Kafkasya'ya yönelik hareketleri sonucunda 1813 Gülistan Antlaşması ile Rusya'ya bırakılır. 1828'de Türkmen çay Antlaşması ile Ruslar bütün Kuzey Azerbaycan'a yerleştiler ve mevcut idari sistemi bir süre devam ettirdiler. Fakat 1828 yılında çarlık yönetimi ile Gacır yönetimi arasında imzalanan Türkmen çay Antlaşması ile Azerbaycan'ın bütünlüğü ortadan kaldırılarak, doğal Azerbaycan toprağı olan Güney bölgesine Gacır yönetimi, Kuzey bölgesine ise Çarlık Rusyası sahip olmuştur.⁴¹⁸

Bu dönemler, Karabağ bölgesinin etnik yapısındaki değişiklikler bakımından da büyük önem taşımaktadır. Bunun nedeni, bu dönemde Gacır yönetimi altında topraklarından (Büyük ölçüde günümüzdeki İran) 1825-1826 yıllarında 18.000, 1828'de 5000 (Türkmen çay Antlaşması'nın 15. Maddesi Gacır yönetimi altındaki Ermenilerin bir yıl içinde Aras nehrinin kuzeyine, yani Rus yönetimi altındaki topraklara geçmesini öngörüyordu.), 1829 Osmanlı-Rus Edirne Antlaşması'yla da 84.000 civarında Ermeni'nin Karabağ topraklarına getirilmesidir.⁴¹⁹ Bu süreç içerisinde Kafkasya'ya Anadolu ve şu anki İran topraklarından yaklaşık bir milyon üç yüz bin Ermeni göç etmiştir. Bu göçler sonucunda I Nikolay, Erivan ve Nahçıvan Hanlıklarının topraklarını içeren Ermeni bölgesi kurmuştur.⁴²⁰ Zaten Rusya bölgede bir Ermeni devletinin kurulmasının planlarını uzun yıllardan beri yapmaktaydı.

Daha 19 Mayıs 1783'de Knyaz G.A. Potyomkin, II Yekaterina'ya fırsat bulunca Karabağ'ı hemen Ermenilerin kontrolüne verme ve böylece Asya'da bir Hıristiyan devleti

⁴¹⁸ Çaşın, Mesut Hakkı, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Ermenistan Özel, Sonbahar 1995-1996, Cilt:2, Sayı:4, s.68-69.

⁴¹⁹ Göyüşov Reşid, Garabağ'ın Geçmişine Seyahat, Bakü, 1998, s.75.

⁴²⁰ Swietochowski Tadeusz, Müslüman Cemaatlerin Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı 1905-1920, s.26.

ortaya çıkarmak için gerekenleri yapacağız” diye yazmaktaydı. Bu nedenle bu kadar büyük göçlerin gerçekleşmesinde Rusya'nın çıkarlarının bulunduğunu da unutmamak gerekir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1825-1826 yıllarında, Gacar Yönetimi ile Çarlık Rus yası arasındaki savaş sırasında güneyden 18.000 Ermeni getirilerek dağlık Karabağ'a iskan edilmiştir. Azerbaycan'ın ikiye bölünmesi sonucunu yaratan Türkmen çay Antlaşması'ndan sonra 8249 Ermeni ailesi tekrar Karabağ'a getirilmiştir.

Karabağ'da 1810 yılında mevcudu 2500 olan Ermeni aile sayısı 1897 de 19 bine ulaşmıştır. 1917 yılına gelindiğinde Karabağ'ın 575 bin kişiden oluşan nüfusunun 317 binin Türkler 243 binin ise Ermeniler teşkil etmekteydi. 1918 yılında Türk ordusunun Kafkaslardaki ileri hareketi sırasında komutan Halil Paşa tarafından baş komutanlığına gönderilen şifreli bir telgrafta " Karabağ ve civarında bulunan 300 bin kadar Türkün ulaşım yollarının Ermeniler tarafından kesildiği" bildirilmekteydi. Genel Kurmay Ateşe arşivinde bulunan bu belge belirtilen tarihide, Karabağ ve civarındaki Türk nüfusu miktarını gösteren en çok güvenilecek belge mahiyetindedir. Çünkü, askeri bir hareket sırasında üst komutanlığa verilecek bilginin propaganda maksatlı olamayacağı kesindir.⁴²¹

Bütün bunlara rağmen, 1832 yılındaki Çarlık Rusya'sı resmi sayımlarda Karabağa nüfusunun (% 64,8'i Azerbaycan Türkü, % 34,8'i Ermeni olarak kayda geçmiştir. Hatta bazı Ermeni kaynakları bile 19 yy boyunca Karabağ'a Ermeni nüfusunun azınlıkta olduğunu kabul etmektedir. Rusların, Ermenileri bölgeye yerleşmesiyle başlayan çatışmalar 19 uncu yüzyıldan günümüze kadar devam etmektedir.⁴²² Rusların yaklaşık 200 yıl önce uygulamaya koydukları "Ermenileri yerleştirme ve yayma" politikaları planlı ve güçlü dış desteklemeler ile kuvvetli bir biçimde hayata geçirilmiştir.⁴²³ Bu durum uzun vadeli politika üretmenin nedeni önemli olduğunu göstermesi açısından dikkate değer niteliktedir.

Bu sıralarda Güney Kafkasya Bölgesinde Ermeniler azınlık topluluklar halinde bulunuyorlardı ve Çarlık Rusyası'nın Kafkas Politikası doğrultusunda zaman zaman çok güç şartlar altında kalmışlardı. Gerçekte tarihleri boyunca sürekli başka devletlerin hakimiyeti altında yaşamışlar, Bizans zulmünden Selçuklular tarafından kurtulmuşlar, İran baskısı

⁴²¹ Yüksel Özgür, Tarihi Türk Yurdu Zengezur, Zengezur'un Coğrafi Konumu ve Özellikler, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:104, Ekim 1996, s.162

⁴²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sarayı Sadaret Hususi Maruzatı, No. 49296 Ek-7/A, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki münasebetlere dair arşiv belgeleri.

altında iken Osmanlı Devleti tarafından himaye edilmişlerdir. Bu azınlık gruplar geçmişlerinde sürekli olarak Türkler tarafından kurtarıldıklarını unutup devamlı olarak Azeri Türkleri ile Karabağ Bölgesinde çatışıyor, ilk fırsatta Türkleri bölgeden çıkaracak çoğunluğu ele geçirmek istiyorlardı.⁴²⁴

Bilinen gerçek şu ki, 1918 yılına kadar Karabağ, Çarlık Rusya'sında Azerbaycan'ın bir bölgesi olarak yer almaya devam etmiştir. Ancak, özellikle 20 yy başlarında Doğu Anadolu'da hızla örgütlenmeye başlayan Ermeniler "Büyük Ermenistan" düşüncesi çerçevesinde, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yaşadıkları topraklar üzerinde etnik çatışmalara ve ayrılıkçı hareketlere yöneldiler. 1918-1920 arası gelişen olaylar Ermenilerle buradaki Türk nüfusunu bir kez daha karşı karşıya getirmiştir. Hatta durum öyle bir hal almıştır ki, Ermeni ve Bolşevik Ruslar 1918'de başkent Bakü'yü bile işgal etmişlerdir. Bunun üzerine 15 Eylül 1918 tarihinde Osmanlı Ordusu Bakü'ye girmiş ve geçici de olsa burayı kontrol etmiştir.⁴²⁵

1.1.2.2 Osmanlı'nın Azerbaycan'a Girmesi

Görülüyor ki, 1830'lara gelindiğinde tüm Güney Kafkasya Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Artık bundan sonra Osmanlı devleti aleyhindeki emellerini gerçekleştirmek isteyen Ruslar hem tampon bir ülke yaratmak hem de bunun stratejik avantajlarını değerlendirerek Doğu Anadolu'yu ermeni toprağı yapmak istemekteydiler. Bu tarihlerde Balkanlara bakacak olursak 1813-1828 döneminde Gülistan ve Türkmen çay anlaşmalarıyla Kafkaslarda hakimiyet kurabilmiş ve aynı yıllarda- yani 1828-1829 tarihlerinde- Ruslar Balkanlarda Rus-Türk savaşını başlatmışlardı. Edirne anlaşmasıyla savaş sona ermiş ve 1830 yılında Osmanlı devleti Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır.⁴²⁶

Çarlık Rusya'sı Kafkaslarda teşkil ettiği ermeni bölgesini ve burada oluşturduğu ermeni toplumu da bundan böyle Osmanlı devleti aleyhindeki emellerini gerçekleştirmek için kullanacaktır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rus orduları Doğu Anadolu'ya

⁴²³ Mazacı, Nurşen, Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni, 1878-1918, Der Yayınevi, İstanbul-1987, s.31-87.

⁴²⁴ <http://mesud.hypermart.net/karabağlı.html>.

⁴²⁵ Avrasya Dosyası, "Azerbaycan Özel", sayı 1, ilkbahar 2001, sayfa 461, Geniş bilgi için:Prof.Dr.Musa Gasımov, Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasininin Mücadelesi 1918 yılı, Avrasya Dosyası,Sayı 01, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, s.21.

⁴²⁶ Bilal N.Şimşir, İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri(1856-1880), Çev: Şinasi Orel, Bilgi Yayınları, Birinci Basım-Mart 1986, s.85.

girdiklerinde artık hedefleri, Osmanlı Devletindeki Ermenileri ayaklandırmak idi. Ermenileri Doğu Anadolu'nun bir Ermeni toprağı olduğuna inandırarak kendi çıkarlarını korumak istemekteydiler. Bu savaşın sonunda Berlin Anlaşması'na konulan bir madde ile Doğu Anadolu'da Ermeni toplumu için ıslahat yapılması öngörülmekteydi.⁴²⁷ Savaşın hemen akabinde kurulan Taşnak ve Hınçak cemiyetleri artık her yola başvurarak Ermeni toplumunu Doğu Anadolu'nun hakimi yapma mücadelesini başlatmışlardır. Bu bağlamda, 1919'daki bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk başkanı Katşaznuni, 1923 yılında, Taşnak partisinin son kongresi sırasında, Budapeşte'de yaptığı konuşmada şöyle demiştir:"1914 sonbaharı başlarında Türkiye henüz savaşa girmiş değilken, devrimci Ermeni çeteleri büyük bir coşku içerisinde, Kafkasya ötesinde oluşmaya başlamıştı. Ermeni Devrimci Konfederasyonu (Taşnaklar) bu çetelerin kurulmasına ve Osmanlıya karşı gelecekte yapılacak olan eylemlere etkin olarak katılmıştır".⁴²⁸

İngiltere'nin kendi emelleri açısından bölgede faaliyeti olmuşsa da, Anadolu'da Ermenileri her bakımdan destekleyen, eğiten, teşkilatlandıran ve silahlandıran esas güç Çarlık Rusya'sı olmuştur. Berlin Anlaşması'ndan sonra Birinci Dünya Savaşının çıktığı yıllara kadar geçen dönem hep, Doğu Anadolu'da Ermeniler için yapılacak ıslahat projesinin nasıl gerçekleştirileceğinin münakaşalarıyla geçmiş, Osmanlı Devleti bu en zayıf döneminde egemenlik haklarını ayaklar altına alan bu projeyi engellemek için elinden geldiği kadar mücadele etmiştir.⁴²⁹ Bölge, Ermeni nüfusu bulunduğu gerekçesiyle toplam yedi vilayet, iki genel valilik halinde teşkilatlandırılmıştır. Devlet bunlardan birinin başına Norveçli, diğerine de Hollandalı iki genel müfettişin tayin edilmesiyle başlayan ve devletin egemenlik haklarını hiçe sayan bir dizi düzenlemeye onay vermek durumuna düşürülmüştür. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu proje yarım kalmıştır.⁴³⁰

Azerbaycan'da 1905 yılında başlayan olaylar Gence ve Tiflis'e de sıçradı. Ermeniler Karabağ ve Tiflis'teki Rus askeri garnizonundan destek görerek 1905 yılında Türklere karşı büyük katliamlara giriştiler. 1914'te Osmanlı İmparatorluğuna savaş açtılar ve Kafkasya'da Ruslarla birlikte hareket ederek 1918 yılında bölgede büyük asayişsizlik ve çeşitli katliamlar

⁴²⁷ Tarih Boyunca Ermeni Meselesi, TC. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1979. s.291-292

⁴²⁸ Geogers de Maleville, 1915 Osmanlı-Rus Ermeni Trajedisi (Fransız Avukatın Ermeni Tezleri Karşısında Türkiye Savunması), Çev: Necdet Bakkal oğlu, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s.90-91.

⁴²⁹ Cemal Anadol, Tarihin Işığında Ermeni Dosyası, 3.Baskı, İstanbul, Ocak 2002, s.390

⁴³⁰ Ahmet Rüstem Bey, Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi, La Gurre Mondiale et La Question Turco-Armenienne, Bern 1918, Çev: Cengiz Aydın, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Mayıs 2001. s.23

yaparak amaçlarını gerçekleştirmeye çalıştılar.⁴³¹ Batum görüşmelerinden sonra Kafkas hükümetinin dağılması ile birlikte kurulan üç ayrı devletle birlikte Kafkaslarda yeni bir dönem başlamış oluyordu. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan destek alacakları koruyucular bulmuşlar ve Kafkaslar büyük devletlerin çıkar çatışmalarına sahne olan bir bölge haline gelmişti. Osmanlı Devleti ile imzaladığı anlaşmalarla sıkı bir işbirliği içine giren Azerbaycan'a karşı, özellikle Ermenistan'ın düşmanlığı belirgin bir hal aldı. Almanya, Gürcistan ve Ermenistan devletlerini tanımakta bir mahsur görmezken, Azerbaycan Cumhuriyetini tanımaya yanaşmadı.⁴³²

Esasen Azerbaycan ve Dağıstan'da yaşanan olaylar Türk birliklerinin bu bölgelerde hareket başlatmasını zorunlu hale getirmişti. Mart 1917'den beri Bakü ve çevresi, Bolşevik işgali ve hakimiyeti altında bulunuyordu. Başlarında Ermeni Şaumyan'ın bulunduğu ve çoğunu Ermenilerin teşkil ettiği Bolşeviklerin terör ve katliamları katlanılmaz hale gelmişti.⁴³³ Kafkas Konfederasyonunun dağılmasıyla kurulan üç Kafkas devletinden Gürcistan ve Ermenistan'ın siyasi örgütlenmesi Azerbaycan Cumhuriyetine oranla şüphesiz daha iyiydi. Gürcü ve Ermeni halkının devletlerine sahip olma bilinci de gelişmişti. Bu devletlerin en azından dahili güvenliğini sağlayacak orduları da mevcuttu.

Ne yazık ki yukarıda sıralanan hususların, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Gürcistan ve Ermenistan düzeyinde mevcut olduğunu söylemek zordur. Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının başta Bakü olmak üzere önemli bir kısmı işgal altında bulunuyordu. Bakü'den batı istikametinde taarruza geçen Bolşevikler, Bakü-Gence arasındaki toprakların yarısını ellerine geçirmişlerdi. Azerbaycan halkı savunmasız bir durumda olduğu için bu istilacıları durduracak bir kuvvete ihtiyaç duyuluyordu. Bu yardımın geleceği tek yer vardı. Osmanlı Devleti, Osmanlı askeri Azerbaycan'a normal şartlarda müdahale yapmamıştı. Bir milleti katliamdan kurtarmak için Azerbaycan'a gitmek zorunda kalmıştı.⁴³⁴ Türk ordularının 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'yü alarak Karabağ'a doğru harekate başlaması ile Ermenilerin yapacağı muhtemel bir katliam daha durdurulabilmiştir.⁴³⁵

⁴³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sarayı Sadaret Hususi Maruzatı; No. 49296 EK-7/A Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Halkları Arasındaki münasebetlere dair arşiv belgeleri.

⁴³² A. Nimet Kurat, Türkiye-Rusya, Ankara, 1990.

⁴³³ İsmail Berkok, Şimali Kafkasya'daki Faaliyetlerimiz ve 15 inci Fırka'nın Harekatı ve Muharebeleri, 94 sayılı askeri mecmuanın 44 sayılı tarih kısmı, s.5, 1934.

⁴³⁴ Nasır Yüceer, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı, s.557.

⁴³⁵ Gnkur. Ataş Arşivi; K.3822, D.17, F. 13-37, K.3820, D.12, F. 12.(Cemalettin Taşkıran)

Ancak daha sonra imzalanan Mondros Mütarekesine göre Osmanlı birliklerinin Kafkasya'dan çekilmesi gerekiyordu.⁴³⁶ Esasen, Birinci Dünya Savaşını müteakip Osmanlının kabul etmek zorunda kaldığı Mondros Mütarekesi'nin bölgenin kaderi üzerinde çok önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir. 15 Eylül 1918 tarihinde Türk ordusu Bakü'yü, 6 Ekim 1918'de ise Derbendi ele geçiren Osmanlı ordusu Dağıstan'da Kuzey Kafkas Cumhuriyetinin (13 Ekim 1918) kurulmasını sağlamıştır. Ne yazık ki tam bu sırada, yani 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince Osmanlı devleti İran ve Kafkasya'daki bütün kuvvetlerini geri çekmeye kabullenmek zorunda kalmıştır.⁴³⁷

Mondros Mütarekesiyle geri çekilmek zorunda kalan Türk orduları, iki yıl geçtikten sonra Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Silahlı Kuvvetleri bölgeye yönelik yeni bir hareket başlatmıştır.⁴³⁸ Harekatın gerekçesi ise, yine bölgede durmak bilmeyen Ermeni mezalimine son vermek idi. Gümrü Anlaşmasıyla Doğu cephesindeki harekata son verildi. Gümrü Anlaşmasının yapıldığı tarihlerde TBMM Hükümetinin en büyük endişesi doğu sınırlarını bir an önce emniyet altına alıp, batıda, işgalci Yunan ordusunun karşısında Anadolu'nun bütün gücünü toplayabilmek idi.⁴³⁹

Bu itibarla 16 mart 1921'de imzalanan Moskova anlaşması, Ankara ve Moskova'daki hükümetlerin bu doğrultuda uzlaşma arayışlarının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir denilebilir. Ancak burada dikkat çekici önemli bir nokta şudur: Moskova'daki Bolşevik yönetim içinde bulunduğu güçlüklerle rağmen, anlaşmanın hazırlık çalışmaları sırasında yine geleneksel siyasetini terk etmemiş ve yapılan anlaşmaya elinden geldiğince ve şartlar el verdiği ölçüde Ermenileri koruyucu hükümler koydurmaya çalışmıştır. Netice itibarıyla Osmanlı Devlet savaşı kaybetti. Yukarıda da değinildiği gibi, Kafkaslarda ilerleyen Osmanlı orduları diğer cephelerde yenilgiler alıyordu. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin 1.Dünya Savaşı'nı kaybettiğini ilan ediyordu. Kafkasya'da kazanılan başarılar bu anlaşma ile bir çırpıda kaybediliyor ve bu bölgenin tamamen boşaltılarak savaşın başladığı günlerdeki sınırlara çekilmesi isteniyordu.⁴⁴⁰

⁴³⁶ Gürün, Kamuran, The Armenian File, The Myth of Innocence Exposed, Ankara , 28 July, 1982 , s.83.

⁴³⁷ Gasımov, Musa, a.g.e, s.21

⁴³⁸ Avrasya Dosyası, "Azerbaycan Özel", sayı 1, ilkbahar 2001, sayfa 461, Geniş bilgi için: Musa Gasımov, Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasinin Mücadelesi 1918 yılı, Avrasya Dosyası, Sayı 01, Azerbaycan Özel, ilkbahar 2001. S. 461.

⁴³⁹ .Musa Gasımov, a.g.e.,s. 462

⁴⁴⁰ Çiçek Kemal, Pax Ottomana, Studies in memoriam Prof.Dr.Nejat Göyünç, Sota & Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001. s.529

Ruslar, bu doğrultuda Muş, Bitlis, Van üzerinde Ermeniler için yeni kazanımlar elde etmeye çalışmışlar, ancak Türk heyetinin kararlı tutumu sebebiyle bunu başaramamışlardır. Fakat Ermeniler, Gümrü Anlaşmasıyla kabul ettikleri ağır şartların Moskova Anlaşmasıyla kaldırılmasına ve Kars Anlaşmasıyla da yeni statünün teyit edilmesine muvaffak olmuşlardır.⁴⁴¹ Bu bağlamda Çarlık Rusya'sının Kafkas politikası ile, Bolşeviklerin takip ettiği siyasetin de temelde önemli benzerlikler içerdiği söylenebilir. Nasıl ki, Sovyetlerin yıkılmasından sonra, şimdiki demokratik Rusya'nın Kafkaslarda uyguladığı politikalar da aynı doğrultudadır. İşte, Bolşeviklerin Kafkaslara tekrar hakim olduktan sonra bölgede kendilerine bağladıkları devletler arasında yaptıkları sınır düzenlemelerinin altında yatan sebep burada açıklıkla görülmektedir. Hedef, Ermenistan'ı mümkün olduğu derecede destekleyip güçlendirmek ve gelecekteki Rus politikaları doğrultusunda bölge ülkelerine karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmak üzere el altında bulundurmaktır.

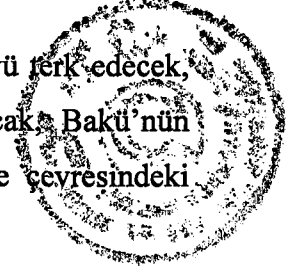
Azerbaycan hükümetinin artık Osmanlı Devleti'nden hiçbir beklentisi kalmamıştı. Bu durumda İngilizlerle temasa geçmesi gerekmekteydi. Bunun için üç kişilik Azerbaycan heyeti Enzeli'de bulunan ve Dunsteville yerine Kuzey İran İngiliz kuvvetleri komutanlığına getirilen General W. M. Thomson'la görüşmeye gitmişti. Görüşmede Thomson Osmanlı entrikalarıyla kurulduğunu ifade ettiği Azerbaycan hükümetini tanımadığını bildirmişti. Generalin bu görüşüne itiraz edilmiş o da "mademki siz bunun aksini savunuyorsunuz o halde gelir mahallinde tetkik eder, karar veririm demişti. General Thomson 17 Kasım 1918'de 2000 kişilik Hintli ordu birliğinin başında Bakü'ye gelerek kendisini Bakü valisi ilan etmiş ve şehirde asılı olan Azerbaycan bayraklarının indirilmesini emretmişti.

Thomson, Bakü'de Azerbaycan Başbakanı Feteli Han Hoyski ile tartışmalı bir görüşme yapmıştır.⁴⁴² Thomson, eski sert tutumunu yumuşatarak anlaşmaya razı olmuştur.

⁴⁴¹ Timur Taner, 1915 ve Sonrası Türkler ve Ermeniler, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2000. s.65-67.

⁴⁴² Başbakan Fetelihan Hoyski ile İngiliz Generali arasında şöyle bir konuşma geçmiştir: "General Thomson Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanımadığını ve Rusların toprağına geldiğini söylüyor. Ali han ise Azerbaycan Halkının kararı ve isteğı ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ve istiklalinin ilan edildiğini ve bunu bütün dünya devletlerine bildirdiklerini söylüyor. Siz büyük bir millet ve büyük bir imparatorluksunuz. Aynı zamanda medeni bir milletsiniz. Bizim istiklalimizi tasvip etmelisiniz diyor. İngiliz Generali de; bu söylediklerimiz siyasi şeylerdir. İki devlet arasında cereyan eder, halbuki ben bir askerim cevabını veriyor. Ali han'da, mademki siz bir askersiniz, bende istiklalini ilan etmiş Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Reisiyim. Biz sizi buraya davet etmedik, sizden memleketimizi terk etmenizi talep ediyorum diyor. Bu cevap karşısında general Thomson tercümana dönerek, Başvekil Hazretlerine söyleyiniz herhangi bir askeri kuvveti çıkarmak için askeri bir kuvvete sahip olmak gerek. Malumatıma göre kurduğunuz cumhuriyetin ordusu yoktur diyorlar. Ali han tercümana General Hazretlerine söyleyiniz ki o yalnız askeri bilgiye maliktir. Ya halk kuvvetinin ne olduğunu bilmiyor veyahut her halkı Hindistan halkı zannediyor. Biz Azerbaycan Türkleri istiklalimizi ilan etmeden önce yüz binin üzerindeki Rus askerini halk kuvvetimizle söküp hududumuzun dışına attık. Eğer inat ederlerse

Yapılan anlaşmaya göre;Osmanlı kuvvetleriyle Azerbaycan kuvvetleri Bakü'yü terk edecek, polis teşkilatını İngilizler idare edecek, şehre silahlı Ermeniler alınmayacak, Bakü'nün dışındaki yerlerin idaresi Azerbaycan hükümetinin elinde olacak, Bakü ve çevresindeki sanayi bölgeleri İngilizlerce işgal edilecekti.

Geçen zaman içinde General Thomson ile Azerbaycan Hükümeti arasında uyumlu bir ilişki kurulmuş, General Ermenilerin İngiliz işgalinden dolayı öç almalarına müsaade etmemiş dengeli bir yönetim sürdürmeye çalışmıştır. Ermeni çete reisi Antreanik'in Karabağ'da Türklere karşı sürdürdüğü hareketi durdurmasını istemiş ve Antreanik bu isteğe boyun eğmiştir. İngiliz General Rusya'ya karşı Azerbaycan ve benzeri bağımsız sınır devletlerinin kurulmasını bu dönemdeki İngiliz çıkarlarına uygun görüyordu. 28 Ocak 1919 tarihli tebliğ ile coğrafi, iktisadi tarihi ve kültürel sebepleri ve nüfus çokluğunu dikkate alarak Karabağ'ı Azerbaycan'a bağladı.⁴⁴³

General Thomson Bakü'de karargahını kurarak sıkı yönetim ilan etmiş ve Azerbaycan genelinde demiryollarını denetimi altına almıştı. Çünkü bu demir yollarından Bakü-Batum hattının özel bir değeri bulunuyordu. Bakü petrolü bu hattan Batum'a naklediliyor ve bu petrolün alım satımından İngilizler çok önemli ekonomik çıkarlar sağlıyorlardı. Bu ekonomik kazançların devam edebilmesi için İngiliz Generali Azerbaycan Hükümetiyle iyi ilişkiler içinde bulunmayı tercih etmiştir.⁴⁴⁴

İngilizler, Bakü'deki varlıklarını Azerbaycan Cumhuriyetini dış tehlikelere karşı sağlanmış bir güvence olarak görüyorlar ve Bakü petrolerinden elde ettikleri kazancı ise ancak İngiliz işgal birliklerinin burada bulunma maliyetini karşılayabildiği değerlendirilmesinde bulunuyorlardı. Daha sonra Başbakan Lloyd George hükümeti en kısa zamanda Güney Kafkasya'yı terk etme kararında olduğunu açıklamıştı. Bu karar Bakü'ye gelişinden üç ay sonra General Thomson'a bildirilmiştir. Bu kararı General Thomson 10 Mayıs 1919'da resmen Azerbaycan Hükümetine bildirmişti.. Bolşeviklere karşı mücadele

bir avuç İngiliz askerini denize dökmek kahraman halkımızın kuvvetiyle birkaç saatlik meseledir. Ancak biz ne onlardan fenalık görmek, ne de onlara fenalık yapmak istiyoruz cevabını veriyor. Soğuk kanlı İngiliz milletinin Generali selameti uzlaşmada görüp yanasmaya başlıyor ve ancak Hükümet Reisiniz Mirza Esadullah Bey olacak diyor. Alihan, katiyen olmaz, bu teklifiniz bizim dahili işlerimize müdahaledir ki, kabul edemeyiz" demiştir. Naki Keykurun, Azerbaycan İstiklal Mücadalesi Hatıraları, Ekspres Matbaası, İstanbul-1964.

⁴⁴³ John Christopher, Walker; Armenia and Karabagh, London, 1991, s.96-109.

⁴⁴⁴ Tadeusz Swietochowski (Çev. Nuray Mert) Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı, 1925-1927, İstanbul, 1988.

veren General Denikin ve Amiral Kolça kuvvetlerinin bu mücadelelerde mağlup olması bütün Kafkasya ile birlikte Azerbaycan'ı da Bolşevik Rus işgali ile karşı karşıya bıraktı.⁴⁴⁵

Azerbaycan Cumhuriyeti dahili siyasetteki istikrarsızlığın ve çekişmelerin de etkisiyle 28 Nisan 1920'de bağımsızlığını kaybederek Sovyet Rusya'nın işgali altına girdi.⁴⁴⁶

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti 28 Nisan 1920 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilinceye kadar, Azerbaycan'da Osmanlı orduları ve ondan sonra da İngiliz orduları bulunmuştur. Her iki güç de Karabağ'ı Azerbaycan'ın bir parçası olarak görmeye devam etmiştir. Bu süre içerisinde Ermeniler Karabağ'da bir çok kere isyan çıkardılarsa da başarılı olamadılar. Fakat Rusların teşvik ve yardımı ile 1920 yılı Nisan'ında büyük çaplı bir isyan çıkardılar. Azerbaycan Ordu Birlikleri isyanı bastırmak üzere bölgeye gittiği sırada, Bolşevik Rus Orduları (11. Kızıl Ordu) Azerbaycan'ı işgal etti. SSCB dönemi boyunca ise Karabağ'a özerk bölge statüsü verilmiş, ve bu özerklik Azerbaycan'a bağlı olmuştur. Ancak Ermeniler kilisenin de yardımıyla bağımsızlık düşüncesini her zaman işlemişlerdir.⁴⁴⁷

Kuzey Azerbaycan'ın bağımsız olduğu 1918-1920 yılları arasında yüz ölçümü 114 bin km² iken daha sonra Sovyet yönetimince de Dilican, Gökçe Gölü bölgesi, Zengezur-Kafan Mıntıkası Ermenilere verilmiş, ayrıca bazı yerlerde komşu ülkelerin sınırları içerisinde bırakılmış böylece toprak kaybı yaklaşık 28 bin km²'yi bulmuştur. Bu arada Ermenilerin zorlaması ve Rusların desteği ile Azerbaycan'ın doğal ve yasal sınırları içinde bulunan Nahçıvan'a Muhtar Cumhuriyet, Dağlık Karabağ'da muhtar vilayet statüsü tanınmıştır. Bu suretle Ermeniler zoraki oluşturulan muhtar vilayet statüsünün arkasına sığınarak burasının Ermeni toprağı olduğunu ve dolayısıyla Ermenistan'a bağlanmasını söyleyecek kadar ileri gitmişler, özellikle Kızıl Ordu artıklarının yardımı ile Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başlamışlardır.⁴⁴⁸

Rusların buralarda hakimiyet kurmasından sonra, Karabağ Ermenilerinin ve Ermenistan'da yaşayan Ermenilerin tek hedefi Karabağ'ı Ermenistan'a bağlamak

⁴⁴⁵ Andican Ahat, Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, Emre Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2003, s.240.

⁴⁴⁶ A. Ender Gökdemir, "Azerbaycan'ın tarihine kısa bir bakış" Türk Yurdu Dergisi, Mart 1990, Azerbaycan özel sayısı.

⁴⁴⁷ Davut Kılıç, Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazin Kilisesinin Rölü (1828-1915), Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Ankara Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, Sayı 2 s.49-51

⁴⁴⁸ Aslan Karabağlı, Azerbaycan Kültür Derneği Genel Merkezi Yayınları

oldu.Sovyet sistemi Karabağ'ı Ermenistan toprağı olarak kabul etti.TBMM Hükümeti ile Sovyetler Birliğı arasında yapılan 1921 tarihli anlaşmayla Karabağ yeniden Azerbaycan'a bağlandı. 1923 yılında bugünkü idari düzenleme ile Karabağ Azerbaycan'a bağlı özerk bir vilayet haline getirildi. Bundan böyle Karabağ resmen Azerbaycan toprakları adıyla anıldı.⁴⁴⁹ Daha sonra 1927-1929 yılları arasında Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması amacı ile pek çok gösteri Ermeniler tarafından sürekli bir biçimde tekrarlandı.⁴⁵⁰

Ermeniler Karabağ'ın Azerbaycan'a değil Ermenistan'da kalması gerektiğini ileri sürerek yine gösterilere başladılar. Ancak Stalin buna izin vermedi.⁴⁵¹ Ermeniler Karabağ'ı Ermenistan'a bağlama meselesini 1945 yılında Moskova'daki komünist partisi merkez komitesine getirdiler ancak bu da ret edildi. Ermeniler Kruşçev başa geçince 1960 ve 1963 yıllarında Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi isteğini tekrarladılar.⁴⁵² Ruslar ise "Anti Türk" politikaları gereğı Ermenilere müsamaha gösteriyorlardı.⁴⁵³ 1975 yılında Ermeniler tekrar Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması için müracaat ettiler. Fakat komünist partisi bölge komitesi bunu ret etti. Ermeniler isteklerine ulaşamadılar. Brejnev zamanında olumlu bir sonuç alamayan Ermeniler 1985 yılında Gorbaçov'un iktidara gelmesi ve onun ilan ettiği "glasnost" ve "perestroika" prensipleri ile daha büyük bir hevesle tekrar Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması meselesini gündeme getirdiler. Böylece 1990'lı başında hepimizin şahit olduğu kanlı olaylar başlamış oldu.⁴⁵⁴

1.2 SSCB Sonrası Karabağ Savaşı

Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi teklifi ilk kez Kasım 1987'de Gorbaçov'un Fransa ziyareti sırasında yanında bulunan ekonomi danışmanı Abel Aganbekyan'ın bir görüşünün basına yansması ile gündeme geldi." Ardından 13 Şubat 1988 tarihinde Azerbaycan'a bağlı bulunan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'ndeki Ermeni nüfusun bölgedeki idari kurumlara Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) bayrağını asması, bölgedeki Azerbaycanlı nüfusa baskı uygulaması, dahası Şubat'ta DKÖB Yönetim Kurulunun

⁴⁴⁹ <http://mesud.hypermart.net/karabağlı.html>.

⁴⁵⁰ Gerard Libaridian; Le Dossier Karabagh, Paris, 1908, s.37-38.

⁴⁵¹ Walker, s.118.

⁴⁵² Libaridian, s.139.

⁴⁵³ Walker, s.120.

⁴⁵⁴ John Christopher Walker, Armenia and Karabagh, London, s.96, 109.

olağanüstü bir toplantı yaparak özerk bölgenin Ermenistan'a birleştirildiğine ilişkin karar alması üzerine Azerbaycan'da geniş toplumsal tepkiler oluşmaya başladı.

Ardınca ise, 1987 yılında bir grup Ermeni milliyetçi , 75.000 kişinin imzaladığı ve Karabağ ile Nahçıvan'ın Ermenistan'a bağlanmasını talep eden bir dilekçe hazırlamış ve SSCB yetkililerine sunmuşlardır. Bunun yanında Şubat 1988'de bölgenin yüksek şurası tarafından yapılan böyle bir açıklama çatışmaların başlamasına neden olmuştur.⁴⁵⁵ Bu olaylara müteakip hem Ermenistan'da hem de Karabağ'da şiddetli gösteriler başlamıştır. Şubat 1988'de Karabağ Ermenileri Azerbaycan, Ermenistan ve SSCB Sovyetlerine müracaatla Azerbaycan'dan ayrılmak ve Ermenistan'a bağlanmak kararının onaylanmasını istemiş, Azerbaycan Yüksek Sovyet'i bu başvuruyu ret etmiş, bunun birlik cumhuriyetinin sınırlarının, bu cumhuriyetlerinin mutabakatı olmaksızın değiştirilemeyeceğini hükme bağlayan Sovyetler Birliği Anayasasına aykırılığı nedeni ile yasa dışı bir girişim olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁵⁶

Temmuz 1988'de SSCB Yüksek Sovyet'i de Ermenistan Yüksek Sovyet'inin Dağlık Karabağ'ı Ermenistan Cumhuriyetinin içine alma kararını ret etmiştir. Bu kararın üzerine Ermenilerle Azeriler arasında bölgede başlayan çatışmalar Azerbaycan'a sıçradı. Sovyet komünist partisinin 19'cu kongresinde Gorbaçov'un Karabağ sınırlarının değiştirilemeyeceğini bildirmesi üzerine Temmuz'da Erivan'da ve Ermenistan'ın diğer şehirlerinde geniş çaplı gösteriler yoğunlaştı. 12 Temmuz 1988'de Karabağ Ermenileri "Özerk Bölge" olarak kendisinin resmen Ermenistan'a bağlandığını bildirdi.⁴⁵⁷ Ermenistan'daki ve Karabağ'daki Ermenilerin gösterisi ve grevleri üzerine Azerbaycan Karabağ'da Olağan üstü hal ilan etti. Bu gelişmeler üzerine hem Erivan'da hem de Azerbaycan'da çatışmalar başladı.

1989 yılı Ocak ayında SSCB Yüksek Sovyet'i Karabağ'ın yönetimini Ermenilerden alarak özel bir komisyona verdi. Azeriler özel komisyonun Ermenilere müsamahalı davrandığını bildirerek Karabağ'da tekrar Azerbaycan egemenliğinin kurulmasını istediler. Bu istek doğrultusunda Ermenistan'a ambargo uygulayarak Ermenistan'a giden bütün kara ve demir yolu bağlantılarını kestiler. Karabağ meselesi ile ilgili olarak Sovyetler Birliği Yüksek

⁴⁵⁵ Gürses Emin, Kafkasya'da uluslararası Rekabet, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Sayı 1, s.257.

⁴⁵⁶ Libaridian, s.139.

⁴⁵⁷ Fahir Armaoğlu, 20 yy tarihi, 1980-1990, s.207.

Sovyet'i 28 Kasım 1989'da Karabağ'ın Ermenistan'a iadesine karar vererek özel yönetime son verdi.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda Ermenistan Yüksek Sovyet'i 28 Kasım kararlarını tanımadığını bildirerek Aralık 1989'da Karabağ'ı Ermenistan'a resmen ilhak ettiğini açıkladı.⁴⁵⁸ Bunun üzerine 97 Aralık 1989'da Azerbaycan Yüksek Sovyet'i Ermenistan Parlamentosunun aldığı DKÖB ilhak kararını kınadı ve Karabağ'ı yönetmek üzere, egemenlik yasasına⁴⁵⁹ dayanarak başkanlığını Azerbaycan Komünist Partisi 2'nci sekreteri V. Polyaniçko'nun yaptığı "Teşkilat Komitesini" kurdu.

1.2.1 Sıcak Çatışmaların Başlaması

Şubat 1988 tarihinde alevlenen Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 18 Ekim 1991'e kadar Karabağ'daki Azerbaycanlıların yaşadığı köylere, sınır bölgelere Ermenilerin saldırıları ile sürdü. Çatışmanın gerçek bir savaş halini alması, Ekim 1991'de Ermenilerin Dağlık Karabağ'da başlattığı geniş çaplı saldırılarla olmuştur.⁴⁶⁰ Ermenistan'da 1989 yılından beri kurulma çalışmaları yapılan ve daha sonra Ermenistan ulusal ordusunun esasını teşkil eden Ermeni Ulusal Askeri Birliği'nin başlattığı bu geniş çaplı saldırılar sonucu Ocak 1992 tarihine kadar Dağlık Karabağ'da Azerbaycanlıların yaşadığı elli yedi köyden ellisi Ermenilerin eline geçti. Gerçek bir savaş niteliği kazanan Karabağ sorununda önemli yenilgilerden biri, 26 Şubat'ta Ermenilerin 366. Rus Alayı'nın doğrudan katılımı ile Hocalı'yı işgal ederek katliam yapmasıydı. 271 Mart ayının ortalarında Dağlık Karabağ'da işgal edilmemiş yalnız Şuşa kenti ve etrafındaki beş Azerbaycan köyü kalmıştır.⁴⁶¹

Ermenilerin Şuşa'nın işgal edilmesine yönelik saldırıları 7-8 Mayısla başladı. Çok anlamlı bir nokta, Şuşa'ya saldırılar devam ederken Ermenistan Devlet Başkanı Petrosyan ve Azerbaycan'ın Devlet Başkanlığı görevini de yürüten Meclis Başkanı Yakup Memmedov'un İran'ın arabuluculuğu ile Tahran'da barış görüşmeleri yapmakta olmalarıdır.⁴⁶² 8 Mayıs'ta tarafların ve İran Devlet Başkanı Rafsancani'nin, sorunun görüşmeler aracılığı ile çözülmesini

⁴⁵⁸ Facts On file, 1990, s.26.

⁴⁵⁹ 23 Eylül 1989'da kabul edilen bu yasada Karabağ üzerinde Azerbaycan'ın egemenliği de ayrıca vurgulanmıştır.

⁴⁶⁰ 1991'de Karabağ'da artan çatışmalar sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu Karabağ'ın Muhtar statüsüne son vermiş ve normal bir il haline dönüştürmüştür.

⁴⁶¹ 272 Yunusov, "Karabağ Savaşı", yazı dizisi 1, Azerbaycan, 23 Ocak 1993.

⁴⁶² Gasimov, Uluslararası ilişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), s. 101.

kabul eden ortak beyanname imzalamalarına rağmen, 9 Mayıs'ta Şuşa Ermenilerin eline geçti.⁴⁶³ Daha on gün geçmeden 17 Mayıs'ta Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'a bağlayan Laçın kenti işgal edildi. 15 Mayıs 1992'de yapılan Taşkent anlaşmasına göre, Rusya 4. Ordusu tarafından Azerbaycan'a verilmesi gereken 220 tank, 220 askeri araç, 285 top, 100 askeri uçak ve 50 helikopterin alınması için girişimler başlatılarak uçak ve helikopterler dışındakiler Azerbaycan'a kazandırıldı.⁴⁶⁴

Bu mirasın alınması ve daha da önemlisi başından beri Milli Ordu'nun güçlendirilmesinin savunucusu bir iradenin iktidara gelişi savaşta olumlu değişikliklerin başlangıcı oldu. İlk olumlu gelişme, Ermenilerin Mayıs ayında kazandıkları başarıların ardından saldırılarını sürdürerek Sarısu ve Çaykend köylerini ele geçirerek Murovdağ koridorunu denetim altına almak ve ülkenin kuzeybatı bölgesindeki rayon'ları kuşatmak; ayrıca ülkenin ikinci büyük kenti Gence'yi tehdit altına almak için Haziran'da yeni bir saldırı başlatacakları haberinin alınması üzerine Azerbaycan Ordusu'nun 12 Haziran 1992'de karşı saldırıya geçerek bir ay içinde kayb edilen toprakların %80 oranında geri alınmasıdır.⁴⁶⁵ Ermenilere karşı yaz boyunca sürdürülen saldırılar sonucu Ağdere rayon'unda sekiz köy ve Gedebey rayon'unda da bir köy kurtarıldı. Ardından, Kazakistan'ın arabuluculuğu ile 27 Ağustos'ta imzalanan Almata anlaşması ile savaş 1 Eylül 1992'de durdu.⁴⁶⁶

4 Eylül'de Ermenilerin ateşkesi bozup saldırıya geçerek on bir köyü işgal etmelerine karşılık veren Azerbaycan Ordusu üç köyü daha kurtardı. Karşılıklı devam eden saldırılarda daha başarılı operasyonlar gerçekleştiren Azerbaycan ordusu, Kasım'da Hankendi'ne on km kadar yaklaştı ve Laçın koridorunun ele geçirilmesi için girişimler başlatıldı. Fakat bu noktada Suret Huseyinov'un aniden birliklerini geri çekmesi operasyonun başarısızlıkla sonuçlanmasına neden oldu.⁴⁶⁷ Aralık sonunda Ermeniler tekrar saldırarak on üç köyü işgal ettiler. Aralıksız devam eden Ermeni saldırılarına 21 Ocak'ta Suret Huseyinov'un bu kez Ağdere rayon'undan birliklerini geri çekmesi de eklenince durum tehlikeli bir hal almaya başladı. Ermeniler 5 Şubat 1993'te tekrar Karabağ'ın kuzey bölgelerine saldırılara başladılar.⁴⁶⁸

⁴⁶³ Gasımov, a.g.e., s.101.

⁴⁶⁴ Yunusov, "Karabağ Savaşı" yazı dizisi IV, Azerbaycan, 26 Ocak 1993.

⁴⁶⁵ "Iyuniskiy Perelom Na Karabakhskom Fronte" (Karabağ Cephesinde Haziran Dönüşümü), Zerkalo, 13 Temmuz 1992.

⁴⁶⁶ Gasımov, Uluslararası ilişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), s. 101.

⁴⁶⁷ Tahirzade, Elçibey, s. 201

⁴⁶⁸ Carol Migdalovitz, Armenian-Azerbaijan Conflict, Washington, Congres Research Servis Issue Brief, 12 Nisan, 1995. s.5.

Bu arada Azerbaycan iktidarı 20 Şubat 1993'de, Rehim Gazıyev'in Kolordu Komutanı Suret Huseyinov'u görevlerinden aldı. Bu arada, 5 Şubat'ta başlayan Ermeni saldırıları 10 Mart'a kadar sürdü ve Ermeniler Ağdere rayon'unun merkezi ve birkaç köyü dışındaki bütün arazisini yeniden işgal ettiler.⁴⁶⁹

AHC iktidarı döneminde Karabağ savaşındaki en büyük yenilgi, Ermenistan'la Dağlık Karabağ arasında tampon bölge konumunda bulunan Kelbecer rayon'unun Ermeniler tarafından işgalidir. 31 Mart 1993'de Ermeniler harekete geçerek Kelbecer rayon'unun on iki köyünü işgal etti ve bu rayon'u Azerbaycan'la birleştiren yolu da ele geçirerek bölgede yaşayan altmış bin ve Laçın rayon'unda yaşayan otuz iki bin kişiyi kuşatma altına aldılar.⁴⁷⁰

3 Nisan'da Kelbecer bütünüyle Ermenilerin eline geçti.⁴⁷¹ Olayla ilgili açıklama yapan Ermenistan Savunma Bakanı Vazgen Manukyan, Kelbecer'in işgaline Ermenistan ordusunun hiç katılmadığını olayın Karabağ Ermenilerince gerçekleştirildiğini iddia etti.⁴⁷² Adı geçen olaydan firar eden 3 Rus askeri 3 Mart'ta düzenledikleri basın toplantısında "beyinlerinin yıkandığını ve Hıristiyan Ermeniler yanında Müslüman Azerbaycanlılara karşı savaşmaya çağıldıklarını itiraf ettiler."⁴⁷³ Dönemin Savunma Bakanı General Dadaş Rzayev de daha sonra yaptığı açıklamalarda Kelbecer'in işgal edilmesinin nedeninin, Suret Huseyinov'un Terter rayon'undaki birliklerini geri çekmesinin ardından Ermenilerin bu bölgedeki askeri güçlerini Kelbecer saldırısına aktarmaları olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁴ Öte yandan, Elçi bey iktidarı döneminde Devlet Başkanlığı Devlet Hukuk Dairesi Başkanı olan Fazil Gezenferoğluna göre, Suret Huseyinov ve Rehim Gazıyev ordu içinde kendilerine yakın subaylara emir vererek, Azerbaycan askerlerinin geri çekilmelerini ve böylece Kelbecer'in işgal edilmesini sağlamışlardı.⁴⁷⁵ Bu arada ülkede siyasi tansiyonun yükselmesi ve diğer yandan da Ermeni saldırılarının artması nedeniyle Devlet Başkanı Elçi bey 2 Nisan 'da ülkede altmış günlük olağanüstü hal ilan etti.⁴⁷⁶ Kelbecer'in işgalinin ardından Ermeni saldırıları

⁴⁶⁹ Tahirzade, Elçi Bey, s. 211.

⁴⁷⁰ Azerbaycan, 6 Nisan 1993.

⁴⁷¹ Carol Migdalovitz, Armenian-Azerbaijan Conflict, Washington, Congres Research Servis Issue Brief, 12 Nisan, 1995. s.5.

⁴⁷² F. Çiloğlu, a.g.e, s.163-164.

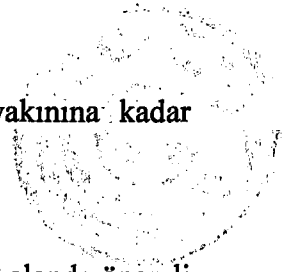
⁴⁷³ Hürriyet 4 Mart 1992.

⁴⁷⁴ Yeni Müsavat gazetesi, 2 Nisan 1999. www. members.xoom.musavat.com/archiv

⁴⁷⁵ Yeni Müsavat gazetesi, 22 Nisan 1999. www. members.xoom.musavat.com/archiv

⁴⁷⁶ Gezenferoğlu, Ebülfez Elçi bey Tarihten Geleceğe, s. 211-212.

Fizuli rayon'una yöneldi. 4 Nisan 'da Fizuli rayon merkezinin iki km yakınına kadar ilerlemişlerdi.

Özet olarak ifade etmek gerekirse iktidara gelişinin ilk altı ayında askerî alanda önemli başarılar sağlayan Elçi bey iktidarı, Ermenilere yönelik Rus askerî desteğinin artması⁴⁷⁷ ve ordu içerisindeki disiplin sorunlarının çözülememesi nedeniyle Ocak 1993'den itibaren ciddi askeri yenilgiler almıştır.

1.2.1.1 Barışçı Çözüm Girişimleri

Orta çaplı çatışmalar iki tarafın sürekli birbirini suçlaması ve merkezi yönetimin gerekli önlemleri almaması ise 1991 yılında daha belirsiz bir ortam içine girildi. 1991 Martı ortalarında Garbaçov “Tass” ajansına yaptığı açıklamada bölgedeki çatışmalardan rahatsızlığını ifade etti ve “Karabağ’ın Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçası” olduğunu ifade etti.⁴⁷⁸

1991 Ağustos ayı ortalarında Gorbaçov’a karşı düzenlenen darbenin başarısız sonuçlanması ve bunun sonucunda Sovyet Cumhuriyetleri’nin bağımsızlık sürecinin hızlanması, Karabağ sorununa da yeni bir sonuç kazandırdı. 3 Ağustos 1991’de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etti ve buna müteakip Karabağ Ermenileri toplanarak “Ermeni Cumhuriyetini ilan ettiler. Azerbaycan Parlamentosu karara Azerbaycan anayasasına (aynı zamanda SSCB anayasasına) aykırı olduğu için sert tepki gösterdi. Sorunun çözülmesi için Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilk arabuluculuk girişimi Ekim 1991’de Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından yapılmıştır, iki devlet başkanının girişimleri ile biraraya gelen Azerbaycan Devlet Başkanı Mütellibov ve Ermenistan Devlet Başkanı Petrosyan arasındaki görüşmeler sonrası dört devlet başkanının imzaladığı, sorunun barışçıl yollarla çözümüne ilişkin beyanname, aynı ay içinde başlayan Ermeni saldırıları nedeniyle sonuçsuz kaldı.⁴⁷⁹

Daha sonra 20 Şubat'ta Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın girişimi ile Moskova'da bir araya gelen Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları ateşkesin sağlanması ve yerleşim

⁴⁷⁷ Fahrettin Çiloğlu, Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da etnik çatışmalar, s.147-148.

⁴⁷⁸ C. Taşkiran, a.g.e, s.156-157.

⁴⁷⁹ Gasimov, Uluslararası ilişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), s. 102.

bölgeleri üzerindeki ablukanın kaldırılması konusunda anlaşmalarını belirttiler. Her iki ülke AGİK ilkelerine bağlı kalma ve BM ile öteki uluslararası kurumların barış çabalarını destekleme sözü verdiler. Fakat bu anlaşmanın imzalanmasından bir hafta sonra, 26 Şubat'ta Ermeniler bu kez 366. Rus alayının katılımı ile Hocalı Katliamı'nı gerçekleştirdiler.⁴⁸⁰

Yeltsin ve Nazarbayev bir barış sürecini başlatmaya çalışarak her iki tarafla yaptıkları görüşmelerde bunun şartlarını yaklaşık olarak belirlediler. Uzlaşma üzerine 23 Eylül 1991 tarihinde Rusya'nın güneyindeki Jeleznovodsk kentinde barış görüşmelerine başlandı. 24 Eylül 1991'de Yeltsin ve Nazabayev'in garantörlüğünde iki ülke anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmaya göre; ateşkes sağlanacak, Ermenistan Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu kabul edecek, bölgeye kendini yönetmek için bir takım olanaklar sağlanacaktı.⁴⁸¹ Görüşme sonrasında yayınlanan bildiride, "cinayet ve intikama dayanan kısır döngünün durdurulmasını zorunlu olduğu" bildirildi. Fakat bu sırada karşılıklı saldırılarda ara vermeden devam ediyordu. Azerbaycan tarafı, ateşkese uyulmadığını göstermek için Rusya ve Kazakistan'dan bölgeye gözlemciler getirdi.⁴⁸²

20 Kasım 1991 tarihinde gerçekleşen suikastta, Azerbaycan Hükümetinin üyelerini, adalet ve güvenlik yetkililerini, 2 Rus generalini, Kazak ve Rus gözlemcilerini ve gazetecileri taşıyan helikopter Ermeniler tarafından düşürüldü. Olayda kurtulan olmazken bu olay Azerbaycan tarafını bir takım kararlar almaya itti. Bu kararlar uyarınca Ermenistan'a giden demir yolu kapatıldı ve ayrıca Azerbaycan Yüksek Sovyet'i 26 Kasım 1991 tarihi toplantısında DKÖB'nin statüsünü ortadan kaldırdı ve onu oluşturan rayonları direk Bakü'ye bağladı.⁴⁸³ Bu aynı zamanda bir barış girişiminin sonuçsuz kalması anlamını taşıyordu. Zira bu karar tahmin edilebileceği gibi Ermenilerce pek hoş karşılanmadı.

Karabağ sorununda başka bir arabuluculuk girişimi Şubat 1992'de ; İran'dan geldi. Üst düzey Ermeni ve Azerbaycanlı yetkililerin Mart ayında Tahran'da yaptıkları görüşmelerde ateşkes sağlanması, Ermenistan'a uygulanan ambargonun kaldırılması, askeri güçlerin

⁴⁸⁰ Cemaladdin Taşkiran, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s. 165.

⁴⁸¹ F. Çiloğlu, a.g.e, s.s.151-152, c. Taşkiran a.g.e, s.158-159.

⁴⁸² F. Çiloğlu, a.g.e, s.152.

⁴⁸³ C. Taşkiran, a.g.e, s.161.

denetim altına alınması ile esirler ve cesetlerin iadesi konulan görüşüldü. 15 Mart'ta tarafların imzaladığı beyanname ile ilk önce bir haftalık ateşkes ilan edildi. ⁴⁸⁴

Daha sonra, Dağlık Karabağ'a sekiz-on kişilik bir uluslararası gözlemciler grubunun yerleştirilmesini öneren İran'ın çabaları ile 6-8 Mayıs 1992'de Tahran'da bir araya gelen Azerbaycan Parlamento Başkanı Yakup Memmedov ve Ermenistan Devlet Başkanı Petrosyan 8 Mayıs'ta ortak beyanname imzaladılar. Fakat daha bir gün geçmeden Ermenilerin önce Şuşa'yı ve 17 Mayıs'ta da Laçın'ı işgal etmeleri sonucu İran bu işgalleri kınayarak arabuluculuk girişimlerine son verdi.⁴⁸⁵ 1992 yılına gelindiğinde, artık SSCB'nin dağılma süreci tamamlanmıştı. Karabağ sorununun uluslararası bir boyut kazanmasını, 30 Ocak'ta Prag'da yapılan AGİK toplantısında alınan kararlar uyarınca, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu kurumun üyesi olması sağlamıştır. Tam bu sıralarda Ermeniler yeni bir suikastla içinde 40 tane Azerbaycanlı mülteci taşıyan helikopteri düşürdüler ve olayda kurtulan olmadı.⁴⁸⁶

Avrupa parlamentosu şubatın ortalarında Strasbourg'da toplanarak Karabağ'a gözlemci göndermeyi kararlaştırdı. Rusya dışişleri bakanlığının girişimi ile 20 Şubat 1992'e 3 ülke dışişleri bakanı Moskova'a bir araya geldiler. Yaptıkları görüşmeler sonrası, düzenledikleri basın toplantısında çatışmalara bir an önce son verilmesi ve yerleşim bölgeleri üzerinde ablukanın kaldırılması konusunda karara vardıklarını duyurdular. Ermenistan Dışişleri Bakanı Hovanisyan toplantı sonrasında, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Sadıkov'a Karabağ sorunu ile ilgili görüşmelerin, Dağlık Karabağ temsilcisinin katılımı olmadan başarısız olacağını ifade ettiğini de açıkladı.⁴⁸⁷

1.2.1.1.1 AGİK (AGİT) Çerçevesindeki Girişimler

Mart ayı boyunca karşılıklı saldırılar devam ederken 24 Mart 1992'de Helsinki'de toplanmakta olan AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi'nde Karabağ'daki durum değerlendirildi ve sorunun çözümü için Beyaz Rusya'nın Minsk kentinde konferans düzenlenmesinin kararlaştırıldığı ifade edildi. 9.cu maddede konferansın katılımcıları olarak Azerbaycan, Almanya, ABD; Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Rusya, Türkiye, Çek ve

⁴⁸⁴ Abdollah Ramezanzadeh, "Iran's Role as Mediator in the Nagorna-Karabakh Crisis", Contested Borders in the Caucasus, Bruno Coppieters (der; Brussels, Vubpress, 1996, <http://poli.vub.ac.be/publi/>

⁴⁸⁵ <http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>.

⁴⁸⁶ F.Çiloğlu, a.g.e, s.154, 164.

⁴⁸⁷ C. Taşkiran, a.g.e, s.165.

Slovak Federal Cumhuriyeti olmak üzere toplam 11 devlet belirlendi.⁴⁸⁸ Konferans Temmuz ayında Minsk'te yapılacaktı. Toplantıda Minsk'te yapılacak uluslararası konferansın düzenlenmesi için AGİK adına Mario Raffaelli'ye yetki verildi. AGİK'in bu girişimi Birleşmiş Milletlerden de destek gördü. BM, AGİK'in 26 Mart tarihli toplantısında, soruna direk müdahale etmeme ve AGİK'in girişimini destekleme kararı alındı.⁴⁸⁹ Minsk Konferansı'na başkanlık edecek Raffaelli, hazırlık amacıyla Konferans'a katılacak ülkelerin temsilcileri ile 1 Nisan tarihinde Roma'da bir araya geldi.⁴⁹⁰

21 Mayıs'ta Helsinki'de yapılan AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi toplantısındaki görüşmelerde, Azerbaycan tarafı Ermenistan'ın işgalci saldırılarına maruz kaldığını belirterek saldırıya karşı ciddi yaptırımlar uygulanmasını talep etti. Üzerinden 10 gün geçmeden bu defa Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Laçın rayanunu işgal ettiler.⁴⁹¹

Olaylar aynı günlerde barış görüşmeleri için bölgeye gelen AGİK heyetinin gözleri önünde cereyan ediyordu. Bu arada 15 Mayıs'ta Azerbaycan'da Mütellibov'un Cumhurbaşkanlığına geri dönme girişimi ters tepti ve muhalefeti beklediği seçimden önce iktidara taşıdı. Yeni iktidar Karabağ'da dahil olmak üzere toprak bütünlüğü konusunda hiç taviz vermeyeceğini ilk baştan belirtti ve ilk ciddi girişimini 21 Mayıs 1992 tarihinde Helsinki'de gerçekleşen AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi Toplantısında gerçekleştirdi. Bu toplantıda Ermenistan'ın son saldırıları da değerlendirildi. ABD temsilcisinin önerdiği, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulayan ve bölgedeki tüm yabancı askeri güçlerin çekilmesini öngören tasarı için, Ermenistan dışındaki 51 ülkenin temsilcisi lehte oy kullandı.⁴⁹²

26 Ağustos 1992'de Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ateşkes ilan edilmesi için girişimde bulundu. 27 Ağustos'ta ise Minsk Grubu Başkanı Mariov Rafaelli sırasıyla Azerbaycan ve Ermenistan'ı ziyaret ederek ateşkes yapılması ve Minsk konferansı için görüşmelere başlanması çağrısını yaptı. İlk sonuçlar Azerbaycan, Ermenistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları arasında 27 Ağustos 1992'de Alma-Ata Beyannamesinin imzalanmasıyla elde edildi. Bu beyannamede öngörüldüğü üzere, 1 Eylül 1992'den itibaren ateşkes sağlandı.

⁴⁸⁸ <http://www.olsc.org/docs/russian/1990-1999/adhels92r.htm>.

⁴⁸⁹ Manvel Sarkisyan, Politiceskie Problemi Kavkazai Armenilya (Politika) ? Kafkasların ve Ermenistan'ın Politik Sorunları (Ermenistan'ın Bölge Politikası), s.59.

⁴⁹⁰ Taşkiran, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, s. 168.

⁴⁹¹ Gasimov, Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), s.105.

⁴⁹² Taşkiran, a.g.e., s. 169.

3 Eylül 1992'de taraflar Minsk Grubunun da çağrılarına uyarak bu belgeyi uygulamak için sınırdaki İcevan rayonunun da protokol imzaladılar. Fakat bu defa Ermenistan Alma Ata Beyannamesini reddetti ve Kazakistan'ın ikna çabaları da sonuçsuz kaldı.⁴⁹³

Azerbaycan yetkililerinin işgalle ilgili olarak uluslararası düzeyde girişimleri devam etti. Hem Devlet Başkanı hem de Dışişleri Başkanlığı işgalin kınanması ve Ermenistan'a karşı gerekli yaptırımların uygulanması için BM, AGİT ve diğer uluslararası kuruluşlar nezdinde girişimleri sürdürdüler. 6 Nisan 1993'te Güvenlik Konseyi Dönem Başkanı Pakistanlı Marker bir açıklama yaparak, Güvenlik konseyinin Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki durumun kötüleşmesinden Ermenilerin Kelbecer'i işgalinden bölgedeki barışı tehdit eden bu tür hareketlerden duyduğu rahatsızlığı ifade etti. Açıklamada ayrıca sınırların değişmezliği ve toprak bütünlüğü ilkeleri çerçevesinde AGİK'in barış girişimini desteklediklerini ve BM Genel Sekreterinden konuyla ilgili Güvenlik Konseyine rapor sunması istendi. 14 Nisan 1993'te Genel Sekreter tarafından Güvenlik Konseyine sunulan raporda, Karabağ'daki çatışmalara ve özellikle de Kelbecer'in işgaline Ermenistan'ın taraf olarak katılıp katılmadığını tam olarak belirlenemediğini, fakat saldırılarda tank, ağır çaplı silahlar ve uçakların kullanılmasının olayda yerel Ermeniler dışındaki başka bir gücün bulunduğunu gösterdiğini belirtmiştir.⁴⁹⁴

1.2.1.1.2 BM'nin Müdahalesi ve 822 Sayılı Karar

Uluslararası örgütlerden BM'nin Karabağ sorunuyla ilgilenmesi, Azerbaycan'ın 2 Mart 1992'de üye olmasının ardından başlamış ve Mart ayı içinde ABD eski Dışişleri Bakanı Cyrus Vance başkanlığındaki BM inceleme heyeti Dağlık Karabağ'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret, AGİK Temsilcisi Jiri Dienstbier tarafından yapılan arabuluculuk girişimleri ile desteklenmiştir.⁴⁹⁵

Ermenistan'ın 27 Mart'ta başlayan Kelbecer saldırısı Karabağ'daki barış sürecine yeni bir boyut getirdi. Ermenilerin Rusya 7. Ordusunun aktif katılımı ile Kelbecer'i işgal etme girişimleri karşısında 31 Mart 1993'de Azerbaycan Devlet Başkanlığı Basın Merkezinden yapılan açıklamada, Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin saldırısı sonucu Kelbecer'in işgal

⁴⁹³ Musa Kazımov., Azerbaycan Uluslararası ilişkiler Sistemi, s.101-102.

⁴⁹⁴ N. Cafersoy, a.g.e, s.85.

⁴⁹⁵ Olivier Paye v.d., "UN and CSCE Policies in Transcaucasia", Contested Borders in the Caucasus, Bruno Coppieters (der.), Vrije Universiteit Brussels, Vubpress, 1996. <http://poli.vub.ac.be/publi/>

edilmek üzere olduğu ve Ermenistan'ın işgal politikasını devlet politikası haline getirmiş olduğuna dikkat çekilerek, dünya ülkelerinin yöneticilerini, BM, AGİK, ve diğer uluslararası örgütleri Ermenistan Cumhuriyeti'nin işgal politikasını kınamaya ve işgalin önlenmesi için kesin önlemler almaya çağrıldı. ⁴⁹⁶ Ayrıca, Devlet Başkanı Elçibey BM Genel Sekreteri Butros Gali'ye mektup yazarak BM'nin duruma müdahale etmesini istedi. 1 Nisan 'da Milli Meclis dünya ülkeleri parlamentolarına, AB'ye, AGİK'e ve BM'ye çağrıda bulundu. ⁴⁹⁷ Elçi bey 2 Nisan'da ABD ve Rusya Devlet Başkanlarına bir kere daha mektup göndererek durumun ağır olduğunu bildirdi. Bu çağrılara paralel olarak BM Azerbaycan Temsilcisi Mahmud Said Savunma Bakanlığının verdiği brifinge katıldı ve durumla ilgili BM Genel Sekreterine bilgi verdi. ⁴⁹⁸

Tüm bu girişimlere rağmen, 3 Nisan'da Kelbecer'in bütünüyle Ermeni güçlerince işgal edilmesi üzerine Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yayınlamak saldırıya Ermenistan Ordusunun yanı sıra, Ermenistan'da yerleşik 7. Rus Ordusu subay ve askerlerinin de katıldığını belirtti. Açıklamada BM, AGİK ve diğer uluslararası kurumlara üye olan Ermenistan'ın işgalci olduğunun ilan edilmesi ve BM Nizamnamesine uygun olarak gerekli yaptırımların uygulanması da istendi. ⁴⁹⁹ 6 Nisan'da BM Güvenlik Konseyi adına Konsey Başkanı Pakistanlı Marker bir açıklama yaptı. Beyanatta Güvenlik Konseyi'nin Karabağ'daki durumdan endişe duyduğu, özellikle yerel Ermenilerin Kelbecer'e müdahalesinden rahatsızlığı dile getirilerek, bölge barışı ve güvenliği için tehdit teşkil eden bu tür eylemlere son verilerek bu kuvvetlerin bölgeden çıkarılması talep ediliyordu. ⁵⁰⁰ 14 Nisan'da Genel Sekreter tarafından Güvenlik Konseyi'ne sunulan raporda, saldırıda tank, otomatik silâh ve uçakların kullanılmasının yerel etnik kuvvetler dışındaki kuvvetlerin de saldırıya katılmış olmaları olasılığını güçlendirdiği belirtiliyordu. ⁵⁰¹

Kelbecer saldırısına diğer uluslararası kurumlar ve ülkeler de tepki verdiler, ilk olarak Türkiye 31 Mart'ta Ermeni işgalini kınayan bir açıklama yayınladı. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ABD ve Rusya Dışişleri Bakanları ile telefon görüşmeleri yaptı. ⁵⁰² Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın cenaze töreni için gittiği Ankara'da 21 Nisan'da yaptığı basın

⁴⁹⁶ Azerbaycan Gezeti, 2 Nisan 1993.

⁴⁹⁷ Tahirzade, Elçi bey, s 226.

⁴⁹⁸ "Yabancı Diplomatların Tutumu", Azerbaycan, 3 Nisan 1993.

⁴⁹⁹ Azerbaycan, 6 Nisan 1993.

⁵⁰⁰ Azerbaycan, 13 Nisan 1993.

⁵⁰¹ Azerbaycan, 19 Nisan 1993.

⁵⁰² Tahirzade, Elçi Bey, s. 227.

toplantısında Elçi bey, AGİK Cenevre çözüm planı görüşmelerinin alternatifi olmadığını, fakat Kelbecer işgalinin sürdüğü koşullarda AGİK barış görüşmelerinin sürdürülmesinin de bir anlamı kalmadığını; görüşmelerin, ancak Kelbecer'in boşaltılmasının ardından sürdürülebileceğini ve boşaltma için BM'de karar kabul edilmesi yönünde girişimlerde bulunduğunu belirtti. Ayrıca Ankara'da bir araya gelen Ermenistan Devlet Başkanı Petrosyan ve Azerbaycan Devlet Başkanı Elçibey, AGİK Minsk Grubu çerçevesinde görüşmelerin sürdürülmesinin yararlı olacağına görüş birliğine vardılar.⁵⁰³

Tüm bunlar olurken, aynı günlerde Ermenistan Dışişleri Bakanı Cerard Uberdyan yaptığı açıklamada Ermenistan'ın bu saldırı ile hiç bir ilişkisinin olmadığını iddia etti.⁵⁰⁴ Kelbecer saldırısı tarafların AGİK çerçevesinde 26 Nisan'da yapılacak Dağlık Karabağ görüşmelerine ilişkin tutumlarını da etkiledi.

28-29 Nisan 1993 tarihlerinde Prag'da gerçekleştirilen AGİK toplantısında Azerbaycan'ın isteği ve 17 ülkenin desteği ile gerçekleştirilen toplantıda, barış görüşmelerinin devamı için Ermenistan'ın Kelbecer'in boşaltılması yönünde adım atmasının şart olduğu vurgulandı. Ermenistan'ın bunu reddetmesiyle görüşmeler sonuç alınmadan sona erdi. Azerbaycan'ın yoğun diplomatik çabaları sonucunda 30 Nisan 1993'te Güvenlik Konseyi Azerbaycan-Ermenistan çatışmasını ve Kelbecer'in işgali konusunu görüştü ve 15 üyenin oybirliği ile 822 sayılı kararı kabul etti.⁵⁰⁵ Nihayet, 30 Nisan'da BM Güvenlik Konseyi Dağlık Karabağ sorununu görüşerek on beş üyesinin oybirliği ile 822 sayılı kararı kabul etti.

Bu kararda Güvenlik Konseyi Başkanını konuya ilişkin daha önce verdiği beyanatlara ve sunduğu rapora da gönderme yaparak, iki ülke arasındaki savaşı endişe verici boyutundan, Kelbecer'in Ermenilerce işgal edilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilerek ve uluslararası kabul görmüş sınırların ihlal edilemezliği, toprakların silah zoruyla ele geçirilmesinin kabul edilemezliği, bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ilkeleri de vurgulanarak 5 madde sıralanıyordu.⁵⁰⁶ Ateşkesin kesin bir şekilde yapılması, ayrıca bütün işgal güçlerinin Kelbecer rayonundan ve Azerbaycan'ın yakın dönemde işgal edilmiş diğer

⁵⁰³ Azadlıq, 23 Nisan 1993.

⁵⁰⁴ Azerbaycan, 21 Nisan 1993.

⁵⁰⁵ F. Çiloğlu, a.g.e, s.165.

⁵⁰⁶ Taşkıran, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, s. 167.

rayonlarından çıkarılması amacıyla bütün askeri operasyonların ve düşmanca eylemlerin durdurulması,⁵⁰⁷

İlgili tarafların, çatışmanın AGİK Minsk Grubu barış süreci ile çözümü için görüşmelere hemen ve tekrar başlanması ve sorunun barışçıl araçlarla çözümünü zorlaştıracak eylemlerden kaçınması,

Sivil halkın çektiği zorlukları azaltmak için bölgede özellikle çatışmanın etkili olduğu bütün rayonlarda insani yardımların yapılabilmesi için engellerin kaldırılmasını isteyerek, bütün tarafların uluslararası insani hukukun ilke ve normlarına uymak zorunda olması,

Genel Sekreterden AGİK Başkanı, ayrıca AGİK Minsk Grubu ile görüşmeler yaparak bölgedeki özellikle Azerbaycan'ın Kelbecer rayonundaki durumu değerlendirilerek bu konuda güvenlik konseyine rapor sunulması,

Bu konuyla aktif olarak ilgilenmeyi sürdüreceği kararları alınmıştır.⁵⁰⁸

Kararda Azerbaycan açısından beğenilen noktalar olsa bile genel olarak 2 ülke arasında denge korunmaya çalışılmıştır. Şöyle ki, bir yandan "Ermenilerin işgalinden" "Kelbecer'in ve diğer işgal edilen bölgelerin terk edilmesi gerektiğinden" bahsediliyorken, Azerbaycan'ın yoğun taleplerine karşın işgalci devlet olarak Ermenistan'ın adı açıkça belirtilmiyordu. Ancak taraf olarak Karabağ Ermenilerinin değil de Ermenistan'ın isminin geçmesi dolaylı da olsa onun çatışmada taraf olduğunun ifadesiydi.

3 Mayıs 1993'te Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'in inisiyatifi ile Rusya, Türkiye ve ABD; AGİK süreci çerçevesinde bir barış girişimi başlattıklarını açıkladı. Rusya'yı Ermeni yanlısı gören Azerbaycan, durumu değerlendirmek için eşit güce sahip ülke olarak ABD'nin sürece katılmasını istemişti. Tarafların 14 Mayıs 1993'e kadar Ermeni güçlerinin Kelbecer'i boşaltmasını 17 Mayıs 1993 tarihinden itibaren de AGİK çerçevesinde barış görüşmelerinin devam ettirilmesini öngören teklifleri Azerbaycan tarafından kabul görse de, Ermenistan buna yanaşmadı. 27 Mayıs'ta gerçekleşen Yeltsin ile Ter Petrosyan görüşmesinden sonra

⁵⁰⁷ (Güvenlik Konseyi, Konsey Başkanının Dağılık Karabağ anlaşmazlığına ilişkin 29 Ocak 1993 ve 6 Nisan 1993'de verdiği beyanatlara dayanarak',

⁵⁰⁸ <http://www.un.org/docs/scres/1993/822.pdf>.

Ermenistan'ın tutumunda değişiklik başladı. Yani Ermenistan arabulucuların tüm tekliflerini kabul ettiğini açıkladı. Fakat çok geçmeden bu defa da Karabağ Ermenilerinin şartları kabul etmediğini öne sürerek süreci tıkadı.⁵⁰⁹ Bazı gözlemciler bu olayı Ermenistan'la Karabağ Ermenileri arasında çıkan ilk görüş ayrılığı olarak görseleler de bunu bir danışıklı dövüş olarak doğrulamak mümkündür. Zira bu yolla, Ermenistan taviz vermeden üzerindeki uluslararası baskıyı azaltabiliyordu.

3-4 Haziran 1993 tarihlerinde, Roma'da BM Genel Sekreterliği Gözlemcilerinin de katılımıyla Azerbaycan ve Ermenistan dışındaki Minsk grubu üyesi devletlerin toplantısı gerçekleştirildi. Toplantının amacı BM Güvenlik Konseyi'nin 822 sayılı kararının vurgulanması için plan hazırlamak, AGİK çerçevesinde görüşmelerin yeniden devam etmesini sağlamaktı. Fakat, AGİK Minsk Konferansının başkanı Mariorafelli'nin 4 Temmuz 1993'te başlayan Azerbaycan ve Ermenistan'ı ziyareti bir soruna dönüştürülünce planın uygulanmasının sanıldığı kadar kolay olmayacağı anlaşıldı.⁵¹⁰

Rafaelli'in bu bölgeyi Bakü-İrevan-Bakü Ağdam-Hankendi-Bakü Roma trafiği üzere ziyaret etmek istemesine Ermenistan tarafı itiraz etti. Onlar Hankendi'ne Ağdam'dan gidilmesine itiraz ediyorlardı. Azerbaycan tarafı uzlaşmacı tavır sergileyerek, Bakü-Tiflis-Erivan-Hankendi-Erivan-Tiflis-Bakü trafiğini kabul etti ve bu Rafaelli bu trafikle ziyaretini tamamladı. Çünkü uluslararası arabulucuların barış planı aynıydı: Ermeniler işgal ettikleri yerlerden çekilecek, ateşkes ilan edilecek, uluslararası gözlemciler bölgeye gelecek ve Minsk görüşmeleri sonuçlandırılacak.⁵¹¹ Azerbaycan'daki karışıklıklar ve iktidar boşluğu barış görüşmelerini tıkamakla kalmadı Ermenilerin yeni saldırılarını da beraberinde getirdi. Daha çok iç karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalan Azerbaycan⁵¹² Ermeni saldırıları karşısında fazla tutunamadı.

1993 sonuna kadar Ermeni işgalleri ve bunları kınayan BM kararları birbirini izledi. 17 Haziran 1993'te bölgeyi ziyaret eden Rus gözlemciler Ağdam kendine düzenlenen uçak saldırılarının şahidi oldular. Aynı durum Rus gözlemcilerinin temmuz sonuna kadar bölgeye

⁵⁰⁹ F.Çiloğlu, ag.e, s.167.

⁵¹⁰ M.Kasimov, a.g.e, s.105-106.

⁵¹¹ F.Çiloğlu, ag.e., s.170.

⁵¹² O sıralarda ordu birliklerinin önemli bir kısmı Bakü'ye yöneltildi.

yaptıkları iki ziyaret sırasında daha tekrarlandı.⁵¹³ 26-28 Haziran tarihlerinde düzenlenen saldırılar sonucu Ermeniler Azerbaycan'ın Akdere kentini ele geçirdiler.

29 Temmuz'da toplanan BM Güvenlik Konseyi konuyla ilgili 853 sayılı kararı aldı. Kararda, 822 sayılı kararın (Kelbecer'in işgali ile ilgili) uygulanması gerektiği de vurgulanarak sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü ilkelerine de değinilerek, 14 madde halinde Ağdam'ın ve işgal edilen diğer bölgelerin acilen ve şartsız olarak boşaltılması, sorunun AGİT Minsk Grubu çerçevesinde çözümlenmesi Ermenistan'ın bu konularda gerekli tüm adımları atması gerektiği vurgulandı.⁵¹⁴

Bu arada, 21 Temmuz-12 Ağustos 1993 tarihleri arasında AGİK Minsk Grubunun BM Güvenlik konseyinin 822 ve daha sonra alınan 853 sayılı kararlarının uygulanması için yaptığı çalışmalar sonuçsuz kaldı. Çünkü 11 Ağustos'tan itibaren Ermenistan güçlerinin Fizuli ve Cebrail rayonlarına saldırıları yoğunlaştı. Bunun üzerine 18 Ağustos 1993'te BM Güvenlik Konseyi Dönem Başkanı ABD temsilcisi M. Albright uzun bir açıklama yaparak Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki durumun kötüleşmesinden duydukları endişeyi dile getirildi. Açıklamada Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesindeki çatışmalara ilişkin 822 ve 853 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanması konusunda adımlar atması gerektiğini, Azerbaican'ın Fizuli rayonuna yapılan saldırılara son verilmesi gerektiği, daha önce işgal edilen Kelbecer, Ağdam ve diğer erlerin terk edilmesi gerektiği de yer aldı.⁵¹⁵

Fakat Ermenistan güçlerinin saldırısı daha da yoğunlaştı ve 23 Ağustos 1993'te Fizuli rayonu büyük ölçüde işgal edildi.⁵¹⁶ 14 Ekim 1993 tarihinde toplanan BM Güvenlik Konseyi uygulanmayan kararlar serisine 874 sayılı kararı alarak birini daha ekledi. 874 sayılı bu kararda, daha önce alınan 822, 853 sayılı kararlara, dönem başkanının 18 Ağustos 1993 tarihli açıklamasına, AGİT Minsk Konferansı başkanının 1 Ekim 1993 tarihli mektubuna, Azerbaycan'ın ve diğer devletlerin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün dokunulmazlığına değinilerek, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde ve Ermenistan-Azerbaycan arasındaki çatışmalardan duyulan rahatsızlık dile getirilerek, 13 madde sıralanıyordu.⁵¹⁷

⁵¹³ <http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>.

⁵¹⁴ <http://www.un.org/docs/scres/1993/853e.pdf>.

⁵¹⁵ M. Kasimov, a.g.e, s.119-122.

⁵¹⁶ <http://www.president.az/azerbaijan/nk/com.f3.htm>.

⁵¹⁷ <http://www.un.org/docs/scres/1993/884.e.pdf>.

Yaptırım olmayan bu kararların Ermeni işgallerini durdurması doğal olarak mümkün değildi. Nitekim, devam eden saldırılar sonucunda çok geçmeden 23 Ekim'de Horadis Kasabasının 28 Ekim 1 Kasım tarihlerinde Zengilal'ın da işgal edilmesiyle Karabağ fiilen Azerbaycan'ın kontrolünden çıkarak Ermenistan güçlerinin eline geçmiş oldu. İşgal üzerine BM Güvenlik Konseyi 11 Kasım 1993'te etkisiz ve sonuçsuz kararlar serisinden sonuncusunu kabul etti. 884 sayılı bu kararla yine önceki kararlara AGİK Minsk Konferansı Başkanının 9 Kasım 1993 tarihli mektubuna, Azerbaycan'ın ve diğer bölge devletlerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerinin dokunulmazlığına, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Bölgesinde ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki gerilimden, Hora diz ve Zengilan'ın işgallerinden duyulan rahatsızlığa değinilerek 11 madde sıralanmıştır.⁵¹⁸

Yıl sonuna doğru çatışmalar azalarak devam etti. 1993 yılından geriye kalan Azerbaycan'ın işgal edilen toprakları, BM Güvenlik Konseyi'nin uygulanmayan kararları ve AGİK Minsk Grubunun sonuçsuz kalan çabaları oldu. Bütün bunların sonucu, iç karışıklıklar yaşayan ve yeterli dış askeri destek sağlayamayan Azerbaycan'ın topraklarının yaklaşık % 20'sini kaybetmesi ve Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan'ın bölme konusunda avantajlı duruma gelmeleri oldu. Bu arada 4 Haziran'da başlayan Gence isyanı Azerbaycan'da siyasi gerginlik yarattı ve 17 Haziran'da Elçi bey iktidardan indirildi. Azerbaycan'da iç politik gerginlik sürerken AGİK Minsk Grubu Başkanı Raffaelli'nin Azerbaycan ve Ermenistan'a ziyaretleri sırasında Ermeniler çözüm plânını uygulamayı reddettiler ve Azerbaycan'daki darbenin getirdiği karmaşadan faydalanarak yeni bir saldırı başlattılar. Böylece AGİK çözüm planı başarısızlığa uğradı.

1.2.2 Ateşkesin İmzalanması

1994 yılı Ocak-Mart dönemi küçük çaplı saldırılar ve Rusya ile AGİK'in barış çabaları ile geçti 26 Nisan-2 Mayıs arasında AGİK heyeti bölgeyi ziyaret etti. 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde Bişkek'te BDT Parlamentolar Arası Kurulu çerçevesinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı Temsilcileri, Ermenistan ve Azerbaycan Parlamentoları Başkanlarını ve Karabağ'ın Türk ve Ermeni nüfusunun temsilcilerini bir araya

⁵¹⁸ <http://www.un.org/docs/scres/1993/884e.pdf>.

getirdiler. Bu görüşme sırasında barışa yönelik bir adım olarak “Bişkek Protoköü” imzalandı.⁵¹⁹

Daha sonra imzalanacak ateşkes anlaşmasına temel oluşturan bu protoköü, Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ’ın sadece Ermeni temsilcilerinin (ayrılıkçıların) imzalanması, Azerbaycan açısından ciddi bir tavizdi. Çünkü, o güne kadar Azerbaycan taraf olarak sadece Ermenistan’ı taraf olarak kabul ediyordu. Fakat, şimdi kendi ülkesinin bir parçasını temsil ettiğini iddia edenlerle anlaşma imzalamıştı. Anlaşmada 18 Şubat 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanlığı arasında Moskova’da imzalanan protoköle değinilerek, 8 Mayıs’tan 9 Mayıs’a geçen geceden itibaren ateşin kesilmesi, bir sıra başka problemlerle beraber mültecilerin yerlerine dönüşünün sağlanması konusunda uzlaşmaya varıldığı bildiriliyordu.⁵²⁰

9 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ve Karabağ’daki ayrılık Ermenilerin temsilcisi ateşkes ile ilgili anlaşma imzaladılar.⁵²¹ 12 Mayıs 1994 tarihinden itibaren ateşkes rejimi uygulanmaya başlandı.⁵²² Böylece Karabağ sorunu da sıcak çatışmaların ve bir ara savaşın yaşandığı yaklaşık 7 yıllık bir dönem şimdilik sona ermiş oldu. Ateşkesin ilan edilmesi için yapılan dış baskılar sonuç vermiştir. Ermenistan tarafının bu ateşkes için pek zorlandığı söylenemez. Çünkü o ana kadar elindeki tüm güçlerini ortaya koyarak önemli bir toprak parçasını işgal etmişlerdi. Ama Azerbaycan açısından durum farklı idi. Çünkü o sırada Azerbaycan topraklarının yaklaşık % 20’si Ermenilerce işgal edilmiş bulunuyordu. Bu nedenle toplum ve siyasi güçlerin hemen hemen tümü bu tür bir ateşkesi kabul edemiyorlardı. Fakat, Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev iç tepkileri minimuma indirmeyi başarmıştır.⁵²³

Ateşkes anlaşmasının imzalanması, sorunun çözümlendiği anlamına gelmiyordu. Anlaşma çok hassas bir yapıya sahipti. Onun korunması ve bununla beraber sorunun çözümü konusunda da ilave adımlar atılması gerekiyordu. 1994 ateşkesinden günümüze kadarki dönem bu konuda atılan adımlarla hareketli geçti.(Bu konu daha önceki bölümlerde

⁵¹⁹ <http://www.cis.minsk.by/russian/cis/peace.htm>.

⁵²⁰ Kamer KASIM, Başlangıcından barış sürecine Dağlık Karabağ, Asker Tarih Bülteni, s. 38.

⁵²¹ Anlaşmaya işgal altındaki Karabağ bölgesini temsil eden Ermenilerin imza atması Azerbaycan’da büyük bir tartışma yarattı.

⁵²² Arsen Gasparyan, Karabağ sorununun dinamiği ve onun çözümünde Rusya Federasyonu’nun rolü, s.3.

⁵²³ Araz ASLANLI, Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, Avrasya Dosyası, Genel Merkezi Yıllık Yayınları, 1998, s.3

incelenmiştir) Fakat atılan adımların çoğu genelde sonuçsuz kaldı. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktaydı ve bu nedenler halen herhangi bir barış anlaşmasının imzalanmasını engellemektedir. Azerbaycan halkı bölgenin hukuki ve tarihi olarak kendisine ait olduğunu öne sürmektedir.⁵²⁴ Buna karşılık, Ermenistan toplumu şu anda toprakları –işgal yolu ile de olsa- kendi elinde bulundurmanın avantajını kullanmakta ve “Büyük Ermenistan”ın⁵²⁵ bir parçası olarak gördüğü Karabağ bölgesini bırakmak istememektedir.

Ermenistan bölge devletlerinden Rusya’nın askeri dahil açık desteğine sahipti ve İran tarafından da desteklenmekteydi. Azerbaycan ise, Rusya kadar güçlü olmasa da Türkiye’nin açık olarak askeri desteği hariç diğer tüm alanlarda desteğini almaktaydı. Diğer önemli bir etkende Azerbaycan’ın doğal zenginliklere, Ermenistan’ın ise batı devletlerinde güçlü lobiye sahip olmasaydı. Hukuk Azerbaycan’dan, batı kamuoyları ise Ermenistan’dan yana idi.⁵²⁶

1994 Ateşkesine kadar dünya gündeminin en önemli konuları arasında bulunan Karabağ sorunu, ateşkes anlaşmasının imzalanması ile birlikte gündemdeki yerini biraz kaybetmişti. Fakat son yıllarda giderek yoğunlaşan uluslararası çabalar, üst üste gerçekleştirilen zirve toplantıları, barış anlaşmasının artık biran önce gelmesinin istendiğini göstermektedir. Son dönemlerde Karabağ sorunu dünya gündeminde daha fazla yer almaya başladı. Bunun nedeni Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları arasındaki doğrudan görüşmelerin batının çabalarıyla daha da hareketlilik kazanması ve hem AGİT Minsk Grubu Eş Başkanları, hem de iki devletin yetkilileri tarafından sürekli dile getirilen, sorunun en kısa süre içinde çözüleceği ifadeleridir.⁵²⁷

Dağlık Karabağ çatışması hem bölgesel istikrarı hem de Azerbaycan ve Ermenistan’daki istikrarı etkilemiştir. Bölgesel açıdan özellikle Ermeni birliklerinin Nahçıvan’a saldırması, Türkiye ile Rusya ilişkilerinde gerginliğe sebep olmuştur. 1921 Kars

⁵²⁴ Bu konuda Ermenilerin de iddiaları bulunmakla beraber yine kendi kaynaklarında bu faktörü yalanlayan bilgilerde bulunmaktadır.

⁵²⁵ “Büyük Ermenistan” Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan tarafından ortaya atılmıştır. Halep doğumlu olan Ter Petrosyan’ın geçmişi ve düşünceleri, SSCB döneminde ülkede faaliyet gösteren tek siyasi parti olan Ermenistan Komünist Partisinin ilkelerine dayanmaktadır. EKB Ermeni Komünist Partisi 1993 yılında adını Ermeni Demokratik Partisi olarak değiştirmiştir. Dağlık Karabağ’ın bağımsızlığının dünyaya kabul ettirilmesi ve Türkiye sınırları içerisinde kalan topraklar ile ilgili iddialar, partinin ideolojik özellikleri arasında yer almaktadır.

⁵²⁶ Araz ASLANLI, Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, Avrasya Dosyası, Genel Merkezi Yıllık Yayınları, 1998, s.3.

⁵²⁷ Nazim Cafersoy, Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası: Haziran 1992 Haziran 1993: bir bağımsızlık mücadelesinin diplomatik öyküsü, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: 2001, s.40.

Anlaşmasına göre Nahçıvan'ın statüsünü korumak için Türkiye müdahale etme statüsüne sahiptir. Bu da Rusya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirebilirdi. Bu arada Ermeniler sadece Dağlık Karabağ değil, Karabağ'ın dışında kalan % 12 oranında Azerbaycan topraklarını da işgal etmişlerdir. 1996 AGİT Lizbon zirvesinde Azerbaycan toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin bir kararı çıkartmayı başardı. Kararı Ermeni tarafı kabul etmemiştir. 1997 yılında AGİT Minsk grubunun Ermenilerin işgal ettiği toprakların bir kısmından çekilmesini içeren barış planı Ter Petrosyan tarafından sıcak karşılanmış, ancak Ter Petrosyan, 1998 yılında baskılar soncu istifa etmek zorunda kalmıştır. Koçaryan'ın iş başına gelmesi ile barış süreci bir süre donmuştur.⁵²⁸ Bir yandan Karabağ Ermenilerinin ayrılıkçı taleplerini destekleyen ve onlara çatışmada yardım eden Ermenistan'ın diğer yandan Karabağ Ermenilerine silah yardımı yapmadığını iddia etmesi ve hatta Koçaryan'ın devlet başkanlığının ilk yılında sorunun çözümünde Azerbaycan'ın muhatabının doğrudan Karabağ yönetimi olduğunu belirtmesinin Ermenistan dış politikasında bir ikilem olduğu vurgulanmıştır.

1.2.2.1 Sorunun Çözümü İçin Hazırlanan Taslaklar

Sorunun çözümü için uzun süre gizli tutulan üç taslak hazırlandı. Bunlar “Toptan Çözüm”, Aşamalı Çözüm ve “Ortak Devlet” diye isimlendirilmektedir. Taslaklar genelde aynı maddeleri içermekle beraber önemli zıtlıklarda taşımaktadırlar⁵²⁹ 17 Temmuz 1997’de ortaya konan ve ilk taslak olan “Toptan Çözüm”,sorunun çözümüne ilişkin tüm önemli noktaları içeren bir anlaşmayı ön görmekteydi. Buna göre iki anlaşma imzalanmalı, bunlardan birisi barışın şartlarını,diğeri ise Dağlık Karabağ'ın statüsünü belirlemeliydi. Burada Dağlık Karabağ, Azerbaycan içerisinde devlet kurumu olarak tanımlanmakta ve onun polis güçleriyle beraber orduya sahip olabileceğini belirtmekte idi. 2 Aralık 1997’de sunulan “Aşamalı Çözüm” öncelikle barışın tam olarak yerleşmesini, mültecilerin geriye dönmelerinin şartlarının hazırlanmasını, Dağlık Karabağ'ın statüsü, Laçin ve Şuşa şehirlerinin durumlarıyla ilgili görüşmelerin daha sonra yapılması konusunda anlaşılmasını öngörmekte idi.⁵³⁰

7 Kasım 1998’de sunulan ve “Ortak Devlet” diye isimlendirilen son taslak, Dağlık Karabağ Cumhuriyeti kurulmasını ve bu cumhuriyetin Azerbaycan sınırları içerisinde, onunla

⁵²⁸ Çaşın Mesut Hakkı, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,Ermenistan Özel, Sonbahar 1995-1996, Cilt:2, Sayı:4,s. 69

⁵²⁹<http://www.un.org/docs/scres/1993/853e.pdf>.

⁵³⁰ <http://www.cis.minsk.by/russian/cis/peace.htm>.

ortak devlet oluşturmasını öngörmekteydi. Taslakta, diğer tasarılarıdakine ek olarak, Dağlık Karabağ'ın resmi dili olarak Ermenice gösterilmekte, Dağlık Karabağ'ın isterse kendi parasını basabileceğine de yer verilmekteydi. Taslağın ilerleyen kısımlarında, Laçın koridorunun ve şuşa'nın durumlarının barış anlaşmasının içeriği ve güvencesiyle ilgili maddelere yer verilmekte idi.⁵³¹

Azerbaycan'ın nihai taslağı, Ermenistan'ın ise ilk iki tasarayı kabul etmemesi nedeni ile, Aliyev'in 23 şubat'ta Azerbaycan Milli Meclisi'nde yaptığı konuşmada da ifade ettiği gibi bu tasarılar artık tarihe karışmıştı. Fakat bu arada sorunun çözüümü için Eş Başkanlığa sahip ölkelerin bireysel çabaları da süre gelmiştir.⁵³²

Bütün bunların sonucu olarak şunları söyleyebiliriz: Bölgesel güçler olan Rusya, Türkiye ve İnan'ın yanı sıra ABD'de barış sürecinde rol oynadı. Bölgesel güçler arasında Rusya, Ermenistan üzerinde etkili olan tek ölkedir. Ermenistan'da Karabağ sorununda uzlaşmacı tutuma karşı olup mevcut statüyü korumak isteyenler bu konuda Rusya'ya müttefikleri olarak görmektedirler. Bunlar Rusya'nın Kafkaslardan batı etkisini uzak tutmak için ABD'nin müttefiki Türkiye ile yakın ilişkileri olan Azerbaycan'a karşı her durumda Ermenistan'ı destekleyeceği varsayımıyla hareket etmektedirler.

Bir süper güç olarak Kafkaslarda önemli çıkarları bulunan ABD'nin barış sürecinde oynadığı rol soruna çözüüm bulunması bakımından çok önemlidir. Hazar petrollerinin uluslararası pazara taşınması konusunun ön plana çıkması Kafkaslarda istikrar isteyen ABD'yi barış sürecinde daha aktif bir rol oynamaya zorlamıştır. Barış sürecinin başarısı hem bölgesel istikrar hem de Azerbaycan ve Ermenistan'da politik ve ekonomik istikrarın sağlanması açısından önemlidir. Sürecin başarısız olması durumunda taraflar askeri çözüme yönelebilirler.⁵³³

Küçük bir ölkenin, büyük bir ölkenin şemsiyesi altında ele geçirdiği ve 1 milyonu aşkın insanı önemli sıkıntılara soktuğu bu kaostan bir an önce kurtarmak insanlık görevidir. Ermeniler işgal ettikleri yerlerden hiçbir ön koşul ileri sürmeden çekilmek zorundalardır.

⁵³¹ Azerbaycan Gezeti, 23 şubat 2001.

⁵³² <http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>

⁵³³ Cabbarlı, Hatem, Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri, Ermeni Araştırmaları 3 , Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi , Ankara, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, Sayı 2 s.49-51.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Ermenilerin başlattığı savaş ve işgal hareketinden beri 4 karar almış ve bunlardan Azerbaycan'ın haklı olduğunu belirten 3 kararı uygulamaya koymazken, bu arada aleyhte sonuçlananın yerine getirilmesine yeşil ışık yakmıştır. Bu durum uluslararası kuruluşların Ermenileri, işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından çıkaramayacağını açıkça göstermektedir. Öyleyse işgale yeşil ışık yakan ve her türlü destek sağlayan Rusya ve bazı büyük devletler zamanı yitirmeden kronik hale gelen bu çıkmazı çözmeli veya Azerbaycan tarafı savaşarak kendi topraklarını geri almalıdır .

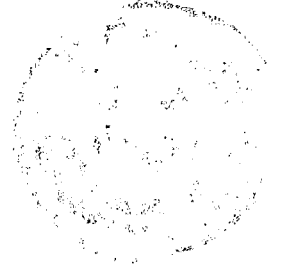
Öte yandan günümüzde hiçbir ülke topraklarının başka bir ülkenin mülkiyetine geçirilmesine hoşgörü ile bakmaz. Kafkaslarda sürekli huzursuzluk yaratan ve aynı zamanda globalleşen dünyamızda barışı bozan bir ülke konumunda olan Ermenilerin daha fazla kan dökülmemesi için, Azerbaycan topraklarını terk etmesi ve işgalden dolayı tazminat ödemeye mahkum edilmesi mutlaka sağlanmalıdır. Aksi halde bu küçük ancak gözü komşularının toprağında olan Ermenistan ileride fırsat bulduğu zaman, yeni huzursuzluklar çıkarmaya yeltenecektir.⁵³⁴

Azerbaycan Dağlık Karabağ'ı kendi kültür ve bölge tarihinin değişmez bir parçası olarak görmektedir. Azerbaycan tarafı, Dağlık Karabağ'ın hiçbir zaman Ermeni devletinin değişmez bir parçası olmadığını belirtmektedir. 1994 yılında ilan edilen ateşkese genellikle uyulmaktadır. Şu an kan dökülüyor, ama problemde tam olarak çözülmüş durumda değildir. Taraflar çatışmayı hala problemin tek çözümü olarak görüyorlar. Oysa çözüm için çatışmanın bir işe yaramadığı dünyadaki buna benzer diğer olaylarda görülmüştür. Asıl çözüm tarafların karşılıklı görüşmelerindedir. Görüşmelerde adil davranılmalı ve uluslararası hukuk daima göz önünde tutulmalıdır.

Konu ile ilgili üçüncü tarafların yaklaşımları, problemleri daha çok kendi menfaatleri, kendi ilgileri yönünde çözmek yönünde ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda da önerilen çözümün adil, eşit ve kalıcı olması beklenmez. Dolayısıyla üçüncü tarafların yapabilecekleri en iyi yaklaşım ilgili taraflara görüşme ve diyalog yolunu açmaya çalışmaktır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Azerbaycan Ermenistan ilişkilerindeki ikinci bir ihtilaf noktası ise Zengezur bölgesidir. Özellikle jeopolitik ve jeostratejik önem arz eden bu bölgenin coğrafi özellikleri ve konumu, en azından bölge devletlerini etkilemesi açısından büyük önem arz etmektedir.

⁵³⁴ Milliyet, 12.8.1996.

XI BÖLÜM

1. ZENGEZUR SORUNU

Uzun yıllar Zengezur'un tarihi, coğrafyası ve etnografisi, Azerbaycan uzmanları tarafında incelenmemiş, hatta bir bakıma unutulmuştur. 20 yy.ın başlarında Zengezur'un Ermenilere verilmesiyle beraber, bu bölge ile ilgilenmeğe başlanılmışsa da, artık geç kalındığı anlaşılmıştır. Sovyet Rusya'sının desteğini de arkasına alan Ermeniler bu bölgedeki yerleşim merkezlerinin, dağların, çayların tarihi isimlerini değiştirip, yerine uydurma adlar takarak tarihini sahteleştirme yolunu seçmişlerdir. Bütün bunları dikkate alarak, Azerbaycan Cumhuriyeti ile ona bağlı Nahcivan Özerk bölgesi arasında bulunan bu toprak parçasının tarihi bilgiler ışığında bu güne etkileri ve özellikle de jeopolitik ve jeo-stratejik konumu dikkate alınarak incelenecektir.

1.1 Zengezur Tarihine Kısa Bir Bakış

Bölgede yaşayan Türklerin "Sengizar" olarak adlandırdıkları bu bölge özellikle 19 ve 20. yy'lar boyunca kasıtlı ve bilinçli bir değişime tabii tutulmuştur. Türklerin ifade ettikleri "Sengizar" , "taşlık, kayalık " anlamına gelmektedir. Bölgenin coğrafi yapısıyla bu kelimenin anlamı, anlamlı bir yakınlık içermektedir. Aslında uzun yıllar zarfında bu toprağın adı " Zengezur" şekline dönüşmüştür. Ermenilerin iddialarına göre, güya Zengezur sözündeki "Zur" Ermenice "Dere" anlamını vermektedir. Bu sebebe dayanarak bu toprağın "Zengli Dere" olduğunu söylemektedirler. Ermeniler, ayrıca Zengezur adının bölgenin bir zamanlar başçısı olan " Zolsdzor " veya "Coğgaçorun " adından yahut da 7. yy'da burada yaşayan Skiflerin adıyla bağlantılı olduğunu söylemektedirler.⁵³⁵ Aynı zamanda Zengezur'u " Sünük " gibi yazmaktadırlar. Zengezur'da Sünük knezliğinin olduğu doğrudur. Ancak, bunun Ermenilerle hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü, " Sünük Knezliği " Alban devletine bağlıydı.

Aslında milattan önceki tarihlere indiğimiz zaman bu bölgede yaşayanların ateşperestler olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede kullanılan tarihi yerlerin adları ve tarihi etimolojisi incelendiğinde görülüyor ki, Zengezur Mahalı ve özellikle de bu bölge içerisinde yer alan Kafan kazasında milattan önceki bin yıllarda " Zerdüşt " dinine sitayiş edenler

⁵³⁵ Ziyadhan Habibeyli, Mehmed Zengilanlı, Zengezurun Kısa Tarihi ve Coğrafyası, Bakı, 2000, s.10

yaşamışlardır.⁵³⁶ Ateşperestlik inancı taşıyan bu eski halkın Türklerden başkası olamayacağı açıktır. Bazı, Ermeni bilim adamlarının iddialarına göre, bulunan eski kabirlerin kibleye yönelik olmaması, bu bölgede Müslümanların yaşamadığını göstermektedir. Bu tür iddiaların bilimsellikten yoksun olduğunu ispat etmek için, bu bölge insanının Babek önderliğinde 36 sene Arap ve İslam orduları ile mücadele ettikten sonra 9. yy.ın ilk yarısı - yani 837-838 yıllarında- İslam dinini kabul ettiğini söylemek doğru olacaktır. Selçuklulardan önce bölgede Romalılar, Partlar, Sasaniler, Bizanslılar ve başkaları zaman- zaman hakimiyet kurmuşlardır. Türk Hakimiyeti ise İskitler (Sakalar), Sabirler ve Hazarlılarla kesinleşmiştir.⁵³⁷ Bölgede Selçuklu yönetimini kısa bir süre için Moğol istilası takip ettikten sonra Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevi yönetimi hüküm sürmüştür.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise bölgenin tamamı Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Daha sonraki tarihlerde özellikle Safevi devletinin parçalanmasını müteakip Hanlıklar dönemi başlamıştır.

Bu dönemde; kuzeyde Gence, İrevan, Şeki, Bakü, Guba, Derbent, Lenkaran, Karabağ ve Nahcivan Hanlıkları ile Güneyde Tebriz, Hoy, Erdebi ve Urmiye Hanlıkları yer almaktaydı. Ancak daha sonraki bölümlerde de değinileceği gibi Rusların Kafkaslardaki yayılma stratejisinin sonucu çıkan savaşlar, Rusya ile İran arasında yapılan 1813 gülistan ve 1828 Türkmen çay anlaşmalarıyla söz konusu hanlıklar bu iki devlet arasında bölüşüme uğramıştır. Bu bölüşüme göre Kafkasya bölgesi; Bakü, Gence, Tiflis ve Erevan Guberniyalarına bölünerek her birinin başına bu günün valisi karşılığı olan Gubernatörler tayin edilmiştir.⁵³⁸ Zengezur bölgesi Gence Guberniyasının dahilinde idi. Şu anki Sisyan (Garakilse), Gorus, Kafan, Mehri, Zengilan, Gubathı, Laçin, Kelbecer ve Karabağ'ın bir hissesi bu bölgenin dahilindeydi.⁵³⁹

Kısacası bu tarihlerden itibaren Çarlık Rusya'sının Osmanlı devleti ile milli ve dini bağları bulunan diğer Türk toplulukları arasında tampon görevi yapacak bir Ermenistan devleti oluşturma siyaseti sonucu olarak, Ruslar tarafında bölgeye çok büyük miktarlarda

⁵³⁶ Ziyadhan Habibeyli, Mehmed Zengilanlı, a.g.m, Bakı, 2000, s.16

⁵³⁷ Z.M.Bünyadov, Y.B.Yusifov, Azerbaycan tarih i(En Gedim Zamanlardan 20 y.yıla dek) 1.cilt, Azerbaycan Devlet Nesriyatı, Bakü 1994, s.265

⁵³⁸ Nadir Devlet, M.Ü.Türkiyat Araştırması Ens. Md, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı,Kafkaslar,Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin önemi Sempozyumu, 28-29 Nisan 1998, Bildiriler, Soru-Cevaplar, Katkıları ve Konuşma Metinleri, Harp Akademileri Basım Evi, Yeni Ilevant-İstanbul 1998 s.185

⁵³⁹ Feride Emirova, Şamil Hudiye, İtirilmiş Topraklar, İtirilmiş Servetler, Elm 1993, s.49-50

Ermeni göçünün planladığı ve teşvik edildiği söylenebilir.⁵⁴⁰

1.2 Zengezur'un Coğrafi Konumu

Zengezur arazisi kuzeyde Gökçe göl (Ermenilerin verdiği isimle Sevan), güneyindeki Alagöller bölgesinden başlayarak güneye doğru bir yelpaze gibi açılmaktadır. Alagöller güneyinde Serçeli Dağ (3433 m)'dan başlayan Zengezur sıra dağları, kuzey-güney istikametinde uzayarak Ordubad ile Mehri ilçesi arasında Aras nehrine ulaşmaktadır. Bu dağ Silsilesi, Keçel Dağ (3118 m) kesiminden itibaren Aras nehrine kadar Ermenistan ile Nahçıvan arasındaki sınırı oluşturmaktadır. Sınır üzerindeki başlıca yükseklikler: Güneye doğru Ağdaban dağı(3039 m), Camal dağı(3024 m), Demirli Dağ (3368 m), Karagöl Dağ (3829 m) ve Yaylı dere Dağı (3825 m)'dir.⁵⁴¹ Ancak, Demirli dağdan Doğu istikametine ayrılan diğer bir kol Bergüşad silsilesi adıyla tanınıyor. Bu silsile üzerinde en yüksek zirve Aramaz dağı (3399 m) olup buradan itibaren arazi Kuzeye ve Doğuya doğru açılmaktadır.

Serçeli dağdan başlayıp Kuzeyde Zengezur sıra dağlarının başladığı kesimde güney-doğu istikametinde uzayan ve aslında sıra dağ karakterinde olmakla beraber "Karabağ yaylası" adını taşıyan silsile ise, Zengezur'un idari merkezi Gorus şehri kuzeyinde Büyük Işıklı Dağ (3550 m)'a kadar uzanarak bu bölgede Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sınırı çizmektedir. Büyük Işıklı Dağ ile Bergüşad silsilesi arasında akar sular ile bölünmüş bir arazi bulunmaktadır ki, burası Zengezurun orta ve ya merkez bölgesi olarak kabul edilmektedir. Ermenistan Azerbaycan sınırı bu bölgede Gorusun 20 km kadar doğusunda Karabağ'a doğru bir çıkıntı yapmaktadır.⁵⁴² Burada, sınırdan Laçın koridoruna kadar olan mesafe sadece 6-7 km kadardır.

Zengezur doğuda Hekeri çayına, güneyde Aras nehrine doğru alçalarak uzanmaktadır. Bölgenin bu kesimi Gubadlı ve Zengilan yerleşim birimlerine sınır teşkil etmektedir. Ayrıca Aras nehri, Ermenistan'ın İran ile sınırını belirlemektedir. Yukarıda sınırları çerçevelenen bölge; Ermenistan arazisinin Nahçıvan ile Azerbaycan toprakları arasına girmiş durumdaki parçası olup, kuzeyde Göyçe Mahali⁵⁴³ ile güneyinde ona komşu durumundaki Zengezurun

⁵⁴⁰ Yılmaz, İskender, Gümrü Antlaşması, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s.151.

⁵⁴¹ Ziyadhan Habibeyli, Mehmed Zengilanlı, a.g.m., Bakı, 2000, s.10

⁵⁴² Feride Emirova, Şamil Hudiyev, a.g.e., Bakı, Elm, 1993, s.49

⁵⁴³ Azerbaycan'da yerli toponimlerde birden çok ilçeden oluşan bölgeler 'Mahal' olarak adlandırılmaktadır. Ermenistan arazisinde kalan Azerbaycan mahalları aşağıdakilerdir; Zengezur, Göyçe, Zengibasır, Basargeçer, Vedibasır ve Dereleyez'dir)

birleşmesiyle meydana gelen arazi kesimidir. Ancak coğrafi olarak Zengezur bölgesi bugünkü resmi Azerbaycan- Ermenistan sınırını doğuya doğru aşarak Karabağa ait olan alanı da içine almaktadır. Bu bitişik alana Karabağ yaylası ile Cebrail silsilesini ve bu silsileden kuzey-güney istikametinde akarak Arasa karışan Hekeri çayının doğu ve batısındaki araziye de bu alana dahil etmek gerekir.⁵⁴⁴

Zengezur'un başlıca akar suları; Zengezur sıra dağlarından doğup, önce güney, sonra doğuya doğru akarak Azerbaycan topraklarına giren ve burada Aras'a karışan Berguşad çayı, Berguşad dağlarından doğup Kafan'ın doğusundan Azerbaycan topraklarına giren Gehi çayı ve güneyde Zenezur dağlarından doğup güney ve doğu istikametinde akarak Aras'a katılan Tısav ve Mehri Çaylarıdır. Zengezur'un orta kesimindeki Tolors baraj gölü bölgenin en büyük su birikintisini teşkil etmektedir. Zengezur'un önemli yerleşim birimleri olarak merkez bölgede Gorus ve Sisian, güneyde Gaçaran, Gafan ve Mehri kasabaları sayılabilir.

Bölgenin yüzölçümü, Göyce Mahalı ile birlikte mütalaa edilecek olunursa 7.500 km²'yi bir az geçmektedir. 1918 yılı mayıs ayında istiklalini kazanan Azerbaycan'ın o zamanki yüzölçümü, Zengezur ve Göyce mahalı dahil olmak üzere 9.4137 km² idi. Nisan 1920 de Kızılordu'nun işgalini müteakip iş başına gelen Komünist yönetim zamanından sınırlar Sovyet Rusya'nın patronajında yeniden çizilmiş, Göyce mahalı ve Zengezur Ermenistan'a verilmiştir. Bu bölgenin ayrılmasından sonra, bu günkü Azerbaycan Cumhuriyetinin yüzölçümü de 86.600 km² olarak bilindiğine göre, demek ki, Göyce mahalı hariç tutulacak olursa Zengezur'un Ermenistan sınırları içinde kalan büyük bölümünün yüzölçümü takriben 6 000 km² kadar bir genişliğe tekabül etmektedir.⁵⁴⁵ Zengezur bölgesi, gerek Çarlık Rusyası'nın yıkılmasını müteakip Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında kurulan Kafkasya Federasyonu'nda olduğu gibi ve gerekse bu federasyon kısa sürede dağılıp 28 mayıs 1918'de bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduğunda yine Azerbaycan topraklarının bir bölümünü oluşturmaktaydı. Zengezur'un resmen Ermenistan'a bağlanması ise şöyle gerçekleşmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan'ın Sovyetlerin hakimiyeti altına girmesinden sonra iki ülke arasındaki ihtilaf konularına Moskova tarafından el konulmuştur. Başta Lenin ve Stalin olmak üzere yeni Sovyet Rusya yöneticileri ile Azerbaycan ve Ermenistan Komünist Partisi önde gelenleri arasında yapılan görüşmeler sonucunda gerek Karabağ ve gerekse

⁵⁴⁴ Yüksel Özgür, Tarihi Türk Yurdu Zengezur, Zengezur'un Coğrafi Konumu ve Özellikleri, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:104, Ekim 1996, s.160

⁵⁴⁵ Feride Emirova, Şamil Hudiye, a.g.e., Baku, Elm, 1993, s.48

Zengezur'da cereyan eden Türk-Ermeni çatışmalarına bir çözüm olarak Karabağda otonom bir Ermeni yönetimi, Zengezur'da ise otonom bir Türk yönetiminin kurulması, Stalin'in desteği ve Lenin'in talimatı ile kararlaştırılmıştır. Ancak bu karar uzun süre yürürlüğe konmamıştır. ⁵⁴⁶

Bu arada Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan 16 Mart 1921 Moskova Anlaşması ile; Gümrü Anlaşmasında Türkiye'nin himayesine bırakılan Nahcivan'ın statüsü, "Nahcivan bölgesinin himaye hakkını üçüncü bir devlete kati surette terk etmemek şartıyla, Azerbaycan Cumhuriyeti himayesinde özerk bir bölge oluşturulması" şeklinde değiştirilmiştir.⁵⁴⁷ Bunun yanı sıra Gümrü anlaşmasında Ermenistan'ı Türkiye'nin vesayeti altında koyan hükümler yeni anlaşmada yok sayılmıştır. Ayrıca, 13 Ekim 1921'de Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan arasında imzalanan Kars Anlaşmasında da bu hususlar teyit edilmiştir.

Sosyalist Devrimi sonrası yukarıda da değindiğimiz 30 Eylül 1920 tarihinde Azerbaycan Türklerinin rızası olmadan 9500 km²'lik bir alan SSCB yönetimi tarafından Ermenistan'a verilmiştir. 1920 yılın da SSCB yönetimi dahilinde olan cumhuriyetlerin arazi bölüşümünü yeniden yapmayı kararlaştırmıştır. Bu bölgeye göre Azerbaycan toprağının bir parçası olan Kafan (1261 km²), Gorus(752 km²), Bazarçay-sonraki Azizbeyov (1174 km²), Mehri (664 km²), Pembek (Garakilse)-sonraki Sisiyan (1719 km²), Zengezur kazası üzere toplam 5570 km² kadar alan Ermenistan'a verilmiştir. Göyçe mahalından ise Akbaba (614 km²), Basarkeçer(1134 km²), Vedi (1214 km²), Şemşeddin (824 km²), Göyçe'nin 3786 km² arazisinin Ermenistan'a verilmesi, ermeni arazisinin 20.45 bin km² den 29.8 bin km² 'ye kadar artmasına sebep olmuştur.⁵⁴⁸

Böylece, bölgedeki demografik yapı Ermeniler lehine bozulmuş oluyordu. Rusların bir başka amacı ise oluşturulacak bir Ermenistan vasıtasıyla Doğu ve Batı Türklüğünün irtibatını kesmektir. Bu bağlamda, özellikle 20. Yüzyıl boyunca Ermeni mezalimine maruz kalıp ya göç etmek zorunda kalan yada zorla göç ettirilen Azerbaycan Türklerinin bölgeden arındırılması proseslerine kronolojik şekilde kısaca göz atacağız.

Sekiz milyon nüfusu olan Azerbaycan'da bir milyondan fazla insan göçmen

⁵⁴⁶ Feride Emirova, Şamil Hudiye, a.g.e., Baku, Elm, 1993, s.49

⁵⁴⁷ Seyfettin Gendilov, İsağ Memedov, Azerbaycan Tarihi, Üçüncü Neşri, Çarşıoğlu, Bakü, 2002, s.29-30

⁵⁴⁸ Feride Emirova, Şamil Hudiye, a.g.e., Baku, Elm, 1993, s.5

durumundadır(Azerbaycan Türkçe sinde Göçmen yerine Gaçkın kullanılmaktadır). Gaçkınlar 1988 yılından itibaren Ermenistan'dan zorla göçe tabi tutulan Türk etnik kökenine mensup olan ve Azerbaycan vatandaşı olmayanlardır. ⁵⁴⁹Azerbaycan topraklarının %20'si Ermeniler tarafından işgal edilmiş ve nüfusun %13'ü kendi tarihsel yurtları içerisinde göçmen durumundadır. Ermenistan ve Azerbaycan'ın SSCB yönetimi zamanı "Sovyet Vatandaşı" kimliği altında karşılıklı ilişkiler içerisinde yaşadıkları söylene bile, Sovyet yönetiminde önemli görevler üstlenen Ermeni asıllı vatandaşlar, çeşitli bahanelerle Ermenistan'daki Azerbaycan Türklerinin göç ettirilmeleri yönünde yoğun bir çaba içerisinde girmişler ve neticede başarılı olmuşlardır. Örneğin, Sovyet ekonomisine daha fazla katkı sağlayabilme bahanesiyle Azerbaycan Türklerini, çiftçiliğe yatkın oldukları gerekçesiyle dağlık Ermenistan'dan ovalık Azerbaycan'a göç ettirmişlerdir(1948-1953). ⁵⁵⁰

SSCB öncesi ve sonrasında ise tehcir, soykırım, harpler ve asimilasyon yoluyla şimdiki Ermenistan adlandırılan topraklarda Türkleri sürgün ederek tek bir Türkün bile yaşamadığı "Büyük Ermenistan" devletini kurmaya çalışmışlardır. Şimdi ise sırasıyla(özellikle Zengezur'da) Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yaptıkları soykırım ve mecburi göçleri gözden geçirmeye çalışacağız.

1.3 Bölge Nüfus Yapısının Değiştirilmesi

1810 yılı resmi bilgilerine göre Zengezur'un bağlı bulunduğu Karabağ vilayetinde 12 bin aile yaşamaktaydı ve bunlardan 2500 kadarı Ermeni, kalanı Türk'tü. 1823-27 yılları arasında Karabağ'da nüfus oranı % 91 Türk, % 8.4 Ermeni şeklindeydi. Ancak bölgeye hem Osmanlı'dan hem de İran'dan yoğun şekilde gerçekleştirilen göçler neticesinde⁵⁵¹ nüfus dengesi zamanla trajik şekilde değişmiştir. Sadece 1820-30 yıllarında Kafkas'lara 130 bin ermeni göç ettirilmiş ve bunların da önemli bir kısmı Erivan, Nahçıvan ve Karabağ'a yerleştirilmiştir. 1877-78 Türk Rus savaşı yıllarında Kafkaslara 85 bin Ermeni daha getirilmiş, bunu 1893-94 yıllarındaki göç dalgası takip etmiştir. 1894 de Osmanlı'dan 90 bin, 1897 de 10 bin göç olmuştur. 1896 yılında ise başta Türkiye ve İran olmak üzere dünyanın

⁵⁴⁹(Azerbaycan'da gaçkınlar mevcut statülere göre iki şekilde anılmaktadır: bunlar Gaçkınlar ve mecburi Göçkünlerdir. "Mecburi göçkünler", Azerbaycan sınırları içinde bulunan ve güç tatbik edilerek göç ettirilen Azerbaycan vatandaşlarıdır).

⁵⁵⁰ Türk Dünyası Araştırmaları Nisan 1993, Yar.Doç.Dr. Zeynelabidin Makas, Ermenistan'da Adları Değiştirilen Bazı Türk Yerleşim Yerleri Üzerine.

⁵⁵¹ Davut Kılıç, Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesinin Rolü (1828-1915), Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Ankara Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, Sayı 2 s.49-51

her tarafından Kafkaslara gelen ermeni göçmenlerin sayısı 900 bine ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise Doğu Anadolu'dan Kafkasya'ya 400 bin civarında Ermeni göç etmiş, bunların yerine takriben bu miktara yakın Kafkasya Müslüman'ı gelmiştir.⁵⁵²

Bölgenin nüfus yapısının değiştirilişine çarpıcı bir örnek olarak: bu asrın başlarında bir Müslüman Türk şehri karakteri taşıyan Ermenistan'ın başkenti olan Erivan'ın nüfus yapısı ele alınabilir. 1897 Osmanlı imparatorluk sayımına göre, Erivan'ın Türk nüfusu 77 bin, ermeni nüfusu ise 58 bindir. Zengezur ile ilgili aynı yılın rakamları ise 71 bin Türk, 63 bin Ermeni şeklindeydi.⁵⁵³

Gerek Karabağ gerekse Göyçe Mahalı ve Zengezur bölgeleri, genellikle 1905 yılından bu yana mütemadiyen Rus destekli Ermeni saldırılarına maruz kalmıştır. 1800'li yıllardan itibaren tampon devlet olarak düşünülen Ermenistan'ı yaratmak uğruna, Rusya'nın gayretleri ile getirilip bu bölgeye yerleştirilen Ermeniler; bölgede kurmayı hayal ettikleri " Büyük Ermenistan'ı" gerçekleştirmek ülküsü için komşuları Türk ahalisine karşı saldırılar düzenlemekle yetinmemiş, toplu katliamlar yapmaya, Türk köylerini yakıp yıkarak, ahaliyi bölgeden sürgün etmeye çalışmışlardır.⁵⁵⁴ Özellikle de Zengezur bölgesinde başta Andranik olmak üzere bazı Ermeni çete reislerinin komutasındaki Taşnak Örgütünün Türklere yaptığı soykırımlar Ermeniler tarafından kahramanlıkla anlatılmaktadır. Bolşevik yönetimini arkasına alan Ermeniler Ruslarla iş birliğine girerek Azerbaycan ve Türkiye arasına bir kama gibi sokulmuşlardır. Zengezur'un Türklere arındırılması (Ermenilere verilmesi) aynı zamanda Türkiye'nin Azerbaycan ve Hazar ötesi Türk alemi ile irtibatını kesme amacı gütmekteydi ki, bunun da Rusların tarihi menfaatleri ile bire-bir ilgili bir plan olduğu kesindir.

1.3.1 1905-1907 Yıllarındaki Katliam ve Göç

20. Yüzyıl başlarında Ermeniler "Türksüz Büyük Ermenistan" politikası bağlamında özellikle Taşnak partisinin kurulmasıyla birlikte organize bir şekilde faaliyete geçtiler. Osmanlı Devletinde kendilerine soykırım yapıldığını ve göçe maruz kaldıklarını bahane ederek bölgede yaşayan Türklere karşı soykırıma girişen Ermeniler bu yıllarda Şimdiki Ermenistan arazisindeki Türk bölgeleri olan Zengezur, Zengibasar, Basargeçer, Dereleyez, Göyçe ve Erivan bölgelerine Ermeni nüfusunu yerleştirmeye başladılar.

⁵⁵² Davut Kılıç a.g.m. s.53

⁵⁵³ Ziyadhan Habibeyli, Mehemed Zengilanlı, Zengezurun Kısa Tarihi ve Coğrafyası, Bakı, 2000, s.58.

⁵⁵⁴ Mısıroğlu Kadir, Moskov Mezalimi, Sebil Milli ve Dini Yayınlar Kulübü Yayınları No:17, Birinci Basım, İstanbul-1970, s. 446.

1.3.2 1914-1920 Yılları Arasındaki Soykırım ve Zorla Göç

29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Enver Paşa komutasındaki Türk Ordusu Ruslara karşı Kafkasya cephesinde ilerleyince Ermeniler Rus ordusuyla beraber savaşa katıldılar. Daha önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi, Ruslar ve İngilizler tarafından kışkırtılan Ermeniler Kafkasya Ordusunun ilerleyişini engellemeye çalışıyorlardı. Ruslar her zamanki gibi, bir müddet sonra silahlanan Ermenileri kullanarak oradan çekildiler.⁵⁵⁵

Bunu fırsat bilen Ermeniler, başta Zengezur bölgesi olmak üzere bu coğrafyada yaşayan Türklere karşı soykırımı başladılar. Rus ve Ermeni kaynaklarına göre, 1918 yılı Taşnak iktidarı döneminde Ermenistan'da en az beş yüz bin Azerbaycan Türkü soykırımı uğramıştır. Gerçekte ise bu rakam bir milyondur. Bir Ermeni yazarı olan Korkodya'nın "Ermeni nüfusu 1831-1931" eserine şu ifadeler yer almaktadır: "1920 yılında Sovyet Ermenistan'ında Taşnakların soykırımından dolayı ancak on bin civarında Türk nüfusu kalmıştır."⁵⁵⁶

Aslında, 1918 yılı baharından itibaren ileri harekate başlayan Türk ordularının, Gümrü'ye, Azerbaycan'a, Karabağ'a ve hatta Dağıstan'a kadar girme sebepleri Bu katliamlara son vermek ve kaybedilen toprakları geri almaktır.⁵⁵⁷ Soykırımdan kurtulmak için kaçan Türklere hayatta kalan altmış bin kişinin 1922'de geri dönmesinden sonra buradaki Türk nüfusu yetmiş bine ulaşmıştır.⁵⁵⁸ Bir diğer önemli konu ise 1918'de Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'nün Ruslar tarafından işgal sebebi; Bolşevikler Rusya'ya petrol sağlamak için mutlak bir şekilde Bakü'yü ele geçirmeliydi. 15 Eylül 1918'de Azerbaycan Milli Hükümeti, Ermenilerin ve Bolşeviklerin kontrolünde olan Bakü'ye girememiş ve bunun üzerine Enver Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu olaya müdahale etmiştir.

Bir diğer taraftan ise Bolşevikleri de kullanan Ermeniler, aynı yılın yazında Bakü'de ve Azerbaycan'ın farklı kazalarında camileri, evleri, dükkânları yakmış ve binlerce insanı

⁵⁵⁵ Süslü Azmi, Kırzioğlu Fahrettin, Yinanç Refet, Hallaçoğlu Yusuf, Türk Tarihinde Ermeniler (Temel Kitap) Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:2, Birinci Baskı, Ankara, 1995, s. 189,

⁵⁵⁶ Feride Emirova, Şamil Hudiye, İtilmiş Topraklar İtilmiş Serhedler, Baku, Elm, 1993, s.49-50

⁵⁵⁷ Mustafa Kemal Derneği, Tarih ve Gerçeklerin Işığında Türklere Yapılan Soykırım, Ermeni Sorunu (1780-1922) Mustafa Kemal Derneği Yayınları:9, İstanbul 2001. s.25-26

⁵⁵⁸ Avrasya Dosyası, "Azerbaycan Özel", sayı 1, ilkbahar 2001, sayfa 461

katletmiştir.⁵⁵⁹ 20. Yüzyılın başlarında şu anki Ermenistan devleti başkenti olan Erivan nüfusunun %70'ini Azerbaycan Türkleri oluştururken, bilinçli ve devamlı güdülen politikalar sonucu günümüzde bir kişi dahi Azerbaycan Türkünün bulunmaması düşündürücüdür.

1.3.3 Sovyet Dönemindeki Tehcir (Zorla Göç 1948-1953)

Zengezur'un Ermenileştirilmesi politikaları İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir. Aslında 1937 yılı itibariyle Stalin'le başlayan Türklerin sürgünü politikası bölgedeki Türk nüfusunu önemli ölçüde azaltmıştır.

Dikkat çekici bir diğer husus ise 1943 yılında Tahran konferansında Sovyet-İran ilişkileri müzakere edilirken savaşta zararlı taraf gibi İran'a yardım amacıyla burada yaşayan Ermenilerin Sovyetlere göçü kararlaştırılmıştır. Göç eden Ermenilerin Ermenistan'a yerleştirilmesi istenmekteydi. Bunun için Ermenistan'dan Azerbaycan Türklerinin tehciri gerekirdi. SSCB Bakanlar Kurulu'nun 29 Aralık 1947 tarihli kararıyla Ermenistan'da yaşayan Türklerin Azerbaycan'a tehciri yasallaştırılmıştır. Karara göre, Ermenistan'da yaşayan Türklerin pamuk yetiştirmek için Azerbaycan'ın Kür ve Araz nehirleri arasındaki sıcak iklimin hüküm sürdüğü bölgeye yerleştirilmesi gerekiyordu. Ve bu insanların evlerine dışarıdan gelen Ermenilerin yerleştirilmesi istenmekteydi.⁵⁶⁰

Ermenilerin itiraflarına göre dışarıdan gelen Ermeniler, geneli kırsal kesimde yaşayan Türklerin evlerinde yaşamak istemediler. Bunun bir sonucu olarak da bu coğrafyada yerleşen 476 Azerbaycan köyü harabeye çevrildi. 1948-1953 yılları arasında Ermenistan'dan Azerbaycan'a 150 000 Azerbaycan Türkü sürüldü. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra açlıkla mücadele eden insanlar bir de zorla göç ettirildiler. Bu 150 000'i aşkın dağlık arazi insanı sıcak bölgelere yerleştirilince açlık ve iklim değişikliği yüzünden büyük bir kayba uğramıştır.⁵⁶¹

1960'lı yıllarla başlayan süreçte ise özellikle Azerbaycanlı aydınlara yapılan baskılarla Azerbaycan Türkçe'siyle eğitim yapan okulların kapatılması dikkat çekmekteydi. Örneğin, 1930 yıllarında kurulmuş Azerbaycan Türkçe'siyle eğitim yapan Erivan Pedagoji

⁵⁵⁹ Musa Gasımov, a.g.m.,s.21

⁵⁶⁰ Yüksel Özgür, Tarihi Türk Yurdu Zengezur, Türk Dünyası Araştırmaları , sayı 104. Ekim 1996,

⁵⁶¹ Paşayev Atahan, Respublika Gazetesi No: 14-15, Bakü 1990

Enstitüsü'nün dört bölümü (Azerbaycan Dili, Tarih-Coğrafya, fizik ve Matematik bölümleri) kapatılmıştır. Kısacası Ermenistan'daki Azerbaycan okullarından mezun olanlar öğrenimini devam ettirmek için Ermenistan'dan ayrılmak zorunda bırakılıyorlardı. Ayrıca Ermenistan'da yaşayan okumuş ve aydın Azerbaycan insanına milli mensubiyeti dolayısıyla iş verilmemekteydi ki, bu da özellikle aydın zümreyi göçe mecbur etmekteydi. Yani, Azerbaycan Türklerinden arındırılmış Ermenistan politikası bu dönemde de planlı şekilde işlemekteydi.

1.3.4 1988-1989 Soykırım ve Tehcir (Zorla Göç Ettirme)

Azerbaycan Türklerinin tarihi yurtları olan Erivan Hanlığı, Zengezur, Karabağ ve diğer bölgelerinden 1828 yılından itibaren başlayan tehcir sürecinin son ve halledici halkası 1988-1989 yılları arası uygulamaya konulmuştur. Artık Ermenistan Türklerden arındırılmış monolit bir yapıya kavuşmuştur. Bir başka deyişle, 170 yıl boyunca devam eden Ermenistan'ı Türklerden arındırma politikası nihayet 8 Ağustos 1991 tarihinde Ermenistan'da Azerbaycan Türklerinin yaşadığı son köy olan Nüvedi köyünden de Türklerin kovulmasıyla, Ermenistan %100 Ermenilerin yaşadığı bir ülke konumuna getirilerek asıl amaca ulaşılmıştır.

1985'lerde Gorbaçov'un Glasnost (açıklık) ve Perestroyka (yeniden yapılanma) politikaları Ermenilerin bastırılmış duygularını dışa vurmalarını geciktirmedi. Ermenilerin küllendirilmiş, ancak söndürülemeyen duyguları aniden alevlenmeye başladı. Azerbaycan sınırları içinde 1923 yılında oluşturulan ve "Muhtar Cumhuriyet" statüsünde (bu statü, çatışmalarının yoğunlaşması üzerine Kasım 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu tarafından kaldırılmıştır) bulunan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlık istekleri 1987 yılından itibaren Ermeniler tarafından çeşitli platformlarda seslendirilmeye başladı. Artık 1988 yılına gelindiğinde Dağlık Karabağ'da Ermenilerin toprak istekleri silahlı çatışmalara dönüştü.

Bu olaylara paralel olarak, monolit bir toplum haline getirilmek istenen Ermenistan'ın bütün bölgelerinde ve özellikle de Zengezur'da Ermeni önde gelenleri "korku" ve "sindirme" politikalarıyla Türkleri buradan kovma faaliyetlerini organize etmeye başladılar. Ermeni Hükümetinden değişik yetkililer, Azerbaycan Türklerine "güvenli yerlere gitmelerini ve olası her hangi bir olay karşısında kendilerinin korunmasına teminat veremeyeceklerine dair"

açıklamalar yaparak bu korku ve sindirme politikalarını hayata geçiriyorlardı.⁵⁶²

Ermenistan SSC Parlamentosunun 22 Kasım 1988 tarihindeki gizli oturumunda Ermenistan içerisinde 23 bölgesindeki tamamı Azerbaycan Türlerinden oluşan 170 yerleşim biriminden ve Ermenilerle karışık yaşadığı 94 yerleşim biriminden bir hafta içerisinde güç tatbik ederek tehcir edilmeleri hususunda bir karar alınmış ve bu karar titizlikle uygulanmıştır.⁵⁶³ Böylece planlı tehcir politikasının en son halkası da birkaç ay içinde 250 binden fazla Azerbaycan Türkünün tarihi topraklardan kovularak Azerbaycan'a sürülmesiyle sona ermiştir. Ermenistan'dan ilk göçenler 1988 yılı şubat ayında büyük bir intikam hırsı içerisinde önce Dağlık Karabağ'a yöneldiler. Ancak dönemin Azerbaycan SSC başkanı Vezirov ve Azerbaycan Sovyet yöneticileri yaklaşık 250 bin Azerbaycan göçmeninin bölgeye yerleşmesine izin vermeyerek bu sorununun daha o zaman çözme fırsatını kaçırmışlar ki bu da Azerbaycan için geri dönülmesi çok zor görünen tarihi bir çözüm fırsatıydı.⁵⁶⁴

Netice itibariyle göçmenlerle başlayan karşılıklı gerginlik yerini silahlı çatışmalara bırakınca, olaylar Karabağ'ın sınırında kalmayarak kenara bile taşmıştır. Kısacası Ermenilerin cephede kazandığı askeri başarılar Azerbaycan'ın içine kadar sokulmalarını sağlamış ve Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal sırasında 35 binden fazla kişinin öldüğü belirtilmektedir. Cebri kültür kaybına maruz kalmış bu Türk yurdu, Türkçe ifade edilen yer adları bile değiştirilerek Ermenileştirilmiştir.⁵⁶⁵

Eski Adı	Yeni Adı	Bağlı olduğu il veya ilçe	Karar tarihi
Adyaman	Getaşen	Martuni	07.12.1945
Ağkilse	Kraşen	Ahuryan	07.12.1945
Aktağ	Agdan	İcevan	25.05.1967
Akhamzalı	Marmaraşen	Masis	25.05.1967
Alaçık	Alaçuh	Dilican	
Alagöz	Aragats	Talin	31.07.1950
Alakilse	Baytar	Amasya	

⁵⁶² Sinan Oğan, Azerbaycan Özel, ASAM Yayınları, İstanbul 1992 s.3.

⁵⁶³ Aliyev Vilayet, Deportasiya, Baku, 1998, s.29-30

⁵⁶⁴ Sinan Oğan, Kafkasya'daki gelişmeler çerçevesinde Azerbaycan faktörü, ASAM Yayını s5

⁵⁶⁵ Yrd.Doç.Dr. Zeynalabidin Makas, Ermenistan'da Adları Değiştirilen Bazı Türk Yerleşim Yerleri Üzerine, Türk Dünyası Araştırmaları, Nisan 1991

Alaverdi	Tumanyan		19.09.1969
Almalı	Hındzorut	Ezizbeyov	12.11.1946
Alçalı	Artsvanist	Martuni	27.09.1968
Aralık	Yeraz Gavurs	Ahuryan	07.12.1945
Arazdüzü	Yerazk	Sisyan	03.07.1968
Arıhveli	Lernut	Ahuryan	21.10.1967
Armutlu	Tufaşen	Artik	03.01.1935
Arpa	Arena	Yehednazor	10.09.1946
Arpaçay	Ahuryan		31.07.1950
Arzakent	Arzakan	Razdan	
Astazor	Şvanitzor	Megri	22.04.1935
Avdibey	Tshkaber	Spitak	04.05.1939
Ayar	Agarankotzor	Yehednazor	10.09.1946
Ayderbek	Sverdlov	Stepanavan	01.06.1940
Ayaslı	Aygestan	Artaşat	03.01.1935
Aynalı	Tsahkunk	Eçmiadzen	04.04.1946
Aynezir	Ahavodzor	Yehednazor	10.09.1946
Ayırım	Pıthavan	Noyamberyan	
Babakişi	Ahavnatzor	Razdan	15.07.1948
Babürlü	Vartsraşen	Ani	03.02.1947
Bacoğlu	Aykavan	Ahuryan	07.12.1945
Bahçalar	Bagaran	Aktemberyan	03.07.1968
Balakent	Daveh	Noyamberyan	
Basargeçer	Vardenis		11.06.1969
Başıyok	Akyuk	Abovyan	04.04.1946

Tablo-11.1. Adları Değiştirilen Türk Yurtları

Aynı politikanın bir uzantısı olarak en son gerçekleştirilen göç olayını da zaman içinde eritmeğe çalışmaktadırlar. Zaten bundan sonrakini düşünmesi gereken Azerbaycan tarafıdır. Çünkü Ermenilerin 170 yıldır her defasında Azerbaycan toprağından bir parça koparması açıktır. Maalesef ki biz gerçekleri bilmekle yetinmekteyiz. Savaşları, acıları ve kayıpları unutmanın en güzel yolunun zaman olduğunu göz önünde bulundurmamız gerek.

1.4 Günümüzde Zengezur'un Stratejik Konumu

Türkiye'nin Kafkaslardaki tek tabii müttefiki durumundaki Azerbaycan'a stratejik köprü sayılan Zengezur bölgesinin boyutları incelenecek olursa ; kuzeyden ala göllerden, güneyde İran sınırındaki Mehri kasabasına kadar mesafe 110 km kadardır. Bölgenin batı-doğu istikametinde en geniş yeri, batıda Nahcivan sınırındaki Cemal dağından doğuda Hekeri Çayı üzerindeki Malhalef köprüsüne kadar olan mesafe ise 70 km civarındadır. Zengezur şeridinin batı- doğu yönündeki en dar kısımları ise, batıdan Nahcivan sınırından Akdaban dağı ile doğuda Büyük Işıklı dağı arasında 30 km ile, batıda Nahcivan sınırında Yağlı Dere dağı ile doğuda Azerbaycan sınırındaki kafan kasabası ile 35 km kadardır. ⁵⁶⁶

Türkiye Nahcivan sınırındaki Umut köprüsünden itibaren, Nahcivan'ı Zengezurun Sisyan kasabasına bağlayan şosenin Ermenistan hududunu kestiği noktaya kadar olan mesafe 85 km civarındadır. Aynı noktalar kara yolu takip edilerek birleştirilecek olursa bu mesafeler Şerur-Nahciva-Şahbuz üzerinden takriben 130 km.yi bulmaktadır. Nahcivan'dan Azerbaycan'a giden demir yolu ise Nahcivan şehrinden itibaren Aras nehri kuzey kıyılarını takip ederek Ordubad doğusundan Zengezur topraklarına girmekte ve Zengezur dahilide yine Aras kıyılarını takip eden 35 km kadar yol almayı müteakip Azerbaycan topraklarına geçmektedir. Zengezur'un merkezi sayılan Gorus'dan, Karabağ'ın merkezine olan mesafe 550 km, Nahcivan şehrine 100 km, Umut köprüsüne (Türkiye sınırına) 180 km iken Ermenistan'ın başkenti Erivan 190 km civarındadır. ⁵⁶⁷

Nahcivan'ı Zengezur'a bağlayan başlıca iki ana kara yolu mevcuttur. Bunlardan kuzeydeki güzergah Nahcivan-Şahbuz üzerinden geçerek Sisyan'a ve buradan da Gorus'a ulaşır. Buradaki mesafe takriben 100 km kadardır. Bu yol Gorus'dan itibaren Laçin üzerinden Karabağ'a ulaşmaktadır. Güneyden giden güzergah Nahcivan şehrini, Culfa- Ordubad üzerinden Mehri kasabasına ulaştırır. Bu güzergahta Nahcivan-Mehri arası 90 km kadardır. Bu yol doğuya doğru Aras nehri kıyılarına ve demiryolu güzergahına paralel biçimde devam ederek Azerbaycan'ın Zengilan bölgesine ulaşmaktadır. ⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ Yüksel Özgür, Tarihi Türk Yurdu Zengezur, Türk Dünyası Araştırmaları , sayı 104. Ekim 1996, s.164.

⁵⁶⁷ Yüksel Özgür, a.g.m., s.165

⁵⁶⁸ Yüksel Özgür, a.g.m., s.165

1.5 Koridor Meselesi

1989'dan itibaren yeniden alevlenen Karabağ meselesine barışçı yollarla bir çözüm şekli bulmak için dünyanın çeşitli platformlarında çare aranmaktadır. Türkiye,Rusya,İran,ABD,AGİT,BM bu maksatla devreye girmişlerdir. Ancak soruna bu güne kadar üzerinde tarafların mutabık kaldıkları kalıcı bir çözüm şekli bulmak mümkün olmamıştır. 1990'dan bu yana adeta iki ileri bir geri taktığı ile hedeflerine ilerleyen Ermeniler Karabağ'ı fiilen ele geçirmekle kalmamış, Karabağ ile Zengezur arasında kalan Azerbaycan topraklarını;Kelbecer, Gubadlı ve Zengilan'ı da işgal etmişlerdir. Ermeniler bununla da yetinmemiş, Karabağ'ı ilerden koruyarak emniyet altına almak ve belki de barış masasında Karabağ'ı tamamen Azerbaycan'dan koparmanın karşılığı olarak iade etmek üzere Akdere, Akdam, Fuzuli, Cebrailli de ele geçirmişlerdir. Bu gün Azerbaycan topraklarının nerede ise dörtte biri işgal altındadır ve mülteci kamplarında yaşama savaşı veren insanların miktarı 1 milyonu aşmıştır.⁵⁶⁹

Burada, Türk Dış İşler Bakanlığınca 1992 yılında ilgili ülkeler nezrinde yürütülen barışçı çözüm arama gayretleri kapsamında ortaya konan alternatif çözüm şeklinden bahis edilecektir. Bu proje hayli anlamlı ve dikkat çekicidir. Türkiye, birisi Karabağ ile Ermenistan arasında, diğeri de Azerbaycan ile Nahcivan arasında olmak üzere iki koridor açılması fikrinin taraflara anlaşmaya razı edebileceğini düşünmüştür. Bu plan anlaşıldığı kadarıyla AGİT çevrelerine de yansıtılmıştır.

Ermeniler Ermenistan ile Karabağ arasındaki koridoru emniyetle kullanma imkanının tanınmasına karşılık Şuşa ve Laçın'ı boşaltacaklardı. Bunu ilaveten, Nahcivan ve Azerbaycan arasında Zengezur üzerinden bir koridorun açılmasına izin vereceklerdir. Bu planın kabul edilmesiyle kabul edilecek bir arazi mübadelesi, Azerbaycan'dan Nahcivan'a karşılıklı kesintisiz ulaşım imkanı sağlaması bakımından hayli avantajlıydı.⁵⁷⁰

Ancak ilgili her iki ülkenin de bu plana sıcak yaklaşmadıkları anlaşılmaktadır. Azerbaycan tarafı; Laçın'dan Karabağ'a resmen açılacak bir koridorun, Karabağ üzerindeki Azerbaycan egemenlik haklarını yok edeceği ve bölgenin Ermenistan ile hukuken ve siyasi

⁵⁶⁹ Kamer KASIM, Başlangıcından barış sürecine Dağlık Karabağ, Asker Tarih Bülteni, s.38.

⁵⁷⁰ Cemalettin Taşkıran, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Gnkur.Atışe Başkanlığı yayını, Ankara 1995,s.47.

yoldan da birleştirilmesini hızlandıracağı endişesi taşımaktaydı. Ermenistan tarafının düşüncesini ise bu ülkenin cumhurbaşkanı olan Ter-Petrosyan şöyle açıklıyor: "Bizim için Karabağ'ın Ermenistan Cumhuriyetine bağlanması karşılığı olarak İran ile mevcut sınırlarımızı terk etmemiz mümkün değildir".⁵⁷¹ Gerçekten de Ermenistan, bölgede siyasetten çifte standart uygulayan İran'dan destek görmektedir. İran'ın da böyle bir çözüme sıcak bakmayacağı aşikardır. Çünkü Zengezur'da açılacak bir koridorun Türkiye ile Azerbaycan'ı kesintisiz biçimde bir birine bağlayacak olması, her iki ülkeye de bölgede büyük avantaj sağlayacaktır. Bu durum, ülkenin kuzey bölgesi(Güney Azerbaycan) büyük sıkıntısı olan İran'ı daha da rahatsız edecektir.⁵⁷²

Ermenistan'ın Karabağ çevresinde oluşturduğu fiili durum nedeniyle, karşılıklı koridor açılması teklifine soğuk bakmasının kendileri açısından makul gerekçeleri vardır. Kaldı ki, Ermenistan Karabağ'a bir değil, birden fazla koridorla bağlantıyı şu anda zaten gerçekleştirmiş durumdadır. İlk olarak 1992'de Laçın üzerinden sağlanan koridoru müteakip, 1993'de Kelbecer ve Kubatlı üzerinden de Karabağa giriş koridorları elde etmiştir. Dolayısıyla, şu anda askeri ve politik yönden gayet avantajlı bir konuma sahiptir. Bu çözüm şeklini Rusya'nın kabullenmesi beklenemez. Zira Rusya, Türkiye'nin Kafkaslarda etkinliğini artırmaya her türlü eyleme başlangıçta tavır koyma eğiliminde olduğunu şimdiye kadar defalarca göstermiştir.⁵⁷³

En azından, Rusya'nın bu politikasının Kafkaslara yönelik genel siyaseti ve yakın çevresi ile münasebetlerinde taşıdığı askeri ve politik anlayış da önemli değişiklikler gerçekleşmedikçe devam edeceği beklenmelidir. Karşılıklı olarak blok şeklinde arazi mübadelesi şeklinde gerçekleşirse de "koridor açma" genel anlayışı çerçevesinde mütalaa edilebilecek bir diğer çözüm şekli de şöyle olabilir; Ermenistan için, Gorus - Laçın üzerinden Karabağa bağlanan ve şu anda zaten gerçekleştirilmiş bulunan bir koridor mevcuttur. Azerbaycan'ın Nahcivan ile fiziki irtibatını sağlamak üzere kullanılacak muhtelif yollar bulunmaktadır. Ancak bunlar içinde en uygununun, Ordubad üzerinden doğuya doğru geçen iki güzergah dan biri olarak düşünülmektedir.

Bu güzergahlardan birincisi, Aras nehrine paralel olarak Ordubad Mehri üzerinden

⁵⁷¹ Araz Aslanlı, Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, Avrasya Dosyası, Genel Merkezi Yıllık Yayınları, 1998, s.7.

⁵⁷² Cemalettin, Taşkiran a.g.e.,s.51.

⁵⁷³ Dr.Yavuz Yıldız Gökalp Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı a.g.e., s.169-170

Azerbaycan'a bağlanmaktadır. Diğeri ise, Ordubad-Mehri üzerinden Zengezur bölgesine girip, Mehri'den kuzeye yönelerek Tastun üzerinden Kafan'a bağlanan ve buradan Azerbaycan'ın Zengilan bölgesine ulaşan güzergahtır. İlk güzergahın uzunluğunun takriben 40 km civarında olmasına karşılık, ikinci güzergah tahminen 60-70 km uzunluğa sahiptir. Bunlardan güney güzergahı daha uygun arazi ve yol şartlarına sahip olmakla beraber, Aras' ın güney kıyısında İran topraklarının bulunuşu ve güzergahın sınıra çok yakın olması sınıra bir mahsur teşkil edebilir. Ayrıca bu düşünce bir tahmin olmakla beraber bölgede, yerinde yapılacak incelemelerle daha elverişli alternatifler de buluna bilir.⁵⁷⁴ Sonuç itibariyle meseleye, Türkiye ve Azerbaycan'ın bölgedeki stratejik menfaatleri açısından bakacak olursak, Nahcivan Azerbaycan bağlantısının sağlanmasının taşıdığı önem ve öncelik derecesinin ne kadar büyük olduğu açık şekilde kendisini hissettirmektedir.

⁵⁷⁴ Yavuz Yıldız Gökalg Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı a.g.e., s.169-170

XII BÖLÜM

1. ERMENİSTAN'IN BÖLGE İÇİ TUTUMLARI VE DIŞ GÜÇLERE YANSIMASI

Genellikle, nüfusça fazla olan toplumlar, bu özelliği ile üstünlük elde etmiş olmaktadır. Şüphesiz bir toplumun güçlülüğü için sadece nüfus üstünlüğü yeterli değildir. Farklı etnik özellikler arz eden toplumlarda bu farklılık çok kere dezavantaj oluştururken, bir ülkenin başka bir ülke içerisindeki etnik uzantısı ona avantaj, muhatabına ise dezavantaj sağlamaktadır. Bazı uluslar bu tür demografik dağılımdan emperyalist çıkarlar görmüşlerdir. Ermeni lobileri buna bir örnek teşkil eder. Ermeni diasporası Ermeni etnik kimliğini, Ermeni çıkarları adına başarılı bir şekilde kullanmıştır.⁵⁷⁵

Bölgenin kaderini belirleyen en önemli faktörlerden biri Ermenistan'ın bölgede oynadığı roldür. Bilindiği gibi Ruslar Kafkasya'ya egemen oldukları 19 yy başlarında Ermenilerin hiçbir siyasi birikimi yok idi. Rusların Kafkasya'ya yerleşmeleri iki büyük göç hareketi başlattı. Kafkasya'nın Kuzeyinde yaşayan Müslümanlar Osmanlıya göç ederken bu ülkede yaşayan Ermenilerde Kafkasya'ya göç ettiler. Göç eden Ermeniler daha çok bugünkü Gürcistan Ermenistan sınırı üzerindeki Lori yada Karabağ ve Zengezur gibi dağlık bölgelere yerleşmeyi tercih ettiler.⁵⁷⁶ Bolşevik Devrimi sonrası Kafkasya'da siyasi teşekküller ortaya çıkmaya başladığında, artık onların arasında Ermenistan'da vardı.

SSCB'nin çöküşü ile beraber, Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinde başlayan milli hareketler, Ermenistan'da diğer iki Kafkasya Cumhuriyetinden nitelik itibariyle farklı idi. Gürcistan ve Azerbaycan'da SSCB sorgulanarak, 1918 yılında kurulmuş Azerbaycan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin Rusya tarafından işgal edildiği ve yaşanan sorunların sebebinin Rusya'nın müstemlekesi olduklarından kaynaklandığı savunulurken, Ermenistan bu süreçte Rusya'ya dayanarak komşularından daha fazla toprak koparma yolunu seçmiştir. Nitekim Ermeniler Gürcistan'ın Ahalkelek ve Cehaveti bölgelerinin de kendilerinin olduğunu iddia etmekteydiler.⁵⁷⁷

⁵⁷⁵ Cabbarlı, Hatem, Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri, Ermeni Araştırmaları 3 , Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi , Ankara, Eylül- Ekim-Kasım 2001, Sayı :3 , s.137

⁵⁷⁶ Yerasimos Stefanos, Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar ve Ortadoğu, s.278.

⁵⁷⁷ Kalafat Yaşar, Kanbolat Hasan, Ağacan Kamil, Ermeniler Gürcistan'dan Toprak İstiyor, Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı 12, Nisan 2001, s.113.

20 yy başlarında Ermenistan, hem Azerbaycan hem de Gürcistan'la toprak ihtilafı yaşamıştır. Bu tarihte hem Azerbaycan hem de Gürcistan'la savaş yapmış Ermenistan, bunun zorluklarını ve başarı şansının düşük olduğunu bilerek, SSCB çöküş sürecinde yalnız Azerbaycan'a cephe açmıştır. SSCB'nin çöküş sürecinde hem Karabağ'ı hem de Cehaveti'yi istiyorlardı.⁵⁷⁸ Nereden başlayalım tercihi karşısında Karabağ'dan başlanılmıştır. Gürcistan "özgürlük" partisi başkanı Rizo Şivişvili 1990 yılında yaptığı bir açıklamada "Ermeniler eğer Dağlık Karabağ konusunu üretmeselerdi, Gürcistan'daki Ermeni bölgesini Ermenistan'a katılması talebinde bulunacaklardı" değerlendirmesini yapmıştır.⁵⁷⁹

Karabağ savaşı ile Cehaveti arka plana atılsa da, burası Gürcistan yönetimi Çin bir etnik mesele olarak kalmaktadır. Gürcistan'ın Abhazya bölgesinde de Ermeniler vardı. Bu Ermeniler Abhazya'da baş gösteren etnik ayrılıkçı harekette yer almış ve hatta burada yaşayan sivil Gürcü nüfusunun kovulmasında da rol oynamışlardı.⁵⁸⁰ Öte yandan Azerbaycan ve Gürcistan, Rusya'yı bağımsızlık ve toprak bütünlüklerine yönelik tehdit olarak algılayıp güvendikleri için Batıyla bütünleşmeye çalışırken Ermenistan, Rusya'nın nüfuzunu bölgede artırma gayreti içerisindedir.⁵⁸¹ SSCB'nin çöküşü sonrası Azerbaycan, Rusya Silahlı Birliklerini ülkesinden çıkarmayı başarmış, ilk eski SSCB Cumhuriyeti'dir. Gürcistan da ülkesinde bulunan Rus üslerinin kapatılmasını istemektedir. Bu amaçla 1999 AGİT İstanbul zirvesinde Rusya ile bir anlaşma da imzalanmıştır. Nitekim Rusya bu anlaşma doğrultusunda Tiflis yakınlarındaki Vaziani ve Abhazya'da bulunan Gudauta askeri üslerini hala kapatmamıştır.⁵⁸²

Gürcistan'da bulunan diğer iki üssün Cehaveti'nin merkezi Ahalkeleki ve Acaristan'ın başkenti Batum'da bulunanın kapatılması ile ilgili görüşler devam etmektedir. Cehaveti Ermenileri Ahalkeleki de bulunan üssün kapatılmasına karşı çıkmakta ve böylece Gürcistan'ın fiilen kontrol edemediği bir alanda zor durumda bırakmaktadır.⁵⁸³

Cehaveti Ermenilerinin Rusya'yı bölgede tutma uğraşlarına paralel olarak Ermenistan hükümeti de, Gürcistan'dan çıkması gereken askeri araç gerecin ABD'nin karşı çıkmasına

⁵⁷⁸ Kalafat Yaşar, Kanbolat Hasan, Ağacan Kamil, a.g.m., s.113.

⁵⁷⁹ www.jamestown.org/pubs/view/PRI-pp4-10-004htm, 15.01.2002.

⁵⁸⁰ Abhazya sorunu başladığında, Abhazya nüfusunun % 15'ini Ermeniler oluşturmaktaydı.

⁵⁸¹ Yerasimos Stefanos, Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar ve Ortadoğu, s.278.

⁵⁸² www.jamestown.org/pubs/view/pri-pp4-10-004htm, 15.01.2002.

⁵⁸³ RFERL Newsline, 15 Kasım 2000.

rağmen Ermenistan'a taşınmasına yeşil ışık yakmıştır.⁵⁸⁴ Böylece Ermenistan Güney Kafkasya'da Rus askeri cephanesine dönüşmüştür. Buna karşılık Gürcistan ve Azerbaycan'ın NATO üyesi Türkiye ile askeri ilişkiler geliştirmesine tepki göstermektedir. Ermenistan Rus yardımları ve artan askeri harcamalarıyla bölge güvenliğini tehdit etmektedir.⁵⁸⁵ Bunlara rağmen Ermenistan coğrafi konumu sebebiyle kendisi için oldukça önem arz eden Gürcistan ile sıcak çatışmaya girmekten şimdilik kaçınmıştır. Ermenistan dış dünya bağlantısını kuzeyde Gürcistan, güneyde İran üzerinden sağlamaktadır ve stratejik partner olarak gördüğü Rusya ile doğrudan doğruya kara bağlantısından yoksundur.

Her ne kadar hem Abhazya'da yaşananlar hem de Cehaveti'deki gelişmeler karşısında Gürcistan'da Ermeni karşıtı bir düşünce varsa da, Tiflis, bölgede barış ve istikrarın sağlanmasını istemekte, Azerbaycan ve Ermenistan arasında vuku bulan Dağlık Karabağ savaşında tarafsızlığını korumaktadır. Aynı zamanda Gürcistan önemli sayılacak oranda Ermeni ve Azeri Türkü azınlığı içinde barındırmaktadır. Bu durum savaşın Gürcistan içine sıçraması tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Nitekim Gürcistan Başkanı Şevardnadze'nin "Kafkasya'da Barış" politikası da bunu ifade etmektedir.⁵⁸⁶

Ama Azerbaycan ve Gürcistan'ın Rusya'yı bölgeden çıkarma istek ve girişimleri, Ermenistan'ın Rusya'yı bölgede tutma istek ve girişimleri ile çatışmaktadır. Bu da daha etkili olabilecek Kafkasya'nın bütün halinde ittifak olabilme şansını ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda Rusya'yı bağımsızlık ve toprak bütünlüklerine karşı tehdit olarak algılayan Azerbaycan ve Gürcistan'ın müttefik olmalarına yol açmıştır.⁵⁸⁷

Ermeni analistlere göre Kafkaslarda Ermenistan, bölgenin Batı ile entegrasyonunun zararını görmekte ve buna karşı çıkmaktadır. Örneğin, Erivan Devlet Üniversitesi Siyaset Bilimcisi Levon Kazarjan Batının bölgedeki politikasından endişe duyduklarını, herkesin ABD'nin yolunu izlediklerini ancak Birleşik Devletlerin politikalarının Kafkasya'yı bütünleştirmek uzak olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁸⁸ Bu düşünce çerçevesinde Gürcistan ve Azerbaycan'ın Batı ile entegrasyonundan korkan Ermenistan, Rusya ve İran başta olmakla

⁵⁸⁴ www.zakavkazye.org/georgia/policy/gegeshidze.htm 16 Temmuz 2000.

⁵⁸⁵ Akgönenç Oya, Rusya'nın Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s.16-23.

⁵⁸⁶ www.zakavkazye.org, 16 Temmuz 2000.

⁵⁸⁷ Cohen Ariel, Rusya ve Komşuları, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s.64.

⁵⁸⁸ <http://geolinks.virtualve.net/caucasus/sia.htm>.

diğer bölgesel güçlerin de Kafkaslarda bulunmasına çaba göstermektedir. Ancak son dönemlerde Ermenistan'ın BM ve diğer uluslararası organizasyonlara katılma isteği dikkate değer ölçüde artmıştır.⁵⁸⁹ Ermenistan Rusya ile 1999'da askeri ve ekonomik işbirliğini artırırken diğer taraftan ABD hükümetinden yüklü yardım almayı da sürdürmüştür.⁵⁹⁰ Rusya-İran eksenine bağımlı kalan Ermenistan "Barış için ortaklık" döneminde NATO'ya katılma niyetini ortaya koymamış, Yugoslavya krizinde ise, Müttefik Rusya'ya rağmen tarafsız tutum göstermiştir.⁵⁹¹

Bunların yanında Ermenistan eski SSCB içinde yer alan Türk halkları ile Müslüman halklar üzerinde Ankara'nın etkisini engellemek isterken, Güney Kafkasya'daki Rus ve İran etkisinin de bayraktarlığını yapmaya devam etmektedir. Yine aynı doğrultuda gelişen dış politikaya göre, Gürcistan'da Türkiye'nin kullanımına açılan Marneuli hava alanını⁵⁹² Ermenistan Dışişleri Bakanı aşağıdaki gibi açıklamıştır: "Gürcistan'ın Türkiye'ye olan bağımlılığı her geçen gün artmaktadır. Gürcistan ve Türkiye arasındaki işbirliği bölgedeki güç dengeleri açısından son derece endişe vericidir."

Diğer yandan Güney Kafkasya ülkeleri arasında BDT Ortak Savunma Anlaşması'na imza koyan tek ülke Ermenistan'dır. Azerbaycan ve Gürcistan 2000 Mayıs ayında Minsk'te yapılan ikinci Ortak Savunma Anlaşması'na imza koymaktan kaçınmışlardır.

Aslında soğuk savaş sonrası Uluslararası düzlemde Rusya, "düşmekte olan süper güç" SSCB'nin hukuki pozisyonlarını izledi. SSCB'nin Birleşmiş Milletlerdeki, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki ve diğer uluslararası organizasyonlardaki yerini üslendi. Rusya daha önceki 14 Birlik Cumhuriyeti'nin kaybını "Bağımsız Devletler Topluluğu"nu kurarak dengelemeyi dener. Ancak bunda başarı sağladığı söylenilemez.⁵⁹³

Rusya Federasyonunun NATO'nun doğuya doğru genişlemesine bir tehdit unsuru olarak ortaya koyduğu BDT'nin karşıt askeri ittifaka dönüştürülmesi stratejisi Ukrayna,

⁵⁸⁹ <http://xecutrix.usc.edu/news/msg19973.htm>.

⁵⁹⁰ <http://news.panarmenian.net/eng.28> Kasım 2000.

⁵⁹¹ NATO savaş uçaklarının Sırbistan'ı bombalaması sırasında Rusya Batı ile ilişkilerini kesme tehdidinde bulunurken, Ermenistan Başbakanı Robert Kocaryan, Gürcistan Devlet Başkanı Şevardnadze ve Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ile Washington'da NATO'nun 50. Kuruluş yıldönümü kutlamalarına katılmıştır.

⁵⁹² Tiflis yakınlarındaki Marnueli hava üssünün modernize edilmesi masraflarını Türkiye üstlenmiştir. Akabinde söz konusu üs 5 yıllığına Türkiye'ye kiralanmıştır. Marneuli Ermenistan'ı kontrol altında tutacak bir konumda bulunmaktadır. Cenk Başlamış, Hürriyet 29 Mart 2001

⁵⁹³ Seiffert Wolfgang, Vladimir V. Putin, Gendaş Yayınları, İstanbul, Birinci Baskı: Ağustos 2004, s.21

Gürcistan, Özbekistan ve Azerbaycan ekseninde kesintiye uğramıştır. Bu dört ülke BDT Ortak Güvenlik Sisteminin dışında kalarak, Moskova'nın ortak ordu kurma girişimlerini mantıklı bulmazken, Ermenistan'ın Güney Kafkasya ülkeleri arasında tek başına bu anlaşmaya imza koyması komşuları ile arasındaki pürüzlere bir yenisini eklemiştir ki, bu da bölgesel barış ve istikrarı olumsuz etkileyen yeni bir faktör sayılmaktadır.⁵⁹⁴

Buna karşılık Bakü'nün NATO askeri üslerinin Azerbaycan toprakları üzerinde konuşlandırılmasını istemesi Ermenistan'la beraber Rusya ve Çin'in büyük tepkisine neden olmuştur. İran tarafından bakıldığında ise Ermenistan, Batı ve Kuzey İran'ı Türklerin etkisinden koruyan bir etkidir ve Tahran'ın Moskova ile olan diyalogunu kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda İran ve Rusya, ABD ve Avrupa'daki Ermeni lobisinin siyasi alandaki etkinliğinden faydalanmayı amaçlamaktadırlar.⁵⁹⁵ Erivan'ın en önemli korkusu Türkiye'dendir. Ermeniler Türkiye'nin dış politikasının pan-türkist ideolojiye dayandığına inanmaktadırlar. Ankara'nın yeni Türk Cumhuriyetleri ile tesis etmeye çalıştığı iyi ilişkileri bu çerçevede değerlendirmektedirler. Bu da iki ülke arasındaki sorunların derinleşmesinin farklı bir boyutudur.⁵⁹⁶

1.1 Ermeni Diasporası ve Dış Politikaya Etkisi

Ermenistan'ın dış politikasının genel hatlarını iki konunun şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Bunların birisi uluslararası toplumun 1915'te yaşadığı iddia edilen soykırımı tanıması, ikincisi ise hala sıcaklığını koruyan Dağlık Karabağ konusudur. Cumhurbaşkanı Koçaryan, Petrosya'nın aksine sözde soykırım iddialarını yeniden Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gündemine taşımıştır. Bu dönemden sonra içeride diasporadan transfer edilen siyasi partilerle yaşanan çatışmalar sona ererken, dış politikada diasporanın gücü ile birleşik bir politika izlenmeye başlanmıştır. Bu durum aynı zamanda diaspora ve ana vatan Ermenileri arasındaki birlik ve entegrasyonun sağlanması sürecini hızlandıran bir faktör olmuştur.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ http://www.arovat.am/20001/arovat_arm/June/PO1.htm, 1 June 2001.

⁵⁹⁵ Cabbarlı, Hatem, Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri, Ermeni Araştırmaları 3 , Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi , Ankara, Eylül- Ekim-Kasım 2001, Sayı :3 , s.137

⁵⁹⁶ Gül Nazmi, Ekici Gökçen, Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası, Avrasya Dosyası, İlkbahar 2001, Sayı 1, s.384.

⁵⁹⁷ Gül Nazmi, Ekici Gökçen, Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası, Avrasya Dosyası, İlkbahar 2001, Sayı 1, s.384.

Koçaryan, cumhurbaşkanı seçilmesi ardından, diasporanın etkin desteği ile beraber uluslararası ilişkiler sürecinde Ermenistan dış politikasının temeli hale gelecek olan dış güçlerin dengelenmesi doktrini uygulamaya koymuştur. Bu doktrininin genel özelliklerinin bir gereği olarak Ermenistan Kafkasya konjonktüründe şu politikaları hayata geçirmekte veya uygulamaktadır.⁵⁹⁸

- Ermenistan'ın kendi zayıf jeopolitik konumunu, daha güçlü olan komşularına karşı iddialar öne sürerek kuvvetlendirmek ve böylece açığı kapatmaya çalışmak. Ermenistan günümüzde Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'a yönelik olarak asılsız kaybedilmiş, işgal edilmiş, topraklar iddiasını gündemde tutmaya devam etmektedir.
- Batı ile entegrasyon ve küreselleşme sürecini Ermeni ulusal çıkarlarına uygun görmediği için kabul etmemektedir.⁵⁹⁹
- Çin'in Kafkaslara girmesini kolaylaştırıcı politika izlemektedir. Şöyle ki, Rusya'nın bölgedeki zayıflamasından rahatsızlık duyan Erivan, bu boşluğu Çin'in doldurmasını istemektedir. Çin ise Batının Orta Asya'ya girmesini engellemek amacıyla Kafkaslarda etkili olma isteğindedir.⁶⁰⁰ Çin'in rahatsızlığının bir diğer nedeni ise Türkiye'nin gelecekte Orta Asya'da etkinlik kurma olanaklarıyla bağlantılıdır. Diğer bir ifade ile Ankara'nın Doğu Türkistan'a yönelik açılımlarından korkan Pekin, "Pantürkizm"i Kafkaslarda Dağlık Karabağ vasıtasıyla hedeflemektedir.⁶⁰¹
- 11 Mayıs 1999'da Pekin'de Çin Ermenistan ve Rusya savunma bakanlarının yaptıkları zirve sonunda 8 adet Typhoon taktik füze sistemi Ermenistan'a satıldı. Ermenistan ordusu bu füzelerin kullanımı için Çin subayları tarafından eğitildi. 4 tanesi Karabağ'a yerleştirilen bu füzelerin menzili Azerbaycan topraklarının tamamını kapsamaktadır.
- Gürcistan'daki istikrarı etkileyerek, enerji kaynaklarının Batıya ulaşım yollarının güvenliğini tehdit etmektedirler.
- Kuzey-Güney (Rus-İran) ulaşım koridorunu sağlamayı amaçlamaktadırlar.

⁵⁹⁸ Gül Nazmi, a.g.e., s.378.

⁵⁹⁹ Kıvanç Cemil, 21 yy.da Türkiye'nin Ekonomik ve Politik İlişkilerinde Avrasya, Dünya Gazetesi, 21 Temmuz 2000.

⁶⁰⁰ <http://www.Jamestown.org/pubs./view/mom/OO5/097-008.htm>.

⁶⁰¹ <http://www.Jamestown.org/pubs./view/mom/OO5/097-008.htm>.

- Yukarıdaki bağlamda Rusya ile stratejik ortaklık kurarak, Azerbaycan petrolünü taşıyacak ve Türkiye üzerinden Batıya ulaştıracak boru hatlarının güvenliğini tehdit ederek enerji kaynaklarının Rusya üzerinden taşınması yönünde de baskı yapmaktadırlar.

Kendi izlediği politikaları meşru zemine oturtmaya çalışan Erivan, uluslararası kamuoyunu “soykırım” propagandasıyla Türkiye ve Azerbaycan aleyhine etkilemeye çalışmaktadır. Ermeniler bu bağlamda kendi kimliklerini “iyinin kötü tarafından mahvedilmesi” denklemine oturtmaktadırlar.⁶⁰²

Büyük Ermenistan ideolojisi nesilden nesile aşılansarak devam etmekte ve özellikle Türklere karşı tarihi ermeni topraklarının geri alınması ve Birleşik Ermenistan ulusal devletinin kurulması savı ermeni lobisinin tamamı ve Ermenistan’daki mevcut siyasi partiler ve gruplar tarafından benimsenilmektedir.⁶⁰³

Bu destek Ermenilerin, ABD ve onun müttefiklerine karşı tavrı alma imkanı da sağlayabilmektedir. Ermenistan, müttefik İran’ı Avrupa’ya taşıırken, İran’da Ermenistan’ın Körfez ve Asya’ya açılışını sağlamaktadır. Jeopolitik açıdan Türkiye-Rusya ilişkilerinin gelecekteki gelişimi de, Ermenistan ve diğer Kafkasya ülkeleri üzerinde son derece etkili olacaktır. Esasında Türkiye ile Kafkasya’daki Rus askeri güçleri arasında tampon devletler bulunmaktadır. Ancak Ermenistan Türkiye sınırının korunmasını Rus askerleri üstlenmiştir. Ayrıca Rusya’nın Gürcistan ve Ermenistan’da askeri üsleri bulunmaktadır.

Rusya, askeri açıdan önemli bir bölgesel tehdit olmaya devam etmekle birlikte Türkiye’ye karşı doğrudan bir tehdit olarak algılanmamaktadır. Ankara ve Moskova birbirlerini Kafkasya ve Orta Asya politikaları bağlamında rakip olarak algılamaktadırlar.⁶⁰⁴

Görüldüğü gibi Kafkasya bölgesinin önemli güçler arasında cereyan eden “yeni büyük” alan olduğu açıktır. Bölgede oynanan “büyük oyun”un ise büyük kazanç anlayışına dönüştüğünü söylemek mümkündür.⁶⁰⁵ Petrolün çıkması ve ulaşımı bölge ülkeleri üzerinde olumlu ekonomik etki yaratacak olmasının yanı sıra, bu işlemleri finanse edecek olan bölge dışı güçlerin pastadan alacağı payı büyüklüğü onlarında bölgeye ilgisini her zamankinden

⁶⁰² Aktan Gündüz, Ermeni Olayları ve Kimlik Sorunu, <http://www.radikal.com.tr/2000/10/>

⁶⁰³ http://www.cacianlyst.org/april26/nagornogarakabh_democracy.htm.

⁶⁰⁴ Aktan Gündüz, Ermeni Olayları ve Kimlik Sorunu, <http://www.radikal.com.tr/2000/10/>

⁶⁰⁵ http://www.cacianlyst.org/april26/nagornogarakabh_democracy.htm.

daha fazla artırmaktadır. Bu nedenle Kafkasya'nın istikrarı konusu gittikçe daha da önem kazanmaktadır.⁶⁰⁶

1.2 Ermeni Faktörünün Petrol Boru Hatlarına Etkileri

Öncelikli olarak bu bölgenin sosyal yapıları ile bağlantılı olarak yakın çevre ülkeleri büyük önem teşkil edecektir.

Milletlerin etnik kimlikleri ile yerküre üzerinde dağılımları farklı idari yapılanmalar adı altında da olsa onlara üstünlükler sağlarken bu özellikten rahatsızlık duyan diğer milletler aralarında korunmacı veya saldırgan ittifaklar kurabilirler. Bu türden yapılanmalar onları artık menfaatlerinde bir araya getirebilir. İran, Rusya ve Ermenistan dayanışması bu türden bir dayanışmadır.⁶⁰⁷

Ermenistan ne petrol ne de doğal gazı sahiptir. Ermenilerin Hazar denizi ve oradaki petrol ile direkt ilişkileri yoktur. Ancak petrol boru hatları meselesi bu devletle de ilgilidir. Çünkü, Hazar petrolünü dünya pazarlarına taşınması için sermaye yatıran batılı şirketleri bu bölgedeki belirsizlik kuşkulandırmaktadır. Petrolün ihracı için gerekli olan istikrarın bozulma sebep karı ise Azerbaycan'ın % 20' işgal etmiş Ermenistan'dır. Ulaşım zorlukları bölge kaynaklarını dışarıya ihraç etmek bakımından şiddetle boru hatları yapımına ihtiyacı gündeme getirdi. Böylece yeni büyük oyun başladı. Uluslararası ilişkiler uzmanları konuyu bu boyutlarıyla 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya arasındaki Kafkaslardan Basra'ya kadar hakimiyeti kurmayı ve İran'daki petrol kaynaklarını ele geçirmeyi amaçlayan "Büyük Oyun" olarak bilinen stratejik rekabete benzeterek "İkinci Büyük Oyun" olarak adlandırmaktadırlar.⁶⁰⁸ Özellikle Bakü-Ceyhan boru kemerinin (sabotajlar da dahil) engelleyeceklerini açıkça söyleyen Ermeni resimleri bu şekilde olayı çıkılmaz bir boyuta sürüklemek istemektedir.

Amerika 1995 yılında ihraç kemerinin Ermenistan'dan geçmesini teklif etmiştir. Erivan bu teklifi ret etmiştir. ABD, bu teklifin Karabağ sorununun da çözümü için olumlu etkiler doğuracağını da söylemişse de, Erivan "Karabağ"ın tehlikesizliğini petrole

⁶⁰⁶ Nesib Nesibli, Azerbaycan Jeopolitiği ve Petrol, Baku, Hazar Üniversitesi yayını, 2000, s.153

⁶⁰⁷ Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s.27.

⁶⁰⁸ Topaloğlu, E., "Petrol Ürünleri Sektörü Yeniden Şekilleniyor", Global Bülten, Mayıs 1998, s.14

değişmeyeceğini vurgulamıştır.⁶⁰⁹ 1997’de “Savaş yoksa sulh? Düşünmek zamanıdır” adlı mektup müracaatı ile direkt Ermeni halkına seslenen Ter Petrosyan “şu an tek çıkış yolumuz kompromistir. Artık bekleyemeyiz. Çünkü Ermenistan’la Dağlık Karabağ bugün güçlüdür, amma bir yada iki sene sonra bir hayli zayıflayacağız” demekteydi.

Bu gibi ılımlı tavırlara dikkat çeken Ter Petrosyan 1998’in başlarında dış güçlerin (Rusya) da etkisiyle istifa etmek zorunda kalmıştır. Yerine ise Dağlık Karabağ Ermeni’si ve burada önemli görevler üstlenmiş, Milliyetçi ve Taşnak Robert Koçeryan seçilmiştir.⁶¹⁰ Her şeyden önce Ermeniler, petrol kemeri meselesinin bölgedeki jeo-politik duruma etkisinin artık farkındadırlar. Ermeni propagandası ve onun yandaşları Bakü-Ceyhan Hattı’nın bölgede istikrar bozacağı, iktisadi yönden onun karlı olmaması, Azerbaycan sektöründe petrol kaynaklarının denildiğinde defalarca az olması hakkında dünya basınında faal politika yürütmektedirler.⁶¹¹ Aynı zamanda Ermeniler Moskova’nın Kafkasya politikasından yararlanarak Rusya’dan bir milyar dolarlık silah almışlardır (karşılıksız).⁶¹² Bunun bir diğer anlamı ise Ermeniler Bakü-Ceyhan Hattı’na baskı yaparaktan petrolün Rusya üzerinden batı pazarlarına çıkmasına etki etmesi şeklinde anlaşılabilir. Rusya-İran-Ermenistan ittifakı bu şekilde cereyan ederken, bu yukarıdakiler ışığında bağımsızlıklarının kaybına yönelik taşıdıkları endişe ve özellikle de bölgedeki etkinliğini korumak isteyen Rusya’nın emperyalist eğilimleri Azerbaycan ve Gürcistan’ı da ABD-Türkiye ittifakına yöneltmiştir.⁶¹³

⁶⁰⁹ http://www.cacianlyst.org/april26/nagornogarabakh_democracy.htm

⁶¹⁰ Noıveya Vremya, November 27, 1998.

⁶¹¹ Cabbarlı, Hatem, Rusya’da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri, Ermeni Araştırmaları 3, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Ankara, Eylül- Ekim-Kasım 2001, Sayı :3, s.134.

⁶¹² Guluzade Vefa, Ermenistan-Azerbaycan Münakaşası: Sebepler, Neticeler ve Perspektifler, Ayna 26 Aralık 1998, s.10-11.

⁶¹³ Cohen Ariel, Rusya ve Komşuları, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s. 66.

XIII BÖLÜM

1. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

Şekil-13.1 Türkiye Haritası

Azerbaycan -Türkiye ilişkileri etno-sosyal zeminde ele alınınca soy birliği faktörü önem arz etmektedir. Azerbaycan ile Türkiye arasında siyasi, iktisadi ve sair ilişkilerin temelinde Türk dünyasını da kapsayacak kültürel girişimler yatmaktadır. Azerbaycan Türkiye arasındaki bu anlamda kültürel ilişkiler olumlu izlenmiştir. Türkiye Azerbaycan ilişkileri denilince süre olarak, Azerbaycan Cumhuriyetinin kuruluşundan sonra geçen son 10 yıllık zamanı kastediyoruz. Bu süre Ebulfez Elçibey Dönemi (Haziran 1992-Haziran 1993) ve onu takip eden dönem olarak algılanmaktadır.

Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkileri öncelikle "bir millet, iki devlet", "dostluk, kardeşlik ve vazgeçilmezlik" ilkeleri açısından önem taşırken, bu ülkenin Orta Asya, Kafkasya ve Hazar bölgesindeki konumu da bu önemi artıran etkenlerin başında yer alıyor.

Çeşitli sorunlara ve aksaklıklara rağmen eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında Batı tipi demokrasi ve pazar ekonomisine geçiş sürecinde ön sırada yer alan Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilerinin gelişmesi süreklilik arz etse de bu gelişme bölgedeki nüfuzunu kaybetmek istemeyen Rusya'nın da etkisiyle beklenilenden daha düşük bir hızda seyrediyor.⁶¹⁴

İlk önce, Azerbaycan'ın en büyük sorunu olan Yukarı Karadağ'daki Ermeni işgali ve yaklaşık 1 milyon Azeri mülteci bölgede siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliğine en büyük engel olmaya devam ederken, Türkiye, Ermenistan'ı işgalci tutumundan vazgeçirmek amacıyla bu ülkeyle sınırlarını kapalı tutmayı sürdürmektedir. Azerbaycan 30 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş, ancak bağımsızlık kararı Azerbaycan Parlamentosu tarafından 18 Ekim 1991 tarihinde kabul edilmiştir. Türkiye 9 Kasım 1991 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk olarak tanıyan ülke olmuştur. İki ülke arasında ki diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992 tarihinde tahsis edilmiştir. Türkiye için Azerbaycan ortak dil, kültür ve tarihi paylaştığı önemli bir ülkedir. Türkiye, başından itibaren yeni bağımsız bir cumhuriyet olarak çeşitli güçlüklerle karşılaşılana Azerbaycan'ın bu zorlukların üstesinden gelebilmesinde kuvvetli destekçisi olmuştur .⁶¹⁵

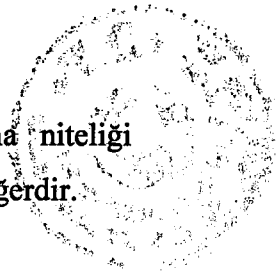
Türkiye, Azerbaycan'ın bağımsızlığının pekiştirilmesi, toprak bütünlüğünün korunması, ve Hazar Denizi'nin zengin doğal kaynaklarından gelen ekonomik potansiyelinin hayata geçirilmesinin gerekli olduğunu düşünmüştür. Bir diğerinin egemen eşitliğine karşılık saygı temeline dayanan Türkiye Azerbaycan ilişkileri sadece siyasi alanda değil ekonomi, ticaret, eğitim, ulaştırma telekomünikasyon, tarım, sosyal güvenlik, sağlık, kültür, bilim, turizm gibi her alanda geliştirmeyi sürdürmektedir. ⁶¹⁶İki ülke arasındaki ilişkilerin ahdi temelini 1991-1999 yılları arasında imzalanan yüzün üzerinde anlaşma oluşturmaktadır. Bu tarafların birbirini tarihsel, kültürel ve stratejik açılardan en yakın ülke olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. SSCB'nin çöküşünden sonraki dönemde Türkiye Azerbaycan'ı yukarıdaki nedenlerle Kafkasya politikasının temeline yerleştirmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine değinirken bunu, genel bir çerçeve çizerek yapmanın daha

⁶¹⁴ Akgönenç Oya, Rusya'nın Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s.16-23.

⁶¹⁵ Hürriyet, 5 Şubat 1995, Aktaran: Demir, Ali Faik , SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Değişen Dünya ve Türkiye, Der: Faruk Sönmezoğlu, Birinci Basım: Mart 1996, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, s.237.

⁶¹⁶ Budak, "Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Politikası", s. 135.

doğru olacağı kanısındayız. Azerbaycan dış politikasının temel konusu olma niteliği nedeniyle Karabağ sorununun iki ũlke ilişkilerindeki yeri de ayrıca incelenmeye değerdir.

1.1 Diplomatik ilişkiler

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ile Tũrkiye arasındaki resmi ilişkiler 9 Kasım 1991'de Tũrkiye'nin Azerbaycan'ı tanınması ile kuruldu. Tũrkiye Azerbaycan'ı uluslararası arenada bağımsız devlet olarak tanıyan ilk ũlke olmuştur.⁶¹⁷ Tũrkiye'nin bu kararını tarihten gelen milli, dini ve kũltũrel yakınlıktan kaynaklandığı şeklinde ağıklamak mũmkũndũr. Tũrkiye'nin bu dŕnemdeki politikası Azerbaycan'ın bağımsızlığının korunması ve bu ũlkenin Dağlık Karabağ ũzerindeki egemenlik haklarının tekrar sağlaması ũzerine kurulmuştur. Bu politika, bağımsızlığını yeni kazanan ve Dağlık Karabağ ũzerinde egemenliğini sağlama almak isteyen Azerbaycan'ın bu konudaki girişimlerine ŕnemli bir destek olmuştur. Bağımsızlık sonrası, Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı Mũtelligov ağırlıklı olarak Rusya yanlısı bir politika izlese de, Tũrkiye ile ilişkileri geliştirme yŕnũnde de çaba içerisinde olmuştur. Bu bağlamda Mũtelligov 14 Ocak 1992'de Tũrkiye Dışişleri Bakanlığı heyetini kabul etti. Taraflar, iki ũlke arasında diplomatik ilişkiler kurulması ve bũyũkelęilikler açılması konusunu karara bağladı.⁶¹⁸ Aynı gŕrũřmede Tũrkiye'ye resmen davet edilen Mũtelligov, 23-24 Ocak 1992 tarihlerinde Tũrkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında iki ũlke arasında askeri alan dışındaki bũtũn alanlarda ikili ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin on bir maddelik bir Dostluk ve işbirliği Anlaşması imzalanmıştır.⁶¹⁹

Bu anlaşmanın dışında, 29 şubat 1992'de Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov'la Tũrkiye Milli Eğitim Bakanı Koksall Toptan ve Devlet Bakanı şerif Ercan arasında Bakũ'de imzalanan mutabakat zaptı ile Tũrkiye Azerbaycan'a gerekli miktarda alfabe basturarak yollamayı, ŕđrenci kabul edip okutmayı, uzman değişimi ve Azerbaycan'daki eğitim reformları için her tũrlũ katkıyı yapmayı kabul etmiştir.⁶²⁰ Mũtelligov'un ardından Meclis Başkanı sıfatıyla Devlet Başkanlığı gŕrevini yũrũten Yakup Memmedov dŕneminde 13 Mart 1992'de iki ũlkenin yetkilileri arasında enerji alanında işbirliği protokolũ imzalanmıştır. Ayrıca 2-3 Mayıs 1992'de Başbakan Demirel Yakup Memmedov'un daveti ũzerine Bakũ'yu

⁶¹⁷Sũha Bŕlũkbařı, "Ankara's Bakũ-Centered Transcaucasia Policy: Has it Failed?", Middle East Journal Cilt 51, no. 1. Kış 1997, s 83.

⁶¹⁸ "Azerbaycan-Tũrkiye: Diplomatik ilişkiler Tekrar Kuruldu", Halk Gezeti, 15 Ocak 1992.

⁶¹⁹ Halk Gezeti, 29 Ocak 1992 ve Elizabeth Fuller, "Tũrkiye Orta Asya ve Transkafkasya'da Nũfus Sahibi Olmak için Gũreřiyor", Yeni Forum, Ağustos 1996, s. 8.

ziyaret etmiş, Azerbaycan yetkilileri ile görüş alışverişinde bulunmuş ve iki bin Azerbaycanlı öğrenciye Türkiye'de burslu eğitim olanağı sağlanması sözü vermiştir.⁶²¹

Elçibey'in iktidara gelmesi ile Azerbaycan'ın dış politikasında bir stratejik tercih değişimi yaşanmış ve Türkiye, Azerbaycan dış politikasında özel bir konuma oturtulmuştur. ideolojik görüş itibariyle Türk milliyetçisi olduğunu belirten ve Atatürk hayranlığını sık sık dile getiren Devlet Başkanı Elçibey, "Türkiye Azerbaycan'ın dış politikasının baş köşesinde yer tutacaktır" diyerek Türkiye'ye attığı önemi ortaya koymuştur.⁶²² Ayrıca Elçibey, Türkiye'yi Azerbaycan'ın stratejik ortağı olarak gördüklerini ve ilişkilerin iki ülkenin stratejik çıkarlarına zarar vermeyecek biçimde yürütülmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

İlişkilerin güçlendirilmesi yönünde ilk girişim 1992 Haziran ayında yapılmıştır. Elçibey göreve gelmesinin ardından 24-27 Haziran 1992'de ilk yurtdışı gezisini Türkiye'ye yaparak; Ankara'da Azerbaycan, Arnavutluk, Bulgaristan, Ermenistan, Yunanistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna Devlet Başkanlarının katılımı ile gerçekleştirilen Karadeniz Ekonomik İşbirliği(KEİB) zirve toplantısına katılmıştır.⁶²³ Daha hava alanında yaptığı açıklamada, Anadolu'ya ve Atatürk'e özel sevgi duyduğunu belirten Elçibey, 25 Haziran'da İstanbul'da KEİB anlaşmasını ve Boğazlar Beyannamesini imzalamıştır. Ayrıca 26 Haziran'da TBMM'de bir konuşma yapan Elçibey, ülkesinin Mustafa Kemal çizgisinde olduğunu belirtmiştir.⁶²⁴ 1992 Ağustos başında Ankara ziyaret eden Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofiq Gasımov, ülkesinin dış politikada merkez olarak Ankara'yı görmek istediğini belirterek, her iki ülkenin dışişleri bakanlıkları arasında işbirliği ve danışma toplantıları yapılmasına ilişkin anlaşma ve konsolosluk protokolü imzalanmış (11 Ağustos 1992).⁶²⁵

Elçibey iktidarının Türkiye ile ilişkileri geliştirme çabası siyasi ve ekonomik alanlar dışında, eğitim alanına da taşınmış ve 19 Temmuz 1992'de YÖK'ün yardımı ile Azerbaycan'da Türkiye üniversitelerine giriş sınavları gerçekleştirilerek ilk etapta 929 öğrenci burslu olarak Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu sayıya ilaveten iki yüz öğrenci de askeri okullarda eğitim almak üzere Azerbaycan'dan Türkiye'ye gönderilmiştir. Daha sonra, 28 Ekim-5 Kasım

⁶²⁰ Mehmet Saray, Azerbaycan Türklerinin Tarihi, İstanbul, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi 1, Nesil matbaacılık, 1993, s.95.

⁶²¹ Mehmet Saray, a.g.e., s.96

⁶²² Moskovskie Novosti, no 23, 1992'den aktaran Fuller, "Türkiye Orta Asya ve Trariskafkasya'da Nüfus Sahibi Olmak için Güreşiyor", s. 8.

⁶²³ "Anadolu Toprağında Görüşmeler", Halk Gezeti, 30 Haziran 1992.

⁶²⁴ Halk Gezeti, 30 Haziran 1992.

1992 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret eden Elçibey, 31 Ekim'de Ankara'da gerçekleştirilen ilk Türk Devletleri Zirvesine katılarak ortak beyannameyi imzalamıştır. Ayrıca, 2 Kasım'da Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği açılmış, iki ülke arasında işbirliği ve Dayanışma Anlaşması dahil ticaret, ulaşım ve suçluların iadesi konularında anlaşmalar imzalanmıştır.⁶²⁶

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin ekonomik alanda geliştirilmesi amacıyla Türk işadamlarının Azerbaycan'a yatırımlarında vergi indirimleri sağlanmıştır. Azerbaycan'ın Türkiye'den 1992'de ithalatı 94 milyon dolar ve Türkiye'ye ihracatı 25,4 milyon dolar iken, bu rakamlar sırasıyla 1993'de ithalatı 68,2 milyon dolar ve ihracatı 33,9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.⁶²⁷ Elçibey yönetimi Türkiye ile ilişkileri her alanda geliştirme yönündeki girişimlerini sürekli sürdürerek, Batılı şirketlerle imzalanacak petrol anlaşmasında Türkiye'nin de yer almasını istemiştir.⁶²⁸

1.2 Türkiye'nin Karabağ Sorununa Yaklaşımı

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin önemli boyutlarından biri de Karabağ sorununun gelişimi ve iki ülkenin bu konudaki yakın görüşleri olmuştur. Türkiye, Karabağ konusunu Demirel'in 11 Şubat 1992 tarihli ABD ziyaretinde de dile getirerek, ABD'ye Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ı desteklemekten vazgeçme çağrısında bulunmuştur.⁶²⁹ Şubat 1992'de Karabağ'da olaylar artarken Türkiye, sorunu bir yandan NATO Siyasi Komisyonu'nun gündemine götürmüş, öte yandan 19 Şubat'ta TBMM Karabağ sorununu görüşmüştür. TBMM'deki görüşmelerde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı, "Batı, Karabağ sorununda Ermenistan'ı destekler ve Ermenistan uzlaşmaz tutum takınırsa, bölgesel savaş çıkar" uyarısında bulunmuştur. Aynı dönemde Türkiye'nin Doğu Anadolu'da askeri tatbikat yapması Ermenistan'da gövde gösterisi olarak algılanmıştır.⁶³⁰

Şubat sonundaki Hocalı katliamı, Türkiye'de Mart ayının ilk günlerinde gösterilere neden olmuş; Türkiye hükümeti de Ermeni saldırılarının devam etmesi durumunda daha fazla hareketsiz kalamayacağını açıkça ifade etmiştir.⁶³¹ 13 Mart'ta Demirel'in girişimleri ile ateşkes sağlanırken, ay sonunda Türkiye'nin aktif girişimleri ile AGİK Helsinki zirvesinde

⁶²⁵ "Azerbaycan Dışişleri Bakanının Türkiye'ye ilk Ziyareti Sona Ermıştır.", Halk Gezeti, 15 Ağustos 1992.

⁶²⁶ "Kardeş Halklarının İşbirliği Gelişmeye Hizmet Ediyor.", Halk Gezeti, 3 Kasım 1992

⁶²⁷ "Azerbaycan Ülke Raporu", TİKA, s. 106.

⁶²⁸ Lale Sarıbrahimoğlu, Kurt Kapanında Kısır Siyaset, Ankara, imge, Kasım 1997, s. 24.

⁶²⁹ Mustafa Budak, "Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Politikası", Kafkas Araştırmaları, Cilt II, İstanbul 1996, s. 133.

⁶³⁰ Taşkıran, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, s. 164.

Dağlık Karabağ'da barışın sağlanması için uluslararası Minsk Konferansı yapılması ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu on bir ülke tarafından Minsk Grubu oluşturulması kararı alınmıştır. Karabağ barış görüşmeleri AGİT çerçevesinde sürdürülürken, Türkiye'nin tutumu, bir an önce barışın sağlanması ve Dağlık Karabağ'da Azerbaycan egemenliğinin sağlanması biçiminde özetlenebilir. AGİT sürecine dahil olan Türkiye Mayıs ayında Ermeni saldırılarının Nahçıvan ve Şuşa'da artması üzerine girişimlerini yoğunlaştırmış, ABD Başkanı Bush'un yardımıyla Nahçıvan'da ateşkes sağlanırken, Türkiye Şuşa için BM Güvenlik Konseyine başvurmuştur.⁶³²

17 Mayıs'da Laçın'ın düşmesinin ardından Nahçıvan'a saldırıların artması üzerine NÖC Meclis Başkanı Haydar Aliyev Türkiye'den asker göndermesini istemiş, fakat Türkiye bir yandan askeri müdahaleden kaçınırken, diğer yandan uluslararası örgütlerle birlikte çalışma yolunu tercih etmiştir. Aynı günlerde BDT Savunma Bakanı Şapaşnikov "Karabağ'a üçüncü taraf karışırsa, üçüncü dünya savaşı çıkar" açıklamasını yaparak Türkiye'ye gözdağı vermeye çalışmıştır.⁶³³ Haziran ayında Minsk Grubu çerçevesinde barış görüşmeleri sürerken Türkiye görüşmelerde yer almış, bu arada Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmek ve Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan özerk bölgesi olarak tanınmasının iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine sağlayacağı yararları anlatmak için Erivan'a bir heyet göndermiştir.⁶³⁴

Ankara ABD'nin baskılarıyla Ermenistan'da Taşnaklara oranla daha ılımlı gözükken Devlet Başkanı Petrosyan'la iyi ilişkiler geliştirme çerçevesinde bir takım adımlar atmıştır. Bu bağlamda, Kasım 1992'de buğday satışına başlanmış ve Türkiye'nin Ermenistan'a 1992-1993 kışı boyunca üç yüz milyon kilowatt-saat elektrik enerjisi satması taahhüdünü içeren bir enerji anlaşması imzalanmıştır.⁶³⁵ Türkiye'nin bu girişimleri Azerbaycan tarafından tepkiyle karşılanmış, Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofiq Gasımov özellikle iki ülke arasında imzalanan enerji protokolünü hoş karşılamadıklarını ifade etmiştir.⁶³⁶ Azerbaycan Meclis Başkanı İsa Gember de Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ile 1 Aralık 1992'de Bakü'de yaptığı görüşmede "Türkiye'ye büyük sevgilerinin olduğunu, ancak bu olayın kendilerini üzdüğünü belirtmiştir.⁶³⁷ Türk Hükümeti daha sonra bu anlaşmayı yürürlüğe koymamayı tercih etmiştir.

⁶³¹ Budak, "Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Politikası", s. 135.

⁶³² Taşkıran, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, s. 171.

⁶³³ Mustafa Budak, "Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Politikası", Kafkas Araştırmaları, Cilt II, İstanbul 1996, s. 134.

⁶³⁴ Fuller, "Türkiye Orta Asya ve Transkafkasya'da Nüfus Sahibi Olmak için Güreşiyor", s. 9.

⁶³⁵ Bölükbaşı, "Ankara's Baku-Centered Transcaucasia Policy :Has it Failed ?", s.84.

⁶³⁶ Fuller, a.g.e., s.10.

⁶³⁷ "Türkiye Komşusunun Huyunu Unutmuş Gözüküyor.", Azerbaycan, 8 Aralık 1992.

2 Nisan 1993'de Kelbecer'in işgali sırasında da Demirel hükümeti Elçibey'in sivilleri bölgeden çıkarmak için istediği helikopterleri, Türkiye'nin anlaşmazlığa bu tür müdahalesinin Rusya ile karşı karşıya gelme anlamına geleceği gerekçesi ile kabul etmemiştir. ⁶³⁸

Kelbecer'in işgali Türkiye'de Cumhurbaşkanı Özal ile Demirel Hükümeti arasında bu konudaki yaklaşım farklılıklarını da ortaya çıkarmıştır. Dışişleri Bakanlığı Kelbecer'in hemen boşaltılmasını talep eden ve sorunun barışçıl yollardan çözümünden yana olduğunu belirten açıklama yayınlarken, Özal sert bir tutum sergileyerek Türkiye'nin askeri müdahale ihtimalini gündeme getirmiştir. Özal bu dönemde verdiği bir demeçte Türkiye'nin Ermenistan-Azerbaycan çatışmasına müdahalesinin cesaret işi olduğunu ve Türkiye'nin bu cesaret örneğini Kıbrıs müdahalesinde gösterdiğini hatırlatmıştır.⁶³⁹ Bu çerçevede hükümetin mesafeli yaklaşımına rağmen, Ermeni saldırılarının sürmesi halinde Türkiye aşamalı bir müdahale planı hazırlamış, Türkiye'nin BM Temsilcisi Mustafa Aksin bu işle görevlendirmiş ve olası bir müdahalenin BM Anlaşmasının 51. maddesine dayandırılmasına karar verilmiştir.⁶⁴⁰ Bu arada, Cumhurbaşkanı Özal 14 Nisan 1993'de Baku'yu ziyaret ederek "ülkesinin Azerbaycan'ın yanında olduğunu, Türk milletinin sabrının zorlanmaması gerektiğini" belirtmiştir.⁶⁴¹ Tüm bunların yanı sıra, Türkiye BM çerçevesinde girişimlerini artırmış, Kelbecer'in işgali nedeniyle yapılan BM görüşmelerinde en sert açıklama yapılması önerisi Türkiye tarafından verilmiştir. Fakat Türkiye'nin Ermenistan'ın şiddetle kınanması ve ciddi uyarılarda bulunulması önerisi Rusya ve Fransa'nın karşı çıkması ile yumuşatılmıştır.⁶⁴²

Buna rağmen Türkiye BM'nin Kelbecer'in boşaltılması kararını almasında aktif rol oynamış ve bu rayon'un boşaltılması için ABD ve Rusya ile ortak plan hazırlamıştır. Ayrıca Karabağ sorununa çözüm bulmak üzere Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü bünyesinde oluşturulan Minsk Grubu'nun ABD'li üyesi, Büyükelçi Carey Cananaugh, savaş sırasında yıkıma uğrayan bölge için Türkiye'nin mali desteğinin alınabileceğini söylemesi ve bu çerçevede Karabağ'ın yeniden inşasında da Türk müteahhitlerinin başrolü oynayabileceğini ifade etmesi Azerbaycan için Türkiye'nin tavrının ne kadar açık olduğunu belirtmesiydi. Fakat Canaugh'la birlikte Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bulunan Rus ve Fransız

⁶³⁸ Bölükbaşı, "Ankara's Baku-Centered Transcaucasia Policy. Has it Failed?", s.85.

⁶³⁹ "Turgut Özal: Türkiye'nin Müdahalesi Cesaret Örneği Olabilir", Azerbaycan, 9 Nisan 1993.

⁶⁴⁰ Budak, "Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Politikası", s. 135.

⁶⁴¹ "Türkiye Her Zaman Azerbaycan'ın yanındadır", Azerbaycan, 15 Nisan 1993.

⁶⁴² "Türkiye Ermeni-Azerbaycan Çatışmasına Katılabilir.", Azerbaycan, 10 Nisan 1993.

temsilciler ise, bunun için öncelikle Türkiye'nin Ermenistan'la arasındaki sorunları çözmesi gerektiğini hatırlatmışlardır.⁶⁴³

Türkiye, Azerbaycan ile Ermenistan arasında yürütülmekte olan doğrudan ve dolaylı görüşmeler sürecine soruna barışçı bir çözüm bulunmasında yararlı olacağı düşüncesiyle destek vermektedir. Türkiye, Yukarı Karabağ Sorunu'nun çözümünde her iki tarafın da kabul edeceği bir çözüme destek vermeye hazırdır. Türkiye, ayrıca, çözüm sürecindeki çıkmazın aşılması için yeni yollar yaratılmasının ve her iki tarafın, özellikle de bir milyonu aşkın kaçkının beklentilerinin karşılanması amacıyla uluslararası toplumun daha aktif bir biçimde barış sürecine katkıda bulunmasının gerekli olduğu inancındadır. Bu çerçevede, Yukarı Karabağ sorununun çözümünde "kolaylaştırıcı" rolü oynamak ve diğer bölgesel sorunlar hakkında görüş alışverişinde bulunmak üzere Türkiye'nin girişimiyle, Azerbaycan, Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanları arasında bir diyalog forumu oluşturulmuştur. Bu amaçla ilk toplantı 15 Mayıs 2002 tarihinde Reykyavik'te gerçekleştirilmiş olup, taraflar tekrar bir araya gelmek konusunda mutabık kalmışlardır.⁶⁴⁴

1.3 Azerbaycan ile Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkiler ve Gelişmeler

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, emsali görülmemiş siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemlerle karşı karşıya gelmiştir. SSCB döneminde sistemli olarak Cumhuriyetler arasında bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçitte; ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu topraklarının %20'sinin kaybedilmesi, 1.milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna düşmesi ve benzeri nedenlerle üretim durma noktasına gelmiş, sonuç olarak da ekonomi üzerinde inisiyatif tamamen kaybedilmiştir.⁶⁴⁵

Türkiye, bağımsızlığa kavuştuğu ilk günden itibaren Azerbaycan'ın dünya ile bütünleşmesine yardımcı olmak amacıyla siyasi, ekonomik ve diğer konularda ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermiştir. Serbest piyasa ekonomisi modelini benimseyen Azerbaycan ile bu konuda sahip olduğu tüm tecrübesini aktarmaya ve paylaşmaya çaba göstermiştir. Ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi konusunda pek çok ikili anlaşmalar

⁶⁴³ Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi Başkanlığı Türk Basınından Haberler, 13 Aralık 2001.

⁶⁴⁴ <http://www.ermenisorunu.gen.tr>

⁶⁴⁵ <http://www.igeme.org.tr>

imzalanmıştır. Kültürel yönden benzer özellikler taşımamız nedeniyle dışa açılmak isteyen iş adamlarımız ve yatırımcılarımız için Azerbaycan cazip bir pazar oluşturmuştur. Ekonomik ve ticari ilişkiler kapsamında her iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi genişlerken, diğer taraftan Türk firmaları Azerbaycan'da doğrudan ticari ve sanayi faaliyetlere başlamışlardır.⁶⁴⁶

Azerbaycan ekonomisinde aktif olarak yer alan Türk müteşebbisleri, telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, finanssal kiralama, inşaat-taahhüt, basın-yayın, eğitim, sağlık, ulaştırma, otomotiv, imalat sanayi, petrol gibi hemen her konuda faaliyet göstermektedirler. Bu faaliyetlerin bir kısmı ferdi girişim, bir kısmı küçük ve orta ölçekli işletmeler şeklinde başlamış ve bunlardan bazıları, başarılı çalışmaları neticesinde, özel sektörde Azerbaycan'ın öncü kuruluşları haline gelmişlerdir.⁶⁴⁷ Türk sermayeli şirketler Azerbaycan'ın serbest piyasa ekonomisine adaptasyonunda doğrudan ve dolaylı olarak birikimleriyle, tecrübeleriyle önemli rol oynamaktadırlar. Ancak, değişik statülerde (%Türk Sermayeli, Müşterek Müessesesi, Şube veya Temsilcilik olarak) 1500'ün üzerinde Türk şirketi, Azerbaycan'da resmi kuruluş işlemini yaparak tüzel kişilik kazanmıştır.

Azerbaycan'da halen değişik sektörlerde toplam 800 civarında Türk şirketi faaliyet göstermektedir. Firmalarımızın enerji dışı sektörlerle yönelik yatırımları 750 milyon \$'ın üzerindedir. Sadece TPAO'nun, 2002 sonu itibariyle petrol sektörüne yaptığı yatırım 650 milyon \$ düzeyindedir. Kayda girmemiş ve üçüncü ülkelerden gelen Türk sermayesiyle birlikte, Türk firmalarının toplam yatırım miktarının, 1,6 milyar \$'ın üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Ülkemiz bu haliyle ABD ve İngiltere ile birlikte Azerbaycan'a en çok yatırım yapan ülkedir. Azerbaycan'daki petrol dışı yabancı sermaye yatırımlarında Türkiye birinci sırada yer almaktadır. Türk sermayeli şirketlerde 40.000 civarında kişi istihdam edilmektedir.⁶⁴⁸ Sahip olduğu petrol rezervleri ile gelişmiş batılı ülkelerin ilgisini çeken Azerbaycan'ın bugüne kadar söz konusu rezervleri işletmek amacı ile oluşturduğu yirmi adet uluslararası konsorsiyumun dördünde TPAO pay sahibi olmuştur (Azeri-Çırac-Güneşli sahasında % 6.75, Şah Denizi Sahasında % 9, Kürdaşı Sahasında %5 ve Araz-Alov-Şark Sahasında %10-Offshore). Ayrıca , iki özel şirketimizin (PET Holding ve Atilla Doğan İnş Ltd.) Azerbaycan devlet petrol şirketi (SOCAR) ile oluşturdukları Müşterek Müesseseler (J.V.) karada (Ofshore) petrol çıkarmaktadırlar (Mirovdağ ve Hilli Babazanan sahaları).⁶⁴⁹

⁶⁴⁶ <http://www.treasury.gov.tr>

⁶⁴⁷ <http://www.foreigntrade.gov.tr>

⁶⁴⁸ DEİK, "Azerbaycan Ekonomisinde Son Gelişmeler ve Türkiye ile İlişkiler", İstanbul, Kasım 1996.

Ayrıca, irili ufaklı 50'den fazla Türk Müteahhitlik firması faaliyet göstermekte olup, Bakü Uluslar arası Havalimanı ve A.C.Merkez Bankası, Beynel Halk Bank hizmet binaları gibi önemli prestij binalarının yer aldığı işlerin büyük kısmı başarıyla tamamlanarak teslim edilmiş, Alet-Gazimemmed otoyolu, Nahçıvan Havaalanı yapımı ise devam etmektedir.⁶⁵⁰

Türkiye'de 1999 yılında Azerbaycan ile olan ticaretle geçmiş yıllara göre düşme görülmüştür.1996,1997 ve 1998 yıllarında en fazla ithalatın yapıldığı ülke Türkiye olurken, 1999-2000 yıllarında Rusya'dan sonra ikinci, 2001 yılında ise ABD ve Rusya'dan sonra üçüncü sırada, 2002 yılında yeniden RF'dan sonra ikinci sırada yer almıştır. 2002 yılı itibariyle,Türkiye'nin ihracatında Azerbaycan'ın payı binde dört, ithalatında ise binde ikidir.

Tablo-13.1. Türkiye-Azerbaycan Ticaret Dengesi (Milyon \$) ⁶⁵¹

Yıllar	İhracatımız	İthalatımız	Denge	Hacim
1992	87.1	125.6	(-) 38,5	212.7
1993	63.6	60.5	3.1	124.1
1994	76.2	16.6	59.6	92.8
1995	140.5	26.4	114.1	166.9
1996	216.2	39.0	177.2	255.2
1997	179.7	41.2	138.5	220.9
1998	220.1	135.8	84.3	355.9
1999	142.4	69.0	73.4	211.4
2000	128.4	104.9	23.5	233.3
2001	148.1	67.3	80.8	215.4
2002	156.2	83.4	72.8	239.6

Azerbaycan ile olan ticari ilişkilerimizde nakliye önemli bir maliyet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz ki, ticari ve ekonomik ilişkilerin uzun vadede sağlıklı ve istikrarlı gelişmesinde Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk işadamlarının önemi büyüktür. Gümrük Vergileri: Azerbaycan'a ithalat esnasında mal guruplarına göre nispi olarak %0, % 0,5, %1, %3, %10, ve %15 olarak Gümrük Vergisi uygulanmaktadır. Maktu vergi oranları ise

⁶⁴⁹ www.foreigntrade.gov.tr/ekonomi/bulten/sayı4/petrol1, 1998

⁶⁵⁰ <http://www.bisnis.doc.gov>

ölçü birimlerine göre (kg., lt., adet, m2, m3, cm3, metre, çift) farklılık arz etmekte ve ABD Doları ile 0.06 sentten 40 ABD Dolarına kadar çıkmaktadır.⁶⁵²

Türkiye Azerbaycan petrolünün üretilmesi ve geliştirilmesi amacıyla yapılan anlaşmalardan yalnızca ikisinde yer almıştır. Bunlardan birincisi Mega Projedir ki Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nın bu projedeki payı %6,75 dir. İkinci proje ise Şah Denizi Projesidir. TPAO'nun bu projedeki payı ise %9 dur. Şah Denizi Projesi aynı zamanda İran'ın katılıp ABD'nin katılmadığı tek projedir.⁶⁵³

1.4 Enerji Koridorları ve Bakü-Ceyhan Projesi (Petrol Boru Hatları ve Çıkar Çatışmaları)

Türk Dış Politikasının komünizm sonrasındaki hedefi Orta Asya Cumhuriyetleri ve Kafkasya ülkelerinin Rusya'dan ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarını kazanmaları olmuştur. Bu ise büyük ölçüde Hazar petrol ve doğal gazının dünya pazarlarına ulaşmasını sağlayacak güvenli boru hattı veya hatlarının varlığına bağlıdır. Bu bakımdan, 'Hazar Denizi'nin kuzeyinden başlayıp Körfeze sarkan büyük bir S' nin tam merkezindeki Türkiye, boru hatlarını stratejik geleceği için son derece önemli görmekte ve bu konudaki etkisizleştirilmenin sadece ekonomik kayıp değil, aynı zamanda jeostratejik dışlanma olacağını düşünmektedir.⁶⁵⁴

Ana petrolün taşınması için Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa boru hatlarının dışında başta Bakü-Ceyhan, Bakü-Basra ve Bakü- Pakistan olmak üzere değişik alternatifler düşünülmektedir. Bakü-Basra hattı ile Azeri petrolünün İran üzerinden hemen Körfeze ve oradan da tankerler ile tüm dünya ya sevki mümkündür. Ancak bu öneriye neredeyse bütün önemli ülkeler karşı çıkmaktadır. Başta Amerika, İran'a böyle bir koz verilmesinden fevkalade endişe duymaktadır.⁶⁵⁵ Daha kısa olmakla birlikte İran'ın uluslararası arenadaki konumu, Bakü-Pakistan hattının ise Afganistan'dan geçecek olan kısmın güvenlik sorunları

⁶⁵¹ <http://www.dpt.gov.tr>

⁶⁵² EIU, Azerbaijan Country Profile 1996/97, <http://www.foreigntrade.gov.tr>

⁶⁵³ <http://www.dpt.gov.tr/ru/embassy>

⁶⁵⁴ Kök, Havva, Günümüzde Türkiye-Rusya ilişkileri ve Hazar Petrolleri Konusu, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, Sayı -188, Ankara 1999, s.605-615.

⁶⁵⁵ IMF, "Azerbaijan Republic-Recent Economic Development", Washington, 1997, s.10-11

olması nedeniyle bu iki hattın gerçekleşme şansı oldukça düşüktür. Tabii ki, bu durumda ana petrolün taşınacağı güzergah büyük olasılıkla Bakü- Novorossisk, Bakü-Supsa ve Bakü-Ceyhan hatlarından birisi olacaktır.

Türkiye'nin ısrarla üzerinde durduğu Bakü-Ceyhan boru hattı Bakü yakınlarındaki Sangachal terminalinden başlayıp, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye giriş yaparak, Erzurum, Erzincan ve Kayseri güzergahını takip ederek Ceyhan'da son bulmaktadır.⁶⁵⁶

Uzun vade de Doğu-Batı Koridoru ile Azerbaycan'ın yanı sıra Kazakistan petrolü ve Türkmenistan doğal gazının da taşınması düşünülmektedir. Buna göre Hazar Denizi'nin altına döşenmesi düşünülen Transkafkasya hattı ile Kazak petrolü ve Türkmen doğal gazı Bakü'ye, Buradan ise Bakü-Ceyhan boru hattı ile Türkiye'ye ulaştırılacaktır.⁶⁵⁷

Uygulamaya konulan saha geliştirme planlarına göre, Azerbaycan 2005 yılında 40 milyon ton, Kazakistan ise 35 milyon ton petrol ihraç edecektir. Bu çerçevede, Türkiye tarafından gerçekleştirilen proje çalışmasında, inşa edilecek bir boru hattı ile Kazakistan'dan 20 ve Azerbaycan'dan da 25 olmak üzere toplam 45 milyon ton ham petrolün Ceyhan terminaline taşınması esas alınmıştır. Ceyhan ham petrol ihraç terminali 120 milyon ton/yıl kapasiteli olup, yaklaşık 71 milyon ton/yıl kapasitesi olan Irak-Türkiye ham petrol boru hattı da dikkate alındığında, atıl kalan 49 milyon ton/yıl'lık kısım, Hazar-Akdeniz boru hattının 2005 yılında 45 milyon ton/yıl'a ulaşacak olan kapasitesini karşılamaya yeterli bulunmaktadır.⁶⁵⁸

AB'ye üye ülkeler daha çok Bakü-Supsa boru hattı projesi üzerinde durmaktadırlar. Bu projeye göre, Bakü'den boru hattı ile Gürcistan'ın Supsa limanına getirilen petrol buradan tankerlerle Karadeniz'in doğusundan batısına taşınarak Bulgaristan veya Romanya üzerinden Avrupa'daki mevcut boru hatlarına bağlanacaktır.⁶⁵⁹

Bu konuda 11 Ekim 1998 tarihinde Amerika'nın The Newyork Times gazetesinde Bakü- Ceyhan boru hattı projesinden vazgeçildiği ana petrolün Bakü-Supsa boru hattından taşınacağına ilişkin bir haber yayınlanmıştır. Ancak daha sonra söz konusu haber ABD'nin

⁶⁵⁶ EIU, Georgia Country Profile 1996/97, s.20

⁶⁵⁷ DEİK, "Gürcistan Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri", İstanbul, Temmuz 1997, s.3

⁶⁵⁸ Radikal Gazetesi, 13 Aralık 1997

⁶⁵⁹ Güzel,M, "Orta Asya Petrolleri Kutlar Sofrasında", Ekovizyon, sayı:11,Kasım 1997, s.17

üst düzey yetkilileri tarafından yalanlanmıştır. Başkan Bill Clinton'un Hazar Havzası Enerji Politikaları Özel Danışmanı Büyükelçi Richard Morningstar, AIOC'un Bakü-Supsa hattını tercih etmesinin söz konusu olamayacağını ve Bakü-Ceyhan boru hattından başka alternatif olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Azerbaycan Devlet başkanı Haydar Aliyev gerek Türkiye ziyaretinde gerekse Azerbaycan'da yaptığı açıklamalarda, ana petrolün Bakü-Ceyhan boru hattı ile taşınacağını, bu kararı kendisinin vereceğini belirtmiştir.⁶⁶⁰

Son olarak 29 Ekim 1998 tarihinde Hazar ve Orta Asya petrollerinin Batı pazarlarına Doğu-Batı Koridoruyla taşınmasını öngören Ankara Deklarasyonu Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Gürcistan Cumhurbaşkanı ve ABD adına gözlemci olarak Enerji Bakanı Bill Richardson tarafından imzalanmıştır.

Böylece Azerbaycan, Kazakistan, Gürcistan, Özbekistan ve ABD bu deklarasyonu imzalayarak Bakü- Ceyhan hattının yapımı için ortak hareket edeceklerini tüm dünyaya ilan etmişlerdir. Bazı petrol şirketleri tarafından maliyeti yüksek bulunarak istenmemesine rağmen, Bakü-Ceyhan boru hattı gerçekleşme ihtimali en yüksek olan hattır.⁶⁶¹

Bakü-Ceyhan boru hattı diğer boru hatlarına nazaran daha uzun olup, toplam uzunluğu 2000 km'dir. Boru hattının 1200 km'lik kısmı Azerbaycan'dan, 250 km'lik kısmı Gürcistan'dan, 1200 km'lik kısmı ise Türkiye'den geçecektir. Bu hattın toplam maliyeti 4,8 milyar dolar, ulaşım maliyeti ise 24 \$/ton dur. Bakü-Ceyhan boru hattının yatırım ve ulaşım maliyetlerinin oldukça yüksek olması bu hattın hayata geçirilmesini engelleyen etkenlerden sadece birisidir.⁶⁶²

Boru hattının Türkiye'den geçmesi halinde Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkisi daha da artacaktır. Ayrıca bu Cumhuriyetlerin petrol ve doğal gaz boru hatları nedeniyle Rusya'ya olan bağımlılığı azalacaktır. Özellikle Rusya ve bazı batılı ülkeler boru hattının Türkiye'den geçmesi halinde, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin daha da gelişmesinden endişe duymaktadır. Bu nedenle Bakü-Ceyhan boru hattının önündeki engellerin ekonomik olduğu kadar siyasi olduğu da söylenebilir.⁶⁶³ Günümüzde neredeyse bütün dünyanın dikkati Türk Cumhuriyetlerine

⁶⁶⁰ 40 www.foreigntrade.gov.tr/ekonomi/bulten/sayi4/petrol1, 1998

⁶⁶¹ Finansal Forum, 29 Ocak 1998

⁶⁶² www.foreigntrade.gov.tr/ekonomi/bulten/sayi4/petrol1,

⁶⁶³ HDTM, "Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik İlişkiler Notu", Ankara, Ekim1997, s.13

yönelmiş durumdadır. Vazgeçilmez enerji kaynaklarından biri olan petrol bu özelliğini sürdürdüğü sürece zengin petrol rezervlerine sahip olan bu cumhuriyetlerin önemi daha da artacaktır. Bu kadar zengin petrol yataklarına sahip olan Türk Cumhuriyetleri ne yazık ki tek başlarına mevcut petrol rezervlerini işleyecek ekonomik potansiyele sahip değildirler. İşte Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleri büyük petrol şirketleri ile işbirliğine zorlayan en büyük etken budur.⁶⁶⁴

Azerbaycan'daki petrol rezervlerinin işletilmesi ve geliştirilmesi amacıyla SOCAR ile büyük petrol şirketleri arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan birincisi ve en önemlisi olan Mega Proje SOCAR ile AIOC arasında 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşma ile petrol arama, çıkarma ve üretme yetkisi AIOC'a verilmiştir. Toplam maliyeti 8 milyar dolar olan anlaşmanın süresi 30 yıl olup, bu süre içerisinde 511 milyon ton petrol çıkarılması planlanmaktadır. İki aşamalı olarak gerçekleştirilmesi düşünülen bu anlaşmaya göre, ilk olarak Çırak Sahasındaki yatırımlar ile erken üretim petrolü çıkarılacak, daha sonraki aşamada ise Azeri ve Güneşli Sahalarında yatırımlar yapılacaktır. Gerek bu anlaşmada gerek diğer anlaşmalarda olsun üretimin paylaşılmasına ilişkin fazla bir sorun yaşanmamaktadır.⁶⁶⁵

Azerbaycan basını ve bazı dış basın organları bu anlaşmayı "Asrın Anlaşması" diye adlandırmışlardır. Resmi açıklamalara göre Azerbaycan'ın uluslararası şirketlerle imzaladığı anlaşmaların sayısı artık 16'yı geçmiştir. Bunların gerçekleşmesi için 30 yılda tahminen 50 milyar dolar hacminde sermaye beklenmektedir. Gelecek 10 sene içerisinde ise Azerbaycan'ın petrol üretimi 40-45 milyon tona ulaşacaktır.⁶⁶⁶ Bir diğer taraftan, ana petrolün boğazlardan taşınması mümkün değildir. Bu nedenle AIOC Bulgaristan'ın Karadeniz'in batısında yer alan Burgaz Limanından başlayan ve Yunanistan'ın Aleksandropolis Limanında sona eren ek bir boru hattının yapılmasını önermiştir.

Ayrıca yine ana petrolün Romanya ve Ukrayna üzerinden taşınması da düşünülmektedir. Ancak Novorossisk ve Supsa hatlarının yıllık kapasitesi ise 15-18 milyon tondur. Yapılacak ek yatırımlarla bu iki hattın yıllık kapasitesi ancak 30 milyon tona ulaşabilecektir. Ancak 2005 yılında ihraç edilmesi planlanan petrol miktarı 45 milyon tondur.

⁶⁶⁴ Arslan, Y., "Azerbaycan Bilmececi Petrol Darbeler ve Gerçekler", Avrasya Dosyası, ABD Özel, cilt:1, sayı: 4, Kış 1994/95, Ankara, s.36

⁶⁶⁵ Journal of Qafqaz University, Volume II, Number II 1999, s. 72

⁶⁶⁶ Azerbaycan International, Summer, 197, s.71-83.

Ayrıca bu hatların kapasitesini artırmak için gerekli yatırımların yapılmasının, Bulgaristan Yunanistan, Romanya, Ukrayna üzerinden petrolün taşınabilmesi için yeni boru hatlarının yapılmasının ve petrolün gemilerle taşınmasının getireceği ek maliyetler dikkate alındığında bu iki hattın maliyeti Bakü-Ceyhan hattının maliyetine yakın bir rakam tutmaktadır.⁶⁶⁷

Ancak bu konuda meydana gelen gelişmeler, özellikle ABD başkanının ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Bakü-Ceyhan hattını tercih ettiklerini açıklamaları ve son olarak ta Ankara Deklarasyonunun imzalanması Türkiye hattının gerçekleşeceğini göstermekteydi. Türkiye'nin gerçekleşmesi muhtemel bu hattın yılda 250 300 milyon dolar taşıma ücreti elde edeceği tahmin edilmektedir. Rusya Hazar petrol ve doğalgaz akışını denetim altında tutmaya ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde ki etkinlik ve varlığını korumaya çalışırken, ABD de Rusya'yı saf dışı ederek petrol boru hatları projeleri ile bölgeye girme çabasındadır.⁶⁶⁸

İran, ve Türkiye de doğu-batı ve güneye ilerlemesi beklenen boru hatları için kendi yollarının tercih edilmesi gayretindedirler. Avrasya petrol ve doğalgazının uluslararası piyasalara taşınması için yapılacak boru hatları güzergahları için verilmekte olan mücadelenin özünde, bölgedeki kaynakların geliştirilmesi, 21.yüzyılda Batının Körfez petrolüne bağımlılığının azaltılması ve enerji ikmal güvenliğinin sağlanarak, Avrasya'daki enerji kaynakları üzerinde Rusya tekeli kırılmaktadır.⁶⁶⁹ Batı için önemli olan 21. yüzyılda Arap, İran ve Rus bağlantısı olmayan veya oldukça az olan bir Avrasya enerji alternatifi yaratmaktır. Rusyanın desteklediği birinci yol, çıkarılan petrolerin Kafkasya üzerinden Rusya topraklarına ulaşması ve Karadenizdeki Novorsisk limanından –boğazlardan geçerek Akdeniz'e taşınması. Kazakistandaki Tengiz sahasında çıkarılacak petrolün de yine Rusya üzerinden Karadenize ulaştırılması sözkonusuydu. Tengizde petrol üretimi 1993 de günde 60 bin varille başladı, 2002 yılında 340 bin varile varan üretim, 2015 yılına kadar günde 1 milyon 340 bin varile- yani boru hattının maksimum kapasitesine ulaşılması beklenmektedir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁷ Arslan, Y., " Azerbaycan Bilmecesi Petrol, Darbeler ve Gerçekler",Avrasya Dosyası, ABD Özel, cilt:1, sayı:4, Ankara, Kış 1994/95, s.215

⁶⁶⁸ Topaloğlu, E., "Petrol Ürünleri Sektörü Yeniden Şekilleniyor",Global Bülten, Mayıs 1998, s.14

⁶⁶⁹ Bölükbaşı,S., "Ankara's Bakü-Centered Transcaucassa Policy",The Middle East Journal Winter 1999,s.87.

⁶⁷⁰ DEMİRCİOĞLU, B., "Petrol Yüzünden Hazarın Suları Durulmuyor", Altınoluk Dergisi, Eylül 1997

Önce güney-kuzey, çizgisi çizen bu proje “Caspian Pipeline Consortium” (CPC)- “Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu”: 2,5 milyar dolarlık, günlük 1,34 milyon varil/günlük kapasiteli bir proje olarak 2001 Ekiminde Novorsisk limanında ilk tankere dolun yaptı. Tengiz-Novorsisk arasında 990 mil uzanan boru hattının hissedarları, her 100 km (62,5 mil) için varil başına \$ 3,59 ücret almayı öngörüyorlardı. Boru hattının tam kapasiteye ulaşması 2015 senesini bulacak. Boru hattına petrol sağlayan Tengizchevroil ortaklığının sahibi Chevron Texaco firması, 35-40 yıl ömürlük bu hattın Rusya ve Kazakistan’a 150 milyar dolarlık bir kazanç sağlayacağını hesaplıyor.⁶⁷¹

Petrol boru hatları konusundaki ilginç olan başka bir teklif ise boru hattının Ermenistan’dan geçmesi fikridir. Paul Goble Planı olarak da bilinen bu plana göre, Nahçıvan ile Azerbaycan arasında bir kama gibi sokulan tarihi Türk yurdu olan Zengezur bölgesinin Karabağ’a karşılık Azerbaycan’a verilmesi ve tasarlanman petrol boru hattının buradan geçmesidir. Böylece, Azerbaycan petrolü direkt olarak Türkiye’ye oradan ise Batıya ulaşabilecektir. Ancak şimdilik ne Azerbaycan, toprak bütünlüğünün bozulmasına razı oluyor, ne de Ermenistan işgal ettiği bölgelerden çıkmaya yanaşmıyor.⁶⁷²

Özetleyecek olursak; bölge ülkeleri Türkiye üzerinden Batı pazarına açılmayı daha makul bir seçenek olarak değerlendirmişlerdir. Etnik, kültürel, tarihsel ve dini bakımdan bölge ile büyük yakınlığı olan; bunun yanında Avrupa Birliği'ne girmeye aday ve ABD'nin böylesine güvendiği bir Türkiye, kuşkusuz söz konusu ülkeler açısından daha güçlü ve güvenilir kabul edilmektedir.⁶⁷³

1.5 Türkiye Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Jeopolitik Faktörler

Asya ile Avrupa arasında geçit özelliği taşıyan Kafkasya jeopolitiği hem bir koridor görevi yerine getirmekte, hem de özellikle Hazar petrolü vasıtasıyla gelişmiş ekonomilerin Orta Doğu petrollerine bağımlılığını önleyebilecek bir potansiyel oluşturmaktadır.

⁶⁷¹ WEU, “The Situation in Central Asia and The Caucasus and Security”, Assembly of Western European Union, Document 1586, November 1997, s.21

⁶⁷² Kommersant Gazetesi, 1 Ekim 1994.

⁶⁷³ Demir, Ali Faik, Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Birinci Basım: Haziran 2003, s.269.

Türkiye, Sovyetler Birliğinin dağılması ve dünyada cereyan eden olaylardan direkt veya dolaylı biçimde etkilenmiş, jeopolitik konumu son derece hassas bir devlettir. Laik yapısı, etnik kimliği, ticaret yolları, önemli ekonomik merkezlere yakınlığı ve batı ile sıkı işbirliği, Türkiye'ye jeostratejik yapısının çok ötesinde bir önem atfedilmesini gerekli kılmaktadır.⁶⁷⁴

Orta Asya ve Kafkasya da Türkiye ile kültürel, etnik kimlik, tarih, din ve dil benzeşmesine sahip yeni bir bağımsız devletler topluluğu uluslararası politika sahnesine çıkmıştır. Bu devletler Türkiye'ye, siyasi ve ekonomik alanda güç sağlamaya yönelik, destek verecek potansiyele sahiptirler. Böylece Türkiye yaklaşık 500 yıl önce, (1522 da Kazan Tatar hanlığının Ruslar tarafından yıkılması ile) kaybettiği jeopolitik ve jeostratejik fırsatlar ve sorumlulukları tekrar kazanmaya çalışmaktadır. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği'nin yayılma kabiliyetinin önemli mevkilerinden biri olan Kafkasya bölgesi, şu an bu gücün fiili otoritesi altında değildir. Diğer bir deyişle, Türkiye, kendisine sayısız fırsatlar sunabilecek bir hinterland ile direkt bağlantı kurabilecek duruma gelmiştir. Kaldı ki; bu alan Mackinder'in kara hakimiyeti teorilerinden "pivot alan" olarak gösterilen son derece stratejik bir konuma da sahiptir.⁶⁷⁵

Türkiye'nin Soğuk Savaş yılları boyunca dikkate aldığı tüm tehdit algılamaları, birlikte hareket ettiği Batı Bloğu paralelinde, Sovyetler Birliği'ne karşı biçimlenmekteydi. Oysa bugün, Türkiye Cumhuriyeti ile Rus Federasyonu arasında ortak bir sınır kalmamıştır. Bölgede bir tampon alanın oluşması, özellikle "mesafenin" jeopolitik değerlendirmelerdeki önemi ve Sovyet komünizminin tesir kabiliyetini kaybetmiş "ideolojik" etkisi düşünüldüğünde, Türkiye açısından belirli bir rahatlama sağlamıştır. Uzak Doğu'nun 21.yy.'da önemli bir jeopolitik konuma sahip, siyasi ve ekonomik bir güç merkezi olacağı düşünülürse, Kafkasya-Orta Asya eksenini Türkiye açısından çok stratejik bir koridor vazifesi görecek, bağlı olduğu Batı ittifakında (bu koridorun uzantısı olarak) kendi jeopolitik konumu da değerlendirilecektir.

Bölge Orta Doğu petrollerine alternatif nitelikteki petrol rezervleri ile dünya enerji politikalarında dikkate alınması gerekli bir sahadır. Türkiye, Hazar Denizi petrollerinin ve

⁶⁷⁴ Demir, Ali Faik , SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Değişen Dünya ve Türkiye, Der: Faruk Sönmezoğlu, Birinci Basım: Mart 1996, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, s.221.

⁶⁷⁵ M. A. Mert Gökırmak, Türkiye-Rusya ilişkileri ve petrol taşımacılığı sorunu: Jeopolitik bir değerlendirme, Değişen Dünya ve Türkiye, Der: Faruk Sönmezoğlu, Birinci Basım: Mart 1996, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, s.164

doğal gaz rezervlerinin uluslararası pazarlara açılmış olması sonucunda üretim ve özellikle dağıtımından pay alma fırsatını yakalamıştır. Avrasya ve Yakın Doğu petrol ve doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya taşınması için hazırlanacak her hangi bir planda Türkiye'nin katkısı hayati önemde bir değer taşımaktadır.⁶⁷⁶

Daha önce de deyinildiği gibi, Azerbaycan 18 Ekim 1991'de SSCB'den ayrılır ayrılmaz, Hazar Denizi'ndeki Çırac,Azeri ve Güneşli yataklarından petrol çıkarma ve işletilmesi için bir konsorsiyum ile protokol imzalaması olmuştur. Azerbaycan'da rekabet halindeki şirketlerin aralarında anlaşarak denizaltı kaynaklarının işletilmesi için oluşturdukları konsorsiyumda AIOC (Azerbaycan Petrolleri Uluslararası Konsorsiyumu),BP (İngiltere), AMOCO (Amerika Birleşik Devletleri), UNOCAL (Amerika Birleşik Devletleri), SOCAR (Azerbaycan), LUKOIL (Rusya),FENZOIL (Amerika Birleşik Devletleri), STAT-OIL (Norveç), TPAO (Türkiye), MODERMOTT (Amerika Birleşik Devletleri) ve RAMCO (Amerika Birleşik Devletleri) şirketleri bulunmaktadır.⁶⁷⁷ Görüldüğü gibi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, kara hakimiyet teorilerinin öncelikli sahası olan Avrasya bölgesinde, merkezi teşkil eden Kafkasya-Orta Asya eksenindeki, petrol havzalarını ele geçirme hedefi uluslararası büyük bir mücadeleye neden olmaktadır. Ancak zaman bunun, mücadelenin farklı boyutlarını da göstermiştir. Asıl büyük rekabet ise bu rezervlerden elde edilecek petrolün hangi yoldan ya da yollardan dağıtımının yapılacağı konusu olmuştur.⁶⁷⁸

Tarih boyunca son derece yakın olan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni bir süreç içine girmiştir. Konunun, iki ülke arasındaki politik, ekonomik ve kültürel ilişkiler boyutu yanında Rusya, İran ve Türkiye gibi bölge ülkelerinin etki sahası oluşturma yarışına girmesi yanında Kafkasya'nın doğal zenginlikleri ve jeopolitik konumu yüzünden dünyanın ilgi odağı haline gelmesi gibi boyutları olduğu da unutulmamalıdır. Azerbaycan, 1995 yılının başında, 20 Eylül 1994 de imzalanan antlaşmaya göre, ilk yatırım sermayesi olan % 20' lik hissesinden % 5' ini Türkiye'ye devr etmiştir. Böylece TPAO' nun (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) hissesi, % 1.75' den % 6.75' e yükselmiştir.⁶⁷⁹ Ortadoğu'dan sonra Kafkasya ve Orta Asya'da Türkiye ile karşı karşıya gelen

⁶⁷⁶ Şükrü Elekdağ, "Dünya Petrolünün İkinci Paylaşımı", Milliyet, 5 Şubat 1995, s.15.

⁶⁷⁷ Atakan Gül ve Ayfer Yazgan Gül, Avrasya Boru Hatları ve Türkiye, İstanbul:Bağlam Yayınları, Nisan 1995. s.35.

⁶⁷⁸ Cumhuriyet, 2 Şubat 1995, s.9. Aktaran: Demir, Ali Faik , SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Değişen Dünya ve Türkiye, Der: Faruk Sönmezoğlu, Birinci Basım: Mart 1996, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, s.237.

⁶⁷⁹ Hürriyet, 5 Şubat 1995.

İran, Türkiye-Azerbaycan yakınlaşmasından son derece rahatsız olmaktadır. Bunun en önemli sebebi, İran'ın kuzeyindeki nüfusun büyük çoğunluğunun Azerbaycan Türkü olması ve Türkiye'nin bu yolla yapabileceği etkilemelerdir.

Ermeniler, İran'ın bölgede yakın olduğu bir topluluktur. İran'da önemli oranda Ermeni nüfus bulunmaktadır. Elçibey döneminde Türkiye'ye çok yaklaşan Azerbaycan'a cevap olarak Ermenistan ile sıkı ilişkiler içine girmiş ve ekonopmik işbirliği antlaşması imzalamıştır. Ancak Aliyev'in başa gelmesiyle İran'ın politikaları da değişmiş ve Azerbaycan ile bir yakınlaşma başlamıştır.⁶⁸⁰ Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Rusya için çok önemlidir. Çünkü bu ülke, Türkiye ve İran ile buluşma noktası, Kafkasya'nın Orta Asya'ya açılan kapısıdır. Petrol zenginliği ise belki de hepsinden önemlidir. Nihayet, Rusya, bu ülkeyi Türkiye'nin etki alanına bırakarak, diğer Orta Asya cumhuriyetlerine örnek teşkil etmesini istememektedir. Rus dış politikası bu doğrultuda oluşturulmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak Rusya, Yakın Çevre (Near Abroad) politikasını açıklayarak bu bölgelerin kendi inisiyatifinde olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunu da yerel yönetimleri etkilemek veya en azından etnik sorunları körükleyerek yapabilir.

Bilindiği gibi, 1999 yılı itibarıyla farklı Rus kentlerinde terör olayları gerçekleşmeye başladı. Olaylarla ilgili basında farklı görüşler oluşmaya başladı. Bunlardan en dikkat çeken "Independent" gazetesinde çıkan Rus subayının söylediği "Moskova ve Dağıstan'daki bombalama olayının sorumluları FSB (Rus Güvenlik Servisi) ve GRU (Rus Askeri İstihbarat Servisi)'dir.⁶⁸¹ Yukarıda belirtilen genel argümanlar ışığında Moskova-İran yaklaşması sorunun bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Avrasyacı Yaklaşımın temsilcilerinden Aleksandr Dugin'e göre "Moskova-Tahran ekseninin oluşturulması," anakonda"yı en zayıf yerinden kesmekte, ve Avrasya'nın içinde ve dışında yeni köprübaşları ele geçirmede Rusya'ya sınırsız ufuklar açmaktadır. Bu en önemli aşamadır.⁶⁸²

ABD açısından, Türkiye'nin en büyük özelliği, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletler için bir model oluşturmasıdır. Bağımsızlık, demokrasi, laiklik ve bu gibi kavramlar Türkiye kanalıyla bu ülkelere aktarılabilir. Kökdendinci yaklaşımları olan İran ve bölgede

⁶⁸⁰ Mohammad Reza Djalili, "L'Iran Face aux Développements en Transcaucasie et en Asie Centrale", CEMOTİ, No:16, 1993, s.245-250.

⁶⁸¹ Sermatova Sanobar, Çeçen Çatışmasında Petrol Faktörü, Der: Özen Ozcan, Akınhay Osman, Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke, Everest Yayınları- İstanbul, Birinci Basım: Aralık 2002, s.148-163.

⁶⁸² " Dugin, Aleksandr, Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım, (Tercüme: Vügar İmanov), İstanbul Küre Yayınları, Birinci Basım Temmuz 2003, s.73.

güç kazanmak için çeşitli çatışmaları körükleyen Rusya, ABD'yi daha çok Türkiye'ye yaklaştırmaktadır. ⁶⁸³

Bölgeye genel olarak baktığımız zaman, Ermenistan ve İran Batı karşıtı, Rusya yanlı bir siyaset izlerken Gürcistan. Türkiye ve Azerbaycan gibi Rusya karşıtı, Batı yanlı bir politika takip etmektedir. Ancak Acara Özerk Cumhuriyeti, Gürcistan' a bağlı olmakla beraber, Batı yanlı değil, Ermenistan ve Cevaheti bağlantılı Rusya yanlı bir siyaset takip etmektedir. Kuşkusuz ki, her devlet kendi menfaatlerine uygun dış politika izlemektedir. Bu açıdan bakacak olursak; Türkiye, Ermenistan'ın yayılmacılıktan, işgalcilikten, kendisine yönelik toprak taleplerinden, dünya genelinde Türkiye'ye karşı politikalar geliştirmekten ve geliştirilmesine yardımcı olmaktan vazgeçmesini istemektedir. Çasın, Mesut Hakkı, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, ⁶⁸⁴

Türkiye gibi en azından bölgesel açıdan önemli bir devletin, kendisine karşı sürekli saldırgan davranan ve politikalarının uygulanmasına engel teşkil eden küçük bir komşusundan her hangi bir siyasi, ekonomik ve sosyal çıkarı yoktur. Bunlara rağmen Türkiye, hava koridorunu açmış, uçak seferlerini başlatmıştır. Ancak yine de hiç bir olumlu adım atmayan Ermenistan, tam tersine saldırganlığını artırmış ve soygırım gibi uydurma terimlerle Türkiye'ye baskı yapma veya yaptırma yolunu seçmiştir. Bunun içindir ki, Türkiye Ermenistan ile sınır kapılarını en azından şimdilik açmamıştır.

Sonuç olarak; Türkiye ve Kafkasya ilişkilerine genel olarak bakacak olursak, ABD de dahil, dünyadaki hiçbir güç Türkiye'nin Kafkasya jeopolitiğinde etkin olmasına razı olmamaktadır. Bu bölgede coğrafi yakınlıkla beraber tarihsel kökleri de bulunan Türkiye bu avantajlarını kullanarak bölgede diğer güçlere nispeten daha çok etkin olabilir. Görünürde ABD ve Avrupa, Rusya'ya oranla Kafkasya jeopolitiğinde Türkiye'nin daha etkin olmasından yanadır. Bunu yaparken aynı zamanda da "soygırım" gibi söylemlere Türkiye'nin bu bölgede etkinliğini kırmaya çalışmaktadırlar. Çünkü onların istediği sadece Hazar petrolünün Batıya sağlıklı ulaşabilmesi için kendi işlerine gelebilecek bir Türkiye'dir.

⁶⁸³ Martha Brill Olcott "Orta Asya'daki Amerikan Politikası Üzerine Tavsiyeler", ABD'nin Orta Asya Politikası, T.C. Karadeniz Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Araştırma Merkezi, Trabzon, Eylül 1993, s.27-33.

⁶⁸⁴ Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Ermenistan Özel, Sonbahar 1995-1996, Cilt:2, Sayı:4, s. 76-77.

Türkiye'den duydukları endişenin asıl sebebi, coğrafi zenginliklere sahip olan devletlerin büyük çoğunlu nüfus itibariyle Türk kökenlerinden oluşmaktadır. Kendi aralarında karasal bağlantıyı sağladıkları takdirde herhangi bir birlik oluşturarak yüksek başarıya ulaşmaları mümkündür. Türkiye tüm bunların farkında olmakla beraber, ABD ile Kafkasya'da ittifaka girmeyi uygun görmektedir. Aynı zamanda Moskova'yı dışlayıcı değil, bölgede uzun dönemli bir barış ve istikrarın oluşturulmasına katkıda bulunabilecek bölgesel güçlerden biri olduğunu göz önünde bulunduracak politikalar izleniminin kendi yararına olduğunu da görmektedir.⁶⁸⁵

Güney Kafkasya ülkelerinden Azerbaycan-Gürcistan ikilisi Türkiye ile müttefik olurken, Ermenistan ise "Büyük Ermenistan" bağlamında, içinde bir Ermeni dahi yaşamayan Kars ve Ardahan'ın Ermeni toprakları olduğunu iddia etmekte ve diaspora vasıtasıyla uluslararası kamuoyunda Türkiye'yi olumsuz etkilemeye çalışmaktadır.⁶⁸⁶

⁶⁸⁵ Bingün, Hakan, Türkiye ve Güney Kafkas Devletleri İlişkileri , Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sayı -188, Ankara 1999, s. 597-604.

⁶⁸⁶ Bingün, Hakan, Türkiye ve Güney Kafkas Devletleri İlişkileri, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sayı -188, Ankara 1999, s.597-604.

SONUÇ ⁶⁸⁷

1980'lerin son yılları Azerbaycan tarihine başarıyla sonuçlanmış bağımsızlık mücadelesi dönemi olarak geçmiştir. Sovyetler Birliği sonrası gelişen süreç ve bunun Azerbaycan'a yansması; Karabağ bölgesine yönelik Ermeni talepleri ve saldırılarıyla % 20 Azerbaycan toprağının kaybıyla sonuçlanmıştır. SSCB Merkez yönetimi ülkenin karşılaştığı sorunlardan kurtulmak için bir takım liberalleşme girişimleri başlatmıştır. Doğal olarak, siyasal sistemde yapılan demokratikleşme girişimleri sonucu tek parti tekelinin sona ermesi ve çok partililiğin ortaya çıkması, bağlı cumhuriyetlerde siyasi mücadele için uygun ortam yaratmıştır. Merkezi yönetimin uyguladığı Perestroyka ve Glasnost politikalarının dışındaki diğer bir önemli etken, Karabağ bölgesinin Ermenistan'la birleştirilmesi yönündeki girişimler olmuştur.

Azerbaycan'da bağımsızlığa giden süreç kanlı olmuştur. Bir yandan Karabağ'da devam eden kanlı çatışmalar, öte yandan SSCB yönetiminin bağımsızlığı engelleme çabaları, "özellikle de Sovyet Ordusunun Bakü'de yaptığı 20 Ocak katliamı" ulusal bağımsızlık mücadelesini büyük zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu sebebdendir ki 1990'larda ilk olarak Azerbaycan toplumunda SSCB'nin meşruiyet temelleri tamamen yıkılmıştır. Nitekim, Milli mücadelede bağımsızlık istekleri ve girişimleri artarak 18 Ekim 1991'de bağımsızlığın ilanı ile sonuçlanmıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde ise Azerbaycan Dış Politikası önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların arasında, Karabağ sorununu ülkenin toprak bütünlüğü içerisinde çözüme, Hazar havzası enerji kaynaklarının yaratmış olduğu uluslararası rekabet, bu enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaşabilmesi için kullanılacak güzergahların belirlenmesi, Rusya'nın etki alanından kurtulma çabaları ve bu gibi temel konular öne çıkmıştır.

Karabağ sorunu genel olarak ülkenin toprak bütünlüğünü tehdit ederken, özelde de Ermenistan'la ilişkileri belirleyen tek konu olmuştur. Azerbaycan'daki iktidarlar, Karabağ sorununun uluslararası arenada çözümünü sağlamak amacını dış politikasının temeline oturtmuştur. Bu sorunun uluslararası teşkilatlar yoluyla çözümüne çalışmıştır.

⁶⁸⁷ Sonuç kısmının bir bölümü bu kaynakta yayımlanmıştır.(Aydın, Aylık Fikir Dergisi, Hagani Memmedov, "Aydın" Araştırma Merkezinin Eksperti, Cenubi Kafkas ve Hegomonluk Savaşı, Adiloğlu matbaası, Bakü, Temmuz 2003, s.21-23.)

AGİK'in, Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi prensibini içeren önerileri Ermenistan ve resmi görüşmelere "ilgili taraf" olarak katılan Karabağ Ermenilerince kabul edilmemiştir. Rusya'nın ise bölgedeki pozisyonunun zayıflamaması için, barış sürecinin başarısızlığa uğraması yönündeki çabaları olmuştur. Bu bağlamda Rusya, bölgede bulunan Rus ordu birlikleri vasıtasıyla da bu saldırılara destek vermiştir. Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi krize müdahale ederek Kelbecer'in Ermeniler tarafından boşaltılmasını öngören 822 sayılı kararı çıkarmıştır. Karabağ sorunu sürecinde alınan bu kararı Azerbaycan tarafının başarısı olarak kabul etmek gerekir. Kararın yerine getirilmesi için ABD, Rusya ve Türkiye'nin ortak önerisi ile Ermenilerin Kelbecer'den çıkarılması bir takvime bağlanmış, fakat 4 Haziran darbesi ve bundan yararlanan Ermenilerin yeni saldırılara başlaması ile bu süreç uygulanamamıştır.

9 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ve Karabağ'daki ayrılık Ermenilerin temsilcisi ateşkes ile ilgili anlaşma imzaladılar. 12 Mayıs 1994 tarihinden itibaren ateşkes rejimi uygulanmaya başlandı. Böylece Karabağ sorunu da sıcak çatışmaların ve bir ara savaşın yaşandığı yaklaşık 7 yıllık bir dönem şimdilik sona ermiş oldu. Ateşkes öncesi dönem, Rusya'nın Azerbaycan'a karşı daha katı davranması, Ermenileri saldırılar için teşvik etmesi ve hatta Rus askerlerinin Kelbecer işgaline katılması biçiminde gelişmiştir.

Bölgesel güçler olan Rusya, Türkiye ve İran'ın yanı sıra ABD'de barış sürecinde rol oynadı. Bölgesel güçler arasında Rusya, Ermenistan üzerinde etkili olan tek ülkedir. Ermenistan'da Karabağ sorununda uzlaşmacı tutuma karşı olup mevcut statüyü korumak isteyenler bu konuda Rusya'yı müttefikleri olarak görmektedirler. Bunlar Rusya'nın Kafkaslardan batı etkisini uzak tutmak için ABD'nin müttefiki Türkiye ile yakın ilişkileri olan Azerbaycan'a karşı her durumda Ermenistan'ı destekleyeceği varsayımıyla hareket etmektedirler.

Öte yandan günümüzde hiçbir ülke topraklarının başka bir ülkenin mülkiyetine geçirilmesine hoşgörü ile bakmaz. Kafkaslarda sürekli huzursuzluk yaratan ve aynı zamanda globalleşen dünyamızda barışı bozan bir ülke konumunda olan Ermenilerin daha fazla kan dökülmemesi için, Azerbaycan topraklarını terk etmesi ve işgalden dolayı tazminat ödemeye mahkum edilmesi mutlaka sağlanmalıdır. Aksi halde bu küçük ancak gözü komşularının

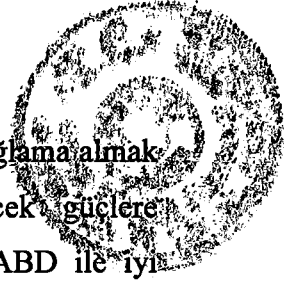
toprağında olan Ermenistan ileride fırsat bulduğu zaman, yeni huzursuzluklar çıkarmaya yeltenecektir.

Azerbaycan dış politikasının bir diğer temel meselesi Rusya'nın taraflı tutumu olmuştur. 1920'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırarak ülkeyi yetmiş yıl Sovyet rejimi ile yöneten Rusya ile ilişkiler olmuştur. Yeni bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan için tarihte bağımsızlığına karşı en büyük tehdidi oluşturan Rusya ile ilişkilerin boyutu çok önemliydi. Azerbaycan tarafı Rus etkinliğini kırma yoluna giderek Rusya'nın yayılma alanı olarak ortaya çıkan BDT üyeliğini reddetmiş; Rus Ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılmasını istemiş ve bu ülkenin Karabağ sorununu Azerbaycan'a baskı aracı olarak kullanmasını önlemek için AGİK ve ABD aracılığı ile dengeyi sağlamaya çalışmıştır.

Rusya'nın eski SSCB mekanında etkinliğini kaybetmeye direnişini simgeleyen yakın çevre kavramının, Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev tarafından Ocak 1993'de gündeme getirilmesi ve Yakın Çevre Doktrini'nin Şubat'ta Rusya Güvenlik Konseyi ve Nisan'da da Yeltsin tarafından onaylanması ile değişmiştir. Coğrafi bakımdan bölgeye yakınlığı ve tarihsel imparatorluk geleneği ile Rusya, Kafkasları hala kendi "arka bahçesi" gibi görmektedir. Bu anlamda 1991 sonrası Rusya, "yakın çevre stratejisi" bağlamında SSCB dönemi egemenliği altında bulunan ülkelerle ekonomik, siyasal ve askeri alanlarda mümkün olan en üst düzey entegrasyonu gerçekleştirmek istemiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) vasıtasıyla bunu yapmaya çalışmıştır. Gelişmeler ise Moskova'ya yakın çevrenin kontrolünün önünde Batılı gelişmiş merkezi ülkelerin, özellikle ABD'nin engel olarak durduğunu göstermiştir.

Bilindiği gibi, Rusya, NATO ile ilişkilerinde, ittifakın Doğuya doğru genişlemesinden, özellikle de Baltik Cumhuriyetleri ve Kafkas Cumhuriyetlerinin NATO ittifakın girmesinden rahatsızlık duymaktadır.

11 Eylül sonrası değişen konjonktürde, özellikle Putin-Bush diyalogu çerçevesinde Amerikan-Rus ilişkilerinin tarihi olarak adlandırılan yeni bir döneme girmesi ile Putin dönemi Rus Dış Politikası, çatışmacı bir tavır almıştır. Varılan bu ittifak çerçevesinde Rusya, Kafkasya'daki askeri üslerini boşaltmakta oldukça yavaş davranmaktadır. Bilindiği gibi Rusya Gürcistan'ı, Çeçen savaşçılara ülke topraklarında barınma ve bölgeye sızma olanağı tanıdığı gerekçesiyle sert bir şekilde eleştirmektedir. Bu bölgede Rusya'nın değişen güvenlik politikalarına bağlı olarak, bazı çatışmaların çıkması muhtemel olarak görülmektedir.

Bu sebepleri de göz önünde bulunduran Azerbaycan, kendi güvenliğini sağlama almak için, özellikle doğal zenginliklerini kullanarak, Rusya'yı bölgede dengeleyecek güçlere ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan Batı ülkeleriyle, özellikle de ABD ile iyi ilişkiler geliştirme yolunu seçmiştir. Ayrıca, ABD bölgede Rusya'ya karşı dengeleyici bir güç olarak görüldüğünden Karabağ sorununda aktif katılımı için çaba gösterilmiş ve Amerikan petrol şirketlerinin bölgedeki yatırımlarının artırılması suretiyle ABD'nin ilgisi çekilmeye çalışılmıştır. Fakat, Ermeni lobisinin Azerbaycan karşıtı propagandası, ABD-Azerbaycan ilişkilerinin istenilen düzeye gelmesini engellemiştir.

ABD hükümetinin bölgeye yönelik stratejik tutumu, petrol boru hattı meselesinde Bakü-Tiflis Ceyhan projesi, Hazar'ın hukuki statüsü meselesinde ise, onun 5 sahil devlet arasında "orta çizgi" prensibi ışığında milli sektörlere bölünmesi yönündedir. 1995 yılının yazında Bakü'de bulunan ABD Enerji Bakanı, ilk defa olarak "çok yönlü petrol hattı" iddiasını ortaya atmıştır. ABD hükümeti, Enerji güvenliğini sağlamak için Kafkasya bölgesini Batılı şirketlere açık tutmak istemektedir. Bu arada İran'ı da petrol yolları dışında tutacak bölge ülkeleri üzerinde ekonomik ve siyasi etkinlik elde etmesini engellemek için çalışmaktadır. Amerikanın bölgedeki anti-terör çalışmalarında Rusya ile ittifaka yönelmesi, yine, Ermenistan'ın stratejik önemini artırmış olacaktır. Bu tür bir gelişme, Ermenistan ile işgal edilen Azerbaycan toprakları nedeniyle gerginlik yaşayan Azerbaycan açısından hiç de rahat karşılanabilecek türden değildir.

Batı ülkeleri arasında Resmi Bakü'nün en iyi müttefiklerinden biri BM Güvenlik Konseyi üyesi olan İngiltere'dir. Bu ilişkilerde İngiltere'nin 20. yüzyılın başlarından beri Bakü petrollerine ilgi göstermesi ve ülkede güçlü bir Ermeni lobisinin bulunmaması etkili olmuştur. Azerbaycan'da kurulan yabancı petrol konsorsiyumunda yabancı şirketlerden en fazla payın BP'ye verilmek istenmesi İngiltere'yle ilişkilerde petrol faktörünün öne çıktığını açıkça göstermektedir, İngiltere'nin Karabağ sorununda BM ve AGİK çerçevesindeki görüşmelerde Azerbaycan lehinde en olumlu tutum sergileyen Batılı devletlerden biri olması da iki ülke arasındaki ilişkilerde bu dönemde önemli bir aşama kaydedildiğini göstermektedir.

Hem Azerbaycan hem de Kafkasya'nın geneli açısından diğer önemli unsur Çin'dir. Çin yönetimi, hızla büyüyen ekonomisine gerekli enerjiyi sağlamak için ya Orta Doğu ya da Hazar havzasındaki kaynaklara yönelmek zorundadır. Çin'in enerji kaynakları kömür üzerine yoğunlaşmış, Çin enerjisinin % 73'ünü kömürden karşılar duruma gelmiştir. 2010

yılında Çin dünya petrol üretiminin % 5-7'sini talep edecektir. Bir diğer taraftan Çin, Rusya ve Ermenistan ile görüşler geçirerek, Kafkas bölgesinde etkin olmanın yollarını aramaktadır. Çin aynı zamanda nüfus itibarıyla bir hayli Türk nüfusu barındırmaktadır. Türkiye'nin bu bölgede etkili olması ve beraberinde Kafkasya ve Orta Asya ile oluşacak iyi ilişkilerden de rahatsız olmaktadır. Bunun için olmalı ki 1999 yılında Çin, Ermenistan devletine 8 adet füze satmıştır.

Azerbaycan Devletinin Dış Politikalarını etkileyen diğer bir önemli unsur, komşu ülke İran'la olan ilişkilerdir. Bu ilişkiler Azerbaycan açısından hükümetler bazda farklılık arz etmiştir. 19. yüzyılda Azerbaycan'ın ikiye bölünmesi sonucu İran'da yaşama durumunda kalan yaklaşık otuz milyon Azerbaycan Türk'ü meselesi Elçi bey dönemi, Azerbaycan dış politikasının temel konulardan biri durumuna gelmiştir. Bir düşünceye göre, mevcut koşullarda kötü olan ABD-İran ilişkileri bağlamında ABD'nin desteğini alabilmek için, İran'a karşı aktif dış politika yaklaşımı bu dönemde sık sık gündeme gelmiştir.

Haydar Aliyev döneminde ise, her ne kadar genel çizgi itibarıyla, İran Dış Politikası Moskova-Erivan-Tahran üçgenini benimsiyorsa da iki ülke ilişkilerinde belirli bir yumuşama gözlemlenmiştir.

Azerbaycan Dış Politikası açısından, en önemli unsur ise Türkiye-Azerbaycan ilişkileridir. Tarih boyunca son derece yakın olan Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni bir süreç içine girmiştir. Bağımsızlık sonrası tüm Azerbaycan iktidarları, Türkiye ile ilişkilerde, kültürel yakınlık ve stratejik ortaklık ilkelerini benimsemişlerdir. Öte yandan, Türkiye Azerbaycan'a bağımsızlığın zorluklarını aşmada siyasi, ekonomik ve diplomatik destek vermiştir. Azerbaycan'da Türk Silahlı Kuvvetlerinin Azerbaycan ordusunun organizasyonunda yaptığı atılımlardan moral bulmaktadır.

Görülüyor ki, Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı dönemle beraber Batı-Doğu eksenine yönelmiştir. Uzunca protokollerden sonra nihayet 20 Eylül 1994 tarihinde 12 uluslararası şirketin katılımıyla Hazardaki Çırac, Azeri ve Güneşli Petrol rezervlerinin kullanımını için bir konsorsiyum yarandı. Bu konsorsiyum 30 yıl müddetince 7.4 milyar \$.lık sermaye koyarak 511 milyon ton ham petrolün üretimini planlamaktaydı. Azerbaycan'a yönelik politikalarda petrolün önemli bir rol oynadığını daha önce belirtmiştik. Yani, Kafkasya'nın dünyanın ilgi odağı haline gelmesinin en önemli nedenlerinden biri ve belki de en başlıcası bölgenin doğal zenginlikleri ve jeopolitik konumudur. Rusya, Azerbaycan

petrolünün Bakü-Novorrossky güzergahından geçmesinde ısrarlıydı. Bu plana göre, ham petrolün Bakü'den Karadeniz'in sahilinde yerleşen Novorossisky limanına, oradan ise tankerlerle İstanbul ve Çanakkale boğazından Akdeniz'e ulaşacaktı. Rusya buradan elde edeceği gelirle beraber bu jeopolitikte cereyan eden olayları da kontrol etme imkanını koruyabilecektir. Fakat, Bakü-Novorossisky güzergahı Azerbaycan petrolünün tümünü dünya pazarlarına taşıyacak kapasitede değildir. Ayrıca Novorossisky limanına ulaşan bu petrolün, hukuken Türkiye'nin denetleme yetkisi dahilinde bulunan Boğazlardan geçme zorunluluğu, olayın boyutunu biraz daha değiştirmiştir.

Petrol boru hattının işgal altındaki bölgelerden geçmesini önlemek için onu İran topraklarından geçirmek gerekiyordu. Fakat uluslararası konsorsiyum da söz sahibi olan ABD, boru hattının şu veya bu şekilde İran'dan geçmesini istemiyordu. Bu tarz tutum, İran'ın ABD'nin baskısı ile Hazar Konsorsiyumu'ndan çıkarılması- İran Rusya yaklaşmasını sağlamıştır. Bu yüzden İran Hazar'ın statüsü konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle de Rusya yanlısı bir bölgesel politika izlemektedir.

ABD ve Türkiye ise söz konusu petrolün Bakü-Ceyhan güzergahından Akdeniz limanına ulaşmasını istemektedir. Türkiye'nin güney doğusundan geçecek olan bu hattın güvenli olmadığı propagandasını yapan Rusya bu bölgenin istikrarsız olması için buradaki terörist eylemleri bile desteklemiştir. Petrol ve doğalgazın dünya pazarına ulaştırılması amacıyla Kafkas ülkelerinden geçirilecek boru hatlarının Rusya'yı devre dışı bırakacak olmasının, Moskova'yı kaygılandığı da keza bilinmektedir. Bunun içindir ki, Rusya, Bakü-Novorossiysk hariç diğer petrol boru kemerlerinin seçtiği bölgeleri istikrarsız konuma getirmek için etnik çatışmalar dahil her yolu denemektedir.

Özetleyecek olursak; Azerbaycan petrolünü, Türkiye üzerinden Batı pazarına açılmayı daha makul bir seçenek olarak değerlendirmişlerdir. Etnik, kültürel, tarihsel ve dini bakımdan bölge ile büyük yakınlığı olan; bunun yanında Avrupa Birliği'ne girmeye aday ve ABD'nin böylesine güvendiği bir Türkiye, kuşkusuz daha güçlü ve güvenilir kabul edilmektedir. Bazı dönemlerde yaklaşma elimleri sergilense de temel itibarıyla Rusya ve ABD bu bölgede karşı ittifaklar görünümündedirler. Bu çerçevede, bölgede devam eden uluslararası çıkar çatışmaları sonucu, bölge ülkeleri de belirli bir ittifakta yer almaktadırlar. Azerbaycan ve Gürcistan, ABD-Türkiye, Ermenistan ise Rusya ve İran'la yakın işbirliği içerisinde. Gürcistan lideri Eduard Şevardnadze NATO Genel Sekreteri Lord Robertson ile gerçekleştirdiği son görüşmelerinde, ülkesinin ittifaka girmesinde kararlı olduğunu

vurgulamıştır. Bu arada Moskova'ya bağımlı politika yürüten Ermenistan ikili oynayarak, Washington'la da sıcak temas kurmaya çalışmaktadır.

Bir diğer taraftan, Ermenistan, Rusya'nın uç jandarması görevini yerine getirmekle beraber özellikle Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorunu ve işgal altındaki Azerbaycan toprakları nedeniyle uygulamış olduğu ambargodan kurtulmanın manevralarını geliştirmeye çalışıyor. Bunun içindir ki, Erivan, "soykırım" iddiaları ile büyük güçler tarafından Türkiye'ye baskı yaptırma girişiminde bulunuyor.

KAYNAKLAR

A. KİTAPLAR

1. Abbasov Tofiq ve Sabir Mirzeyev, Devlet Başkanlarının Avrupa Zirvesi (8-10 Temmuz 1992), Baku, Şerg-Gerb basımevi, 1992.
2. Abdullayev M, "Rusya'nın Şimali Azerbaycan'da Müstemlekeçilik Siyaseti", Azerbaycan Tarihinin Çağdaş Problemleri, Hazar Üniversitesi Yayınları:2000.
3. Açıköz, Halil, Ebülfez Elçi Bey, istanbul, Veli Yayınları, 1993.
4. Aslan, Yasin, Üçüncü Roma'nın Jeopolitik Arzuları, Ankara, Avrasya Uluslararası ilişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara-1996.
5. Aslan, Yasin ,Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, Ankara-1997.
6. Ahmet Rüstem Bey, Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi, La Gurre Mondiale et La Question Turco-Armenienne, Bern 1918, Çev: Cengiz Aydın, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Mayıs 2001.
7. A. Nuri Yurdusev, "Uluslararası İlişkiler Öncesi", Der: Atilla Eralp, Devlet, Sistem ve Kimlik, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
8. Atakan Gül ve Ayfer Yazgan Gül, Avrasya Boru Hatları ve Türkiye, İstanbul:Bağlam Yayınları, Nisan 1995.
9. Arsen Gasparyan, Karabağ Sorununun Dinamiği ve Onun Çözümünde Rusya Federasyonunun Rolü, İstanbul, 1997.
10. Aydın Balayev, Azerbaydjanskoe Natsionalnoe Dvijenie: Ot Musavata Do Narodnogo Fronta (Musavat'tan Halk Cephesine Azerbaycan Ulusal Harekatı), Bakü, Elm , 1992.
11. Bilal N.Şimşir, İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri(1856-1880), Çev: Şinasi Orel, Bilgi Yayınları, Birinci Basım-Mart 1986.
12. Caşım Mesut Hakkı, Rus İmparatorluk Stratejisi, Rusya-Ukrayna Araştırmalar Dizisi: 3, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

13. Çiçek Kemal, Pax Ottomana, Studies in Memoriam Prof.Dr.Nejat Göyünç, Sota & Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
14. Davut Kılıç, "Selçuklulara Kadar Anadolu'da Gregoryen Ermeni Kilisesi", Aralık 2000.
15. Deniz Ülkü Arıboğan, Globalleşme Senaryosunun Aktörleri, Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi, Der Yayınları, 3.Baskı, İstanbul 2001.
16. Demir, Ali Faik, Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Birinci Basım: Haziran 2003.
17. Der: Faruk Sönmezoğlu, Değişen Dünya ve Türkiye, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, Birinci Basım, Mart 1996.
18. Der: Özen Ozcan, Akınhay Osman, Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke, Everest Yayınları- İstanbul, Birinci Basım: Aralık 2002.
19. Dugin, Aleksandr, Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım, (Ter: Vügar İmanov), İstanbul Küre Yayınları, Birinci Basım, Temmuz 2003, s.73.
20. Ebülfez Elçibey, Bütov Azerbaycan Yolunda, Ecdad Yayınları, İstanbul: 2000.
21. Edward H. Carr, The Twenty Years Crisis, 1919-1939, New York, Harper Torchbooks, 1964.
22. Esat Çam, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977.
23. Faruk Sönmezoğlu, Y.Gökalp Yıldız, D.Ülke Arıboğan, Beril Dedeoğlu, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Cem Yayınevi 1992.
24. Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası ve Dış Politika Analizi, İkinci Baskı, Filiz kitapevi 1995.
25. Fahrettin Çiloğlu, Rusya Federasyonunda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar, Ankara, 1998.
26. Fahrettin Kırzıoğlu, Kazım Karabekir, Kültür Yayınları Bakanlığı, Ankara, 1991.
27. Fahir Armaoğlu, 20. yy Siyasi Tarihi, 1980-1990, Ankara, 1991.
28. Feride Emirova, Şamil Hudiyev, İtirilmiş Topraklar İtirilmiş Serhedler, Baku, Elm, 1993.

29. Gasımov Musa, Uluslararası ilişkiler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995), Baku, Gençlik, 1996.
30. Gezenferoğlu Fazıl, Ebülfez Elçibey Tarihten Geleceğe, Ankara, Prestij Matbaacılık, 1995.
31. Geogers de Maleville, 1915 Osmanlı-Rus Ermeni Trajedisi (Fransız Avukatın Ermeni Tezleri Karşısında Türkiye Savunması), Çev: Necdet Bakkaloğlu, Toplumsal Dönüşüm Yayınları 1995.
32. Gürün Kamuran, The Armenian File, The Myth of Innocence Exposed, Ankara , 28 July, 1982.
33. Gönlübol Mehmet, Uluslararası Politika, İlkeler-Kavramlar-Kuramlar, Atilla kitapevi, 4.Baskı, Ankara 1993.
34. Hesenov Eli, Azerbaycan-ABD İlişkileri, Anlaşılabilir İlişkilerden Stratejik Ortaklığa Doğru (Ekim 1991-Ağustos 1997), Bakü, Azerbaycan Üniversitesi Neşriyatı, 1997.
35. İsmayılov Eldar, Cemil Hesenov ve Tahir Gaffarov, Azerbaycan Tarihi, Baku, Öğretmen, 1995.
36. İşyar, Ömer Göksel, Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında, Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, ALFA Yayınları, 1. Baskı: İstanbul, Mart 2004.
37. Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, İstanbul 1998.
38. James E.Dougherty ve Robert L.Pfaltzgraff, Contending Theories of International Relations, 3rd ed, New York:Harper Collins Publishers, Inc.,1990.
39. James N.Rosenau, International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research and Teory,New York:The Free Press,1961.
40. Mazacı, Nurşen, Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni, 1878-1918, Der Yayınevi, İstanbul-1987.
41. Münci Kapani, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Dağıtım Yayınları, İstanbul 1992.

42. Mısıroğlu Kadir, Moskov Mezalimi, Sebil Milli ve Dini Yayınlar Kulübü Yayınları No:17, Birinci Basım, İstanbul-1970.
43. Michael P. Sullivan, Power in Contemporary International Politics, Columbia, University of South Carolina Press, 1990.
44. Migdalovitz, Carol, Armenian-Azerbaijan Conflict, Washington, Congress Research Servis, Issue Brief, 12 Nisan 1995.
45. Naki Keykurun, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları, Ekspres Matbaası, İstanbul, 1964.
46. Nazim Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası: Haziran 1992 Haziran 1993: Bir Bağımsızlık Mücadelisinin Diplomatik Öyküsü, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2001.
47. Nesibli, Nesib, Azerbaycan Jeopolitiği ve Petrol, Bakü, Hazar Üniversitesi yayını, 2000.
48. Nesibzade, Nesib, Bölünmüş Azerbaycan Birleşik Azerbaycan, Baku, Ay-Ulduz, 1997.
49. Nesirov, Elman, Azerbaycan-ABD İlişkileri (1991-1997), Baku, Kanun , 1998.
50. Rod Hague, Martin Harrop ve Shaum Breslin, Comparative Government and Politics 3rd edition, London: The Macmillan Press, 1994.
51. Robert L, Pfaltzgraff, JR, ed., Politics and the International System, 2nd ed., New York: J.B. Lippincott Company, 1972.
52. Saray, Mehmet, Azerbaycan Türklerinin Tarihi, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi serisi No.1, İstanbul, Nesil matbaacılık, 1993.
53. Sariibrahimoğlu, Lale, Kurt Kapanında Kısır Siyaset, , İmge Yayınları, Ankara 1997.
54. Sarkisyan, Manvel, Politiçiskiy Problemi Kavkaza, Politika Armenii vı Regiona (Kafkasların Politik Sorunları, Ermenistan'ın Bölge Politikası), Erivan, Ermenistan Ulusal ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi, 1999.

55. Seiffert Wolfgang, Vladimir V. Putin, Gendaş Yayınları, İstanbul, Birinci Baskı: Ağustos 2004.
56. Süslü Azmi, Kırzıoğlu Fahrettin, Yinanç Refet, Hallaçoğlu Yusuf, Türk Tarihinde Ermeniler(Temel Kitap) Kars Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:2, Birinci Baskı, Ankara, 1995.
57. Sultanov Oktay, 80'li Yılların Sonu, 90'lı Yılların Başlarında Azerbaycan'da Politik Mücadele, Baku, yy., 1995.
58. Tarihin ve Gerçeklerin Işığında Türklere Yapılan Soykırım, Ermeni Sorunu (1780-1922), Mustafa Kemal Derneği Yayınları:9, İstanbul 2001.
59. Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, Alfa Yayınları: 405, Dizi No: 047, 4.cü Basım, İstanbul 2001.
60. Taşkıran Cemaleddin, Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995.
61. Timur Taner, 1915 ve Sonrası Türklere ve Ermenilere, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000.
62. Tofiq Abbasov ve Sabir Mirzeyev, Devlet Başkanlarının Avrupa Zirvesi (8-10 Temmuz 1992), Baku, Şerg-Gerb Basımevi, 1992.
63. Tahirzade Edalet, 13 Saat Elçibey'le Yüz Yüze, Baku, Ay-Ulduz, 1999.
64. Tahirzade Edalet, Elçibey, Baku, Cumhuriyet gazetesi yayını, 1999.
65. Tahirzade Edalet, Meydan 4 Yıl 4 Ay, 2 cilt, Baku, Ay-Ulduz, 1997.
66. Utku, Yapıcı, Küresel Süreç ve Türk Dış Politikasında Yeni Açılımlar, Orta Asya ve Kafkasya, Otopsi Yayınları, 1.Basım/Mayıs 2004.
67. Winrow, Gareth, Turkey in Post-Soviet Central Asia, Londra, The Royal Institute of International Affairs, 1995.
68. Yılmaz, İskender, Gümrü Antlaşması, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.

69. Z.Bünyadov, Y.B.Yusifov Azerbaycan tarihi (En Gedim Zamanlardan 20 yy. dek) 1.cilt, Azerbaycan Devlet Nesriyatı, Bakü 1994.

70. Ziyadhan Habibeyli, Mehemmed Zengilanlı,"Zengezurun Kısa Tarihi ve Coğrafiyası", Bakü, 2000.

B. MAKALELER

71. Akgönenç Oya, Rusya'nın Dış Politika Hedefleri ve Bunlar Üstündeki Etken Faktörler, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s.16-23.

72. Araş Bülent ve Mehmet Dikkaya, "Avrupa-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", Yeni Forum, Ağustos 1996, s. 11-17.

73. Araz Aslanlı, Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu, Avrasya Dosyası, Genel Merkezi Yıllık Yayınları, 1998, s.3.

74. Balcı Cengiz, Coğrafyanın Tesirleri ve Türklerin Karakterleri, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı Yayını, Aralık, 1997, s.19.

75. Bağirov Sabit, "Azerbaycan Oil: Glimpses of A Long History", Perceptions, Haziran-Ağustos 1996, Cilt1(2); <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/i2/12-3.htm>

76. Bölükbaşı Süha,"Ankara's Baku-Centered Transcaucasia Policy: Has it Failed ?", Middle East Journal, Cilt 51, No. 1, 1997, s. 80-94.

77. Budak Mustafa,"Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Meselesi ve Türkiye'nin Politikası", Kafkas Araştırmaları, Sayı II, 1996, 109-143.

78. Bingün, Hakan, Türkiye ve Güney Kafkas Devletleri İlişkileri, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sayı -188, Ankara 1999, s.597-604.

79. Cabbarlı Hatem, Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri, Ermeni Araştırmaları 3, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Ankara, Eylül-Ekim-Kasım 2001, Sayı :3, s.131-140.
80. Caşın Mesut Hakkı, Ermenistan Silahlı Kuvvetleri, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Ermenistan Özel, Sonbahar 1995-1996, Cilt:2, Sayı:4, s.68-69.
81. Cemil Kıvanç, 21 yy.da Türkiye'nin Ekonomik ve Politik İlişkilerinde Avrasya, Dünya Gazetesi, 21 Temmuz 2000.
82. Cemalettin Taşkiran, Karabağ Problemi, Türk Tarih Dergisi, Mayıs 1997, s.43.
83. Carol Migdalovitz, Armenian-Azerbaijan Conflict, Washington, Congres Research Servis Issue Brief, 12 Nisan, 1995. s.5.
84. Cohen Ariel, Rusya ve Komşuları, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1 s.56-70.
85. Çandar, Cengiz, "Azerbaycan veya "21.Yüzyıl'a Elvada", Sabah, 22 Haziran 1993, Yeni Forum, Temmuz 1993. cilt 14, s. 57.
86. Davut Kılıç, Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesinin Rölü (1828-1915), Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Ankara Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, Sayı 2 s.49-51.
87. Demir, Ali Faik , SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Değişen Dünya ve Türkiye, Der: Faruk Sönmezoğlu, Bağlam Yayıncılık, Birinci Basım: İstanbul-Mart 1996, s.221-248.
88. Durdular, Ercan "İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası", Avrasya Dosyası, cilt 2, Sayı 1, İlkbahar 1995, s.124-131.
89. E. Kengerli, Ermeni Lobisi.Azerbaycan'ın Faciası. Bakü, 1992, s. 41

-
90. Eski Büyükelçi Dr. Bilal N.Şimşir,Ermeni Araştırmaları, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sayı 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s. 42.
91. Emre Bayır "Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan'da Milli Direniş Hareketi" Avrasya Dosyası, Sonbahar 1999, cilt 3. sayı 4, s 90-124.
92. Emin Gürses, Kafkasya'da Uluslararası Rekabet, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, Sayı 1, cilt:7, s.261.
93. Gül Nazmi, Ekici Gökçen, Azerbaycan ve Türkiye ile Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası, Avrasya Dosyası, İlkbahar 2001, Sayı 1, s.384.
94. Gasimov, Musa, Bakü'nün Kurtarılması Uğruna Türk Diplomasininin Mücadelesi 1918 yılı, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, Sayı 01, s.21.
95. Guluzade Vefa, Ermenistan-Azerbaycan Münakaşası: Sebepler, Neticeler ve Perspektifler, Ayna 26 Aralık 1998, s.10-11.
96. Gasimov, Musa, "Bağımsız Azerbaycan'ın Dış Politikası" Azerbaycan Gazetesi, 6 Kasım 1992.
97. Hagani Memmedov, "Aydın" Araştırma Merkezinin Eksperti, Cenubi Kafkas ve Hegomonluk Savaşı, Aydın;Aylık Fikir Dergisi, Adiloğlu matbaası, Bakü, Temmuz 2003,s.21-23.
98. Holoboff Elaine, Russia and Oil Politicis In the Caspian, Lane's Intelligence Review 8, no.2, 1996, p.37.
99. Hürriyet, 5 Şubat 1995, Aktaran: Demir, Ali Faik, SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Değişen Dünya ve Türkiye, Der: Faruk Sönmezoğlu, Birinci Basım: Mart 1996, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, s.237.
100. İsmail Berkok, Şimali Kafkasya'daki faaliyetlerimiz ve 15 nci Fırka'nın harekatı ve muharebeleri (94 sayılı askeri mecmuanın 44 sayılı tarih kısmı) İstanbul, 1934.

101. İnan Kamran, Rusyanın Kafkasya Politikası, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1, s.26-28.
102. Kamer KASIM, Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması, ASAM Yayınları, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Sayı.2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s.136.
103. Kanbolat Hasan, Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası ve Çeçenistan Savaşı, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Rusya Özel, Kış 2001, Cilt:6, Sayı:4, s.165-169.
104. Kök Havva, Günümüzde Türkiye-Rusya ilişkileri ve Hazar Petrolleri Konusu, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, Sayı -188, Ankara 1999, s.605-615.
105. Kanbolat Hasan, Gül Nazmi; Kafkasya'da Cevaheti (Gürcistan) ile Krosnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları, Ermeni Araştırmaları, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Haziran-temmuz-Ağustos 2001, sayı:2, s.139.
106. Kamer KASIM, Başlangıcından barış sürecine Dağlık Karabağ, Asker Tarih Bülteni, s.38.
107. Kurt, Şule, "Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikası", (Bağımsızlığın ilk Yılları, Ankara, Kültür Bakanlığı yayınları, 1994, s. 243-283.
108. Martha Brill Olcott "Orta Asya'daki Amerikan Politikası Üzerine Tavsiyeler", ABD'nin Orta Asya Politikası, T.C. Karadeniz Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Araştırma Merkezi, Trabzon, Eylül 1993.
109. Mohammad Reza Djalili, "L'Iran Face aux Développements en Transcaucasie et en Asie Centrale", CEMOTI, No:16, 1993, s.245-250.

110. Nesibli, Nesib, "Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran Jeopoliti Kuşatması", Stratejik Analiz, cilt 1, sayı 4, 2000, s. 61-72.
111. Olson, Robert, Türkiye ve Rusya'nın Dış Politikaları, 1991-1997 Kürt ve Çeçenistan Sorunları, Der: Özen Ozcan, Akınhay Osman, Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke, Everest Yayınları- İstanbul, Birinci Basım: Aralık 2002, s.190-198.
112. Oumerserik Kasenov,"Russia, Transcaucasia and Central; Oil, Pipelines and Geopolitics" in Ronald Sagdeew and Susan Eisenhower,eds, Central Asia; Conflict, Resolution and Change(Chevy Chase, MD: Center for Political and Strategic Studies,1995):69.
113. Özdağ, Ümit, "SSCB'den Rusya Federasyonu'na (1985-1993)", Avrasya, Dosyası, Kış 1993, cilt 3, sayı 4, s. 159-185.
114. Ögütçü, M., "Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış", Avrasya Etütleri, Ankara, Sonbahar 1994, s.64.
115. Programa Narodnogo Fronta Azerbaydjana (AHC'nin Programı), 1989, 1. Obşie Prinsipi, (Genel ilkeler) madde 1.1. ve 1.2.,
116. Patrick Clawson, "Iran and Caspian Basin Oil and Gas", Perceptions, December 1997-February 1998, pp.19-20.
117. Paye, Olivier ve Eric Remacle, "UN and CSCE Policies in Transcaucasia", Ba no Coppieters (der.), Contested Borders in the Caucasus, Brussels, Vrije Universiteit Vubpress, 1996: <http://poli.vub.ac.be/publi/>
118. Ramezanzadeh, Abdollah, "Iran's Role as Mediator in the Nagorna-Karabak Crisis", Bruno Coppieters (der.), Contested Borders in the Caucasus, Vrije Univer siteit Brussels, Vubpress, 1996: <http://poli.vub.ac.be/publi/>

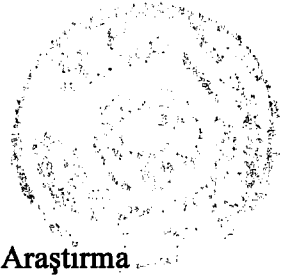

119. Rasizade, Alik , "Politika SŞA v Otnaşenii Azerbaycana « Paks Amerikanâ Kak Novaya Mirovaya Struktura" (ABD'nin Azerbaycan Politikası, Yeni Dünya Düzeni: Pax Amerikanâ)" Bakinskiy Raboçi gazetesi, 3-4 Kasım 1992.
120. Sermatova Sanobar, Çeçen Çatışmasında Petrol Faktörü, Der: Özen Ozcan, Akınhay Osman, Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke, Everest Yayınları, Birinci Basım: İstanbul-Aralık 2002, s.148-163.
121. Sinan Oğan, Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu 2000 yılı, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001, cilt:7, Sayı:01.
122. Şükrü Elekdağ, "Dünya Petrolünün İkinci Paylaşımı", Milliyet, 5 Şubat 1995, s.15.
123. Şenol, E, "Hazar'da Petrol Savaşı Kızıştı", Ekonomi, Yıl:1, Sayı:1, İstanbul, Ocak 1998.
124. Topaloğlu, E., "Petrol Ürünleri Sektörü Yeniden Şekilleniyor", Global Bülten, Mayıs 1998, s.14.
125. Tuncer, İdil, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", Gencer Özcan ve Şule Kut, (der.), En Uzun On Yıl, İstanbul, Boyı Yayınları, 1998,s..445.
126. Yasin Aslan,"Azerbaycan Bilmecesi Petrol, Darbeler ve Gerçekler",Avrasya Dosyası, ABD Özel, Kış 1994/95, cilt:1, sayı:4, Ankara, s.215.
127. Yaşar Kalafat, Azerbaycan-İran bağlamında Güney Kafkasya'da Etno-sosyal Yapı, Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001,cilt:7,Sayı:01, s.225-227.
128. Yaşar Kalafat, Hasan Kanbolat, Kamil Ağacan, "Ermeniler Gürcistan'dan Toprak İstiyor" Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı 12, Nisan 2001, s.113.
129. Yunusov Arif, "Karabağ Savaşı", Azerbaycan, 31 Ocak 1993.

130. Yüksel Özgür, Tarihi Türk Yurdu Zengezur, Türk Dünyası Araştırmaları , sayı 104.
Ekim 1996,s.38.
131. Zeynelabidin Makas, Ermenistan'da Adları Değiştirilen Bazı Türk Yerleşim Yerleri
Üzerine, Türk Dünyası Araştırmaları Nisan 1993,.s.25.

C. DERGİLER

132. Avrasya Etüdları, Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Yayınları,16 Sonbahar-
Kış 1999,.
133. Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,
Rusya Özel, İlkbahar 1994, Cilt: 1, Sayı: 1.
134. Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,
Azerbaycan Özel, İlkbahar 2001,Cilt 7,.Sayı 1.
135. Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar
Dergisi,Stratejik Analiz,Cilt 1, Sayı 12,Nisan 2001.
136. (ASAM), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Aylık Uluslararası İlişkiler ve
Stratejik araştırmalar Dergisi, Şubat 2001 Sayı.10.
137. Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,
Ermenistan Özel, Sonbahar 1995-1996, Cilt:2, Sayı:4.
138. Avrasya Dosyası,Sayı:85, Ankara, Ekim 1997/2.
139. Avrasya Dosyası, ABD Özel, cilt:1, sayı:4, Ankara, Kış 1994/95.
140. Azerbaijan, Presented on the Occasion of the EBRD” Annual Meeting Business.
141. Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara, TİKA Yayınları, No 3, Şubat 1993.
142. Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler
Dergisi, Ankara Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, Sayı 2.
143. İTO, “ Azerbaycan Ülke Profili”, Yayın No:1997-54, İstanbul, 1997.

144. TİKA, "Azerbaycan Ülke Raporu", Ankara,1996.
145. EIU, Azerbaijan Country Profile 1996/97.
146. T.C. Karadeniz Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Araştırma Merkezi, Trabzon, Eylül-1993.
147. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Azerbaycan Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, TOBB Yayınları, 1995.
148. Quoted from R.C.Longworth,"The Start of the American Century",The Chicago Tribune, April 12, 1998.
149. Bülent Araş ve Mehmet Dikkaya, "Avrupa-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri", Yeni Forum, Ağustos 1996,s.11.
150. Güzel, M, "Orta Asya Petrolleri Kutlar Sofrasında", Ekovizyon, sayı:11,Kasım 1997, s.17
151. IMF, "Azerbaijan Republic-Recent Economic Development", Washington, 1997, s.10
152. EIU, Georgia Country Profile 1996/97.
153. "Türkiye-Azerbaycan Ticari ve Ekonomik ilişkiler Notu", Ankara, Ekim1997.
154. Journal of Qafqaz University, Volume II, Number II,Baku 1999.
155. WEU, "The Situation in Cenral Asia and The Caucasus and Security",Assembly of Western European Union, Document 1586, November 1997.
156. Türk Dünyası Araştırmaları , sayı 104. Ekim 1996.
157. Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı:48, Nisan 1993.
158. HAK, "Türkiye ve Türk Dünyası", Harp Akademisi Yayınları, İstanbul, 1997.
159. Gnkur.ATASE Arşivi; K.3822, D.17, F-13-37, k.3820,d.12.,f.12.
160. Başbakanlık Osmanlı Arşivi , Yıldız Sarayı Sadaret Hususi Maruzatı, No. 49296 Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hakları Arasındaki münasebetlere dair arşiv belgeleri.

161. Azərbaycan International, Summer, 197, s.71-83.

162. Ekici Gökçen, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, (ASAM), Aylık Uluslararası

İlişkiler ve Stratejik araştırmalar Dergisi, Haziran 2001 s.14, Sayı.130.

D. GAZETELER

163. Azərbaycan, 22 Ocak 1993.

164. Azərbaycan, 3 Kasım 1992.

165. Azərbaycan, 23 Ocak 1993, Yunusov, "Karabağ Savaşı", yazı dizisi I.

166. Azərbaycan, 26 Ocak 1993, Yunusov, "Karabağ Savaşı" yazı dizisi IV.

167. Azərbaycan, 21 Ekim 1992.

168. Azərbaycan, 26 Ağustos 1992. "Yüz Günü Kronolojisi".

169. Azərbaycan Parlamentosu, 1 Mayıs 1995.

170. Azərbaycan, 17 Eylül 1994.

171. "AĞIK Girişimlerini Artırıyor", Azərbaycan, 15 Ekim 1992.

172. Azərbaycan, 28 Ocak 1993.

173. Azərbaycan, 11 Mart 1993.

174. Azərbaycan, 29 Haziran 1993.

175. Azadlıq, 3 Haziran 1992.

176. Azərbaycan, 21 Nisan 1993.

177. Azərbaycan, 4 Mayıs 1993.

178. Azadlıq, 7 Mayıs 1993.

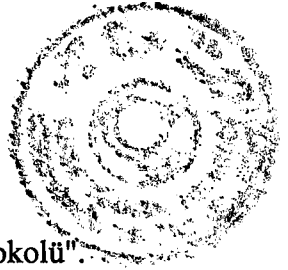
179. Azadlıq, 3 Haziran 1992.

180. Azadlıq, 13 Ağustos 1992.

181. Azadlıq, 9 Ekim 1993.

182. Azadlıq Gazetesi, 10 Sekabr 1998.

183. Azadlıq, 13 Temmuz 1990.

184. Azadlıq, 15 Haziran 1992,"Baker Roma Toplantısından Umutlu".
185. Azadlıq, 27 Ağustos 1992. "Raffaelli Ermenistan'a Endişeli Gitti".
186. Azadlıq, 5 Ekim 1992,"Almata Anlaşmasının Uygulamasının Denetimi Protokolü".
187. Azadlıq, 4 Eylül 1992, "25 Eylül'de Karabağ'da Ateşkes imzalanacak".
188. Halk Gezeti,7 Ekim1991.
189. Azadlıq, 14 Ocak 1992.
190. Azadlıq, 21 Ocak 1992.
191. Azadlıq, 24 Aralık 1989, sayı 1, s.2.
192. Halk Gezeti, 26 Ağustos 1992.
193. Azadlıq, 5 Kasım 1994.
194. Azadlıq, 18 Ekim 1994.
195. Azadlıq, 21 Ocak 1992.
196. Azadlıq, 3 Haziran 1992.
197. Azadlıq, 19 Eylül 1992.
198. Azərbaycan, 17 Ekim 1992.
199. Azərbaycan, 12 Aralık 1992.
200. Azərbaycan, 22 Haziran 1993.
201. Azadlıq, 19 Eylül 1992.
202. Halk Gezeti, 5 Ağustos 1992.
203. Azərbaycan, 15 Mayıs 1993.
204. Edebiyat Gazetesi, 6 Nisan 2001, Bakü
205. İzvestiya, 26 Şubat 1992.
206. Türkiye, 6 Kasım 1992.
207. Ülfet, 8 Şubat 1992.
208. Radikal Gazetesi, 13 Aralık 1997.

209. Finansal Forum, 29 Ocak 1998.
210. Finansal Forum, 29 Ocak 1998.
211. Yeniüzyıl Gazetesi, 11 Mayıs 1998.
212. Sabah Gazetesi, 27 Nisan 1998.
213. Sabah Gazetesi, 2 Eylül 1997, Cemal,H.,“Petrolün Yeni Başkenti Bakü'den.”
214. Azadlıq, 19 Eylül 1992.
215. Türkiye Gazetesi, 13 Kasım 1997 (Asrın anlaşması).
216. Nezavisimaya Gazeta, 13 Mart 1996.
217. Nezavisimaya Gazeta, 14 Ekim 1995, Mehman Caferli.
218. Deportasiya Gazetesi, Baku, 1998 Aliyev Vilayet.
219. Soykırım, Azərbaycan Parlamentosu Yayını, Bakü 2000.
220. Respublika Gazetesi, No: 14-15, Bakü 1990, Paşayev Atahan.
221. Milliyet Gazetesi,12 Ekim 1998.
222. Radikal Gazetesi, 13 Aralık 1997.
223. Sabah Gazetesi, 27 Nisan 1998.
224. Sabah Gazetesi, 3 Ekim 1998.
225. Türkiye Gazetesi, 16 Ekim 1998.
226. Türkiye Gazetesi,10 Şubat 1998.
227. Türkiye Gazetesi,11 Şubat 1998.
228. Yeniüzyıl Gazetesi, 11 Mayıs 1998.
229. Yeniüzyıl Gazetesi, 13 Ekim 1998.
230. Nezavisimaya Gazeta, 13 Mart 1996.
231. Moscow News, 1994/no:42.
232. Delovoy Mir,no:1996/6.
233. Halk Gazetesi, 23 Eylül 1994.

-
234. Zerkalo(Ayna) Gazetesi, 15 Ekim 1994.
 235. Azadlık Gazetesi, 1 Ekim 1994.
 236. New York Times,21 Eylül 1994.
 237. Kommersant Gazetesi,1 Ekim 1994.
 238. Moskovskiye Novosti,22 Ekim 1995,Azer Mürseliyev.
 239. Pravda Gazetesi, 10 Ekim 1995, Pavel Pagomalov.
 240. Nezavisimaya Gazeta, 14 Ekim 1995,Mehman Caferli.
 241. Zerkalo, 10 Eylül 1992.
 242. Halk Gezeti, 26 Ağustos 1992.
 243. Halk Gezeti, 7 Kasım 1991.
 244. Hafta Gazetesi, 28 Ocak 1992, "İlişkilerde Yeni Dönem".
 245. Halk Gezeti, 18 Mart 1993,"Düzen, Yasalar ve Birlik Gerekıyor".
 246. Zerkalo, 13 Temmuz 1992, "İyuniskiy Perelom Na Karabakhskom Fronte" (Karabağ Cephesinde Haziran Dönüşümü).
 247. Azerbaycan, 6 Nisan 1993.
 248. Yeni Müsavat gazetesi, 2 Nisan 1999.
 249. Azadlıq, 20 Haziran 1992,"Azerbaycan AĞİT'i Tercih Ediyor".
 250. Zerkalo, 29 Ağustos 1992,"Poslednaya "Goryaçaya" Toçka: Razvyazka Vazmojna"
(Son "Sıcak" Bölgede Düğüm Çözülüyor.)
 251. Rusya Azerbaycanın bağımsızlığını Neden Tanımıyor.", Ülfet, 8 Şubat 1992.
 252. "Rusya Sınır Kuvvetleri Neden Azerbaycan'da", Azadlıq, 13 Ağustos 1992.
 253. Azerbaycan, 2 Ekim 1992.
 254. Halk Gezeti, 14 Ekim 1992.
 255. "Baker Kongre Önünde Hesap Veriyor", İzvestiya, 26 Şubat 1992,

256. Rasizade, "Politika SŞA v Otnaşen Azerbaycana Paks Amerikana Kak Novaya Mirovaya Struktura II", Bakinskiy Raboçi, 4 Kasım 1992 .
257. Zercalo, 10 Ekim 1992.
258. Azadlıq, 5 Eylül 1992.
259. "Rusya Neden Azerbaycan'ı Tanımıyor", Azadlıq, 8 Şubat 1992.
260. Halk Gezeti, 27 Mart 1992.
261. "BDT: Evet mi, Hayır mı?", Azadlıq, 29 Eylül 1992.
262. "BDT: Azerbaycan Dikkat Merkezinde", Halk Gezeti, 21 Mart 1992.
263. "Kozırev: Yeltsin Karabağ Anlaşmazlığını Bir Kaç Günde Çözer.", Azadlıq, 1 Nisan 1992.
264. "Şahin Musayev: Rusya yine dikte ediyor", Azadlıq, 7 Nisan 1992.
265. Yabancı Diplomatların Tutumu", Azerbaycan, 3 Nisan 1993.
266. "Diplomatik ilişkiler Oluşturuluyor", Halk Gezeti, 20 Kasım 1992.
267. "Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması" Azerbaycan, 9 Şubat 1993.
268. "Gürcistan Dostlara Yöneliyor", Azadlıq 5 Şubat 1993.
269. Azerbaycan, 21 Kasım 1992. Necef Necefov, "İran'la Azerbaycan Arasında Ortak Anlaşma imzalanmıştır."
270. "Azerbaycan-Türkiye: Diplomatik İlişkiler Tekrar Kuruldu", Halk Gezeti, 15 Ocak 1992.
271. Halk Gezeti, 29 Ocak 1992 ve Elizabeth Fuller, "Türkiye Orta Asya ve Transkafkasya'da Nüfus Sahibi Olmak için Güreşiyor", Yeni Forum, Ağustos 1996.
272. "Anadolu Toprağında Görüşmeler", Halk Gezeti, 30 Haziran 1992.
273. "Azerbaycan Dışişleri Bakanının Türkiye'ye ilk Ziyareti Sona Ermıştır.", Halk Gezeti, 15 Ağustos 1992.

274. "Kardeş Halklarının işbirliği Gelişmeye Hizmet Ediyor.", Halk Gezeti, 3 Kasım 1992.
275. Cengiz Çandar, "Elçibey için ileri", Sabah, 19 Haziran 1993
276. Cengiz Çandar, "Azerbaycan veya "21. yüzyıl"a Elveda", Sabah, 22 Haziran 1993.
277. "Turgut Özal: Türkiye'nin Müdahalesi Cesaret Örneği Olabilir", Azerbaycan, 9 Nisan 1993.
278. "Türkiye Her Zaman Azerbaycan'ın yanındadır", Azerbaycan, 15 Nisan 1993.
279. "Türkiye Ermeni-Azerbaycan Çatışmasına Katılabilir.", Azerbaycan, 10 Nisan 1993.
280. Bakinzkiy Raboçi 9 Ocak 1992.
281. Edebiyat Gazetesi, Resul oğlu Büyük, Soykırım, 6 Nisan 2001, Bakü.
282. Milliyet Gazetesi 23.06.1995, Dünya Ekonomisi Atlası ilavesi.
283. RFE/RL Newsline, 15 Kasım 2000.
284. Kıvanç Cemil, 21 yy.da Türkiye'nin Ekonomik ve Politik İlişkilerinde Avrasya, Dünya Gazetesi, 21 Temmuz 2000.
285. Radikal Gazetesi 04.10.2000 Gündüz Aktan,"Ermeni Olayları ve Kimlik Sorunu".
286. Novoye Vremya, Novrmber 21,1998.
287. Los Angeles Times, December 1, 1998.

E. SEMPOZYUM VE SEMİNERLER

288. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı,Kafkaslar,Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin önemi Sempozyumu, 28-29 Nisan 1998, Bildiriler, Soru-Cevaplar, Katkıları ve Konuşma Metinleri, Harp Akademileri Basım Evi, Yenilevent-İstanbul 1998.
289. Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi, Sayı -188, Ankara 1999,
290. Rasim Ünlü, Deniz Harp Tarihi Semineri-I,19 Şubat 2003.

291. Tarih Boyunca Ermeni Meselesi, TC. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1979.

F. İNTERNET KAYNAKLARI

292. <http://www.mfa.gov.tr/Turkce/grup/ha/ha03bhtm/02.htm>
293. <http://mesud.hypermart.net/karabaqli.htm>
294. www.foreigntrade.gov.tr/ekonomi/bulten/sayi4/petrol1, 1998
295. http://www.cacianlyst.org/april26/nagornogarabakh_democracy.htm.
296. <http://www.cis.minsk.by/russian/cis/peace.htm>
297. 8- www.jamestown.org/pubs/view/pri_004_010_004.htm
298. <http://www.foreigntrade.gov.tr>
299. <http://www.igeme.org.tr>
300. <http://www.treasury.gov.tr>
301. <http://www.dpt.gov.tr>
302. <http://www.dpt.gov.tr/ru/embassy>
303. <http://www.bisnis.doc.gov>
304. www.qafqaz.edu.az/journal/azeripetrolu.pdf
305. <http://www.esintiler.com>
306. <http://www.mfa.gov.tr>
307. <http://www.haberaliz.com>
308. <http://www.asif.co.sr/>
309. <http://www.azeroo.com>
310. <http://www.ermenisorumu.gen.tr>
311. <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/baku/tureko.htm>
312. www_turksam_org.htm

313. <http://strategyturkey.org>
314. <http://www.avsam.org/>
315. www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/aze/aze-rap-dig-yi3.doc
316. www.foreigntrade.gov.tr/ekonomi/bulten/sayı4/petrol1,1998
317. www.zakavkazye.org/georgia/policy/gegeshidze.htm
318. <http://geolinks.virtualave.net/caucasus/sia.htm>
319. <http://xecutrix.usc.edu/news/msg19973.htm>
320. <http://news.panarmenian.net/eng>
321. http://www.aravot.am/2001/aravot_arm/june/1/p01.htm
322. www.radikal.com.tr/2000/10/04/yazarlar/gunakt.shtm
323. www.jamestown.org/pubs/view/pri-004-010-004.htm
324. <http://www.bethany.com/profiles/clusters/8071.htm> CIA..The world Factbook 2000-
Azerbaycan,
325. <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.htm>
326. http://www.cacianlyst.org/april26/nagornogarabakh_democracy.htm.
327. 46-Yeni Müsavat gazetesi, 22 Nisan 1999. www.members.xoom.musavat.com/archiv
328. http://www.cis.minsk.by/russian/cis_prof.htm
329. Sabit Bağirov, "Azerbaycan Oil: Glimpses of A Long History", Percetions, Haziran-
Ağustos 1996, cilt! sayı 2. kaynak <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/i2/12-3.htm>.

G. TEZLER

330. Şahbazlı Vekil, Petrolün Azerbaycan'ın Toplumsal ve Siyasal Yapısına Etkileri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

ÖZGEÇMİŞ

Hagani MEMMEDOV, 1977 yılında Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarından Dereleyez bölgesinde doğmuştur. Orta okula kadarki eğitimine göçmenlik nedeniyle farklı yerlerde devam etmiştir. 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet nezdinde Lise öğrenimi için Adana şehri Yeşilevler Endüstri ve Teknik Meslek Lisesinde Elektrik bölümüne gönderilmiştir. 1992-93 dönemi hazırlık, 1993-96 yılları arasında ise, Lisenin Teknik Bölümünü tamamlayarak, aynı yıl İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünü kazanmıştır. Yüksek öğrenimini 2000-2001 döneminde tamamlayarak, aynı yıl Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Strateji Anabilim Dalı, Milli Güvenlik Stratejileri Bölümünü kazanarak, Master Programı eğitimi almıştır. Tez çalışmasının yanısıra, uluslararası ilişkiler alanında Kafkaslar ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri konularında akademik araştırmalarını sürdürmektedir. Evlidir.

EK:1

AZERBAYCAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER ⁶⁸⁸

Resmi adı: Azerbaycan Cumhuriyeti (Azerbaycan Respublikası)

Başkent: Bakü

Başkent Nüfus: 3 milyon

Coğrafi Yeri: Kafkasya ötesinin doğu kısmında eski dünyanın en önemli yerinde Orta Asya, Orta Doğu ve Ön Asya'nın ortasında bulunmaktadır.

Yüzölçümü :86.600 km² (Tahminen % 20'si işgal altındadır.)

Kara suları:Tam olarak belirlenmemiştir. Bu durum Hazar denizinin statüsünün tam olarak belirlenmemesinden kaynaklanmaktadır. 9 Ocak 2001 tarihinde Azerbaycan ve Rusya arasında Hazara ilişkin bir protokol imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Hazarın dibi milli sektörlere, üstü ise ortak kullanıma açılacaktır.

Denizleri :ülkenin sadece Hazar denizine kıyısı bulunmaktadır. Ancak Hazarın deniz veya göl olduğuna dair kesinleşmiş bir yargı bulunmamaktadır.

Kara sınırları : 2646 km

Deniz sınırları: 713 km

Önemli kentleri : Gence; 300.000 kişi, Sumgayıt: 270.000 kişi, Mingeçevir; 97.000 kişi, Alibayramlı; 70.000 kişi.

İklim : Azerbaycan'ın iklimini Büyük Kafkas dağlarının kuzeyinden gelen soğuk hava kitleleri, Küçük Kafkas dağlarının güneyinden gelen sıcak ve tropik hava akımları ile Hazar denizi etkilenmektedir. Dünyadaki mevcut 11 iklim kuşağından 9'nun bulunduğu Azerbaycan'da subtropikal iklim tipi hakimdir. İç kesimleri yaz aylarında sıcak ve kurak kış aylarında ise ılımlı ve soğuktur. Nahçıvan yazları sıcak ve kurak, kışları ise oldukça soğuktur.

Hava koşulları : Bakü (2003)

En Sıcak ay : Ağustos(30.0 C)

En soğuk ay : Ocak (5,6.0 C)

Arazi şekilleri : Arazi yapısı muhtelifdir. Arazinin % 50'si dağlık ve deniz seviyesinden 3000 m'ye kadar olan sahalar kapsamaktadır. % 1'i ise 3000 m'den yüksektir. Ortalama yükseklik 657 m'dir. Azerbaycan arazisinde dağlık ve düzenlik olmak üzere 2 esas

⁶⁸⁸Başlık altındaki bilgiler aşağıdaki kaynaklardan alınmıştır: Sinan Oğan, *Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu 2000 yılı, Avrasya Dosyası*, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,

rölyef forması üstünlük teşkil eder. Dağlık arazi Büyük Kafkas, Küçük Kafkas ve Taliş Dağlarından ibarettir. Düzlük arazide ise Merkezi Aran olarak da adlandırılan Kür-Aras ovalığı üstünlük teşkil eder.

Doğal kaynaklar: Petrol, Doğal gaz, demir-çelik, alunit, bakır, çinko, kurşun, sülfat, polimetal filizi, civa, molibden.

Toprak kullanımı:

Ekilebilir alanlar : % 18

Sürekli ekilen toprakların oranı : % 5

Ormanlar ve ağaçlık alanın oranı : % 11

Otlak ve meraların oranları : % 25

Diğer topraklar : % 14

Doğal afetler : Hazarın yükselmesi, deprem, kuraklık ve sel.

Çevre sorunları : Hazar denizi kirliliği, Sumgayıt kentinin kimyasal endüstrisi nedeni ile çevreye bırakılan atık maddeler, kür nehrinin Gürcistan tarafından kirlenmesi, Karabağ savaşının çevreye olumsuz etkileri ve petrol sektörü vesilesi ile çevre kirlenmeleri.

Nüfus : (01.Ocak 2001) 8.081.000 kişi

Toplam kadın sayısı : 4.048.000 - % 51

Toplam erkek sayısı : 3.905.000 - % 49

Ortalama yaşam uzunluğu : 71.50 yıl

Erkekler için ortalama yaşam uzunluğu : 68.0 yıl (1999)

Kadınlar için ortalama yaşam uzunluğu : 75.0 yıl (1999)

Ortalama doğurganlık oranı : 2.67 çocuk/bayan (1999)

Toplam çalışan nüfus : 2.695.300

Toplam işgücü : 3.702.000

Net göç oranı : 5,76 göçmen / 1000 kişi (1999)

Dinler : Müslüman % 93,4; Rus Ortodoks : % 2,5;

Ermeni Ortodoks: % 2,3, Diğer % 1,8.

Resmi Dil : Azerbaycan dili (Azerbaycan Türkçesi)

Diğer diller : Rusça, Ermenice, Lezgice, Gürcüce.

Nüfusun etnik dağılımı : Nüfusun % 91'ini Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Yanı sıra (Lezgiler: 185.000, Ruslar : 151.000, Avar Türkleri ve Talişlar :

Azerbaycan Özel,İlkbahar 2001,cilt:7,Sayı:01, s.6-17; *TİKA*, "Azerbaycan Ülke Raporu", Ankara,1996; *İTO*, "Azerbaycan Ülke Profili", Yayın No:1997-54,İstanbul, 1997

50.000 ve diğer.)Azerbaycan'da yaşayan vatandaşların % 91'i Oğuz Türklerinin bir boyu olan Azerbaycan Türklerinden ibarettir. Azerbaycan Türkleri M.Ö. 3 yy'dan itibaren bu coğrafyada yaşamaktadırlar. 12 Kasım 1995 tarihinde kabul edilen Azerbaycan anayasasına göre Azerbaycan'da yaşayan insanlar Azerbaycanlıdır." Azerbaycan Türkleri böylece bir üst kimlik üstü olan "Azerbaycanlı" adını hukuken benimsemiştir.

Genel nüfusun okuma yazma oranı : % 97

Kadınlar için okuma-yazma oranı : % 99

Erkekler için okuma yazma oranı : % 96

Üniversite sayısı : Devlet 25, Özel:17

Yönetim biçimi : Başkanlık sistemi

Egemenlik ilanı : 30 Ağustos 1991

Bağımsızlık ilanı : 18 Ekim 1991

Milli gün: 28 Mayıs 1918 İlk Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilanı günüdür.

Dini (resmi) tatil günleri : Ramazan bayramı (1 gün), Kurban bayramı (1 gün).

İdari yapı: Cumhuriyet ve ona bağlı bir Muhtar Cumhuriyet (Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti), 65 idari bölge, 69 şehir, 13 ilçe, 131 kasaba ve 4243 köy ve beldeden ibarettir. Azerbaycan "Rayon" adı verilen 65 idari bölgeye ayrılmıştır. Bu rayonları "vali" olarak tabir edebileceğimiz, yerel tabir ile "İcra hakimi2 yönetmektedir. 12 aralık 1995 tarihinde ilk belediye seçimleri yapılmış ve yerel yönetimlerde "belediye" sistemine geçiş süreci başlatılmıştır.

Oy verme hakkı : 18 yaşını dolduranlar.

Anayasa ve kabul günü : 158 maddelik anayasa 12 Kasım 1995'te halk oylaması ile kabul edilmiştir.

Hükümet Başkanı : "Baş Nazir" Artur Resulzade (26 Kasım 1996'dan itibaren)

Bakanlar Kurulu : "Nazirler Kabineti" Bakanlar Devlet Başkanı tarafından atanmakta ve Milli Meclis (parlamento) tarafından onaylanmaktadır.

Seçmen sayısı : 4.200.000

Yasama : En yüksek mahkeme başkent Bakü'de bulunan Anayasa Mahkemesi'dir. 12 Kasım 1995'te referandum ile kabul edilen ilk Anayasa'ya göre Azerbaycan devleti Demokratik, laik ve üniter bir cumhuriyettir. Kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenmiştir. Yasama yetkisi Milli Meclis olarak adlandırılan Parlamenteoya, irca yetkisi Devlet Başkanını ve yargı yetkisi de bağımsız mahkemelere aittir.

İktidardaki parti: Yeni Azerbaycan Partisi (YAP)

Baskı Grupları : Azerbaycan sivil toplum örgütlerinin oldukça fazla olduğu bir ülkedir. Ülkede İnsan Hakları Örgütleri (Helsinki Vatandaş Asamblesinin Azerbaycan Temsilciliği, Kadın Hakları Koruma Derneği, Barış ve Demokrasi Enstitüsü, Tüketici Hakları Koruma Derneği) bulunmaktadır.

GSYİH: 3,7 milyar \$

Kişi Başına Düşen Milli Gelir : 509 \$

Ekonomi Büyüme Oranı : % 7,2

Para Birimi : Manat (1 manat / 100 gepik)

Kur Oranları : 1 dolar / 4,655 Manat

Madenler : Azerbaycan petrol, doğal gaz, demir, alüminyum, boksit, çinko, bakır, arsenik, Mobilden, kobalt, kurşun, barut, kireçtaşı, mermer, ve ateş kili gibi zengin bir mineral kaynağına sahiptir.

Tarımsal Ürünler: Pamuk, tahıl, üzüm, çay, meyve, sebze, bostan bitkiler.

Sanayi Sektörü: Toplam üretimdeki payı % 23,9 olan sanayi ürünleri arasında, petrol ürünleri, petrol teknik ekipmanı, çelik, demir cevher çimento, kimyasal ve petro kimya ve tekstil gibi ürünler bulunmaktadır. Sanayi üretimi büyüme oranı % 3'tür. Petrol üretimi ekipmanları imalat sanayi sektörü ve buna bağlı makine inşaat sektörü Azerbaycan sanayiinin 1/5'ini oluşturmaktadır.

Dış Borç: 1 Ocak 2000 yılı verilerine göre alınan kredilerin toplam miktarı 598.380.000 \$'dır.

Üye olunan önemli Uluslararası Kuruluşlar : BM, IMF, UNCTAD, UNESCO, AGİT, BDT, EBRD, İKT, WHO, DTT, KİEB, FAO bu üyelere bazılarısıdır.

Demiryolları : Toplam 2120 km (Elektrikli : 111 km)

Karayolları : Toplam 57.770 km, asfalt: 54.188 km

Ham petrol boru hatları : 1.130 km

Petrol ürün boru hatları : 630 km

Doğal gaz boru hatları : 1.240 km

Limanlar : Bakü, Lenkeran

Su yolları : Deniz 343 km; Akarsu 614 km;

Havaalanları : 69 (1996)

Asfalt uçak pisti : 29 adet

Kolluk kuvvetleri : 15.000

Silahlı kuvvetler : 72.000

Askerlik yükümlülüğü	: 18 yaş ve üstü, zorunlu 2 yıl (yüksek öğrenim
görenler için 1 yıl)	
Kara kuvvetlerinin personel mevcudu	: 61.800
Tank	: 220 adet (120 T-72, 100 T-55
Zırhlı personel taşıyıcı	: 135 adet
Zırhlı muharebe aracı	: 355 adet
Deniz kuvvetlerinin personel mevcudu	: 2200
Muharebe gemileri	: 9 adet
Uçak gemileri	: mevcut değil
Hava kuvvetlerinin personel mevcudu	: 8100
Hava savunma radarları	: 1 adet Gebele şehrinde bölgenin en büyük radar üssü bulunmaktadır. Üs Rusya Federasyonu ile beraber kullanılıyor.

ÜLKE COĞRAFYASI

Azerbaycan Cumhuriyeti Kafkaslarda Büyük Kafkaslar ile Küçük Kafkaslar arasında yer almaktadır. Ülke sınırları, kuzeyde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, Kuzey Batıda Gürcistan, Batıda Ermenistan, ve Güney'de İran ile çevrilidir. Ülkenin Doğu sınırlarını ise 812 km'lik bir kıyı şeridi ile Hazar denizi oluşturmaktadır. Araz nehri yüzyıllar boyunca güneyde İran ile sınırı belirlemiştir.

Azerbaycan eski dünyanın en önemli yerinde, yeni Orta Asya, Orta Doğu ve Ön Asya'nın tam ortasında bulunmaktadır. Bölgenin en önemli özelliği tarihin geçit ve ticaret yolları üzerinde bulunmasıdır.

Azerbaycan'ın tarihi geçit yolları üzerinde bulunması ve bir köprü konumunda olması bu ülkeye ekonomik, sosyal ve siyasi bazı olanaklar sağlamaktadır.

Azerbaycan'ı coğrafi açıdan üç bölgeye ayırmak mümkündür. Ülkenin kuzeyinde Büyük Kafkas Dağları yer alır. Yer yer 4000 m'yi aşan dağlar, güneye doğru açılarak, Hazar denizine ulaşır. Ülkenin batısında kuzey Doğu Anadolu dağlarının bir uzantısı olan küçük Kafkaslar bulunmaktadır. Bu dağlar gittikçe alçalan bir seyir izleyerek Talış bölgesine ve dolayısıyla Hazar denizine ulaşmaktadır. Üçüncü bölge olarak da kuzey ve güneyden dağlarla çevrili olan ve Azerbaycan topraklarının en büyük kısmını oluşturan Kür Araz ovası vardır.

Azerbaycan'ın güneybatısındaki Nahcivan Ermenistan'a ait dar bir koridorla Azerbaycan topraklarından ayrılmaktadır. Nahcivan Dereleyez sıra dağlarının güney eteklerinde ve Zengezur sıra dağlarının batısında yer almakta, doğusunda ise Aras nehri sınırlandırmaktadır.

EK:3

AZERBAYCAN'IN İKLİMİ

Azerbaycan'ın iklimi, ülkenin engebeli yapısının etkisi altındadır. Bu nedenle bölgeden bölgeye farklılıklar gösterir. Ülke genelinde yaz ayları sıcaktır. Kışları ise ılıktır ve Ocak ortalaması 2-3 derece arasındadır. Dünyada var olan 11 iklimden dokuzunun Azerbaycan'da var olduğu kabul edilmektedir. Azerbaycan'ın bölgelere göre iklim değerleri aşağıda verilmiştir.⁶⁸⁹

Tablo-Ek 3.1. Azerbaycan'da İklim Bölgeleri

İKLİM BÖLGELERİ	ORTALAMA SICAKLIK		YILLIK YAĞIŞ (MM)
	OCAK	TEMMUZ	
Abşeron	3-4	24-26	60-250
Lankeran-Astara	2-4	24-26	1100-1300
Kür-Aras ovası	1-3	24-28	220-430
Gazak-Gence	1-3	17-23	280-420
Akdam-Fuzuli	1-3	25-26	35/-510
Şeki-Zakatala	1-2	22-26	300-685
Şamakı-Mereze	0,5-1	22-24	300-550
Guba-Haçmaz	1-)-3)	19-24	400-600
Kelbecer-Laçın	0-2	22-25	450-600

⁶⁸⁹ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Azerbaycan Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayiinin Yapısı ve Türkiye ile İlişkileri Açısından Değerlendirilmesi, TOBB Yayınları, 1995, s.3-16.

ULUSAL KİMLİK ⁶⁹⁰

Azerbaycan'da ulusal kimlik tanımlanması konusunda iki temel görüş çatışmaktadır. Bunlardan biri Azerbaycan'da ulusun Azerbaycanlı olarak tanımlanmasını, diğeri ise Türk veya eğer özgünlük vurgulanmak isteniyorsa Azerbaycan Türkü olarak tanımlanmasını savunuyor. Birinci görüş, görünüm itibariyle yer esasına göre bir ulus kavramsallaştırmasını andırır; bazen sadece Azerbaycan'da bulunan Türk çoğunluğu nitelendirmek için kullanılmakta, bazen de Taliş, Tat ve benzeri Müslüman azınlık unsurları da içine alacak biçimde geniş bir tanımlamayı içermektedir.

Bu görüş çerçevesinde, Azerbaycan'da bulunan Rus, Ermeni veya Gürcü azınlıklarından hiçbiri Azerbaycanlı kavramı içerisinde düşünülmemektedir. 1995 yılında kabul edilen Azerbaycan Anayasasının 1. maddesi "Azerbaycan halkının Azerbaycan vatandaşlarından oluştuğunu" belirterek, ülkede 1992'den beri Türk dili adı altında kullanılan resmî dili Azerbaycan Anayasasının 21. maddesinde Azerbaycan dili (Azerbaycanca) olarak değiştirmiştir. Böylece Azerbaycanlı tanımlamasına bir yasal statü sağlanmaya çalışılmıştır.

Buna karşı olan diğeri görüşü savunanlar, Azerbaycanlı kavramının ;Stalin'in emri ile 1930'ların sonunda yapay şekilde zorla halka kabul ettirildiğini ve anılan döneme kadar pasaportta Türk yazıldığını belirtiyorlar. Bu görüşü savunanlar, halkın Sovyet döneminde değiştirilen Türk isminin geriye iadesinin gerektiğini ve eğer özgünlüğün korunması isteniyorsa, bunun Azerbaycan Türkü kavramı ile yapılması gerektiğini ifade ediyorlar.

Genellikle temel muhalif partiler ve büyük bir aydın kesimi tarafından savunulan bu görüşün taraftarları Azerbaycanlı tanımlamasının etnik kimlik tanımlaması olamayacağını ve sadece "Nerelisin?" sorusunun cevabı olduğunu belirtiyorlar. Ayrıca, Güney Azerbaycan'daki Azerbaycan Türkleri de etnik bağlamda kendilerini Türk olarak tanımlamaktadırlar.

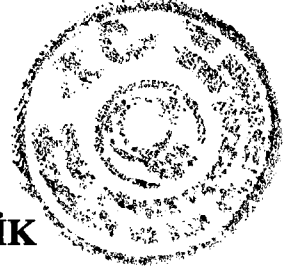
Azerbaycan literatüründe her iki kavramın yaygın olarak ve bazen de birbirinin yerine kullanıldığını dikkate alarak, bu çalışmamız boyunca çeşitli kaynaklarda ülke halkı için

kullanılan Azerbaycanlı veya Azerbaycan Türkü ya da Türk kavramlarıyla ulusal dil için de kullanılan Azerbaycan Dili, Azerbaycanca ve Azerbaycan Türkçesi nitelendirmelerini bir arada kullandık. Türkiye'de Azerbaycanlılar veya Azerbaycan Türkleri için kullanılan Azeri kavramını ise kullanmaktan bilinçli olarak kaçındık. Çünkü bu kavram bilimsel literatüre İranlı bir bilim adamı olan Ahmet Kesrevi tarafından siyasal bir amaçla kazandırılmıştır.

İranlı bir Azerbaycan Türkü olan Kesrevi, 1921 yılında Tahran'da yayınladığı Azeriya Zeban-e Bastane Azerbaycan (Azerbaycan'ın Eski Dili Azerice) isimli eserinde, Azerbaycanlıların Türk olmadığını ve tarihte İran'da Azeri diye Aryan ırkına mensup bir ulusun mevcut olduğunu, Selçukluların İran'a gelmesi ile bu ulusun Türkleştiğini savunuyor. Kesrevi'nin bu tezinin 1920 yılında Şeyh Muhammed Hıyabanî'nin Güney Azerbaycan'da ilân ettiği Azadistan devletinin ardından İran'ın bütünlüğünü sağlama amacıyla Fars milliyetçileri tarafından Fars olmayan halkların Arı ırkından olduklarının ispatı çalışmaları çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yavuz Akpınar ise, Azeri kavramının Türkiye literatürüne Fuat Köprülü tarafından 1920'lerde, Türk edebiyatının Batı Türkistan edebiyat dairesi (Çağatay Türkçesi) ve Osmanlı edebiyat dairesi dışında kalan kısmını nitelendirmek için kullandığı Azeri edebiyatı dairesi kavramsallaştırması ile girdiğini ifade etmiştir. Akpınar'a göre bu bağlamda Farsça ateşperes anlamına gelen Azeri kavramının bir etnik kimlik tanımlanması olarak kullanılması akademik olarak doğru bulunmamaktadır.

⁶⁹⁰ Nazim Cafersoy, Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikası: Haziran 1992 Haziran 1993: bir bağımsızlık mücadelesinin diplomatik öyküsü, Avrasya Bir Vakfı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: 2001, s.3-4

AZERBAYCAN İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER⁶⁹¹

Tarihi ve kültürel yakınlığına paralel olarak Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında ekonomik, ticari, sosyal, kültürel gibi hemen her konuda bu güne kadar sayısı 200'e varan işbirliği ve yardımlaşma için protokol-anlaşmalar imzalanmıştır.

Serbest piyasa ekonomisi modelini benimseyen Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla ilk anlaşma 01.11.1992 tarihinde imzalanmıştır. Bu anlaşmanın dışında; Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile sınır ticareti, ikili ticaretin finansmanı, Küçük ve Orta ölçekli sanayi işletmelerinin geliştirilmesi ve teknik işbirliği, Gümrük işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma, bilimsel, teknik, sosyal, kültürel ve iktisadi sahalarda işbirliği, iki ülke arasında gümrük evrakları ve işaretlerinin karşılıklı tanınması gibi konularda değişik tarihlerde protokol ve anlaşmalar imzalanmıştır.

Yukarıda isim olarak belirtilen anlaşmaların dışında iki önemli anlaşma daha bulunmaktadır. Bunlar, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Anlaşma (A.C. Milli Meclisi tarafından 14.06.1994 tarih ve 820 sayılı karar ile, Türkiye tarafından ise 25.07.1996 tarih ve 4152 sayılı Kanun ile onaylanarak 31.07.1996 tarih ve 22713 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir.) ve Türkiye İle Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması'dır. (09.04.1994 tarihinde imzalanan anlaşma her iki ülkenin parlamentosu tarafından onaylanmış ve 01.01.1998 tarihinden itibaren yürürlüğe konulmuştur.) Böylece, ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik hukuki alt yapı büyük ölçüde tamamlanmıştır.

Ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynayan Türkiye-Azerbaycan Karma Ekonomik Komisyonu I. Dönem Toplantısı 25-26 Şubat 1997 tarihlerinde gerçekleştirilmiş ve ilişkilerin geliştirilmesi yönünde önemli kararlar alınmıştır.

⁶⁹¹ <http://www.bisnis.doc.gov>

Azerbaycan-Türkiye Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) II. Dönem Toplantısı ise 29-30 Mart 2001 tarihinde Bakü'de gerçekleştirilmiştir.

Görüşmeler neticesinde; Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerine yönelik, Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerinin ise Türkiye'ye yönelik ihracatlarında önemli bir maliyet unsuru olan taşımacılık faaliyetlerindeki ücret ve vergilerin ele alınması, bu alanda karşılaşılan sorunların çözümlenmesi ve işbirliğinin artırılması amacıyla, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın katılımıyla bir Kara Ulaştırılması Ortak Çalışma Grubu oluşturulması,

Petrol üretimi ile petrol ve doğal gaz taşınması alanlarındaki işbirliğinin artırılması, Türkiye ile Azerbaycan arasında somut projelere dayalı 2001-2010 yıllarını kapsayan bir Uzun Vadeli Ekonomik İşbirliği, Programının oluşturulması, konularında mutabakata varılmış,

Diğer taraftan, iki ülke arasında önümüzdeki on yıllık dönemi kapsayacak ekonomik ve ticari işbirliği anlaşmasının yasal dayanağını teşkil etmesi açısından da bu protokol önem arz etmektedir. Bu konudaki çalışmalar devam etmekte olup, bu yılın Mayıs ayında imzalanması beklenmektedir.

Ayrıca, belirtmek gerekir ki, Türkiye ile Azerbaycan arasında tarım, eğitim, sağlık, çevre, standardizasyon, istatistik, haberleşme, savunma ve ulaştırma gibi alanlarda ilişkilerimiz de artarak devam etmektedir.

Tablo-Ek-5.1. Azerbaycan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri ⁶⁹²

Yıllar	1997	1998	1999	2000	2001	2002
GSYİH (Milyar US\$)	3.85	4.12	3.99	4.9	5.7	6.1
REEL GSMH ARTIŞ ORANI (%)	5.8	10.0	7.4	11.4	9.9	10.6
GSMH'NİN SEKTÖREL DAĞILIMI (%)						
TARIM	20	20.1	21.6	18	15.7	14.2
SANAYİ	24.8	22	23.4	25.4	35.5	34.9
HİZMETLER	55.2	57.9	55	56.6	48.8	50.9
NÜFUS (Milyon)	7.62	7.95	8.01	8.081	8.141	8.200
NÜFUS ARTIŞ HIZI (%)	0.7	0.9	0.8	0.8	0.7	0.7
KİŞİ BAŞINA MİLLİ GELİR (\$)	506	537	508.3	618,6	715.4	756.3
TÜKETİCİ FİYATLARI ARTIŞ ORANI (%)	3.7	-0.8	-8.5	1.8	1.5	2.8
RESMİ İŞSİZLİK ORANI (%)	1.3	1.4	1.2	1.2	1.3	1.3
DIŞ BORÇLAR (Milyar \$)	550	652,5	963	1.079,1	1.270,5	1.360,01
UZUN VADELİ	550	652,5	963	1.079,1	1.270,5	.360,0---
KISA VADELİ	---	---	---	----	----	-
DIŞ BORÇLAR SERVİS ORANI	0.129	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
DOĞRUDAN NET YATIRIMLAR Milyar \$	1.55,3	1.430,1	937	1.052	1.213,2	2.105,4
DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ						
İHRACAT (Milyon \$)	781	606.2	928.6	1.744,9	2.314,3	2.167,5
İTHALAT (Milyon \$)	794	1.077.2	1.033	1.172,1	1.430,9	1.665,4
DIŞ TİCARET DENGESİ (Milyon\$)	-13	-471.0	104.8	572.8	883.4	502.1
CARİ İŞLEMLERDEN DENGESİ (Milyon\$)	915.8	1.364,5	-599,7	67.3	-51,7	-768,4

⁶⁹² İTO, " Azerbaycan Ülke Profili", Yayın No:1997-54, İstanbul, 1997, s.36

DÖVİZKURU(Yıllıkortalama, Manat/\$)	3.985. 6	3.869.1	4.118	4.474,2	4.656,4	4.860,8
TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARETİ						
İHRACAT (Milyon \$)	41.2	135.8	69	104.9	67.4	83.4
İTHALAT (Milyon \$)	179.7	220.1	142.4	128.4	148.2	156.2
SEÇİLMİŞ ORANLAR (%)						
İHRACAT/İTHALAT	98	56.2	89.9	148.9	161.7	76.8
İHRACAT/GSYİH	20	14.7	23.2	35.6	40.3	35.5
İTHALAT/GSYİH	20	26.2	25.8	23.9	24.6	27.3
DIŞ TİCARET DENGESİ/GSYİH	-0.3	-11.4	-2.6	11.7	15.5	8.2
DIŞ TİCARET HACMİ/GSYİH	41	40.9	49.05	59,5	64.9	62.8
EĞİTİM HARCAMALARI/GSYİH	3.6	3.5	4.8	4.1	3.5	3.2
SAĞLIK HARCAMALARI/GSYİH	1.2	0.9	1.1	1.0	0.8	0.8

Dış Ticaret Hacminde İlk On Ülkenin Payı: İtalya %28.9, Rusya %9.8, Fransa %7.4, Türkiye %6.3, Kazakistan %4.2, İsrail %4.2, ABD %3.9, Türkmenistan %3.4, İspanya %3.

İhracat:⁶⁹³ Ham petrol ve petrol ürünleri (%88.9), gıda ürünleri (%3.1), kimyasal ürünler (%1.7), makinalar ve mekanik cihazlar, elektrikli makine ve cihazlar (%1.4), pamuk, dokuma giysiler (%1.2), diğer (%3.7).

İthalat:⁶⁹⁴ Makine ve aksamaları, elektrotekniki avadanlıklar (%23.8), mineral mahsuller (%19.5), az kıymetli metaller ve ondan hazırlanan ürünler (%16.9), gıda ve gıda ürünleri (%14.3) kara, hava ve deniz nakliye araçları (%7.4), kimyasal ürünler (%5), plastik kütle, kauçuk, rezin ve bunlardan hazırlanmış mamüller (%2.4), kağıt, karton ve bunlardan

⁶⁹³ <http://www.igeme.org.tr>

⁶⁹⁴ <http://www.igeme.org.tr>

hazırlanmış mamüller (%2.1), tıbbi cihazlar ve diğer muhtelif cihazlar (%1.7), diğer (%6.9) teşkil etmektedir.

Tablo-Ek-5.2. Türkiye'nin Azerbaycan'dan 2002 yılında İthal Ettiği Önemli Maddeler⁶⁹⁵

MADDE ADI	ABD DOLARI
Taze nohut	552.200
Tütün içeren sigaralar	5.030.900
Mineral yakıtlar, mineral yağlar	56.750.300
Biyan kökü	1.406.900
Şeker pancarı	1.292.000
Sığır ve koyun derileri (ham)	1.581.300
Polietilen	6.428.900
Pamuk	7.895.300

En Çok İthalat Yapılan Ülkeler:

Rusya Fedarasyonu, Türkiye, Kazakistan, Türkmenistan, Fransa, ABD, İngiltere, Almanya, Ukrayna, İran.

Azerbaycan ithalatının %74'ünü bu ülkelerden karşılamaktadır.

⁶⁹⁵ İTO, "Azerbaycan Ülke Profili", Yayın No: 1997-54, İstanbul, 1997, s. 36

Tablo-Ek-5.3. Türkiye'nin 2002 yılında Azerbaycan'a İhraç Ettiği Önemli Maddeler⁶⁹⁶

MADDE ADI	ABD DOLARI
Taze ve dondurulmuş tavuk eti	2.863.900
Patates-soğan	883.600
Bugday unu ve yarma	1.655.500
Bitkisel ve hayvansal yağlar	1.562.400
Şeker ve şekerleme ürünleri	2.938.100
Hububat, un, nişasta veya süt müstahz.	2.748.100
Sebzeler, meyveler ve müstahzarları	787.500
Yenilen çeşitli gıda müstahzarları	1.174.800
Tuz, kükürt, taş, alçılar, alçı ve çimento	1.401.300
Elektrik enerjisi	22.835.300
Eczacılık ürünleri	1.071.000
Boyacı maddeler, boyalar ve vernikler	3.721.300
Uçucu yağlar, parfümeri, kozmetik	1.925.800
Sabunlar ve müstahzarları	4.566.000
Muhtelif kimyasal maddeler	1.705.700
Plastikler ve mamülleri	4.877.200
Ağaç ve ahşap eşya	1.643.200
Kağıt, karton ve mamülleri	4.987.200
Basılı kitap, katalog, gazete, dergiler	2.766.300
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	1.079.200
Seramik mamüller	4.010.200
Demir veya çelikten eşya	5.534.900
Aluminyum ve alüminyumdan eşya	1.678.400
Adi metallere çeşitli eşya	1.248.800
Makinalar, mekanik cihazlar ve yedek.	19.140.400
Elektrikli makina, cihazlar ve yedekleri	33.034.500
Motorlu kara taşıtları ve yedekleri	4.812.100
Optik alet cihazlar ve aksesuarları	2.419.400
Mobilyalar	6.038.300

⁶⁹⁶ TİKA, Avrasya Dosyası, Sayı: 85, Ankara, Ekim 1997/2, s.5

En Çok İhracat Yapılan Ülkeler :

İtalya, Fransa, İsrail, İspanya, Rusya Fedarasyonu, Türkiye, Gürcistan, Yunanistan, ABD, Malta'dır. Azerbaycan ihracatının %88'ini bu ülkelerle yapmaktadır

İthal edilen mallarda BDT Ülkeleri'nin standart kurumları ile TSE tarafından verilen standart belgeleri geçerli olarak kabul edilmektedir. TSE ile Azerdövlətstandart arasında yapılan anlaşma dolayısı ile Türkiye'den TSE belgesi ile gelen mallar diğer ülke mallarına göre avantajlı konumdadır.

EK-6

PETROL ANLAŞMALARİ (Günümüze kadar Azerbaycan'ın Yabancı Firmalarla Yaptığı Petrol Antlaşmaları.)

Tablo-Ek-6.1. Mirovdağ ve Kemalettin Petrol Antlaşması ⁶⁹⁷

Firma Adı	Ülke	Pay
MONORIEF OIL	ABD	%49.7
PETOIL	Türkiye	%35.3
SOCAR	Azerbaycan	%15

İmza Tarihi : 12.09.2000
Onay Tarihi : 25.10.2000
Operatör : MONORIEF OIL
Rezerv : 9.9 milyon ton petrol
Proje Yatırım Maliyeti : 149 milyon \$

Tablo-Ek-6.2. Zefer ve Meşale Petrol Antlaşması ⁶⁹⁸

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
EXXON	ABD	%30
CONOCO	ABD	%20

İmza Tarihi : 27.04.1999
Operatör : EXXON
Rezerv : 400 milyon ton petrol
Proje Yatırım Maliyeti : 2 milyar \$

⁶⁹⁷ www.qafqaz.edu.az/journal/azeripetrolu.pdf

⁶⁹⁸ <http://www.bisnis.doc.gov>

Tablo-Ek-6.3. Lerik Deniz, Dalga, Savalan, Güney Petrol Antlaşması ⁶⁹⁹

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
MOBİL	ABD	%30
Boş		%20

Anlaşma Tarihi : 27.04.1999
Operatör : MOBİL
Proje Yatırım Maliyeti : 2 milyar \$

Tablo-Ek-6.4. Padar Petrol Antlaşması ⁷⁰⁰

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%20
MONCRIEF OIL	ABD	%62
ISR	Azerbaycan	%18

Anlaşma Tarihi : 27.04.1999
Operatör : MONCRIEF OIL
Proje Yatırım Maliyeti : 1 milyar \$

⁶⁹⁹ <http://www.treasury.gov.tr>

⁷⁰⁰ <http://www.azeroo.com>

Tablo-Ek-6.5. Mega Proje-Asrın Antlaşması (Güneşli, Azeri, Çıracak Yatakları) ⁷⁰¹

Firma Adı	Ülke	Pay
AMOCO	ABD	%17,0100
BP	İNGİLTERE	%17,1267
DELTA NİMİR	S.ARABİSTAN	% 1,6800
EXXON	ABD	% 8,0006
LUKOİL	RUSYA	%10,0000
ITOCHU	JAPONYA	% 3,9205
PENNZOİL	ABD	% 4,8175
RAMCO	İNGİLTERE	% 2,0825
STATOIL	NORVEÇ	% 8,5633
TPAO	TÜRKİYE	% 6,7500
UNOCAL	ABD	%10,0489
SOCAR	AZERBAYCAN	%10,0000

İmza Tarihi : 20.09.1994
Onay Tarihi : 12.12.1994
Operatör : AIOC-Azerbaijan International
Operating Company

Anlaşma Aüresi : 30 yıl
Rezerv : 630 milyon ton petrol, 90 m3 gaz
Projenin Yatırım Maliyeti : 10 milyar \$

Not: 12.11.1997 tarihinde ilk üretim dünya piyasalarına arz edilmiştir.

Tablo-Ek-6.6. Karabağ Antlaşması ⁷⁰²

Firma Adı	Ülke	Pay
LUK Agip	RUSYA-İTALYA	%45,00
PENNZOIL	ABD	%30,00
LUKOİL	RUSYA	%12,50
AGIP	İTALYA	% 5,00
SOCAR	AZERBAYCAN	% 7,50

İmza Tarihi : 10.11.1995
Onay tarihi : 23.02.1996
Operatör : CIPCO
Rezerv : 100 milyon ton petrol, 30 milyar
m3 doğalgaz.
Projenin Vardığı Aşama : Konsorsiyum feshedildi.

Tablo-Ek-6.7. Şah Deniz Antlaşması ⁷⁰³

Firma Adı	Ülke	Pay
BP	İNGİLTERE	%25,50
STATOIL	NORVEÇ	%25,50
LUKOIL	RUSYA	%10,00
ELF	FRANSA	%10,00
OIEC	İRAN	%10,00
TPAO	TÜRKİYE	% 9,00
SOCAR	AZERBAYCAN	%10,00

İmza tarihi : 04.06.1996
Onay tarihi : 17.10.1996
Operatör : BP & STATOIL
Rezerv : 252-350 milyon ton petrol, 700-1.000 milyar m3
doğalgaz

⁷⁰² EIU, Azerbaijan Country Profile 1996/97, s.56

⁷⁰³ (TİKA, Haziran 1996, S.1)

Projenin yatırım Maliyeti : 4 milyar \$

Tablo-Ek-6.8. Dan Ulduzu - Eşrefi Antlaşması ⁷⁰⁴

Firma Adı	Ülke	Pay
AMOCO	ABD	%30
DELTA NİMER	S.ARABİSTAN	%4,5
ITOCHU	JAPONYA	%20
SOCAR	AZERBAYCAN	%20
UNOCAL	ABD	525,5

İmza Tarihi : 25.02.1997
Onay tarihi : 07.03.1997
Operatör : NAOC
Rezerv : 160 milyon ton petrol,
28 milyar m3 doğalgaz
Deniz Derinliği : Dan Ulduzu: 80-110 m,
Eşrefi: 150-180
Projenin Yatırım Maliyeti : 1,5-2 milyar \$
Konsorsiyum feshedildi.

Tablo-Ek-6.9. Lenkaran Denizi-Talış Denizi Antlaşması ⁷⁰⁵

Firma adı	Ülke	Pay
ELF	FRANSA	%40
TOTAL	FRANSA	%10
DEMINEX	ALMANYA	%10
OIEC	İRAN	%10
PETROFINA	BELÇİKA	% 5
SOCAR	AZERBAYCAN	%25

İmza Tarihi : 13.01.1997

⁷⁰⁴ UN, "Azerbaijan Investment Guide", 1997, s. 50

⁷⁰⁵ UN, "Azerbaijan Investment Guide", 1997, s. 50

Onay tarihi : 13.06.1997
Operatör : Elf Petroleum Azerbaycan B.V.
Rezerv : 140 milyon ton petrol
Deniz Derinliği : 20-100 m.
Projenin Yatırım Maliyeti : 1.5 milyar \$

Tablo-Ek-6.10. Yalama Antlaşması⁷⁰⁶

Firma Adı	Ülke	Pay
LUKOIL	RUSYA	%32,4
ARKO	ABD	%27,6
SOCAR	AZERBAYCAN	%40

İmza Tarihi : 04.07.1997
Onay Tarihi : 04.11.1997
Operatör : LUKOIL
Rezerv : 100 milyon ton petrol
Projenin Yatırım Maliyeti : 2 milyar \$

Tablo-Ek-6.11. Nahçıvan Antlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
EXXON	ABD	%50
SOCAR	AZERBAYCAN	%50

İmza Tarihi : 01.08.1997
Onay Tarihi : 14.11.1997
Operatör : EXXON
Rezerv : 99-100 milyon ton petrol,
Projenin Yatırım Maliyeti : 2 milyar \$

Tablo-Ek-6.12. Abşeron Antlaşması ⁷⁰⁷

Firma Adı	Ülke	Pay
CHEVRON	ABD	%30
TOTAL	FRANSA	%20
SOCAR	AZERBAYCAN	%50

İmza Tarihi : 01.08.1997
Onay Tarihi : 11.11.1997
Operatör : CHEVRON
Rezerv : 120 milyon ton petrol,
Projenin yatırım Maliyeti : 3.5 milyar \$

Tablo-Ek-6.13. Oğuz Antlaşması ⁷⁰⁸

Firma Adı	Ülke	Pay
MOBIL	ABD	%50
SOCAR	AZERBAYCAN	%50

İmza Tarihi : 01.08.1997
Onay Tarihi : 07.11.1997
Operatör : MOBIL
Rezerv : 70 milyon ton petrol, 20 milyar m3 doğalgaz
Proje Yatırım Maliyeti : 2 milyar \$

⁷⁰⁷ IMF, "Azerbaijan Republic-Recent Economic Development", Washington, 1997, s.10-11

⁷⁰⁸ AZERBAIJAN, Presented on the Occasion of the EBRD" Annual Meeting Business Forum, Septembr 1997,s.11

Tablo-Ek-6.14. Kürdaşı Antlaşması ⁷⁰⁹

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
AGIP	İtalya	%25
MİTSUI	Japonya	%15
TPAO	Türkiye	%5
PEPSOL	İspanya	%5

İmza Tarihi : 02.06.1998
Milli Meclis Onayı : 07.07.1998
Operatör : AGIP
Rezerv : 50-100 milyon ton petrol
Projenin yatırım Maliyeti : 2.5 milyar \$

Tablo-Ek-6.15. Güney Gobustan Antlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%20
Commonwealth & Gas	İngiltere-Kanada	%80

İmza Tarihi : 02.06.1998
Onay tarihi : Kasım 1998
Operatör : UTP
Rezerv : 50 milyon ton petrol
Proje yatırım Maliyeti : 0.9 milyar \$

⁷⁰⁹ GÜZEL, M, "Orta Asya Petrolleri Kutlar Sofrasında", Ekovizyon, sayı: 11, Kasım 1998, s.17

Tablo-Ek-6.16. Kürsengi ve Karabağlı Bölgesi Antlaşması ⁷¹⁰

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
Frontera Resaures	ABD	%30
Delta Oil & Hess	Suudi Arabistan-ABD	%20

Anlaşma Tarihi : 02.06.1998
Onay tarihi : 1998
Operatör : FRONTERA
Rezerv : 150 milyon ton petrol
Projenin Yatırım Maliyeti : 1 milyar \$

Tablo-Ek-6.17. İnam Antlaşması

Firma Adı	Ülke Adı	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
BP-AMOCO	ABD	%25
LASMO	İngiltere	%12.5
Central Fuel Company	Rusya Federasyonu	%12.5

Anlaşma Tarihi : 21.07.1998
Onay Tarihi : 01.12.1998
Operatör : AMOCO
Rezerv : 120-150 milyon ton petrol
Tahmini Toplam yatırım : 3 milyar \$

Tablo-Ek-6.18. Muradhanlı, Seferli, Zerdab Antlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
RAMCO	İngiltere	%50

⁷¹⁰ GÜZEL, M, "Orta Asya Petrolleri Kutlar Sofrasında", Ekovizyon, sayı: 11, Kasım 1998, s.17

Anlaşma tarihi : 21.07.1998
Onay Tarihi : Kasım 1998
Operatör : RAMCO
Rezerv : 13 milyon ton petrol
Tahmini Toplam yatırım : 1 milyar \$

Tablo-Ek-6.19. Araz, Alov, Şerg Bölgeleri Antlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%40
BP-AMOCO	İngiltere	%15
STATOIL	Norveç	%15
TPAO	Türkiye	%10
ALBERTA ENERGY	Kanada	%5
EXXON	ABD	%15

Anlaşma Tarihi : 21.07.1998
Onay Tarihi : 18.12.1998
Operatör : BP/Statoil
Rezerv : 170 milyon ton petrol, 16 milyar m3 gaz
Tahmini Toplam Yatırım : 9 milyar \$

Tablo-Ek-6.20. Ateşgah, Yanardağ, Muğan Bölgeleri Antlaşması

Firma Adı	Ülke	Pay
SOCAR	Azerbaycan	%50
ITOCHU	Japonya	%7,5
JAPEX	Japonya	%22,5
INPEX	Japonya	%12,5
TAIKOKU	Japonya	%7,5

Anlaşma tarihi : 25.12.1998
Onay Tarihi : 18.12.1998

Operatör : JAPEX
Tahmini Petrol Rezervi : 75-90 milyon ton
Tahmini Yatırım Miktarı : 2 milyar \$

Ayrıca, Azerbaycan'ın kara sektöründe yer alan bazı petrol yataklarının müşterek işletilmesi amacıyla SOCAR ile yabancı sermayeli şirketler arasında müşterek müesseseler (Joint Venture) kurulmuştur. Bunlar;

1-AZPETOIL M.M. (%50 Petholding-Türkiye) Kemalettin ve Mişovdağ petrol yataklarının işletilmesi amacıyla 3 Mart 1991 tarihinde kurulmuştur.

2-ANŞAD PETROL M.M. (Atıla Doğan-Türkiye, SOCAR) Neftçala, Hillı, Durovdağ ve diğer 14'e yakın strüktürlerin işletilmesi amacıyla 25 Şubat 1993'de kurulmuştur.

3-AZ-GERNEFT M.M. Ramana petrol yatağının işletilmesi amacıyla 8 Kasım 1994'de kurulmuştur.

4-ŞİRVANOIL M.M. Karadağ petrol yatağının işletilmesi amacıyla 25 Kasım 1995'de kurulmuştur. Halihazırda bu müşterek müesseseler gösterilen sahalarda faaliyet göstermekte ve petrol üretilmektedir. 2002 yılı sonuna kadar Dünyanın 15 ülkesinden 33 petrol firması ile 21 petrol anlaşması imzalanmış olup, bu projelerin hayata geçirilmesi tahminen 63 milyar \$'a mal olacaktır.

